

ШАНДОР МАРАИ ИЗПОВЕДИТЕ НА ЕДИН БУРЖОА

Превод: Мартин Христов

chitanka.info

БЕЛЕЖКА

Това трето, преработено издание на „Изповедите на един буржоа“ отразява окончателния текст. Героите на тази романизирана автобиография са плод на въображението: имат роля и индивидуалност само на страниците на настоящата книга, в действителност не съществуват и никога не са живели.

Ш. М.

ПЪРВИ ТОМ

I

1

Двуетажни къщи в града се срещаха всичко на всичко една дузина: тази, в която живеехме, двете военни казарми и още няколко обществени постройки. По-късно построиха палатата на армейския команден щаб, тя също беше двуетажна и в нея се движеше електрически лифт. Нашата къща обаче, на главната улица, изглеждаше действително като къщите в големия град; беше истинска кооперация с двуетажна, обширна фасада, с просторен портал и широки стълби — течението на вятъра обвяваше стълбището, предобед хората от пазарището се подслоняваха по стълбите: с вълнени сетрета и калпаци от овнешка кожа те хапваха сланина, пушеха лула и плюеха —, а от всеки етаж към улицата надничаше дълга редица прозорци, по дванайсет на брой. Пред жилищата от първия етаж, значи и пред нашето, се издигаше тесен перваз, на чийто железен парапет лете нареждахме сандъчета с нацъфтяло мушкато. („Разхубави града си!“ — това бе девизът, бе учредено дори и дружество за насърчаването на тази благородна идея, Дружество за разхубавяване на града.) Беше много хубава и най-вече внушителна къща; първата наистина „модерна“ постройка в града, фасадата ѝ бе изградена от неизпечени червени тухли, в долната част на прозорците архитектът беше наслагал множество гипсови заврънкулки и общо-взето бе вградил всичко, което честолюбие то на архитекта от края на века би могло да окичи върху една нова-новеничка кооперация.

В този град всяка къща, дори и тези, в които живееха повече семейства и обитателите плащаха наем, изглеждаше като фамилен дом. Истинският град бе почти невидим, изграден навътре и се простираше зад водоравните фасади на улицата. Ако странникът се взреше в някой от сводестите портали, виждаше в двора четири-пет къщи, надградани от внуци и правнуци; оженеше ли се някой от синовете, пристрояваха му ново крило до старата сграда. Градът се спотайваше в

дворовете на къщите. Изпълнени с ревнива, мнителна предпазливост, хората живееха затворени в себе си, с времето всяко семейство си изграждаше неголям, закътан свят, дребна жилищна кутийка, представлявана официално и пред света единствено от уличната фасада. Не е за учудване, че къщата, където моите родители бяха наели жилище в началото на века, по тези краища минаваше за същински небостъргач и скоро се прочу в цялата околия. Беше истинска, печална кооперация, каквито по онова време в столицата се издигаха със стотици: кооперация с наематели, по етажите се виеше дълъг „ганг“^[1] с железен парапет, имаше перално помещение, централно отопление и слугински клозети, разположени на помощното стълбище. Подобно нещо дотогава не бяха виждали в града. Централното отопление бе модерно нововъведение, но и за слугинските клозети се изприказва много, понеже — в продължение на столетия, с деликатна тактичност — никой не се бе интересувал къде и как прислугата ходи по нужда. „Модерният“ архитект, построил нашата кооперация, се беше проявил като новатор в това отношение и в съжителството на господари и прислуга решително бе разграничил в творбата си нужниците. В ученическите си години даже се хвалех, че в нашата къща прислугата ходи в отделен клозет. В действителност прислужниците, извънредно срамежливи и притеснителни, не посещаваха отделените нужници и не се знаеше къде всъщност ходят. Вероятно където открай време, още преди това, в течение на столетия, откакто свят светува.

Архитектът е можел да се шири на воля, не е трябвало да пести нито място, нито материали. От стълбището вратата се отваряше към преддверие с размерите на жилищна стая, тук имаше скрин с огледала, на стената висяха бродиран калъф за четки и чифт еленови рога, зиме тази стая бе потресаващо студена, понеже бяха забравили да вградят отоплително тяло; така че тя не се отопляваше и кожусите на гостите замръзваха на закачалката. Всъщност това беше „парадният вход“ откъм стълбището, но неговата врата биваше отваряна само за почетни гости. Прислугата, членовете на семейството, че дори и родителите ми влизаха в жилището откъм коридора, до кухнята имаше малка, остъклена врата, на нея не беше поставен дори звънец, трябваше да се потропа на кухненския прозорец. И приятелите на семейството влизаха в жилището отгук. „Парадният вход“, преддверието с рогата се използваше само два-три пъти годишно, на имения ден на баща ми и

през карнавалните вечери. Веднъж поисках от майка си вместо подарък за рождения ден, като някакво особено благоволение, един делничен ден да пристъпя в жилището през преддверието откъм стълбището, съвсем сам и единствено за собствено наслаждение.

Дворът беше с формата на правоъгълник и изключително просторен. По средата стоеше голяма стойка за тупане, като някаква многоместна бесилка, и кръгъл кладенец, откъдето чрез електричество се подаваше вода в жилищата. Водопроводът тогава още не бе познат в града. На зазоряване и на здрачаване край кладенеца се появяваше съпругата на домоуправителя, включваше малкия електромотор и го оставяше да бръмчи докато от разположената под стряхата на втория етаж предпазна тръба на двора не пръснеше тъничка водна струйка, знак, че и най-горният резервоар вече се е напълнил с питейна вода. Тази изключителна гледка, особено в часовете преди залез слънце, събираше всички онези обитатели на къщата, чието достойнство не се подронваше от зяпането, така, на първо място — децата и прислугата. Електрическото осветление вече бе на мода в повечето къщи на града; редувайки се, палеха ту електрически лампи, ту снабдени с ауерова крушка^[2] газени светилници. На много места обаче още си светеха с газ. До деня на смъртта си баба ми си палеше заредения с газ висящ фенер, и когато родителите ми ме пратиха да живея под наем в съседния град, за да се подготвя за зрелостния изпит в дома на един учител-псалт, аз цяла година учих и играх тарок^[3] на газена светлина; вярно, и аз самият намирах вече за отживелица подобно състояние и самолюбието ми бе накърнено, задето ми се налагаше да пребивавам в такова изостанало място. В детството си се гордеехме с електричеството у дома, но доста често на вечеря, без гости, запалвахме млечнобелите газени лампи, които излъчваха мека светлина. В жилището често се носеше миризма на газ. По-късно един находчив човек изобрети безопасен газов колектор, тънка платинена пластинка, която се монтираше над ауеровото чорапче. При изтичане на газ платинената пластинка започваше да вибрира, нагриваше се и автоматично възпламеняваше леснозапалимото вещество. Баща ми харесваше техническите нововъведения и беше един от първите в града, който монтира на полилеите си подобни обезопасителни механизми. Светехме си обаче и с газ, особено прислугата във в

кухнята; домоуправителят също осветяваше с газ стълбището. Удивляваха се от електричеството, но още не му се доверяваха съвсем.

И централното отопление, то тракаше и дрънчеше повече, отколкото топлеше. Майка ми беше поставила в учебната стая на децата една кахлена печка, понеже не се доверяваше на парното чудо. Всички тези чудотворни приспособления от началото на века по онова време по-скоро усложняваха живота. Изобретателите се учеха на наш гръб. След десетилетие светът вече бучеше и трещеше от електричество, пара, мотори; но в детството ми откривателите все още доизкусуряваха своите изобретения и това, което тези дръзки новатори стоварваха на гърба на доверчивите наивници, бе доста несъвършено и трудно използваемо. Електричеството примигваше и светеше с мижава жълта светлина. Парното отопление или се разваляше винаги в най-големия кучи студ, или заливаше стаите с прекалената си, лепкава и влажна топлина, поради което често боледувахме. Подобаваше обаче да сме „в крак с времето“. На по-голямата сестра на майка ми например никак не ѝ се „крачеше с времето“, тя се отопляваше с бели керамични печки с дърва, ходехме при нея да се постопим, избягали от парното отопление, и да се наслаждаваме на равномерната, благоуханна топлина на тлеещите букови дърва.

Остър вятър шеташе из големия двор, непрестанно ечеше и свистеше, тъй като откъм север изгледът беше открит, там високите, заснежени и лете планини, които опасваха града, зееха беззъбо. От две страни на двора фасадата на двуетажната къща бе продължена от архитекта с ред от едноетажни сгради; в дъното на двора бяха издигнали още една много красива, партерна постройка, нещо като „двустайна семейна къща“, това бе жилището на домоуправителя. Всичко това се простираше нашироко и заемаше много място. Както изглежда, архитектът и сам не е вярвал, че за всяко помещение от „кооперацията“ ще се намерят обитатели, и не е вдигнал излишни етажи в двора. Цялата къща беше проглас на новата епоха, възхваля на въздигания се и съзидателен, предприемчив капитализъм. Това бе първата къща в града, която не бе построена с намерението обитателите ѝ да прекарат дните до края на живота си сред същите уютни стени — доколкото зная, днес в къщата не живее вече никой от предишните обитатели, наели жилища там в началото на века. Това беше кооперация с наематели. Старите патрициански фамилии не биха

закупили на драго сърце жилище в подобна къща. Дори презираха малко пришълците, незакрепостените обитатели на големия дом.

---

[1] Gang (нем.): външен коридор. (Бел.пр.) ↑

[2] Ауерова крушка (хим.): напоена с ториев или цериев окис чорапоподобна фина мрежа, която нагрята от газов пламък дава силна бяла светлина. (Бел.пр.) ↑

[3] Тарок (ар.): игра на карти, играна обикновено от четирима души. (Бел.пр.) ↑

Баща ми също осъзнаваше, че един господар не плаща наем и не живее в чужд дом; и правеше всичко час по-скоро да се преместим в собствена къща. Дотогава обаче мина доста време, поне петнайсетина години. В „собствената ни къща“ ходех вече само на гости, тогава бях вече голям ученик, и всъщност нямам добри спомени от онази ненужно просторна, едва ли не луксозна постройка. Детството ми беше преминало в „кооперацията“. Сетя ли се за думата „дом“, аз виждам широкия двор на къщата на главната улица, дългите коридори с железен парапет, голямата стойка за тупане и кладенеца с електромотор. Мисля все пак, че това бе една безрадостна къща, без свой облик. Никой не знаеше как се бе озовал там, обитателите не бяха свързани един с друг нито приятелски, нито по съседски. В тази къща живееха касти, класи, вероизповедания. Старите едноетажни къщи още се обитаваха от семейства, врагове или приятели, но непременно от хора, които имаха нещо неразривно общо помежду си.

В къщата живееха две еврейски семейства: едното беше „неологическо“^[4], „напредничаво“, светско и обуржоазено, богато еврейско семейство, те наемаха целия втори етаж откъм улицата, водеха доста уединен и надменен живот, не търсеха познанство с обитателите на къщата; другото живееше долу на партера, в задната част на двора, то беше „ортодоксално“, твърде многолюдно еврейско семейство, те бяха бедни и се плодяха по някакъв съвсем странен начин, у тях непрестанно прииждаха нови и нови роднини, раждаха се деца и всички заедно живееха отзад в двора в три мрачни стаи, които понякога, в празничните дни, така гъмжаха от глъчката и суетнята на гостите и домашните, сякаш участниците в някое събрание бяха стигнали до съдбоносно решение. Тези „бедни евреи“ носеха преди всичко галицки одежди и строго спазваха религиозните повели — даже не зная дали в действителност са били дотам бедни —, ала във всеки случай християните от къщата гледаха на тях с по-добро око, отколкото на уединените, богати „неолози“. Случваше се някои от „бедното“ еврейско семейство на партера да подкастрият чудатите си прически, да облекат цивилно облекло, да захвърлят кафтана и лисичата капа, да се

подстрижат и избърснат, да облекат модни, съвременни дрехи — тази голяма промяна настъпваше твърде бързо при повечето от тях. Децата ходеха в гражданско училище, някои от тях дори се записваха в гимназия. След десетина-петнайсет години в къщата вече не се срещаха евреи с кафтани, малцина бяха и в града. Толкова много деца живееха тук, че не ги помня вече поотделно. Това семейство поддържаше във всичко по-задушевни и по-любезни отношения с християните от къщата, отколкото другото, по-изисканото, „неологическо“ семейство. В къщата говореха покровителствено, почти умилено за тях: те бяха „нашите евреи“, които са „много достойни и почтени хора“, едва ли не с гордост обявявахме, че в нашата голяма, модерна кооперация живеят евреи, истински евреи, както си е редно. Изисканите евреи от втория етаж срещахме рядко. Те живееха истински светски живот, пътуваха много, децата им се възпитаваха в католически прогимназии, госпожата — слабичка, печална жена със сърдечно заболяване — свиреше много хубаво на пиано и си шиеше дрехите в столицата. По-заможните и от средна ръка госпожи в къщата, разбира се, ѝ завиждаха. Дрехите на богатата дама им бодяха очите и разпалваха тяхната омраза; на мене самия също ми се струваше недостойно и нередно, че съседите по етаж, които бяха „все пак евреи“, живеят по-нашироко и по-изискано, отколкото например ние, и богатата дама се облича по-елегантно, свири на пиано и се вози на фойтон повече, отколкото моята майка. „Всяко нещо си има граници“ — мислех си. С ортодоксалното семейство и с децата им се разбирахме вече по-добре. Без да раболепничат, чрез простото признаване на еврейската си същност и начина, по който се придържаха към нея, чрез храната, облеклото, чудатите си празнични обичаи, чуждия си завален диалект, загадъчно примесвайки немски и унгарски думи към идиш, чрез доброволната си, афиширана чуждост, ние ги възприемахме по-скоро като екзотично племе, което може даже мъничко да бъде и ожалено, а на всяка благодетелна християнска душа подобава да покровителства беззащитни странници като тези. Майка ми понякога пращаше компот на старицата, която всяка есен боледуваше в детското легло, а на Великден еврейското семейство ни даряваше маца^[5] в хубава, чиста бяла кърпа, за което любезно им благодаряхме, гледахме го с интерес, но мисля, че никой не го докосваше, дори и слугите. Жалехме и приемахме това семейство, но

някак си, както опитомените негри. Майка ми понякога разговаряше с тях, разбира се, само от горния етаж, по време на пролетното почистване извикваше няколко приятелски слова; а похабената, вечно кърмеща жена с изкуствени плитки смирено ѝ отговаряше: „Да, почитаема госпожо.“ Не мисля, че майка ми искаше да накара бедната еврейска женица да почувства „социалното различие“; нямаше никаква нужда от това. Семейството познаваше тези различия и обитателите на партера дори и не помисляха да фамилиарничат; едва по-късно осъзнах, че това семейство бди над собственото си уединение също така старателно, както и християнските семейства, да, навярно още по-ревностно и по своя си странен начин те се дистанцираха от всяка възможност за общуване още по-горделиво и по-сдържано, отколкото правехме ние. Общо-взето обитателите на къщата по-скоро покровителстваха „бедните евреи“. Наблюдавахме техните празници, непривичните им обичаи с добронамерено съгласие. Разбира се, неолозите не разпъваха шатра на двора, когато празникът изискваше това, ходеха на църква рядко и веднъж баща ми с удивление, леко възмутен разправяше, че пътувал заедно с изисканите евреи, които в края на март похапвали в железопътния вагон отраснало на юг, завито в памук, прясно грозде — говорихме за това цяла вечер смаяни и обезпокоени, най-вече майка ми бе възмутена от такова „неприличие“.

Двете еврейски семейства никога не общуваха помежду си. Неолозите явно живееха под друга звезда. Мъжът бе фабрикант, произвеждаше стъкло някъде в околността, пътуваше много, беше тлъст, дебел плешивец, отнасяше се доста зле към съпругата си и изневеряваше с разни касиерки на преждевременно остарялата си, печална жена; за което, разбира се, всички в града знаеха. Господжата някак мечтателно понасяше злата си съдба, свиреше на пиано на отворения прозорец, много хубаво, но фрапантно и продължително. За това семейство в къщата се знаеше, че не се хранят „кашер“^[6], хапваха си шунка и готвеха със свинска мас; някак и това не харесваше много-много на обитателите на къщата. Ако в този дребнобуржоазен дом имаше „еврейски въпрос“, то поводът за забележки в никакъв случай не беше даден от многолюдното ортодоксално семейство. Всички ние, които живеехме в къщата, намирахме за по-симпатични галицките роднини на партерните обитатели, които ходеха с кафтани и носеха веещи се кичури коса, отколкото напълно цивилизования фабрикант на

стъкло и неговото семейство. Наблюдавахме по-претенциозния, обуржоазен начин на живот на неолозите с особена ревност, искахме да опазим нещо от тях — и самите ние не знаехме какво. В своите оскъдни социални съприкосновения мъжът бе учтив и равнодушен към християните, снизходителен и надменен спрямо „бедните“ евреи от партера. Ние, например, никога не чухме от родителите си да отбягваме компанията на децата от ортодоксалното семейство, никога никой не ни забрани общата игра с тези бледи малчугани с големи очи, които в своите чудати, старчески дрехи изглеждаха като възрастни мъници, играеха винаги с шапка на главата и въобще не бяха търпеливи, в разгара на играта неведнъж подигравателно наричаха децата-християнчета „шабесгой“^[7], което те съвсем не вземаха присърце, тъй като дори не разбираха израза. Половин дузина ортодоксални дечурлига весело вилнееха с нас, хлапетата-християнчета, които се възпитавахме на двора, чедата на фабриканта на стъкло обаче, които биваха съпровождани до училището от „фройлайн“^[8] и възпитателите идваха у дома им, старателно бдяха да не се омесват с еврейските пролетарчета. Те никога не се включваха в общата игра и тази изискана отдалеченост така накърняваше чувството ми за справедливост, че един следобед подмамих в мазето най-голямото момче, вече третокласник, затворих го в котелното отделение и като човек, свършил добра работа, се прибрах у дома и дума не обелих. Мълчах и през нощта, когато полицията вече търсеше изгубеното дете и безумните писъци и викове на фабрикантшата огласяха къщата. На сутринта огнярът намери детето. Най-странното бе, че това момче никога не ме издаде. Тромавият, ленив хлапак със сънливи очи упорито мълчеше, когато го разпитвах, даже и по-късно, никога не ме упрекна за това особено отмъщение и след години, когато се сприятелихме, пак не говореше за това. Навярно е чувствал, че съм прав. Децата отсъждат бързо и безапелационно.

Дечурлигата от семейството на партера полека-лека си сменяха облеклото, но пък всяка година разпъвах на двора шатра от завивки и килимчета, и главата на семейството, този чудат и немногословен племенен вожд, влизаше вътре следобед и прекарваше дълго време сам в необичайната постройка. Синовеите му твърдяха, че в такива моменти се моли. Веднъж го издебнахме през процепите между завивките, но видяхме само как седи на стола в средата на шатрата и гледа тъжно

пред себе си. Навярно скучаеше. Една утрин къщата се разбуди от странна глъч, в партерното жилище евреи с кафтани един през друг хващаха бравата на вратата, вътре в жилището сновеше цяла дузина непознати. Едно от момчетата, деветгодишният Лайош, най-сетне се измъкна от навалищата и с гордо и угрижено лице даде отговор на нашия въпрос.

— Татко умря през нощта. Ама че проклетия — подхвърли между другото и с неповторимо превъзходство.

И през целия ден се държа надменно, едва понасяхме надувките му. Затова на здрачаване, без особена причина, го напердашихме.

---

[4] Неолог (гр.): приемащо определени реформи на еврейското вероучение лице, което съблюдава традициите по-малко, отколкото ортодоксалните последователи. (Бел.пр.) ↑

[5] Маца (ивр.): безквасни и безсолни питки, които евреите ядат по време на Пасха. (Бел.пр.) ↑

[6] Кашер (ивр.): способ за приготвяне на храна, предписан от еврейското вероизповедание. (Бел.пр.) ↑

[7] Шабесгой (ивр.): съботянин-християнин. (Бел.пр.) ↑

[8] Фройлайн (нем.): госпожица. (Бел.пр.) ↑

На първия етаж живеехме ние, а в съседство се помещаваше банката. Открай време банката заемаше три дълги и мрачни стаи, от стълбището се влизаше в стаята на директора, до нея се намираще касата, а счетоводството бе разположено в стаята към двора. Кабинетът на баща ми и канцеларията на директора имаха обща стена, в която беше пробит „таен отвор“ и когато директорът известяваше за нещо баща ми, просто откряваше ламаринената вратичка на тайния отвор и му подаваше писмото, документа или достатъчната за завеждане на дело просрочена полица. Това патриархално деловодство се бе утвърдило тъй от десетилетия и банката процъфтяваше. В счетоводството работеха две стари моми, а длъжността на касиер се изпълняваше от преждевременно пенсиониран хусарски^[9] капитан, който понасяше променената си участ с начумерено изражение и крещеше като в казарма на селяните, които теглеха заем или плащаха лихва. Хусарският капитан се бе отказал от званието си, за да се ожени за своята любима, бедна начална учителка. След като начинанието му успяло, повече не го свъртало на едно място, почувствал неутолима носталгия по предишния си живот, започнал да пие, да ругае глупавия световен ред, който деградира хусарските капитани до банкови касиери, и жадно, с люти думи да настоява „най-сетне нещо да се случи“. Никога не съм виждал по-щастлив човек от този изпаднал хусарски капитан, който в първия ден на световната война, облечен в старата си униформа и подрънквайки сабя, влезе в банката и се сбогува с някогашните си началници, те отново му говореха с изтънчена почтителност, а той даваше кратки отговори, сучейки мустак, понеже, слава богу, най-сетне „нещо се беше случило“. Този човек, например, както мнозина други, тръгна на война с истинско въодушевление и загина още през първата военна година.

Ала по времето, когато мъничката банка, „нашата банка“ процъфтяваше в мрачните помещения на първия етаж, нямаше още и помен от война. Клиентите на банката с торбички на рамо и в полушубки се настаняваха по стълбището, очаквайки своята участ. Бяха предимно бедни селяци от северните околии на областта, където

реколтата винаги излизаше калпава, а който имаше десетина холда^[10] минаваше вече за средноимотен, но лошите земи и нефелните пасища не можеха да подсигурят господарско изобилие дори и на стопанства от петстотин холда. Словаците от околността почти не говореха унгарски. И прислугата говореше някакво особено полусловашко-полуунгарско наречие: разговорният език на местното господарско общество официално бе унгарският, но у дома, в семейството дори унгарските преселници говореха по-скоро немски със сепешки^[11] диалект. Всичко това съвсем не беше предназначено. Обликът на града бе унгарски, но по чехли и по риза, след вечеря господата също обръщаха на немски. Един от бляскавите, непомрачени и славни спомени на детството ми е, че в къщата има банка, истинска банка, с касиер и пари в брой, където просто трябва да отидеш, да подпишеш нещо и ето, вече ти дават парите. И действително, банковите сделки тогава бяха нещо тъй просто, безоблачно и лъчезарно. Селяните пристигаха сутрин, носейки в торбите си сланина, ракия и извлечение от поземления регистър, което общинският наместник им беше съставил, и си чакаха реда. Всеки ден в дванайсет часа на обед заседаваше „цензурата“: управителното тяло, двама възрастни свещеника, директорът на банката и юридическият му съветник се събираха на кратко „съвещание на ръководството“, гласуваха заемите от сто и двеста крони^[12], попълваха полиците в счетоводството и следобед клиентите вече отнасяха заемите у дома. Финансовото благополучие, което тогава бе обхванало света, струеше и в нашето малко градче, още съществуваше личното доверие, а запасният хусарски капитан-касиер плащаше дори „благожелателни“ и „кавалерски“ полици. След изтичането на заема селянинът плащаше, ако ли не, продаваха на търг пет от десетте холда, които се купуваха от банката. Финансовият отрасъл бе простичък и естествен, както природните явления, и също толкова последователен и безметежен. Банката бе пълна с пари и се разпростираше. Ние, децата, които живеехме в къщата, бяхме извънредно горди с тази благоразположена, приветлива банка. Финансовите тайни на възрастните вълнуват децата не по-малко, отколкото загадките на пола. Знаехме много добре, че онова най-драгоценно нещо, за което възрастните говорят толкова много, се съхранява в дебелите и неугледни огнеупорни каси на нашата къща, виждахме смирените лица на просителите, слушахме

плачливите им, жални тиради и как поздравяваха, хленчейки, с „целувам ви ръка“ всекиго, който се числеше към банката, даже и прислугата. Съзнанието, че в къщата има банка, и то добронамерена, свързана със семейството банка, успокояваше децата в къщата и ги изпълваше с възвишени чувства, усещахме, че голяма беда едва ли може да ни застигне — нас, които живеем в къщата и се числим към банката. Предполагам, че и нашите родители са размишлявали така. Къщата принадлежеше на банката и тя на драго сърце предоставяше отсрочка за наема на онези обитатели, които бяха изпаднали в нужда, а вероятно и някои по-малки заеми. Струваше ни се, че парите в банката принадлежат донякъде и на семейството; това бе един открит, благонамерен свят без подозрения, наемателите ходеха в банката за заем така, както се ходи при глава на семейство, при богат роднина, и банката им даваше, понеже кой би помислил, че длъжникът може да избяга от къщата? Децата инстинктивно разбират от пари. Мислехме си, че ние, щастливците, които се бяхме родили под закрилата на банката и се възпитавахме под патронажа ѝ, сме се заселили при първоизвора на всички земни благини, и дори по-късно в живота никога няма да ни застигне беда, стига да си останем близки с тази приветлива и добричка банка. Това не особено задълбочено схващане, това гротескно усещане дълго ме съпътстваше през ученическите години, както и при скиталчествата ми в чужбина; банката беше вече отдавна фалирала и въпреки това относно финансовите дела аз усещах едно спокойствие и сигурност, сякаш бях съхранил от детството си някакви първични и непосредствени отношения спрямо парите, и те никога не биха проявили към мене, другарчето от детските игри, безчовечна жестокост.

Банката също процъфтяваше и всеки, който се числеше към нея, просперираше, чиновниците, че дори и слугите. Един от служителите основа певчески хор, друг се залови да писателства и издаде в два тома легенди за крепостните руини в околността. Всички отделяха време за култура. Банката не се побираше вече в тясното помещение и като замогнал се индустриален лъв започна да строи, издигна на двора приказен палат от стъкло. Това бе чуден строеж, същински стъклен храм: бяха внесли от Германия дебели стъклени плоскости и издигнаха купол над касовия салон, какъвто по-късно не видях дори в чужбина. Селяните така и нарекоха новата банкова палата: „Витлеем.“ Идех да

й се дивят от околните села, и тихо и с благоговение приказваха под стъкления купол, като в църква. Тук, накрай света, въздигащият се капитализъм си бе построил малък параклис, накипрен и благоговееен — всеки, който го видеше, мислеше така, другояче не можеше и да бъде обяснено това ненужно помпозно и по грандомански пищно творение. Имаше тук всичко, което подобава на една истинска банка, брониран салон с дебели колкото човек бронирани врати, които се откряваха с магически думи, заседателна зала с тапицирани врати, особени нови сметачни и пищеци машини; в банката навярно имаше дори и пари. Нас, децата от голямата къща особено ни вълнуваше бронираният салон, който построиха срещу жилището на домоуправителя, вкопаха основите му дълбоко в земята и ние си представяхме стоманените му сейфове пълни със съкровища и скъпоценни камъни. Това бе един галантен и приветлив капитализъм, сътворил приказен замък пред смаяните ни погледи; не допадаше единствено на старите вложители, които — старомодни богаташи — предпочитаха имуществото им да се пази в нестабилните каси и мрачните помещения на първия етаж, а при вида на стъкления палат и бронираното подземие поклащаха глави, подозрително мърморейки: „От какво?“

---

[9] Хусар (унг.): конен войник или офицер. (Бел.пр.) ↑

[10] Холд (унг.): унгарска мярка за повърхнина, приблизително равна на 5 декара. (Бел.пр.) ↑

[11] Сепеш (унг.): историческа унгарска административна област, днес в Словакия. (Бел.пр.) ↑

[12] Крона (унг.): парична единица, използвана в Унгария от 1892 до 1926 година. (Бел.пр.) ↑

Банката се управляваше от „бате Ендре“ с твърде много енергия и усърдие. Бате Ендре произхождаше от фамилия, позната в цялата страна, беше завършил право, както цялото тогавашно поколение, което търсеше самоизява на „свободното поприще“ и не се задоволяваше с областната, с градската йерархия. В детството си следях отблизо този етап на класическа образованост на джентри-класата и по-късно установих, че тогавашната литература си е създала фалшива представа за тези времена и техните действащи лица. Бате Ендре се бе отдал въодушевено на банковата кариера, която му бе чужда тялом и духом, съвестно спазваше работното време и въобще не напомняше на онзи провинциален, ходещ на лов и по казина чиновнически тип с аристократичен манталитет, който приема полицата на своя другар от казиното в полунощ, по време на покер. Животът е винаги различен. Никой не считаше бате Ендре за стопански гений, но той се трудеше в банката повече, отколкото ловуваше и играеше на карти, дори четеше по мъничко, пътуваше и живееше умерено, и навярно не си бе запазил в този живот нищо друго от джентри-символите, освен пръстена с монограм. Банката бавно напредваше, разпростираше се от само себе си, което следваше от самото й естество; бате Ендре бдеше при всеки заем чиновниците строго да спазват „банковите условия“. Струва ми се, че няма нищо по-лесно и благодатно от това, да опиша директор на провинциалната спестовна каса, който по-често лепи банкноти на циганските чела, отколкото гербови марки върху договорите, и без да му мигне окото гласува заеми за лекомисления млад Ности^[13], за „драги ми друже“. В Шарош, в Земплен навярно са се срещали подобни фигури; в нашия град, в този строг чиновнически град такъв човек не би се задържал. Бате Ендре, „директорът на банката“, пристигаше всяка сутрин в службата си на минутата, нахлузваше ръкавелите и се трудеше от зори до мрак. Кредитите на банката се отпускаха от едно голямо столично финансово учреждение и пещенските директори, надменни, стари евреи, всяка година идваха на посещение, за да контролират дейността на бате Ендре; тези стари евреи ловуваха, говореха на „ти“, правеха се

на джентри, и ние понякога дори се забавлявахме с необичайните им привички. Въсщност зад писалището на банковия директор бате Ендре не вършеше нищо по-различно от това, което е правел неговият баща или дядо в имотите си и в областта: бдеше селяните да изпълняват навреме обязаностите си и както някога отработваха ангарията и доставяха изполицата от реколтата, сега трябваше да си платят лихвите с настъпил падеж. Бяха се променили само формите.

Много ли скубеха селяците? Не ми се вярва. Но го правеха редовно, защото нали „трябва да се живее от нещо“. И докато „работеха“ със селяните, нямаше нищо нередно; едва по-късно, когато бате Ендре напусна службата заради объркани семейни недоразумения и мястото му зае един столичен банкер, който бе дошъл при нас с грандиозни планове за реформи, сякаш беше инспектор, отишъл на посещение в колониите, настъпи първият крах. Новият директор, очевидно добронамерено, но с твърде голям размах отпусна от парите на вложителите огромни ломбардни кредити на полските търговци на вино, които бяха изкупили по онова време вината на Хедаля^[14], и в тази игра банката изгуби много пари, милиони. Баща ми понякога споменаваше, че тогава спасил парите на вложителите до последния филер по странен начин; посетил председателя на столичното финансово учреждение, чийто фаворит бил назначеният за наследник на бате Ендре колониален инспектор, и когато при тягостното известие прочутият и безучастен, международно известен, заможен и могъщ председател на банката свил рамене и отговорил нещо като „ами, фалирайте си“, баща ми кротко отбелязал: „Това ще го направим и ще изгубим всичко, което имаме; но на везните тежи и името на Ваше благородие.“ Прочутият председател на банка нервно вдигнал глава; сетне позвънил и поръчал на влизащия директор: „Плащаме сто процента.“ Това кавалерско изречение от три думи струвало на голямата пещенска банка много милиони. Вложителите получили влоговете си до грош, с лихвите дори. Много пъти съм слушал тази история като една от романтичните легенди за героичния стадий в развитието на капитализма.

---

[13] Герой от едноименния роман на Миксат Калман „Случаят с младия Ности и Мари Тот“. Роман. София, „Народна култура“, 1958. Превод от унгарски: М. Кънчев, Б. Ников. (Бел.пр.) ↑

[14] Хедаля (унг.): една от най-прочутите исторически винарски провинции в Унгария, разположена в планината Земпен. (Бел.пр.) ↑

За кратко, няколко години в едно от тристайните жилища на първия етаж срещу нас живя моят кръстник, който беше по-малък брат на баща ми, един особено обидчив, неспокоен човек; всички в семейството, дори и баща ми, се отнасяха с него като с писано яйце. Той бе горда и самотна душа, готвеше се да става инженер и тъй превъзходно разбираше от техника, че във войската — бе отслужил една година като доброволец в артилерията — искали насила да го задържат, говореше се, че „го умолявали да остане като старши сержант“. Поне така се разправяше по-късно в семейството. Във всеки случай натурата му, неговите увлечения и цялата му душевна нагласа го тласкаха към офицерската кариера. В цивилния живот, особено в донякъде презряното инженерно поприще той се чувстваше несвойски, беше раздражителен, непрестанно надуваше унижения, имаше „афери“ и всячески правеше впечатление на човек, който не е намерил мястото си в живота. И без друго по онова време на инженерната и лекарската професии гледаха донякъде снизходително; смяташе се, че не са достойни за един господар; младежът от добро семейство можеше, естествено, да постъпи като помощник-юрист, но не му подобаваше да извършва клизми или да се пипка с туш и с пергел. За „комплекса за малоценност“ на чичо ми (за който не само той самият нищичко не знаеше, но дори и младият Фройд, който по онова време наблюдаваше истерично болните в клиниката „Charcot“, още не познаваше) значително бе допринесло и общественото положение на семейството ни в пристрастно националистическия унгарски свят от края на века, в чиято провинция цареше почти изцяло съсловен дух. Саксонци по произход, те се преселили в Унгария през XVII век, служили вярно на Хабсбургите и император Леополд II^[15] наградил с благородническа титла нашия праядо, почитан в семейството като „Крищоф, минния граф“, който управлявал рудниците на хазната в Марамарош^[16]. Едва по време на освободителната борба сърцето на семейството се изпълнило с унгарски дух, мнозина се сражавали в армията на Бем^[17], Жига, един от моите праядовци, дори бил разжалван след полагането на оръжието при Вилагош^[18] и заточен в

един венециански, а по-сетне в милански императорски полк, където лека-полека си възвърнал предишното звание и се оттеглил в пенсия като началник на имперската охрана. Но преди революцията във Виена гледали на фамилията с добри очи и ги имали за „надеждни елементи“. Когато през 1828 година назначили дядо ми за съветник в Обуда, той ходил във Виена и бил приет от император Франц. „Отседнал съм при Краля на Унгария — писал от Виена на по-малкия си брат в Марамарош —, престоят ми тук е твърде скъп, плащам пет форинта дневно за стая и отопление. Князът ме прие радушно, спомни си и нашия Баща; ja, ja, каза, auch Sie haben gute Zeignisse bei mir.“^[19] Вероятно въпросният държавен чиновник с немско име, който през 1828-ма бил приет радушно във Виена и удостоен от императора с добронамерени слова, бил считан от двора за лабанц^[20]. По време на освободителната борба фамилията застанала на страната на въстаниците, поунгарчила името си, решението за това било издадено от министерството на Кошут, декретът бил обнародван в Официалния бюлетин^[21] през август 1848 година. По убеждение и поведение те бяха унгарци до маниакалност, особено баща ми и по-малкият му брат. Този пламенен, искрен унгарски патриотизъм беше характерна черта за фамилията, преселени от чужбина, и старите унгарски благороднически родове приемаха и любезно приютяваха претопените във великоунгарския тигел чужденци, дори понякога им признаваха известни унаследени, чужди расови добродетели — моите прадеди са били саксонски ковачи и мисля, че от тях съм наследил едно особено, съвсем неудобно за мен, чуждо на натурата ми, наподобяващо идея-фикс „pflichtgefühl“^[22], но са ми останали и другостта, и отчуждеността, които дори вековното съжителство не е превъзмогнало. Душевният тип на фамилията бе сложен, осезаемо католически, не само според данните от матрикулата, а и по своята същина, по миогледа си. Отбягвали сме протестантите, даже и в социалното общуване, инстинктивно, както са ни отбягвали и те; за това обаче във всекидневния живот никога не ставаше дума.

По-малкият брат на баща ми разколебан и измъчен усещаше, че колкото и да „го възприемат“, независимо, че го признават, той, със своя саксонски произход, с немско звучащото си име и австрийска благородническа титла не би могъл да се числи напълно и безусловно към онова голямо „семејство“, което дребнодворянска Унгария бе в

края на века. Ако в семейството ни имаше някой, който понякога осезаемо биваше обземаан от маниите на унгарското джентри, това беше той. Непрестанно събираше фамилните книжа, поръчваше чертежи на гербове и корони, бе създал проект за „унифициран благороднически герб“ на баща ми и майка ми (един господ знае, откъде се беше сдобил със сведения, понеже мама беше потомък на беден моравски мелничар и подозирам, че семейството ѝ никога не се е ползвало от благороднически привилегии; което, впрочем, ни най-малко не тревожеше майка ми и нейните роднини), и това заиграване на джентри в крайна сметка се изявяваше по необичаен начин в неговата горделива, неспокойна душа: отбягваше областното общество, не се натрапваше, живя продължително в чужбина, строеше железници и тунели в Босна, сетне се пресели в Риека, където по поръчение на една френска компания построи онази електрическа централа, която и до днес снабдява далматинското крайбрежие с електричество. Междувременно се ожени; взе фина и кротка девойка от Нюградска област, потомък на най-големия унгарски писател на класически драми, и в детството си съм прекарвал доста лета в придобилия литературно-историческа слава нюградски замък и парк, където патриархът, този неспокоен по душа, полуобезумял в залеза на зрелостта си унгарски гений скандираше строфите на драматичните си опуси. Това „литературно родство“ обгръщаше чичо ми с някакъв олимпов нимб в моите очи. В действителност не разбираше много от литература. Когато бе още ерген и живееше срещу нас, в трите стаи на двора, водеше живот на „garçon“, като някакъв френски романтичен герой, държеше прислужник, когото веднъж бе шамаросал; заради това в детството си се страхувах от него, по-късно го съжалявах. Не си намери място сред различните класи, живя огорчен и уединен в нюградското село, където се чувстваше тъкмо тъй малко у дома си, както когато беше сред нас или в чужбина, сред своите колеги. Той бе първият сериозен и убеден антисемит, когото съм познавал; и навярно много би се учудил, ако някой го осведомеше, че основната тоналност на същността му, обиденото му лутане между класите, поведението му в стил „моята вяра не е за този свят“ е всъщност инстинктивно католическа, с други думи — еврейска черта.

---

[15] Леополд II, Хабсбург-Лотарингски (1747–1792): унгарски крал, император на Свещената римска империя на германската нация (1790–92), трети син на Мария Терезия и Франц Лотарингски. (Бел.пр.)

↑

[16] Марамарош (унг.): административна област в историческа Унгария, днес в румънска Трансилвания. (Бел.пр.) ↑

[17] Бем, Йожеф (1794–1850): герой от освободителната борба от полски произход, генерал-лейтенант на унгарските хонведи. (Бел.пр.) ↑

[18] Вилагош: населено място в Румъния. На 13.08.1849 г. унгарската войска, предвождана от генерал Артур Гьоргеи, слага оръжие пред руската армия в близост до селището. Синоним на едно от най-големите поражения и унижения за унгарците. (Бел.пр.) ↑

[19] Да, да, каза, Вие имате добри препоръки при мен. (Бел.авт.)

↑

[20] Лабанц (унг.): привърженик на Хабсбургите, сражавал се в императорската наемна армия. (Бел.пр.) ↑

[21] Официално издание в Унгария, идентично на Държавен вестник. (Бел.пр.) ↑

[22] Чувство за дълг. (Бел.авт.) ↑

В къщата работеха две „предприятия“: денем на етажа банката обслужваше клиентите, нощем на партера един обявен за кафене вертеп с касиерка и набеден цигански оркестър ограбваше лекомислените еснафи. Буржоазката къща намираше за естествено това предприятие на партера и го търпеше. Обитателите ѝ, тъй претенциозните в моралните си оценки семейства, никак не се стряскаха от това, че нощем, когато добродетелта похърква, в едно от партерните помещения на къщата се танцува канкан. „Кафенето“ дотолкова не го беше еня за дневните посетители, които пият кафе и четат вестници, че денем дори не отваряше. Кепенците се вдигаха едва привечер, край стените стояха няколко ламаринени маси, а в „бюфета“ дами с боядисани коси и пищни форми според вкуса на епохата приготвяваха яйчен ликьор и чай. (Шампанското минаваше за нечуван разкош, даже гръмогласните офицери рядко дръзваха такова разточителство — впрочем понятието „гръмогласен офицер“ бе твърде непознато в нашия град, защото хусарският полк беше разквартируван на петдесет километра оттук, в съседния град, и офицерите от артилерията и пехотата, които бяха настанени при нас, се задоволяваха с по-скромни и редки джамборета, с яйчен ликьор и каруцарско вино.) Този нощен вертеп се посещаваше най-вече от спекуланти, пазарджии, чифликчии и някой и друг евреин-арендатор от околията, отскочил за по една бурна нощ. „Господарите“ се осмеляваха да дойдат тук само добре подквасени, в такива случаи спускаха железните кепенци на локала и му дръпваха такава веселба, от която се разбуждаха дори и заспалите; за учудване е, че това нарушение на реда биваше търпяно и дълго време, години наред „кафенето“ продължаваше да работи на партера. Полицията тогава все още не се месеше в делата на гражданите; в този четирийсетхиляден град, например, за спокойствието на гражданите бдяха всичко на всичко петнайсет полицаи, петнайсет остарели, шишкави нескопосници, които в детството си познавах лично и се обръцах към тях по имена; полицейският арест беше приютен в разнебитена стара къща с италиански профил и аркада, но обикновено беше празен, тук

отспиваха махмурлука си само закоравелите алкохолици, които заран полицаите прибираха по уличните ъгли в подобна на саркофаг талига, покрита със зелена мушама. Това, което се предлагаше от вечер на вечер в „кафенето“ на нашата къща, бе една от по-изтънчените и очевидно по-разточителни разновидности на проституцията; понякога се вадеха ножове, една нощ къщата бе разбудена от женски писъци, деца и възрастни се стекоха на коридора по наметки, а на двора домоуправителят налагаше с метла един обут в ботуши и с щръкнали мустачки, особено кръвожаден спекулант, който се беше вкопчил с ноктите на двете си ръце в удобните за сграбчване, меки тела на една сламеноруса служителка от кафенето. Тази призрачна сцена в острата и студена утринна светлина ми подежда като някакво невероятно, театрално изживяване. Но вертепът изглежда плащаше солена наем на банката, понеже дори подобни непристойни тупурдии, които се превръщаха в обществен скандал, биваха търпени. Договорът със собственика на вертепа, хитър цигански ас с предприемачески дух, бе прекъснат много по-късно и то не „по морални съображения“, а защото банката се нуждаеше от помещението: вече нямаше нужда от доходите на нощния локал.

За задоволяване на ежедневните здравословни нужди в града имаше два публични дома: един по-евтин и по-прост — на улица „Кула“ и един друг по-изтънчен, „офицерски“ — в едноетажна къща на улица „Арсеналска“, където ходеха чиновници с по-висок сан и офицери. Между тези две затворени зад стените институции на уличната любов, по застроената с ниски постройките улица „Цвете“ действаха десетки самостоятелни предприемачки, своего рода амбулантни търговки на любов. Приветлив, галантен бе този подземен свят на любовта. Млади неженени бонвивани, разбира се, нерядко и женени мъже, армейски офицери и понякога, в пълна тайна, и помлади монаси от местния католически орден, обучавани за учители, също ходеха в тези домове, запазили се почти непроменени от средновековието, със своите замазани прозорчета, с вечно затворените порти и боядисаните със зелена и кафява блажна боя лъскави и гладки фасади те разкриваха предназначението си дори пред чужденеца. В тези домове градските господа ходеха „след кафенето“, в „салона“ до среднощ се водеха сладки приказки, собствениците често сменяха момичетата. Само веднъж посетих един от тези домове в родния си

град, наистина, много млад, на тринайсетгодишна възраст; по-късно се срамувах да посещавам на родна почва тези места, но тази първа и единствена визита се е запечатала в спомените ми с неумолима острота. Заведе ме едно от момчетата в къщата, буен, неспокоен по нрав юноша, син на парфюмерист, посред бял ден пристъпихме в „евтиния“ дом на улица „Кула“, тракайки със зъби в лъчезарния и тих летен следобед. При отварянето на портата в коридора проехтя звън на камбанка, вляво от входа в една стая, цялата със завеси и с мебели от времето на Терезия^[23], зад остъклената врата в инвалидна количка седеше старица с боне, сякаш преоблечения като баба вълк от приказката за Червената шапчица, съзерцаваше ни любопитно през пенснето и се подсмиваше. Пресякохме бързо към двора, понеже синът на парфюмериста вече знаеше порядките тук, едната страна на двора беше заградена откъм улицата с висок каменен зид, а на партера и на първия етаж се виждаше дълга редица боядисани в кафяво врати, които водеха към стаите, както в някакъв затвор или болница. „Момичета“ не видяхме никъде. На двора се разхождаше опитомен бухал с подрязани криле. По-късно една от вратите на първия етаж се отвори и в коридора се появи женска фигура, лисна на двора вода от тенекиена кана и се върна в стаята си, без да ни обърне внимание. Бяхме се прилепили неподвижно до стената, даже и словоохотливият ми другар притеснено се озърташе наоколо, тук, в двора, наистина бе тихо като в зандан.

След малко вратата на една от партерните стаи се отвори и една жена, която трябва отдавна да ни беше видяла иззад пердето на прозореца, усмихвайки се, ни повика да влезем в стаята. Другарят ми тръгна напред, а аз го последвах, олюлявайки се, с потно тяло, почти в несвяст. Жената говореше унгарски със славянски акцент, друго за нея обаче не помня, не зная млада ли беше, руса или черна, пълна или слаба? В стаята имаше лекелисана кушетка, застлано легло, от което жената изглежда току-що бе станала, защото завивките още се стелеха в безпорядък, пропити от горещи телесни пари, тенекиен умивалник се валяше до стената, чиято мазилка се ронеше и над умивалника, забита с кабари, открих печатна брошура със санитарни напътствия; внимателно я прочетох, по-скоро измъчен и притеснен, отколкото от интерес. „Лесно може да избегнете зараза“ — започваха властите здравните си наставления. Пред леглото се търкаляше чифт дебели

мъжки боти. Известно време седяхме така, на ръба на леглото, приятелят ми се стараеше да се държи свойски и наперено, но и него го бе много страх; жената поиска цигара, седна помежду ни на ръба на леглото, гледаше ни усмихнато и мълчеше. Нищо не се случи. По-късно приятелят ми даде на жената три шестака^[24] и се изнизавме от къщата, без никой да забележи бягството ни, вече притъмняваше. Това приключение, което беше равносилно на екзотичните тръпки от романите на Карл Май, за дълго потисна желанието ми за подобни начинания, още повече, че бях дълбоко разочарован от своя връстник, „буйния“ другар, който преди това ме беше мамил с романтични лъжи, а както забелязах, „вътре“ се държа не по-малко стреснат, страхуваше се също толкова, и представите му за действителността бяха също тъй бедни, както и моите. Разправяше, например, че половото общуване между мъжете и жените е доста по-различно, отколкото ние си мислим (аз тогава още нищо не си мислех, в главата ми всичко беше мъгла и хаотична плетеница от несъвместими понятия) и основното в него е, че мъжът силно притиска жената, обгръща ръцете ѝ и сетне я захапва за носа. Един Бог знае, откъде бе чул това? По-късно се усъмних, че ме лъже и разочарован от него, взех да го презирам и отбягвам.

В града живееха и две „кокотки“, две поувехнали, не особено красиви жени, които бяха наели жилище в една малка пресечка, ходеха винаги заедно, забрадили лица, носеха огромни, подобни на воденични колела капели и се радваха на задоволителен респект в средите на посветените, сред разгулната мъжка общност на града. Прякорът на едната беше „Лимонче“, на другата учениците викаха на подбив „Портокалка“. Вероятно искаха от мъжете, които удостояваха с милувки, по-големи суми, отколкото амбулантните продавачки на любов от улица „Цвете“, циганки и малки слугинчета, и затова почитателите им ги бяха удостоили със званието „кокотки“. Във всеки случай Лимонче и Портокалка бяха част от обществения живот на града. На улица „Цвете“ живееше и една устроила се по домашному едра уличница с незапомнена възраст, от която цели поколения бяха научили тайните на любовта, стара госпожица на име Ленке, която познаваше всеки мъж с положение в града, беше строга и не търпеше възражения, дори и полицаите се плашеха от нея. С времето тази стара проститутка бе придобила известно признание от страна на

семействата. Бе станала органична част от живота, рано или късно всеки опираше до нея.

Но легендата за „Червения рак“ аз също само съм чувал, никога не съм го посещавал. В края на миналия век, през осемдесетте години гостилница „Червения рак“ била истинско сборище на оргии, тайно и елегантно, където ходели най-изисканите господа от града, и както съм чувал от един мой жизнерадостен чичо, там се вършели доста необичайни неща. Този загадъчен „Червен рак“ — много по-загадъчен, отколкото дома на улица „Кула“ или вертепа от партера на нашата къща — бил построен за крайпътна странноприемница, на няколко километра от града, и мъжката част на „доброто общество“, изрядните глави на семейства, в това число и моят чичо, се отбивали тук, ако искали да се чувстват напълно необезпокоявани. Когато и аз тръгнах по подобни забавления, крайградският локал беше вече само порутена чифликчийска кръчма.

Половият живот извън брака протичаше в такива скромни рамки, че който зажаднееше, можеше да утоли жаждата си в подобни леконравни вертепи. „Връзката“, „падението“ на омъжената жена бяха територия на романите. Нито веднъж в детството си не чух възрастните да сплетничат за някоя „паднала жена“, която има „връзка“; дори и примадоните от местната театрална труппа бяха държани строго под око и онази, за която се разчуеше, че е съгрешила, биваше „бойкотирана“.

---

[23] Терезия, Мария (1717–1780): австрийска императрица, унгарска и чешка кралица (1740–80); дъщеря на император Карл VI, съпруга на Франц Лотарингски (от 1736). (Бел.пр.) ↑

[24] Шестак (унг.): монета от десет крайцера, съответно двацет филера. (Бел.пр.) ↑

Жилището беше голямо, стаите — просторни, високи, с разположени нагъсто прозорци, и все пак в спомените ми то оживява така, сякаш е било мрачно. Навярно, защото в детството с моите братя и сестри и с възпитателя ни най-често се приютявахме в „алкова“, това сводесто помещение без прозорци, където решетестите детски легла и учебните чинове изпълваха изцяло стаята. Този алков свързваше спалнята на родителите ми с трапезарията; цветна остъклена врата го отделяше от уличната трапезария, за да не го огрее случайно слънчев лъч. В тази стая спяхме, тук приготвявахме домашните си, и при лошо време или ако за „наказание“ ни бяха забранили да напускаме пределите на жилището, играехме също тук. Никому не беше хрумвало, че за детска стая навярно по-здравословно и по-подходящо помещение щеше да бъде пищният, просторен „салон“, където по цели месеци не стъпваше никой, тази навярно най-просторна и светла стая от жилището, където стояха единствено облечените в платнени калъфи мебели, и с хладния си, буржоазен разкош винаги ми действаше така, сякаш вътре имаше мъртвец. „Алковът“, това тъмно, лишено от въздух, твърде топло мъничко убежище, беше истинският ни дом; никой не се и замисляше, „възпитателите“ ни също намираха за естествено, че трябва да учим на запалена лампа, когато впрочем жилището още се къпеше в дневна светлина.

Пет стаи се разполагаха тук, под ъгъл, три откъм улицата и две откъм двора. С изключение на детската стая всички те бяха грамадни, просторни. В тези буржоазни жилища от края на века за качествата и разположението на детската стая не съблюдаваха особено дори заможните семейства, които иначе обсипваха детето си с маймунска обич и никога не жалеха пари за неговото възпитание и облекло. Мненията за „хигиената“ се разделяха. „Теорията за бацилите“ по онова време беше влудила много домакини, познавах възрастни лелки, които бяха обсебени от манията за чистота, те по цял ден забърсваха прах, ходеха с ръкавици нагоре-надолу из жилището си и улавяха „бацилите“ с метлички от пера. Естествено, честолюбието на буржоазката домакиня не търпеше по лакираните мебели да бъде

открита дори и прашина, докато пиеха кафето си, дошлите на посещение кумици провеждаха истински оглед в дома на своята приятелка, и горко на нещастницата, в чието жилище този ден немарливата камериерка бе забравила да прокара парцала за бърсане на прах докрай по пианото. Майка ми, двете слугини и „госпожицата“ по цял ден чистеха. Сутринта почистваше слугинята, работата ѝ бе проверявана от „госпожицата“, по-късно се появяваше майка ми, като генерал на парада и провеждаше безмилостен оглед, прокараваше пръсти по най-незабележимите процепи на мебелите и диреше пращинки половин предобед. Имаше девиз, че липсата на прах е първото условие за „модерна хигиена“. В повечето жилища обаче детските стаи изглеждаха плачевно, за целта бяха обособени затънтени, килероподобни помещения; и гърбът на пианото наистина блестеше, но на повечето места щадяха банята и малко я употребявах. Банята у нас се ползваше, защото бяхме много деца, и родителите ми впрочем изповядваха извънредни и не съвсем модерни принципи за телесната чистота. И зиме, и лете, всяка утрин и вечер бавачката напалваше вехтата желязна печка в банята и госпожицата изкъпваше децата; всеобщото схващане обаче гласеше, че „много кърпане е вредно“, защото изнежва децата. На повечето места използваха банята за вехтошарна, където членовете на фамилията отиваха наистина да се мият, но едва успяваха да се придвижат сред струпаните в мрачното помещение куфари, простряното да съхне пране, препаратите за почистване на обувки и дрехи. При мнозина от нашите познати във ваната събираше прах багаж, и навярно те я употребяваха според първичното ѝ предназначение само един ден в края на годината, предновогодишно. Буржоата от края на века се къпеха общо-взето само ако боледуваха или се женеха. Затова пък банята за едно жилище беше задължителна; само че много не я ползваха. У нас мрачната ниша на банята също бе запълнена с най-различни партакеси, майка ми полагаше отчаяни усилия да поддържа в ред пешкирите, хавлиите, всеки имаше своя „отделна закачалка“, както в гардеробиерната на театър, тъй висяха пешкири, утринни халати, сукмани, никой никога не знаеше кое е негово, къде му е мястото, кога ще му дойде редът. Банята бе вечен хаос, инкубатор на обиди и вълнения.

В „килера“ например царуваше много по-тържествен ред, отколкото в стаята на децата или в банята. В просторното, сухо, светло

помещение се събираха, съвсем излишно, огромни припаси от хранителни продукти, сякаш снабдявахме с брашно и мас някоя обсадена крепост или склада на селската курия, където в околността на цял ден път няма месарница или бакалница. Впрочем там, у дома, „припаси“ се трупаха от всичко: в скриновете на майка ми, в чекмеджетата на долапите се редуваха неизброими количества неушити платна, трикотаж, топове с памучни платове, но пазарувахме „припаси“ и от всичко друго, от връзките за обувки до парцалите за бърсане. От време на време особена мания за трупане обхващаше майка ни, която се връщаше от пазарските си експедиции у дома тъй ликуващо, сякаш живеехме някъде в пустинята, и тя бе купила от преминаващ керван редки и безценни вещи. Купувахме брашното с чували, а маста — с цели бъчви, бяхме се запасили с кашкавал колкото мелнично колело, у дома нищо не се измерваше с грамове. Притежавайки всички тези големи запаси живеехме по-скоро умерено, отколкото разточително. В къщата вече хленчеха три деца, две слугини омитаха насъщния и всеки обед готвачката готвеше за седмица, макар че майка ми получаваше „за храна“ всичко на всичко сто форинта на месец и дори понякога може би спестяваше по нещичко от тях... Хапвахме месо два пъти дневно, баща ми не понасяше системата у дома да се заделят и притоплят остатъците от обяда. Майка ми поднасяше обилна, тлъста унгарска кухня и стоте форинта стигаха за храната на седмица. Над маджарския свят тогава се лееше някакво ханаанско изобилие и евтиния; не онази принудителна, просешка евтиния, както след войната, когато цените се определяха от безпаричието и мизерията излагаше с надпреварващо се прахосничество своите продукти и стоки; в евтинията на мира всекиму излизаха сметките. Това бе господарски, тлъст, материален живот. Още самата закуска изглеждаше като някакво семейно тържество, имен ден или женитба. Прясно избръснат, излъчвайки ефирен аромат на одеколон и на брилянтин, баща ми пристигаше от банята на претенциозно наредената за закуска маса, заемаше почетното място в тютюневия си домашен халат, протягаше ръка към местния вестник — получавахме, разбира се, клерикалния вестник, който се издаваше с парите на епископа и се печаташе в епископската печатница, вестник „Фелвидек“^[25] —, и докато чакаше чаят в украсената с лучени щампи майсенска кана „да се запари добре“, той прехвърляше новините. Това

бе тържествен момент. В тези мигове щипката за мустаци все още бе обтегната под носа на татко, той я сваляше едва когато започнеш да яде и с малка джобна четчица регулярно разчесваше брилянтиновите си мустаци на две. Майка ми седнаше срещу него, а от двете страни на масата две двойки деца дебнеха тържествената церемония на закуската. Децата закусуваха кафе и кръгли хлебчета с масло, а зиме — застроена супа; ала гледката как баща ми закусува ни компенсираше за всичко и ни изпълваше с възвишени чувства. Тъй достойно, изискано закусуваше той; тютюневата му утринна роба с кафяви копринени ревери, леките движения на женствените му малки ръце, пръстенът с монограм, неговото спокойствие и фамилиарното патерно благоразположение ни очароваха на всяка закуска. Пиеше ароматен, златистокафяв чай с много ром, хапваше шунка и рохко яйце, мед и унгарско масло (препираше се много заради маслото с майка ми, която от съображения за икономии, или един господ знае защо, пазаруваше понякога датско масло, и дори си спомням една утринна драма, когато баща ми прозря това вероломство, стана от масата за закуска и хвърли „датското масло“ в клозета!), хляб му препичаха отделно и дълго можех да наблюдавам това изтънчено хранене, този „светски алюр“. Тази утринна идилия ми се струваше като буржоазно богослужение. Тъй бавно, с елегантни движения би могъл да се приготвява за своите дневни ангажименти само онзи, който вече дотолкова се е утвърдил, че през деня не можеха да го засегнат унизителни сюрпризи. В действителност по онова време баща ми още не „се беше утвърдил“ особено; бе се утвърдила класата, към която принадлежеше, и бликащото съзнание за тази принадлежност изпълваше поведението и жестовете му докрай с достойнство. Който принадлежеше към класата и имаше добра атестация, можеше доста спокойно да започне деня.

След закуска не трябваше да ходи надалеч; в началото — само до съседната стая, по-късно, когато кантората се разрасна, ангажираха три стаи в дъното на дворния коридор и там устроиша уголемената кантора. Сега семейството се нанесе вече по-нашироко в останалите пет стаи; баща ми устрои между салона и трапезарията отделна „мъжка стая“ или „пушалня“, тук поставиха шкафовете за книги и въобще поръчаха много нови мебели. Особени мебели пристигнаха от местната мебелна фабрика, съвсем „модерни“ мебели, познатите ни идваха да им се чудят. „Салонът“, най-безполезната стая в жилището, не се използваше

с години, защото провинциалната буржоазия по онова време не познаваше западния, „салонен“ обществен живот, посетителите се събираха около бялата маса и там „хортуваха“ след вечеря, понякога до зори. Все пак „салонът“ беше обзаведен с големи грижи. Имаше гарнитура със седефени инкрустации, изработена от махагоново дърво, огромно огледало, голяма, лакирана черна маса със сребърен визитник, препълнен догоре с визитки, с пълния адрес и ранга на видни познати и случайни посетители, с албум, с огромни морски раковини, с миртовия венец на майка ми, носен на венчавката ѝ, в кутия от стъкло. На една поставка бронзова сирена изплуваше от вълните на пепелницата и държеше факла в ръка, кой знае с каква цел... Тук се намираще още излята от бронз статуя на дакел в естествена големина, вярно копие на един от споминалите се любимци на семейството, и още множество „предмети“ от сребро, от мрамор и от бронз, също и обработен каменен къс от опустошената Месина. В черен скрин с витрини от гравирано стъкло стояха подредени книгите на майка ми, няколкото, които беше събрала през моминството си или бе получила по-късно като подарък от баща ми. Много от бронз и махагон, разбира се, блестяха, забърсани от прах; колкото по-рядко се ползваше тази напълно излишна стая, толкова по-грижливо я почистваха. Салонните мебели впрочем бяха изработени още в мебелната фабрика на дядо ми по майчина линия и затова, от благоговение, когато пренареждахме жилището, не се разделихме с тях. Шедьоври на вкуса от края на века бяха тези мебели, находчива смесица от махагон и седеф, фотьойли, декорирани с орнаментика на дорийски и йонийски колони крака на столове, и изобщо всяка отделна мебел грижливо се стремеше да скрие предназначението си, столът очевидно не бе предназначен за сядане, а беше просто, за да го има. Това бе салонът и трябва да призная, че този наш салон с изисканата си наредба, със своя приглушен „стил“ бе направо божествен в сравнение с останалите буржоазни салони, каквито бях виждал в детството си в жилищата на съседни и познати. Тези „модерни“ мебели от края на века, чиито чертежи и модели се копираха всяка година по виенски образец в работилницата на дядо ми, както и в останалите унгарски работилници, бяха отровили вкусовете на две поколения. От бидермайеровия „свят на комитатския^[26] съдия“, от тези смирени, хуманни форми на добрия вкус израсна без преход онази палисандрова и плюшена страхотия, която буржоазните мебели

от края на века бяха. „Старогерманската трапезария“ действително се е състояла от функционални и изящни мебели, ако я сравним с онези накичени със заврънкулки „бюфети“, наподобяващи кутията на Фортуна, украсените с пресовани чепки грозде кожени столове, спалните скринове с огледални врати, натъкмените от червен плюш фотьойли, каквито в началото на века започнаха да произвеждат навсякъде у нас. И нека до тези бездушни, лишени от логика страхотии си представим неизменните украшения, палмите в ъгъла, възглавките на всеки диван, под краката и във фотьойлите, калъфа за четки на стената, чийто goblen изобразяваше ловна сцена, сребърния елен на писалището, който държеше в разклоненията на рогата си перодръжки, бронзовия бухал-мастилница, мраморните преспапиета с форма на човешка ръка, завесите с цветни мъниста, изработените остроумно и живописно от каталпово дърво пръстенчета и пресованите под стъкло паравани за печка, ръжените, чиято никелова ръкохватка изобразяваше копитото на дива коза, порцелановите щъркели, които съхраняваха между крилете си многогодишни тревисти растения, посребрените чугунени чапли, които държаха в клюновете си визитки и многото плюш, филц, платове, с които бяха покрити прозорци, стени и мебели, за да няма фиаско, ако някъде оставят една пращинка или допуснат иглен лъч светлина... всичко това бе „juste milieu“^[27], на унгарски — „интериорът“, рамката, в която едно буржоазно поколение живееше и се възпитаваше. Добрият вкус на баща ми навярно бе пресял донякъде този прилив в нашето жилище — големият терор на епохата обаче не беше пощадил невредими, без последствия дори и нас, и един-два бронзови жерава или бродиран стенен ковчор в кожена рамка, изобразяващ „храненето на елените“, се срещаша в салона и в „господарската стая“. Това „ново изкуство за дома“ беше централноевропейското схващане за дребнобуржоазната безвкусица на викторианската епоха — както живееха, тъй и се обличаха, четяха, беседваха. „Просветеното, либерално гражданство“ считаше изчистените, красиви форми, благородните мебели от неотдавнашни епохи за стари партакеша, годно за вехтошарната бабино наследство. Вярно, по онова време този вкус диктуваха и световните властелини. Подредбата на вътрешните, неприкосновени стаи на император Вилхелм или на Едуард VII по нищо не се различаваше от мебелировката в чакалнята на някой берлински дерматолог. Пред

своето писалище в императорската стая на „Ахилеион“ в Корфу височайшият гост бе наредил да монтират върху въртящия се стол за роял кожено седло, и когато работеше, го възсядаше. Чудно ли е, ако по същото време във вестибюла на един буржоазен дом в унгарски провинциален град бродерията върху калъфа за четки изобразяваше ловна сцена?

---

[25] Фелвидек (унг.): историческо наименование на Горна Унгария, днес в Словакия. (Бел.пр.) ↑

[26] Комитат (унг.): историческа административна единица в Унгария, днес област. (Бел.пр.) ↑

[27] *Juste milieu* (фр.): правилна среда, златна среда. (Бел.авт.) ↑

В „господарската стая“ книгите бяха разположени в три шкафа с остъклени витрини. „Библиотеката“ на майка ми бе по-скоро само декорация, един от реквизитите при подредбата на салона и спомен от миналото; витрината на махагоновия шкаф рядко биваше отваряна. Приблизително три дузини „Избрани световни романи“ с червена подвързия от плат съставляваха основната част от книгите на майка ми; сетне имаше голям набор немски романи. Любимият ѝ писател бе Рудолф Херцог, а любимата ѝ негова книга — романът „Das grosse Heimweh“. Почетно място заемаше двутомното издание в жълта кожа на „Soll und Neben“ от Фрайтаг, както и няколко томчета на Шилер. Буржоазните библиотеки не долюбваха Гьоте. Смятаха, че е „блудкав, класически“. Към библиотеката се причисляваше по-скоро Шилер, особено „Харамии“ и „Коварство и любов“, и едно специално издание на „Камбаната“. В Шилер някак виждаха предвестника на либерализма, революционера. Гьоте бе „застиналата форма“, „класическата рутина“, скуката. Не мисля, че буржоата от края на века би чел нещо друго от Гьоте, освен няколкото песни на „Hermann und Dorothea“ в училище и по-късно — „Вечерната песен на скитника“.

Майка ми харесваше „модерните немски автори“. Наред с Херцог и Фрайтаг сред любимите ѝ книги бяха намерили място и Щрац, Омптеда и творбите на неколцина немски хумористи. Нямам преценка за тези книги, защото в детството си, когато дораснах за родителската библиотека, вече инстинктивно се отвърщавах от подобни съчинения и не си направих труда да прочета нито едно. Непонятно как там се беше озовал и един том от Лили Браун: „Memoiren einer Sozialistin“. Като доказателство за вкуса на майка ми ще кажа, че в нейния книжен шкаф литература от рода на Марлит или Куртс-Малер не се колекционираше. Настрани от своите сантиментално-патриотични възгледи Херцог и Фрайтаг бяха със сигурност по-истински писатели, отколкото разните Декобра и Вики Баум, чиито булевардни четива днес отрупват нощните шкафчета в буржоазките спални. По това време стихосбирки не се купуваха дори случайно. Поезията бе лош спомен, училищен кошмар, „зубрене“ и

задача за натегачи. Онази любима, наивна привичка да се преписват крилати фрази и безсмъртни стихове от „велики поети“ в „албума“, която наред с бродирането, свиренето на арфа и рисуването върху коприна в началото на миналия век бе едно от свидетелствата за „духовния живот“ на господарските щерки в буржоазните семейства, в края на века вече бе излязла от мода. И днес не разбирам как сред книгите на майка ми бяха попаднали досадно-скучните измъчени рими на Клопщок, неговият „Месия“... В женския ѝ книжен шкаф имаше само няколко унгарски книги. Едно от най-любимите унгарски четива на майка ми бе романът „Учениците от Бистрица“ на Дюла Вернер; трябваше и аз да го прочета, тя не се успокои, докато не го изгризах с кориците; спомням си, че беше сантиментално книжле, във всеки случай обаче по-симпатично, в своята прочувственост — по-тактично и по-сдържано от романите на тогавашните писателки. Карин Михаелис също я имаше в черния книжен шкаф (мисля, че „Ulla Fangel“ бе заглавието на съзливата Михаелисова история), както и няколко годишни течения на „Velhagen und Klasings Monatshefte“ в голям том. Тези немски фамилни журналы — „Uber Land und Meer“, „Blatt der Hausfrau“, „Haus, Hof, Garten“ или както и да ги наричаха — се четяха в милионни тиражи от буржоазията по цял свят и унгарските семейства също отгръщаха с доволство тези отпечатани на фина хартия, щедро отрупани с шивашки кройки, готварски рецепти, съвети за дома и не на последно място — със съответните разказчета и стихотворения списания. Разбира се, „Нови времена“ достойно се нареждаше до тази духовна храна. Колкото и да беше непретенциозен и комформистки, този унгарски журнал навярно бе „по-литературен“, отколкото например „Uber Land und Meer“. И в никакъв случай не пакостеше на литературния вкус толкова, колкото немските си събратя.

Библиотеката на баща ми беше внушителна и заемаше най-дългата стена в „господарската стая“. От унгарските белетристи той четеше с най-голямо удоволствие Миксат. Юридическите книги, дебели томове с „corpus juris“, „нормативните актове“ и „извлечения из областта на частното право“ се съхраняваха в кантората; трите високи, вградени в стената библиотечни шкафа в жилището бяха пълни с художествена литература. Буржоазията в нашия град четеше много и на драго сърце. В този град още преди две столетия са се провеждали „литературни салони“, към края на XVIII век тук е бил

стажант-юрист Ференц Казинци^[28], тук били отпечатвани вестник и списание, докато в градовете на унгарския Алфьолд^[29], с мънички изключения, върхът на „духовния живот“ през зимния сезон е бил ознаменуван от коленето на прасето. В сводестите салони на Главната улица още преди век се е спорело за литература и в този макар и смесен по реч, но винаги маджарски по култура град и тогава, и покъсно унгарските книги са се харчели повече, отколкото в Пещ-Буда^[30]. В този неголям, едва четирийсетхиляден град, живееха четирима книжари, дори се бяха замогнали. Предобед в книжарниците прибиращите се от учрежденията към дома си господата от града се събираха като в клуб и разположени в удобните фотьойли, прелистваха отрупалите полицата книжни новости; онзи отприщил бентовете духовен потоп, който заля книжния пазар след войната, в детството ми не бе още познат, всяка новопоявила се книга бе дискутирана и не минаваше ден без някой от четиримата книжари да не предложи „за разглеждане от куртоазия“ някоя литературна новост... В къщата ни на книгите се гледаше с благоговение. Държахме отчет за всеки том поотделно, имаше и „каталог“, тетрадка с платнена подвързия, в която отбелязвахме заглавията на дадените назаем книги. По онова време, ако на жена от гражданството ѝ доскучаеше, тя не играеше карти, не ходеше на кино или по кафенета, а вземаше книга и четеше. И вечерите на баща ми минаваха с книга в ръка. Мога без преувеличение да кажа, че по нашия край книгата наистина беше потребност, насъщен хляб за гражданството от края на века. Не минаваше ден без интелигентният човек от средната класа да не прочете вечер в леглото, преди заспиване, няколко страници от нова или пък просто навяваща любими спомени книга. У дома получавахме и един английски журнал, природонаучна газета със заглавие „Nature“, но рядко го четяхме, защото в семейството всички бяхме скарани с английския, макар в течение на години три пъти седмично да ни посещаваше пийващият си учител по английски език, когото след обяд понякога заварвахме насаме с баща ми кротко да подремват в удобните фотьойли на господарската стая под предлог, че имат урок. От унгарските журналы получавахме вестника на Ищван Тиса „Унгарски наблюдател“; макар че баща ми не беше привърженик на Националната партия на труда^[31], „остана верен на ръкостискането с Андраши“, който бе известно време градски депутат. От ежедневниците дълго получавахме „Пещенски

вестник“, бяхме абонирани и за два детски вестника — „Моето вестниче“ и „Нашият трикольор“. Този последния очаквах нетърпеливо и четях с голямо наслаждение като начален ученик; изглежда го списвах умело, защото винаги казваше неща, които интересуваха момчетата. Забавляваше и обучаваше без да има прозрачни намерения, без натрапчиво възпитателен характер.

Безброй книги се бяха насъбрали с времето в многокрилните шкафове с етажерки. Обикновено забравяха да върнат обратно книгите, изпратени „за разглеждане от куртоазия“, плащаха сметката на търговеца в края на годината и не ги беше много грижа, ако се наложеше да покрият цената на десетки книги, които непрочетени и неразрязани събираха прах върху долните полици на големите шкафове. Съдържанието на „библиотеката“ се делеше на две: по-голямата половина бе препоръчана от книжаря, а една по-малка част бе подбрана преднамерено, според наклонностите и проявения интерес. Тук се нареждаха преди всичко „пълното събрание на Миксат“ и пълното събрание на Йокаи с твърда подвързия от плат. Това юбилейно стотомно издание на Йокаи^[32] бавно се стопи, защото букинистът на улица „Форгач“, при когото в края на учебната година пласирахме излишните вече учебници, плащаше по петдесет крайцера за един том на Йокаи, той не признаваше нищо друго от световната литература. Носехме томове на Йокаи при букиниста не от лекомислие или лакомия — години наред се терзаех, докато се реша да продам „Синове на човека с каменното сърце“ или „Унгарски магнат“, и към това всъщност ме подтикна императивът на нуждата и строгостта на антикваря, който превъзходно се ориентираше в котировката на романите на Йокаи за деня, която беше доста променлива. Отделни шедьоври като „Новият земевладелец“ или „Златният човек“ и най-вече „Укротителят на души“ се мъдреха в списъка с котировките на прекупвача като непреходни, отбрани ценности, и той по всяко време плащаше за тях по петдесет крайцера; за „Рабът Раби“ не даваше повече от три шестака, „Политически моди“ се оценяваше на два шестака, а за „Декамерон“ нищичко не даваше. Вземаше неохотно Тьомьоркен, Гардони, Херцег, и колкото и да е чудно не долюбваше дори Миксат. Така волю-неволю аз прибягнах към разпродажбата на любимия ми Йокаи — в семейството имените и рождените дни се празнуваха твърде прочувствено, в такива случаи членовете на

фамилията никога не забравяха да си поднесат подаръци, и понеже нямах пари, а не ми бе по сърце извънредния труд, бях принуден преди рождени дни или коледа да разпродам някои томове от библиотеката на баща ми, за да не стоя сетне засрамен с празни ръце сред празнуващите. С други думи крадах книгите от библиотеката на баща ми, та сетне с парите от присвоените вещи да мога да подаря на моите обични най-невероятни предмети. Благородството на замисъла не променяше суровия факт, че аз и приятелите ми, дума да няма, крадахме томове на Йокаи от бащините си библиотеки, и антикварят, този прекупвач на крадени вещи с черна шапка и патриаршеска брада много добре знаеше, че осем-десетгодишни деца не могат да притежават по честен път „Синовете на човека с каменното сърце“. Докато постъпя в горните класове на гимназията, юбилейната поредица на Йокаи сериозно оредя.

В подвързия с цвят бордо, със златни букви и каре със собственооръчния подпис на авторите във факсимиле на титулната страница поредицата „Унгарски класици“ заемаше дълга полица. Това, което евентуално липсваше в тази колекция, изследователят можеше да открие в „Илюстрирана библиотека на класиците“ — особено луксозна поредица с позлатен щампован релефен портрет на автора върху обложката на книгата, с шарки на теменужени листенца върху подвързията, а страниците на текста бяха изпъстрени с директни, недвусмислени илюстрации. Тези рисунки се стремяха да развиват читателския интерес и по прости чък начин изобразяваха онова, което поетът художествено бе обрисувал или само загатнал. В паметта ми се е запечатала една илюстрация от „събраните съчинения“ на Дюла Ревизи — „събраното съчинение“ бе всичко на всичко едно тъничко томче — към стихотворението „Пеещият просяк“, тя действително изобразяваше пеец, сляп просяк, старец с дълга брада, който седи на двора, край градинския зид и свири на арфа. Всеки път, когато прелиствах на тази картинка и прочитах наивното, печално стихотворение, аз плачех. Виждам отчетливо цветовете на книгите, отровназелената подвързия на „Избрани класически романи“, кафявите „Книжа от емиграцията“ на Кошут, светлосините творби на Хърбърт Спенсър, тъмнокафявия „Свят на животните“ от Брем, някаква естественонаучна поредица с луксозна подвързия, чиито отделни томове носеха заглавията „Човекът“, „Земята“ и „Вселената“

— вниманието ми бе привлечено особено от последния и още тогава сметнах за дръзко начинание от страна на автора и издателя, че бяха обединили в един-единствен том такъв порядъчно обширен материал, който обхваща повече или по-малко ред конкретни проблеми на „вселената“. Спомням си още едно огромно по обем „люксово издание“ с корици, орнаментирани с истински скъпоценни камъни и пластинки от благороден метал, което представляше в текст и образ завладяването на родината от Арпадите^[33], агентът, който бе вмъкнал това книжно страшилище в дома ни, трябва да е бил много сръчен. Книгата на Бела Тот „От уста на уста“ и неговата „Унгарска съкровищница на анекдотите“, няколкото тома на Херцег и Тьомьоркен, съчиненията „Поклонници“ и „Сурови времена“ на Кемен, няколко по-стари издания на стиховете на Арани, Вьорьошмарти и Петьофи, и един том на Пекар — романът „Старши лейтенант Додо“ — също се намираха в този книжен шкаф. Първата „модерна“ книга, която получи граждански права на тази етажерка, бе „Кално злато“ на Мориц. По онова време баща ми с особено влечение и предпочитание четеше унгарските класически автори, например умееше да чете по цели нощи Кьолчеи, Казинци, че дори и Гвадани. По-късно, когато носех у дома книгите на кръга „Запад“^[34], литературните шаржове на Каринти се радваха на голям успех; те не познаваха повечето от осмянните автори — бяха чели за Ади само от писанията на Ракоши^[35], дори Костолани и Бабич бяха чували по-скоро по повод на някои литературно-политически пререкания —, ала шаржовете разглеждаха с одобрение. „Тъй пишат те“ — казваха. И така, по косвен начин прочутата книга на Каринти действително популяризираше модерната литература.

Всеки понеделник се отбиваше един попрегърбен, фъфлещ човечец с кожени дисаги на гръб, от които ни заливаше богат избор от „Световен журнал на Толнай“^[36], „Нови времена“, „Velhagen und Klasings Monatshefte“ и целият асортимент на местните и чуждестранни литературни куриери. „Той е тук, пак е тук“ — проточваше глас, вече на стълбището, възторжено и прочувствено, сякаш бе от огромно значение, че е дошъл новият „Blatt der Hausfrau“. И наистина го чакахме с разтуптяно сърце. Той внасяше „Литературата“, „Културата“ в нашия провинциален живот. Двадесет години не бях виждал този хералд след това. Когато две десетилетия

по-късно пак се озовах в града, сред прииждащите призрци от детинство изникна и мъничкото джудже, спря ме на улицата, измери ме от край до край с познат поглед и доверително, с прилепена на уста ръка прошепна: „Разнасях тридесет години културата навред из града; знаете ли как свърши това? Паднах в отходната яма.“ Махна с ръка и ме заряза на ъгъла на улицата. Поинтересувах се и научих, че тази тъжна вест е дословно вярна; той бе паднал в ямата на нужника с претъпканите с „култура“ дисаги на гърба си и за малко да се удави. Грубоват е този символ и все пак ми се струва, че друга участ едва ли би могла да застигне този възторжен глашатай на еснафската култура.

---

[28] Казинци, Ференц (1759–1831): унгарски поет, писател, водеща фигура при обновлението на унгарския език, член на УАН (1830). (Бел.пр.) ↑

[29] Алфьолд (унг.): наименование на голямата среднодунавска низина в Унгария. (Бел.пр.) ↑

[30] Преди обединението на Буда и Пеща през 1873 г. двата града са споменавани като Пещ-Буда. (Бел.ред.) ↑

[31] Национална партия на труда: основана през 1910 от Ищван Тиса (1861–1948) — унгарски политик, министър-председател (1903–1905), член на УАН, страстен привърженик на Компромиса от 1867 г. и защитник на интересите на едрия капитал. (Бел.ред.) ↑

[32] По случай петдесетгодишния юбилей от писателската дейност на Мор Йокаи (1825–1904) излиза стотомно луксозно издание на произведенията му (1894–1898). (Бел.ред.) ↑

[33] Арпад (?–907): главен вожд на унгарските племена, които през 896 г. се заселват на днешните унгарски територии и основават унгарската държава. Той е родоначалник на династията на Арпадите, която управлява страната до 1301 г. (Бел.ред.) ↑

[34] Кръгът „Запад“ е обединен около едноименното литературно и критическо списание (1908–1941) за духовно обновление на унгарската култура от началото на ХХ век. (Бел.пр.) ↑

[35] Ракоши, Йеньо (1842–1929): писател, журналист, директор на театър; на страниците на „Будапещи хирлап“ неведнъж пише нападки срещу лириката на Ендре Ади, особено през 1909 и 1915 г. (Бел.ред.) ↑

[36] „Световен журнал на Толнаи“: илюстриран седмичник (1895–1944), предназначен за широка читателска публика, издаван от Печатницата на Шимон Толна в Будапеща. (Бел.ред.) ↑

Прислугата спеше в кухнята. Колкото и просторно да беше впрочем жилището, а в старите провинциални фамилни домове нерядко на разположение на семейството бяха до десет-дванайсет стаи, готвачката и слугинчето спяха в кухнята, там, където по цял ден готвеха и перяха. Сутрин се миеха на чешмата в кухнята, в чиито отходен канал се изливаше и помията, и нечистата вода. Вследствие на това в повечето буржоазки кухни се разнасяше воня на спарено, колкото и да проветряваха през деня. Безобразно и непонятно положение, никой обаче не си блъскаше главата над него, обществото се бе устроило така, господарите живееха в пет, осем или десет стаи, в стаите имаше пиано, декоративни бронзови предмети, дантелени пердета, скринове, пълни с книги, сребро и порцелан, всичко блестеше от чистота, прислужниците по цял ден забърсваха праха в жилището и прогонваха „бацилите“ с метличка от пера, сервираха чисто и грижливо, ястията, които се слагаха на масата, бяха вкусни и приготвени с особена взискателност — прислугата обаче цял живот се печеше и съсухряше там, сред кухненските миризми, телесните им изпарения се смесваха с парата и вкуса на ястията, които сетне попадаха на трапезата в „господарското жилище“. Никой не се замисляше върху това. „Социалното положение“ на прислугата в обуржоазяващото се унгарско семейство от началото на века беше съвсем особено. Тя не се числеше към „пролетариата“ — тогава това понятие се спрягаше само в канцелариите на партиите —, прислугата не беше „съзнателен наемен работник“ и не беше наясно с положението си в обществото. Беше просто прислуга. Лошо платени — по-лошо от кой да е наемен работник, по-унизително от надничарите —, те работеха до изнемога и при първата разпавия им сочеха вратата, изхвърляха ги на улицата с „уведомление от две седмици“, дори двайсет години да бяха работили преди това на същото място. В замяна „имаха всичко“, както казваха буржоазките домакини, „прехрана, квартира“, какво повече? Квартирата всъщност беше раклата с чекмеджета в кухнята, в която прибираха алените „слугински юргани“ на райета — нощем отваряха капака на раклата, изтегляха долното

чекмедже и слугините спяха в него — и качеството на храната, разбира се, се менеше, на повечето места обаче дори при онова ханаанско маджарско изобилие отпреди войната за слугите имаше „строг ред“, заделяха залците, които могат да изядат от остатъците на блюдата, раздаваха им дневния комат хляб, мереха им млякото, кафето — разбира се, прислугата получаваше само ерзац — и им брояха бучките захар. „Килерът“ на повечето места се заключваше. Изгонеха ли прислужница, добрата домакиня преглеждаше вещите на уволнената на тръгване, правеше истински обиск на цялото тяло, подробно изследваха слугинския вързоп, търсеха пешкири и сребърни лъжици, защото всички знаеха, че „слугините крадат“. Това пребъркване съвестната домакиня извършваше дори ако „напусналата“ домашна служителка бе работила десетина години в къщата и от ръцете ѝ не бе изчезнала дори една шевна игла. Самата прислуга също не протестираше срещу тези унижителни пребърквания, намираше ги за естествени. Добрата домакиня често имаше право да подозира в кражба тези „платени врагове“ — прислугата крадеше на драго сърце, предимно носни кърпички, чорапи и пешкири. И изобщо, имаше купища неприятности с платените врагове. Детството ми е изпълнено със спомени за слугински трагедии. Готвачките обикновено пиеха, с особено предпочитание си попейваха ром, непонятно защо чрез алкохолно опиянение искаха да забравят земната си орисия, това, че „имат всичко, каквото им трябва“, и най-вече — прехрана и квартира. Бавачките ходеха по мъже, разболяваха се, не можеше да се разчита на тях, особено словашките прислужници бяха прочути с уж посвободните си нрави. Положението на прислугата в семейството е било винаги подчинено, в стари времена обаче действително са ги считали поне донякъде за членове на семейството, които господарите са използвали, товарели са с работа до сетния ден, плащали са им лошо или никак, ала в замяна на това наистина са ги считали като част от семейството, грижели са се за тях на старини. Някогашните господари от време на време са наказвали, удряли са шамари, санкционирали са прислужниците, властвали са над живота и смъртта им, ала са задържали у дома си престарелите слуги, омъжената с тяхна благословия слугиня те дарявали със зестра, главявали я евентуално заедно с мъжа ѝ; накратко — поемали са отговорност за слугите, смятали са ги за своего рода далечни, по-низши по ранг роднини.

Прислугата не беше член на буржоазното семейство. От старото деспотично схващане бе възприето само лошото отношение, в контактите между слуги и господари липсваше семейна интимност, нямаше социална отговорност. Остарелите, неспособни да работят прислужници най-често биваха отпращани без особена причина, защото „им бяха дотегнали“.

Не беше за учудване, ако в този променен свят буржоазките домакини се оплакваша от „неблагодарността“ на прислугата. Слугинята, колкото и чудно да изглеждаше, вече не бе „привързана“ към господарката си, не беше склонна да се жертва за семейството, което ѝ даваше хляб и което, след като я бе използвало достатъчно или ѝ се бе разгневило за нещо, я изритваше от днес за утре на улицата. „Платеният враг“ хранеше подозрението, че няма да е за дълго в буржоазното семейство, колкото и патриархално да се държеше то. Пиеше, тичаше подир мъже, крадеше бучки захар и пешкири и всячески се стараеше да даде на домакинята повод за и без друго лошото мнение, което тя по убеждение питаеше спрямо слугинската прослойка. На прислугата говореха на „ти“, а по-младите прислужници поздравяваха господаря на дома с „целувам ви ръка“^[37]. Това бе традиция, навей от хубавия, лицеприятен свят на съсловията, без относителната човещина и покровителствения патронаж на същия този свят. Буржоазна фамилия, при която отслужилата слугиня оставаше до старост, едва ли имаше и една на хиляда. Безспирен поток от чужди лица представляваше това слугинско нашествие и в нашето семейство. Две от тях спяха в кухнята, една по-възрастна, дебела готвачка и поставеното под неин надзор слугинче; в килера до кухнята спеше госпожицата, най-често някоя „фройлайн“ от Моравия или Силезия, която учеше децата на немска реч. Тези фройлайн, разбира се, също вземаха участие в домакинската работа, почистваха собствената си стая и поддържаха реда в детската, при гладене, шиене и тях ги впрягаха на работа, иначе обаче стриктно се съблюдаваха обществените различия, които ги деляха от прислугата, макар най-често и самите те да имаха селско потекло. На обяд и на вечеря се хранеха на семейната трапеза, без обаче да се намесват в разговора, по време на хранене ни отправяха забележка единствено с вдигане на вежди и неми движения, защото майка ми не одобряваше, ако в присъствието на баща ми отвореха уста за приказка.

Децата и прислугата най-често живееха в добри отношения, някак извън света на „възрастните“ и „господарите“, разчитайки донякъде един на друг, на едно и също социално равнище. Майка ми строго изискваше да се държим с прислугата учтиво; мъмреше ни, ако настоявахме да ни обслужват за щяло и не щяло, и много държеше да благодарим учтиво и за най-дребната услуга. Когато баща ми се премести в по-просторното жилище, в своя собствена къща, за слугинска стая отредиха голяма, сводеста стая до кухнята; не вярвам обаче в града да е имало повече от десетина домакинства, където прислугата е спяла в отделни стаи. В паметта ми изплуват лицата на ласкави бавачки с русоляви плитки от времето на моето детство, петнайсет-седемнайсетгодишни словашки девойчета от околните села с вид на теленца, които идваха на работа с плъстените си чизми, победните — с цървули и с непретенциозно вързопче на рамо, с един кат бельо, молитвеник и икони, идеха и си отиваха безименни, почти безлични, като близначки от едно-единствено голямо семейство. Вече не си спомням поотделно лицето на ни една от тях, но си ги представям как загърнати в дрипи, с влажни, смъркащи нослета пристигат зиме от някое затрупано с обилен сняг селце — Кавечан или Мислока —, от кирпичените къщи, където около коледа овесеният хляб свършва и пращат момичетата на служба в града. Месечната заплата на една такава девойка беше четири-пет форинта, разбира се, едва след няколкомесечна служба, когато вече се е изучила на това-онова и не потрошава всяко нещо, до което се допре. „Отлъчките“ бяха забранени, слугините можеха да напускат дома веднъж, най-много два пъти месечно, за няколко часа в неделя следобед — в четири свършваха с миенето на чиниите, в пет се бяха облекли, за седем и половина вече трябваше да се връщат. „Закон № XIII от 1876 година за уреждане на отношенията между прислугата и стопанина“, който е валиден и до днес и може да бъде прочетен на трета страница във всяка слугинска книжка, наистина постановява, че „прислужникът... постъпвайки на служба, става член от домакинството, респективно семейството на стопанина“ — но на практика тази високопарна гледна точка се осъществяваше доста странно и несъвършено. Служебният правилник указва правата и задълженията на стопанина и прислугата, съотнесени твърде несъразмерно; например „прислужник, който... отказва да върши работата, за която е нает, при поискване от страна на стопанина

трябва да бъде заставен от съответните органи да изпълни задълженията си“; след това „по искане на стопанина, прислужникът е длъжен да държи сандъка, дрехите и всичкото си движимо имущество в дома му, а ако стопанинът има основателни подозрения, той може да провери вещите на прислужника в негово присъствие“ — и от това си право стопаните често се възползваха. Параграф 45 от тази ведомствена наредба буквално и с неподправена откровеност постановява, че: „Прислужникът е длъжен да изслушва с почит и преданост заповедите на стопанина; изрази и действия, които пред други лица, въвн от семейния кръг и домакинството могат да бъдат възприети за оскърбителни — в отношението на стопанина не означават преднамерено унизяване на честта на прислужника.“ С други думи, стопанинът може да хока прислужника си като куче, да го наругае вдън земя, оскърбленията му не „могат да бъдат възприети за обидни“. Така живееше буржоазията под общ покрив с прислугата си.

Готвачките, достигнали до климактериума и хроническия алкохолизъм, понякога вадеха нож срещу домашните, а размирните по нрав бавачки често си плюеха на петите; общо-взето рядко имаше прислужница, която да издържи повече от година на едно място. Наред с прислугата постоянно прехождаха у дома перачки, гладачки и шивачки — слугинчета от предградията, които вече се обличаха като госпожици и оказваха опасно влияние върху подрастващите, неспокойни синчета в семейството. В много буржоазни фамилии очакваха от младите селски прислужници да улеснят господарските синчета в трудните години на пубертета, да бъдат на разположение и за по-интимни телесни услуги. Често чувах буржоазки родители с доволство да разправят, че са успели да ангажират за подрастващото си синче красива, млада бавачка, защото така е все пак „по-хигиенично“, отколкото с онези жени, към които възмъжаващите момчета обикновено се обръщат при първата си нужда. Ако прислужницата заченеше от младия господар, отпращаха я, а осем-десетфоринтовата издръжка се плащаше кавалерски, с някаква кокетна и ликуваща гордост от щедрия дядо, вместо от напетия недорасъл баща. Това бе утвърден обичай.

Към прислужниците се отнасях като към роднини, влечеше ме към тях, в детството си с удоволствие седях до тях в измитата кухня, край топлата печка, слушах глупавите им суеверия, безсмислените им

мечтания, докато майка ми не ме откриеше и не ме привикаше във вътрешната стая. В хаоса на огромната гмеж от слугински лица изпъква кошмарният лик на една пропила се старица на име „Хайдувица“, която най-редовно се появяваше изневиделица у нас с остро наточен нож, мъртво пияна, и искаше да убие децата и майка ми, беше опасно войнствена, дори повиканите на помощ полицаи едва успяваха да я усмирят. Хайдувица пристигаше посред бял ден, в най-неочаквания момент, като сляпата орис от гръцките драми, и прислуга, госпожи, деца, пицейки, се разбягваха по килери, мазета и тавани от развилнялата се жена, която, размахвайки остър нож, обикаляше коридорите на къщата и като вещицата от приказките диреше да хване някое дете за закуска. Една от причините за детската ми невроза и прекалена чувствителност беше Хайдувица, от която се страхувах, както примитивните народи от дявола. От прислугата впрочем бях научил много поличби, суеверни страхове. Хайдувица вилня из къщата, чак докато „ракията не я изгори отвътре“, и ние се избавихме благополучно от нея; минаха години, докато природата се престраши на това отраднo разрешение. Никой не се беше замислил, че Хайдувица е просто болна, страда от делириум тременс и е препоръчително да я настанят в приют. Прислужниците не ги пращаха в приют, навярно го считаха прекалено изискан за тях.

С ботуши с твърд кончов и остро засукани мустаци домоуправителят беше елитен маджарски разсилен, сякаш излязъл от някой шедьовър на Янош Янко^[38]. Той беше разсилен в областното управление, носеше лъснати до блясък ботуши и мундир с ширити; бе надменен, горделив унгарски човек, който за нищо на света не би хванал метла в ръка. Домакинската работа, разбира се, вършеше жена му, тя се трудеше за своя благороден, височайши господар, и изкарваше пари за двете момчета, които бяха добри мои другари, единият завърши механо-техническия и по-късно отиде матрос; другият посещаваше по-представително училище, майка му го обличаше по господарски, за господар го възпитаваше. Знатният начин на живот и дневната дажба ракия на домоуправителя, учебните пособия и господарското облекло на двете момчета, всичко това излизаше изпод работните ръце на старата домоуправителша, от филерите за входната врата, от парите за смет, от пране, гладене, защото домоуправителшата переше, пресукваше, гладеше за цялата

къща. Тя с успех възпита двете си момчета за господата, те завършиха училище, а сетне във войната загинаха и двамата. Тогава домоуправителшката също взе да пие и пропилата се семейна двойка бе изгонена от къщата.

---

[37] В унгарския език поздравът „Целувам Ви ръка!“ е възприет от мъжкото съсловие спрямо нежния пол, както и от децата — спрямо възрастните. (Бел.пр.) ↑

[38] Янко, Янош (1833–1896): унгарски художник, известен с реалистичните по своя маниер жанрови платна. В средата на 1860-те години се отдава на рисуването на карикатури. (Бел.пр.) ↑

Такава беше къщата, жилището. От прозореца на трапезарията се откриваше гледка към големия хотел отсреща — най-грамадната странноприемница в тази част на страната —, където веднъж бе живял и обядвал и самият император и крал Франц Йосиф, когато по тези места се провеждали военни учения. На първия етаж на хотела, срещу прозорците на нашата трапезария бяха прозорците на „кралските апартаменти“ и веднъж, когато малкото ми братче се разболя от скарлатина, ние също преспяхме в онази изискана стая, и аз цяла нощ не можах да мигна от вълнение. Гостилницата на странноприемницата се държеше от рижав кръчмар, когото кралската визита бе подтикнала да внесе в канцеларията на кабинета една непристойно надута сметка; пътният интендант на Франц Йосиф намерил за скъпа най-вече рибата и енергично порицал алчния за пари кръчмар, който навлякъл такъв позор на града. От ресторанта на странноприемницата се откриваше огромна зала, където се провеждаха концертите, рецитациите и областните балове, както и „пробните балове“ на местните танцови школи, тези тъй китни и безразборни в спомените детски увеселения с миризма на одеколон. В един по-малък салон на хотелския етаж куцийт, стар маестро по танци и неговият ослепително елегантен, млад помощник господин Т., който се пръскаше от глава до пети с някакъв парфюм с аромат на канела, обучаваха градската младеж на танци и на благоприличие; навярно тази много силна, противна миризма бе причината да се страхувам от него, да не приемам неговите съвети и никога да не се науча да танцувам. В салона горяха газени лампи и малките танцьорки се рееха с развети ленти под звуците на вечно разстроено пиано, на мода беше танцът „бостън“, учехме обаче и разни особени полки, например тиролски ландлер. „Ето някои движения, които ще ви бъдат нужни в живота!“ — казваше господин К., куцийт маестро по танци на нещастните, непохватни възпитаници. Скокваше пъргаво в черния си жакет наред „закритата група за деца от най-добрите градски фамилии“ и нагледно им показваше движенията, които щяха да им бъдат нужни в живота. Едно от тези движения — автентично творение на господин К. — завинаги се е

запечатало в паметта ми: танцьорът приближава танцьорката изотзад с прокрадващи се стъпки, напомнящи подскоци на козел, и ту отдясно, ту отляво наднича в лицето на поклащащата се насам-натам с тритактова стъпка и усмихваща се в свенливо очакване партньорка. Миризмата на помада, на детски коси, на запотени млади тела и мирисът на вечно изпускащите газени лампи се смесваше с канеления парфюм на господин Т. в салона и всичко това съставляваше онзи никога неотминаващ спомен за вълнение, онзи аромат на детска любов, който и до днес ме удря в носа, щом отнякъде дочуя тритактовите звуци на полката.

От прозореца на трапезарията се виждаше големият, настлан с павета площад, където всяка сутрин се събираха каруцарите и хората от пазара. Пъстра и ярка картина, същински азиатски базар. Всеки обед в единия ъгъл на площада, под прозорците ни зазвучаваше мелодията „circumdederunt me“ на погребалните шествия или траурният марш на военните погребения, които се свиреха от духов оркестър. Градските мъртъвци бяха съпровождани пешком от свещениците само дотук, тук освещаваха ковчега, попът, факлоносците и опечалените сядаха в колите, а нагиздените с траурна премяна и черни щраусови пера коне препускаха с катафалката нататък към гробищата вече в по-бързо темпо. Точно в два часа по пладне, почти всеки обед през дългото десетилетие на моето детство, внесеше ли камериерката фидето^[39], под прозореца гръмваше траурен марш, чувах жаловития напев на свещеника, латинската реч, плътните, скрипящи траурни звуци на военния оркестър — и всеки обед отчаяние и тъга разяждаха сърцето ми. Това отчаяние се бе породило у мен не точно от непонятната и жестока тайна на смъртта, а заради скованите педагогически принципи на майка ми, която твърдо ни бе забранила веднъж и завинаги да скачаме от масата заради разни чужди мъртъвци. Погребваха ли войник, след час и половина духовият оркестър пак минаваше, марширувайки под прозорците ни, този път подел весела, динамична мелодия, провъзгласявайки по този начин „тържеството на живота над смъртта“. (Една от моите възпитателки разтълкува така доброто настроение на връщащия се от гробището хонведски оркестър.) Китният парад на военните погребения по едно време бе подмамил доста пехотинци към самоубийство; сантименталните селски момци изповядваха в прощалните си писма, че са завидели на

техния пищно погребан другар и съселянин заради почестите, те също не искат да са по-назад по юначество, следват другаря си в смъртта и умоляват семейството, познатите и кумовете да не се скъпят и да ги съпровождат с духовия оркестър до гробището. Истинска епидемия се беше разразила по едно време в пехотата, войниците в надпревара се застрелваха със служебното оръжие, за да може местната селска Борбала да види оркестровия парад, с който съпровождат годеника с до гробището. По-късно военните власти забраниха самоубийците да се погребват с оркестрово и парадно шествие. Епидемията отслабна, пехотинците размислиха — дали заслужава да се погребваш без музика?

В една партерна къща на големия площад, в кръчмата, наречена „При златния блян“, която по цял ден беше пълна с каруцари, имаше отлично наливно, киселко хелмецко вино. Тази площ беше рай за децата. До обяд се готвеше в походните кухни, край кираджийските каруци стърчаха татарски муцуни с агнешки калпаци, в овчи шуби и бичове в ръцете, с непоклатимо достойнство и търпение; кираджии от Абауй, Боршод, Земplen и Гьомьор, които по време на панаира се дотъряха чак тук с каруци, пълни със сезонни стоки, освен това — словашки каруцари с плъстени ботуши, кръгли капи и пояси от кожа, които продаваха дърва, рижика, питки пушено сирене, саламурено сирене, сладка извара и кашкавал в овче шкембе. На този площад разпъваха шатри пътуващите циркове, тук намери подслон и първият „biograph“ в нашия град, кинематографичен театър, който дотогава бе скитал от град на град с оскъдната си програма, „свс собствена генераторна електростанция“ и свс собствен викач. „Цар Соломон вдига дясната си ръка!“ — се провикваше викачът от единия ъгъл на залата в тъмния биограф и действително, на трептящия екран изплуваше неясен образ, който помръдваше ръка. Филмите не ги бе много грижа за актьорите, режисьора и декорите; вярно, и публиката бе по-непретенциозна, стигаше ни простичкото чудо, гледахме вторачено, свс затаен дъх как мъртвият екран се събужда за живот и прошавва. Площадът, големият, четириъгълен площад бе непрестанен извор на вълнуващи гледки. Тук дефилираха факирите, вѐжеиграчите и пътуващите фокусници, тук разпъваха шатри хиподрумите и паноптикумите, тук можеше да се види „еволюцията на зародиша“ и „папа Лъв XII на смъртно ложе, в естествена големина, в агонизиращо

състояние“ — находчив механизъм караше въсърчните гърди на мъртвешки бледния папа да хриптят и аз дълго сънувах призрака на издъхващия старик. Тук видях първата менажерия, която ужасно ме покрусил, тук видях за първи път поробено живо същество, зад решетките, гледката ми се стори непоносима, чувството ми за справедливост бе накърнено и аз оглавих движение сред децата от кооперацията „за освобождение на животните“. На този площад видях първата класова борба или поне някакво нейно начално, неосъзнато припламване: един неделен следобед навъртащите се по площада земекопачи се спречкаха със строителния предприемач, който бе орязал нещо от надниците им, полицаите се притекоха на помощ на нападнатия, облечен с балтон човек, шляещите се по площада без работа войници се юрнаха срещу полицаите и за кратко време в единия ъгъл на изпъстрения с ярките фусти и колосаните забрадки на селските моми площад, претъпкан от селяни с черни ямурлуци и униформени пехотинци, бликна кръв, проблеснаха криви чекии и щикове, никой не знаеше вече защо и кого напада, сякаш се бе разразила някаква древна мъст, която не се нуждае от повод... Гледахме от балкона на жилището необичайната „революция“, чийто край беше сложен от идването на специално изпратената жандармерийска рота; жандармите се приближиха с развети петльови пера и бели ръкавици, с оръжие на рамо и извадени щикове, с елегантен марш, в ритъм, с леки стъпки, и преди да се разгърнат в линия за атака, само при вида им площадът се опразни. Паметен беше този следобед. Оказа се, че хората не се разбират напълно, у тях бушува някакъв невъобразим гняв, който съумяват да прикриват до време; и всичко, което бях виждал досега, големият площад с интересните зрелища, всичко, което можеше да се наблюдава от прозореца на хубавото ни жилище, е само мираж и едва онзи следобед за първи път бях видял нещо „истинско“ от света. Такова чувство имах.

---

[39] В унгарската кухня има обичай добавките към супата (фиде, варени зеленчуци, месо и т.н.) да бъдат сервирани в отделни съдове и да се добавят от всеки по желание. (Бел.пр.) ↑

Паровоз с формата на сандък, подклаждан с дърва, пухтеше на равни промеждутъци по цялата Главна улица в посока към Ручея, едно от градските летовища; десетилетие преди трамвая това особено и недодялано превозно средство осъществяваше градския транспорт, излетниците обаче го ползваха по-скоро лятно време. Щом първият сняг затрупаше пътищата, теснолинейката се озоваваше с месеци в депото и едва напролет познатата ѝ свирка, нейното оглушително, пронизително звънтене отново простенваше по широката улица. От едната страна на дългата Главна улица — осведомени хора оценяваха дължината ѝ „точно на един километър“ — се разхождаха господата, от другата страна — прислугата, войниците и по-скромните членове на обществото. Множеството от „господарското стъргало“ грижливо съблюдаваше да прекосява пролетарската половина от улицата само при крайна нужда; възникналата през десетилетията практика беше раздвоила общността на разхождащите се, самите прислужници също бдяха да не би случайно да прекрачат на отсрещната, „господарска“ страна, и защо трябваше всъщност „да се смесват“ тъкмо на улицата, когато в други житейски ситуации, при други случаи бяха тъй несъвместимо разделени, както водата и олиото? „Стъргалото“ се начеваше в дванайсет на обяд от „господарската страна“ на улицата и сетне, към шест часа вечерта, отново набъбваше. На ъгъла при катедралата, на мястото на „зяпачите“ пред кулата „Орбан“ се шляеха юристите и армейските офицери, областните контета с бели гамаша и вталени балтони, подплатени с кожа, защото в облеклото на безгрижната градска младеж се чувстваше модата на близкия Шарош. Народът на стъргалото дефилираше пред театъра, пред един от графските палати между катедралата и Главната улица, във вечерните часове тук се разхождаше елегантната, градска тълпа и сред тъмното цивилно облекло навремени проблясваше светло петънце, кремавите наметала на разтъпкващите се „бели свещеници“. Тези превъзходни възпитатели водеха оживен мирянски обществен живот. Вечерно време се появяваха в театъра с черни фракове, с бели жилетки от пике, и седяха тъй изискано на първия ред на партера, облакътени на перилата

между оркестъра и залата, скръстили ръце или вдигнали театралния бинокъл с белите си ръкавици от гласе и кимайки със светска непринуденост на свои познати в ложите, както галантните придворни абати на Людовиците във версайския театър. Стъргалото бе винаги оживено от тези любезни свещеници, „светското“ им поведение с нищо не издаваше строгостта на живота в католическия орден; либералният светоглед, мирянското, хуманно поведение бе белязало както тяхното обществено и научно творчество, така и възпитателните им принципи.

Господин епископът живееше на Главната улица в изтънчен бароков палат на етажи; самия него хората виждаха по-рядко, живееше уединено, не ходеше никога в компания и само на здрачаване крехката му, изтънчена фигура се мяркаше по улиците на предградието, придружена от любезен каноник или придворен свещеник. Епископът беше влиятелен господар; възпитавал бе великите херцози на Хабсбургската династия и дворът не го бе забравил дори и по-късно, когато се беше оттеглил в това градче. Рим и Виена се вслушваха в мнението му и уважаваха неговите съвети. Бе голям господар, убеден и строг, аскет; до края на дългия си живот избягваше тълпата, паството му го виждаше само на големи празници, когато се появяваше с изключително църковно великолепие. Иначе живееше незабележимо, спеше на войнишко легло, както императора или бедните, възпитани на строг ред монаси. Потегляше на следобедните си разходки с архиерейска шапчица с особен фасон, ниско бомбе от някакъв много бляскав, подобен на кадифе, корав филц, от чиято периферия отзад, на темето на епископа, висеше малък златен пискюл; зиме и лете носеше ръкавици и срещнеше ли деца, поспираше и ги погалваше по лицето с ръце в ръкавиците. Разхождаше се из бедняшките квартали, по изоставени улици, веднъж го следвах продължително, привличаше ме неговата крехко, изтънчено излъчване, особено ме изкушаваха неговата шапчица и златният пискюл, защото никой друг в града не носеше подобна шапка. На един уличен ъгъл ме забеляза, спря се, повика ме при себе си, попита за името ми, хвана ме за ръка и ме съпроводи у дома като заблуден агнец. Това отличие ме изпълни с неизказана гордост, дълго време трескаво разказвах всекиму, стига да ме слушаше, че епископът, един истински епископ ме е завел за ръка у дома. Във възторга си дори реших, че — от благодарност, като любезна

отплата — ще стана свещеник и с един от моите другари, дългнестият син на барон от войската, си ушихме църковни дрехи от ризи и стари фусти, литургийни одежди, мантия, епитрахил, и дълго играхме тайничко на литургия, миропомазване и кръщение; аз бях свещеникът, а той — анагностът, дори научих голяма част от текста на богослужението на латински. Особена игра бе тази: устройохме параклис в изоставения сайвант за дърва, вдигнахме олтар, за литургиен потир осветихме една от винените чаши на дядо, купувахме нафора от кукловода Амбрози и щом моят анагност дръннеше с острието на ножа по ръба на една чаша, аз вдигах високо пълния с вино потир и, тръпнейки, усещах в устата си нафората, която в този миг се превръщаше в Тялото Господне... Не беше съвсем в реда на нещата тази игра и господин епископът, ако се разчуеше, едва ли щеше да ѝ се зарадва.

В двора на епископския палат, в една от задните стаи на дворното крило се помещаваше редакцията на клерикалния вестник. В града излизаха четири всекидневника, вестникът на епископа и още две печатни издания на Националната партия на труда се печатаха на унгарски език, четвъртото — един разпространяван и в сепешките земи отколешен ежедневник — на немски. Журналите свързваха двата края с партийни пари и редакторите често се сменяха. Повечето провинциални редактори по онова време бяха романтични рицари-бродяги, скитащи наемни труженици, които често меняха градовете, журналите, а заминаването им опечаляваше главните келнери в местните кафенета. Провинциалният редактор бе пристрастен към литературата по призвание, и в кафенето, ако не играеше на карти, мраморната масичка пред него бе отрупана с творби на „най-модерните автори“. Обикаляха страната, както примадоните, трудът им бе унизително лошо платен и свързваха двата края от странични доходи, подхвърлени от игралната маса или печатната кампания на местната клика. Печатът тогава все още беше авторитет и власт. Сред тези напористи харамии на буквите местният редактор беше всемогъщ, страховит, всепроникващ, подпухнал и тлъст човек, който с астматично пухтене ходи по цял ден из града, възелът на вратовръзката му хлабаво виси под мазната му гуша, за него всяко дело е „обществено“, от време на време пътува до Пеща, където преговаря по държавни дела „с висшите кръгове“, както по-късно доверително

подхвърля... Гражданството се страхуваше от пресата. Търговецът, банковият директор, градският чиновник принудено, с показна интимност публично засвидетелстваха добрите си отношения с пресата, еднообразното буржоазно битие ревниво криеше шаблонните си тайни от ревизорите на публичността. „Господин редакторът“ бе винаги човек с възвишена душа, който се увлича по Ади и модерните поети, но в същото време честичко посещава директорските кабинети на провинциалните спестовни каси и кооперации, където диспутът се върти най-вероятно не само около литературата и поезията. Ето защо се страхуваха от хората на пресата и обикновено ги презираха. Когато семейството ми подразбра, че в Пеща се навъртам край разни вестници, дълго ме смятаха за пропаднал човек, сякаш се бях хванал за кождер или за палач. През този период вестникарят в провинцията още не се числеше към буржоазната среда, поздравяваха го любезно, без обаче да го канят на обяд. В стълбицата на обществените рангове той се нареждаше малко преди изпълнителя на любовните роли от местната театрална труппа. Неговото социално и икономическо положение претърпя заслужени и благоприятни промени едва в последно време.

„Редакцията“ най-често беше полутъмна стаичка в съседство с печатницата, тук бяха разположени и складът, и издателската служба, както и неотменната книжарска търговия; киселата, спарена миризма на макулатура се смесваше с тежките, задушливи пари на печатарското мастило и оловния прах, „главният редактор“ седеше, пушейки пура, на писалището в издателската кантора и блъскаше глава как да се добере до правителствена субсидия или изгодна държавна печатарска поръчка, редакторът бе запечатал пещенския телефон на съседната маса, през остъклената врата се чуваше тракането на печатарска машина и песента на момичетата-фалцовачки. Омагьосано помещение, вдишаше ли някой веднъж атмосферата му, биваше погубен. В съседната зала във високи словослагателни шкафове, чиито капаци бяха разделени с дребни преградки, събираха прах Буквите. Като ученик с умиление се прокрадвах в словослагателската стая на познатите ми тукашни печатници, гледах ръчния труд на словослагателите, докато един ден старият Банекович, доайен на местните словослагатели и метранпаж на най-големия местен журнал, не ми рече: „Нямаме уводна статия, млади господине; напишете

нещо.“ Отидох в редакционната стая, която беше празна — редакторът играеше някъде на карти —, седнах на една маса, намерих няколко хартиени обрезки, почнах да гриза върха на перодръжката и написах уводна статия срещу вредителското и самовластно градско стопанисване. Банекович прочете статията, похвали ме, набра я веднага, собственоръчно върза шпалтите на страниците и вечерта тя излезе. Развълнувано ходех цял ден из града, чувствайки, че с мен се е случило нещо непоправимо. Бях на четиринайсет години.

През летните месеци патрицианските фамилии се изнасяха вън от града, в „Банко“ или в летните си къщи на „Ручея“. От първи юни подклажданият с дърва паровоз пухтеше всеки ден по брега на Ручея до кръчмарница „Агнец“; там започваше стръмният серпентинен път, който водеше през дъхащите на гъби, едва докоснати горски дебри до върха на планината, в недоустроения бански курорт Банко. Тилилейската гора беше градска собственост, гъста, страховита, девствена земя. При слънчево време от „Отилия“, една от бледозелените поляни в гората, се виждаше заснеженият планински връх на държавната граница. Гората беше пълна с малини, с ледени извори, с ядивни гъби, хвойна, боровинки. Беше толкова „истинска“ гора, че по-късно не открих никъде нещо подобно; гледах с горчивина френските и английски лесове и всичките ми изглеждаха оскъдни, не можеха да се мерят с древната гора, където бях прекарал летата на своето детство. Гората стигаше до безкрая, беше се разпростряла на стотици хиляди холда, от поляните на Храдова се виждаше долината, шарошките и сепешките села — чист, пъстър, спокоен пейзаж, с друг климат, вкус, аромат, различен от всичко, което по-късно опознах в страната. В живота на малките градчета от околията, по фасадите на къщите и в подредбата на сводестите стаички личеше отпечатъкът на вековни, истински градове. Една истинска „родина“ бяха тези няколко области, които можеха да се зърнат от Отилия и Храдова — навярно по-истинска и по-съкровена, отколкото другата, непознатата, тогава още огромна и властна, част от която бяха те. Горе на планинския връх започваше безкрайна борова гора. Тази борова гора, чието шумолене и тишина се бяха запечатали в ушите ми така, както роденият край морски бряг непрестанно, дори в големия град, чува пляска на вълните, в първия ден на войната беше изтръгната до корен от буря;

обезумялото дихание помете голямата гора на моето детство, както и всичко, което беше част от него и бе ценно.

Горите в Банко и Храдова още се кичеха в буйна, девствена премяна, когато няколко градски семейства построиха тук летни къщи или взеха под наем стаи в миришещата на мишки, плътно обрасла с лишеи селска странноприемница. Първата представителна вила с вид на ловджийска хижа, която зърваше сред къщите в селището идващият по горския път градски посетител, беше собственост на една моя възрастна леля; лелята боледуваше от тридесет години, не ставаше от леглото, но и изпод пухените юргани уреждаше с голямо старание домашните дела и стопанисваше имота си. Тя се изнасяше тук в началото на всяко лято „на чист въздух“ — разбира се, никога не напускаше плесенясалите стаи на лятната къща, прозорецът ѝ беше облепен с органтин^[40], даваше се в задушната стая, легнала с камизола и боне в бухналото от възглавки и юргани легло, сред канарчета, ибрици, плетени кошници и домашни плетива и хвалеше пред гостите преимуществата на хубавия въздух. В стаята гостът се задушаваше от плесента, от болничната миризма и задуха, но лелята никога не забелязваше това, а ежегодната „смяна на въздуха“ наистина ѝ действаше добре, защото живя дълго. В селището течеше приветлив и мирен курортен живот, по онова време гражданството не посещаваше далечни курорти, освен ако не заболееше. Вечерният фойтон докарваше от града съпрузите и провизиите за другия ден. Пламъчето на свещите, наредени по масите в ресторанта на странноприемницата, бе защитено от вятъра, вечер свиреше циганска музика, и от тази буржоазка идилия струеше невероятен покой. Взаимната обвързаност на патрицианските поколения, задушевият им начин на живот определяше и отношенията между семействата; кой би тръгнал оттук по чужди курорти, в несигурния свят? Все пак ходих веднъж с родителите си на курорт в чужбина, край Източно море, бяхме взели с нас и новороденото ми, няколкомесечно братче; майка ми се притесняваше как ще се отрази друсането от пътуването на детето и затова му окачи люлка между вратата и прозореца в железопътното купе. Благоприятното последствие от това изобретение беше, че пътниците отбягваха купето ни, а неблагоприятното — че от нашия град до Берлин братчето ми получи мозъчно сътресение в люшката; се хамак, и сетне от Берлин не видяхме друго, освен лекари и една

хотелска стая. Заради това, а навярно и по други причини по-късно не предприехме летувания в чужбина. Задоволихме се и ние с Банко, наехме вила в подножието на гората, и тук прекарахме навярно най-спокойните, безоблачни периоди от живота. Събитие на деня във вечерните часове беше пристигането на местния чугунен магнат, който по онова време си бе купил автомобил — първият, единствен автомобил в града и навярно в цялата тази част на страната —, лакираната в крещящо синьо, бавно придвижваща се, демонстративно бибиткаща кола се изкатерваше с бързината на охлюв, подпомогната от невръстните деца на летуващите семейства, по стръмнината на Банко, където я чакаше възбудена група летовници. Автомобилът на чугунения магнат, който непрестанно стоеше пред входа на странноприемницата, придаваше на летовището някаква светска окраска, и ние, децата, потни и умилени, всеки ден тикахме нагоре по баира тази придобивка на новата епоха. Чакахме я в подножието на планината, вечер към шест. Чугуненият магнат седеше разположен на седалката, палеше цигара, благосклонно ни помахваше, подсвирваше весело и тържествуващо с клаксона и се провикваше към застиналата в очакване детска армия: „Хайде, тикайте каруцата на прогреса!“ Насред пътя, при Дяволския ров срещяхме стария адвокат, един от най-възрастните хора в града, който мразеше адвокатската професия, в кантората му над писалището висеше избродирана с червен памучен конец табелка със следния текст: „Полици не джиросвам!“, по цял ден обикаляше гората и ловеше пеперуди. Старият господин, вече вдетинен, също ни помагаше да тикаме каруцата на прогреса. На залез слънце стигаме до селището смъртно уморени, но много доволни. По свой си начин, макар и малко непривично, вървахме в крак с епохата.

---

[40] Органтин (фр.): корав памучен плат с рядка бродерия. (Бел.пр.) ↑

От едно панорамно възвишение на Банко можеше да се зърне градът с неговите кули, с високите покриви на къщите, с тесните улици; отгук се виждаха двете „господарски гробища“, „Розалия“ и „Калвария“, там погребваха по-отбраните семейства в гробници, а не както пролетариите и евреите — в монотонните гробищни парцели на Общинското гробище. „Розалия“ беше гробището на истински благородните, на патрициите, на големите фамилии от околността, джентри и аристократи, а в обраслите с мащерка гробове на „Калвария“ с дъх на резеда почиваха по-заможните еснафски фамилии. Градът се бе сгушил с тесните си улици, със ситните пазарчета, оскъдно скроени сред някогашната крепост и нейните бойници; високо над островърхите покриви, точно посред гъстозастроените жилищни квартали, сякаш мястото му беше очертано с пергел, се издигаше недовършената, нескопосно съградена самотна кула на катедралата. Шестстотингодишният старопрестолен храм стоеше високо над града, като отправна точка за всеки живот и мисъл, които в течение на столетия са струяли наоколо: той сякаш поддържаше във времето и през епохите равновесието на града, както реформираната Идея, възвисена в необозрими далечини над околната шумна и преходна ежедневна суетня, над привичната глъчка на града. На петдесет и три метра над града се издигаше тази стражева кула, която бдеше за пожар и над покоя в града, на петдесетметрова височина в съседство с катедралата стърчеше каменна камбанария, кулата „Орбан“, дълбокият глас на свъсено отекващите ѝ камбани е възвестявал празници, опасност и смърт още по времето на Ракоци. С големия си, трикорабен корпус, чието точно копие бях открил в храма на Тур, с бляскавия си покрив, облицован с цветни шисти, с непохватната съразмерност на титаните катедралата се бе простряла широко над малкия град.

Винаги, когато преминавах пред дверите ѝ, ме побиваха тръпки. Вътре, в полумрака непрестанно се отслужваха литургии или обреди пред някой от олтарите. „Какви чувства ме обземат пред дверите на катедралата?“ — задаваше всяка година любимата си тема за съчинение един от учителите ни по унгарски и всяка година с

убеждение отговарях, че пред дверите на катедралата ме обземат „възвишени чувства“. Катедралата, тази голяма и съвсем завършена мисъл, донякъде тероризираше града. Идваше ни в повече и ни обезоръжаваше, бе загадъчна, мрачна и величествена, човек не можеше да свикне и да се примири с нея, живееше над града, надменна и великолепа. В една от криптите ѝ, в голям мраморен саркофаг се пазеха мощите на Ракоци. Около саркофага лежах лаврови венци и знамена с надпис: „Pro libertate.“ Разтрепервах се винаги, когато — по време на училищни посещения или при помени — прочитам тези слова по старите дрипи на знамената. Те имаха особен привкус, ечаха като велика, експлозивна строфа от стихотворение, при чието прочитане тръпки те пролазват по гърба. Не зная какво точно си мислех, четейки тези слова; вероятно не „за родината“ и „за родолюбие“, както повтаряха ораторите, а просто за най-първичния смисъл на думата, за свободата. Когато минавах пред катедралата, тази дума проблясваше в мен като неясен призив, за който може би си заслужава да живееш.

II

1

Повечето от браковете са мезалианс. Партньорите сами не подозират какво е онова, което ги запраца с течение на времето на два противоположни бряга. Никога не проумяват, че стаената омраза, която нажежава съжителството им, не е резултат само на краха на половите съприкосновения, а е израз, казано най-простичко, на класова ярост. Десетилетия скитат по ледените полета на скуката и навика, мразейки се взаимно, защото единият е бил възпитаван по-изискано, по-фино, държи вилицата и ножа по-грациозно, или защото е донесъл със себе си от детството изящния кастов дух. Скоро след като емоционалната връзка отслабне, избухва класовата борба между двама души, които спят в общо легло, хранят се от общо блюдо и най-често сами не проумяват какво мразят у другия, тъй подмолно и потайно, когато като цяло и наглед всичко между тях си е съвсем наред. Те мразят, презират или завиждат на другата класа. Ако мъжът има „по-изискан“ произход, жените, разбира се, с удоволствие се припичат откъм слънчевата страна, пред света са нахакани, държат се наперено и предизвикателно, качени на високия пиедестал на обществения ранг на своите съпрузи, ала у дома, в леглото и на масата, с натрапчива последователност си отъмщават за някое изстрадано древно оскърбление. Много редки са браковете, при които чувствителността към ранговете на единия от брачните партньори не се накърнява от сана, заеман от дядото на другата половинка, от пропилените в миналото имоти, и не чува час по час от своя по-високопоставен брачен партньор, че „у дома това беше така, онова беше иначе“. В семейството винаги има и класова борба.

Тази класова борба бушуваше и в нашето семейство. Никой не знаеше за нея, никога не говореха за това. Родителите, бабите и дядовците на майка ми са от така наречените „прости хора“; дядо ѝ бил мелничар, а баща ѝ — дърводелец, когато, тъй като по-късно всъщност разширил работилницата си и работел с множество чираци,

в семейството споменавах като „фабриканта“. Към края на живота си вече бил истински предприемач, не работел с длето и ренде, а само приемал поръчките и разпределял работата. Това издигане в ранг не ни беше помогнало много. „Позорът“ на физическия труд бе неразривно свързан със спомена за него. Пред хората, разбира се, го приемахме, този скромен праотец, който „със собствени сили“ беше постигнал толкова много, бе фабрикант, не работеше, само приемаше поръчките. Семейството на баща ми обаче, и ние, децата, бихме предпочели дядо ни да е бил цял живот градски чиновник със заплата от тридесет форинта, наемен писарушка или областен служител-голтак. В детството си дълбоко се срамувах, че дядо ми по майчина линия някога е работил с туткал, трион и ренде. Никога не бих споменал пред своите другарчета по игра, пред съучениците си за този дядо-занаятчия. Бяхме го потопили в хаоса на миналото, наложеше ли се, говорехме за него, за „фабриканта“, по-скоро със сведени очи. Пред познати, които го помнеха, почитахме паметта му с известна героична интонация, с кротко и съзнателно самолюбие, с един тон, според който „трудът не е срамен“. О, ама разбира се, приемахме го и този дядо, какво бяхме виновни ние. Впрочем, отдавна се бе споминал и ние, децата, дори не го познавахме, тактично беше изчезнал в смъртта, горкият, нямал е и четирийсет и седем години, когато са го погребали. Все пак ми се струваше, че той е навлякъл позор на фамилията, без да зная кому точно, на бащината ми фамилия ли, на децата ли, на мен ли. Баща ми винаги говореше с почит и признателност за семейството на майка ми; детските уши обаче са чувствителни, в почитта и признателността долавяхме някакво несъзнателно любезничене, преиграно кавалерство. Баща ми вероятно би приел, дори ако дядо ми по майчина линия е кучкар; със същото онова кавалерство, с което бе приел изцяло и майка ни. Но класовата борба се водеше с подобни деликатни маниери, с тези кавалерски оръжия. Ние, децата, вече по-злорадо и съзнателно отхвърляхме фамилията на майка ми. Просто не говорехме за нея. Вече ходех в университета, когато оздравях от този сляп, малодушен и фалшив страх, и фамилията на майка ми започна да ме интригува, започнах да проумявам колко неразривно съм свързан с нея и колко много съм син и на майка си.

Животът преминава в мрачина, неизречени слова, жестове, които овреме потискаме, мълчание и страх, това е животът, истинският.

Равновесието в семейството е нещо крехко, както всяко живо равновесие. Мисля, че не се обичахме и мразехме по-иначе, отколкото повечето семейства. Християните не познават онази отчаяна, съзнателна вкопченост един в другото на еврейските семейства. При евреите най-напред е семейството и сетне идват неговите членове; в християнското семейство всеки, доколкото може, живее първо за себе си и има ли излишък на чувства, дава нещо, къде повече, къде по-малко, и на семейството. Евреите живеят заради семейството, християните живеят от семейството. Изключенията не са интересни; в общи черти е така. Разбира се, че „се обичахме“. Родителите ни бяха нежни с децата, възпитаваха ни грижовно, баща ни бе добър до изнемога към нас и изпълняваше всяко наше желание. Все пак, с времето семейството се разцепи на две страни, страната на майка ми и тази на баща ми. Воювахме един срещу друг, както гвелфи и гибелини. Защо? Майчината страна бе обладана от някаква докачливост, сприхавост, ревностна възбуда, диреща равностметка за онеправдаността, семейната атмосфера бе гръмотевична поради неразискваните въпроси, спречквахме се заради четките за дрехи, но винаги ставаше дума за друго. Ставаше дума за миниатюрната революция, която избухва в историята на всяко семейство и има своя четиринайсети юли и своя термидор.

Запътвам се сред мъртвите, не бива да повишавам тон. Неколцина измежду тези покойници са мъртви за мен, други живеят в моите жестове, във формата на главата ми, както пуша, любя се, едва ли не по тяхно поръчение ям определени ястия. Много са. Човек дълго се чувства сам сред хората; един ден пристига, придружен от своите покойници, забелязва постоянното им, ненатрапчиво присъствие. Без да мътят вода. Късно се сродих със семейството на майка ми, един ден чух гласовете им, както си говорех, видях жестовете им, както поздравявах, както вдигах чашата. „Индивидуалността“, късчето ново, което човек добавя към себе си, е незначително в сравнение с наследството, което мъртвите ни завещават. Хора, които никога не съм виждал, продължават да живеят, да се гневят, творят, жадуват и боят в мен. Лицето ми е копие на дядо ми по майчина линия, ръцете си съм наследил от бащината си фамилия, темпераментът ми е на някой родственик на майка ми. В определени моменти, ако ме обидят или бързо трябва да взема решение, вероятно мисля и казвам буквално онова, което е мислел един от дядовците ми в моравската мелница, преди седемдесет години.

Малко предмети, всичко на всичко една фотография и една бирена халба са ми останали от бащата на майка ми. Върху халбата за бира е щампован ликът на дядо ми. Там и върху фотографията се вижда, пухкав, пълнолик мъж с високо чело и оформена брада, с увиснала чувствена, набъбнала долна устна. Седи в обточена с гайтан маджарска дреха, но е облякъл към нея панталони и трандафори. Бил човек с весел нрав, бързал да живее, женил се два пъти, родили му се шест деца. Печелел много и никога не изучил счетоводството, носел сметките, полиците в джоба си и когато умрял, на четирийсет и седем години, оставил след себе си дългове и безпорядък. Но в дядовия дом се живеело весело. Многолюден бил този дом, живеели заедно с калфите и чираците, често по обед на масата сядали двайсетина души.

Вдясно от входа, в „мострените стаи“ трупали новите мебели. Мебелите на дядо ми се купували в околността, той обзавел и няколко от салоните на егерския архиепископ, там, в приемните на

архиепископа и до днес стоят масите и фотьойлите с щемпел „Й. Р.“. Жилищният дом и работилницата се простирали върху огромен терен. Да, във „фабриката“ вече работели и с машини, със сложни струговъчни станове, дядо ми обаче докрай водел счетоводството в джоба на палтото си, записвал с молив върху късове хартия прихода и разхода и от време на време губел хартийките.

Занаятчията тогава все още „странствал“, неделима част от чирашките годините били и годините на странстване в чужбина. Ученият човек с десетилетия не напускал своя град, а този, който се озовял в чужбина, минавал донякъде за авантюрист. Пъстротата и хаоса на света опознавали само занаятчията и действащият офицер, когото зачислявали ту тук, ту там в страните на Монархията. Дядо ми странствал из Чехия и Германия, а по-късно, вече като майстор, ходел често да пазарува във Виена и научавал новите тънкости на развиващия се занаят. Във всеки случай знаел за света повече, от обкръжението си, от учените глави в малкия град. Бил сърцат, жизнерадостен и неспокоен по нрав човек, обичал обилната храна, наливал се с пиво, прекланял се и пред женските прелести. Ако пред портата прозвучала песента на странстващите калфи: „Ein armer Reisender...“^[41] — дядо ми се провиквал през остъклените двери на „продавницата“: „Wer arm is, der soll nich reisen“^[42]; но сетне поканвал странника и го нагостявал. Тримата си сина пратил в добри училища, единият отишъл в школа за кадети, другите двама — в гимназия; дъщерите му се задоволили с четене и писане, само майка ми по-късно, след смъртта на дядо, завършила висшето девическо училище, педагогическата школа.

Това е всичко, което зная за дядо си; никога не съм го виждал, той умрял двайсет години преди моето рождение. Портретът му виси на стената в моята стая, приличам поразително на него. Лицето ми е също сладно, пухкаво и пълно, чувствената ми устна е увиснала, и ако си оформя брадата, ще бъда точно копие на този чужд човек, който ме съзерцава от фотографията. И влечението си към странствания съм наследил от него, моята чувственост, славянското ми безпокойство и съмнения. Този чужд човек продължава да живее дълбоко в мен. Човек наследява от своите предци навярно не само физическите си белези; нося устата му, челото му, неговите очи, формата на главата му, но у мене са живи и неговите жестове, смехът му, похотливите

наклонности, някаква отпуснатост и нехайство. И аз бих искал да нося в джобовете си счетоводството на своя живот и на делата си. В мен обаче живее и един друг дядо, който е по-суров, по-начумерен и по-педантичен, той също умрял рано и никога не съм го познавал. Тези чужди хора, с които ми се налага да живея заедно, рядко ми дават думата, на мене, такъв, какъвто съм се съградил с налучкване и мъка. Дядо ми по майчина линия например е бил същински Фалстаф на малкия град, прочут, весел по нрав бирен компаньон и кавалер на постоянната трапеза. Метода си на работа също съм наследил от него. Обичам да се пипкам като занаятчия над ангажиментите си, обичам осезаемия, физически ритъм на труда, обичам да се задълбавам и да изпипвам дреболии, предназначени за всекидневна употреба. Добър майстор съм, благодарение на него. Понякога се спречква с другия, начумерения дядо, и ако излезе по-силен, по половин година съм весел, някаква ведрина и лекота струи от работата и от живота ми, в такива моменти взема връх влечението ми към странстванията, отпътувам за месеци без план и без цел, не ме интересува какво оставям след себе си у дома и в работилницата.

Баба ми била на шестнайсет години, когато се омъжила за него. Образът на тази жена е скрит зад фин воал. Живяла с дядо ми всичко на всичко четири години, родила майка ми, сетне още едно дете и умряла от родилна треска. Никой в семейството не говореше за нея. Дори името ѝ научих случайно, майка ми веднъж неволно го изрече. Била дъщеря на Йеленфи. Нейното дете, заварените ѝ деца не я споменаваха. Беше се запазила една-единствена нейна фотография, цветна портретна снимка, която изобразяваше красиво и тъжно, обикновено женско лице, по-скоро на девойче, отколкото на млада жена. Тайната ѝ, ако е имало такава, се пази дълбоко от фамилията, от покойниците. Заварените ѝ деца говореха за нея с нежелание; майка ми едва си я спомняше. Била сираче, възпитавала я нейна по-възрастна роднина. Мисля, че е била бедна. Дядо ми минавал четирийсетте, когато останал вдовец с пет деца и взел за съпруга тази девойка, която трябва да се е лутала смутено из голямата къща като осиновено, шесто дете. Казват, че никога не се смеела. Седяла навъсено на дългата, семейна маса, от дясната страна на дядо ми, живеела в семейството като чужд човек. Дядо ми бил човек с весел нрав, шегобиец, неговите истории забавлявали всички. Понякога развеселявал и тази печална

жена, която в такива моменти ставала от масата, слагала кърпа на уста, и „отивала да се усмихва в съседната стая“. Срамувала се да се смее... Каква ли е била тайната ѝ? Считала майка ми, първото си дете, за невъобразимо грозна, срамувала се от грозотата на новороденото, не можела даже да го гледа и колкото пъти го кърмела, закривала лицето на детето с кърпа. Майка ми знаеше това, казали ѝ го по-късно нейните сестри, тя ми го е разказвала. Четири години живяла в семейството тази тиха, тъжна, вероятно психично болна жена. И от нея имам нещо в живота. Голяма част от страховете си дължа на нея. Вероятно се е срамувала пред порасналите деца, пред големите дъщери, нейни връстнички, от своята съпружеска роля, изпитвала е срам от материнството в едно семейство, където децата на първата съпруга пазели ревниво авторитета и паметта на мъртвата. Вероятно всичко правела погрешно, несъвършено и неловко, уплахата ѝ я подтиквала към истерична самоотбрана, затова „тичала да се усмихва“ в другата стая, когато дядо ми разправял закачки, затова мълчала винаги, затова смятала за тъй „невероятно грозно“ собственото си дете, сякаш с това самоунижение се стремяла да умилостиви паметта на мъртвата съпруга и тираничните деца. Ако се страхувам от лудостта, в мен проговаря тази жена. Дори кръщелното ѝ име не зная; никой никога не произнесе името ѝ пред нас. Беше се появила за миг във фамилното съзвездие и начаса се бе пренесла в нищото. Злокобен спомен бе оставила тази поява, който я е познавал, все говореше за нея със сведени очи. На фотографията е облечена със светлосиньо бродирано елече, на бялата ѝ, по момински нежна шия виси сребърен кръст на тънко черно шнурче, а в деколтето на блузата е закичена ситна китка момина сълза. Очите ѝ са пусти, чисти, тъжни, както стъклени топчета. Тези двама души продължават да живеят в мен.

---

[41] Един беден пътник. (Бел.авт.) ↑

[42] Който е беден, да не пътува. (Бел.авт.) ↑

Едното от момчетата, Йеньо, най-възрастният брат на майка ми, искал да стане музикант, но успял да попадне само във военния оркестър и от отчаяние се застрелял, когато бил на служба в Пола с частта си. Музикалните наклонности съпътствали фамилията докрай, като някакво проклятие. Повечето членове на семейството чувствали в себе си неосъществено дарование. Едно от момчетата рисувало, друго пеело. Майка ми също се занимаваше ревностно с музика и съвсем не без дарба. Другата по-голяма сестра, която беше отишла във Виена, бе предала музикалния талант на децата си, на своите шест дъщери, една от които и днес е световноизвестна балерина, другите също живеят от музиката и за музиката, композират, преподават, изнасят концерти. Музиката беше онази възвисена стихия в живота, в която те диреха убежище и безжалостно принуждаваха нас, по-късните потомци, да ги следваме в тази приповдигната империя и да подражаваме на техните увлечения. В детството си съм слушал и учил повече музика от професионален музикант. Навярно затова нямам никакъв слух. Музиката ми втръсна отрано, по-късно упорито отбягвах империята на звуците и макар понякога с носталгия да мислех за това, което бях изгубил, обидено и с нервна чувствителност се абстрахирах от всякакъв вид музика. Веднъж в Париж случайно попаднах в една концертна зала, където свиреха филхармоници; когато музиката зазвуча, ме обзе пристъп на невротичен смях, който не престана и накрая трябваше да ме изведат от залата... Никога не можах да разбера Йеньо, който се беше застрелял, защото не можал да стане музикант. За мен музиката беше наказание, упражнение за пръстите, майка ми седеше до мен с тръстикова пръчка и всеки път, когато вземех някой тон с погрешно поставени пръсти, ме удряше през ноктите. И до днес така слушам музиката — за която все пак копнея, както заточеникът копнее за полузабравената си родина —, сякаш доказвам на себе си, че ето на, не боли чак толкова много.

Едно от момчетата се беше застреляло, защото не успяло да стане музикант, а другото бе напуснало гимназията, понеже се почувствало призвано за месар. Странно семейство. Малкият брат на

Йеньо, Дежьо, тъкмо завършвал шести гимназиален клас, когато го обладал този мерак, изправил се пред дядо ми и му признал, че не може нищо да стори и ще трябва да се откаже от хуманитарните науки, защото непреодолим подтик го тласка към месарското поприще. Като строг, но справедлив човек, дядо ми първо поискал време за размисъл при вестта за странното желание. След като изтекло времето за размишление и преценка, той повикал Дежьо, дълго го увещавал, после здравата го набил. Боят по онова време бил всепризнато педагогическо средство, плесниците били част от трудовото ежедневие, нещо като молитвата или домашните упражнения. Всъщност всекидневният пердах нямал някаква специална цел или предназначение, родители и възпитатели удряли заради самото удряне, това било част от традицията. След пердаха дядо ми заявил, че размислил по въпроса и не възразява Дежьо да си смени професията. На шестнайсетгодишна възраст, със свидетелствата за шестте завършени гимназиални класа в джоба, го изпратили на бърза ръка месарски чирак в столицата.

С този интересен човек съм се срещал само два пъти. В семейството го споменавах тихомълком, като някакъв луд. Мисля, че беше здрав като бик, един от онези редки хора, които се осмеляват и умеят да живеят според наклонностите си. Страшно е дори да си представи човек що за обезверен, угнетен по нрав и може би патологично опасен по наклонности човек би станал Дежьо, ако „меракът“ не го беше обладал навреме и той действително завършеше класовете на гимназията, издържеше матурата и станеше чиновник, залутан сред чуждите и ненавистни нему класа и поприще! А така, доколкото можех да преценя, Дежьо си остана простицък, работлив и доволен човек, ожени се навреме, отвори дюкян, възпита хубавите си дъщери и когато настъпи часът му, умря с християнска търпимост и смирение; във всеки случай живя по-дълго от средното за мъжете от фамилията. Въздигналото се, честолюбиво семейство, разбира се, никога не проумя бягството на Дежьо. Синът на „фабриканта“, чиито път към висшето общество бе отворен, който има възможност с ранг и диплома да си пробие кариера сред господата, остава занаятчия, и отгоре на всичко си избира непривлекателния, окървавен ръчен труд на касапите — кой може да го проумее това? Дежьо вероятно се е страхувал донякъде от тази „господарска класа“. В решението си е бил

подтикван и от някаква унаследена занаятчийска гордост, чувствал се е непохватен и чужд в онзи другия, по-фин свят, неутолима привързаност го е теглела към атмосферата на еснафа, на работилницата. Вярно, че щом е искал на всяка цена да си остане занаятчия, могъл е да наследи и дърводелската работилница на дядо. Към месарството обаче са го теглели особени наклонности. Ако съществува „призвание“, то Дежьо несъмнено е бил роден за месар. В детството играел на „касапница“ с по-малките си братя и сестричета и с децата на чираците: по думите на майка ми Дежьо събирал децата от къщата в един от ъглите на двора, събличал ги, наръсвал гърбовете и задниците им със сол и сетне с откраднатия от кухнята голям нож за рязане на месо правел така, сякаш изкормва и транжира жертвите си. Децата като подплашени овце търпели странната игра. Това се повтаряло всеки месец. Когато се оженил, бил вече майстор-месар, измъкнал се от сватбеното тържество, зарязвайки обяда, с фрак и цилиндър на глава седнал във файтона, препуснал към кланицата, преоблякъл се и в безмерно добро настроение заклал един вол, а сетне със зачервено от радост лице се завърнал сред сватбарите, край задомената си от няколко часа съпруга. В некролога му, естествено, го обрисоваха като „любящ и нежен съпруг, най-добрият баща“. Действително бил такъв; инстинктът му навреме го предупредил за опасността и той ѝ се изплъзнал.

Бях дете, когато ходих за първи път у тях, майка ми ме заведе на гости и съществуването му доста ме изненада, защото не знаех досега нищо за този особен вуйчо, никой не бе споменавал, че в Пеща имаме роднина — месар. Откритието ме заплени, вуйчото също. Дежьо се държеше малко смутено, ние бяхме „знатните“ роднини, и той, и съпругата му се бяха подготвили да посрещнат нашата визита, бяха подредили старателно жилището, те самите бяха облечени в празнични дрехи, дъщеричките им, три деца с хубави личица, бяха нагиздени почти като за изпит и за първо причастие и не знаеха какво да рекат, къде да ни настанят. Гърдите ми се изпълниха с гордост, че във фамилията имаме и месар, при това такъв превъзходен, очевидно с големи познания „столичен“ месар, който дружелюбно ме хвана за ръка, разведе ме из работилницата, показва ми огромния пън, сатърите, животинските трупове. Беше много по-интересен от всички останали роднини, с които дотогава се бях запознавал: учители, юристи,

офицери. Видя ми се непонятно, че досега у дома родителите ми никога не бяха споменавали името на този прекрасен роднина.

Един летен ден Ерньо пристигна, пристъпи достопочтено нагоре по стъпалата, поздрави лаконично изненаданото семейство, никого не разцелува, отпусна се тежко в един фотьойл, изтегли от табакерата си от алпака дълга цигарета с мундщук „Дама“ и започна да пуши тъй акуратно и вгълбено, сякаш нямаше тук никаква друга работа, освен да ни демонстрира метода на пушене, който беше изнамерил. Никого не бях виждал да пуши дотогава с такава необикновена тържественост, с такава благоговейно себеотдание. Преди да запали, няколко пъти чукна мундщука о капака на табакерата от алпака, жумейки, с едно око погледна в цигарата, както астроном в далекогледа, продуха мундщука, сетне навлажни устните си с език, попритисна с два пръста цигарата докрай, отскубна малко от излишния тютюн, издаде устни, нагласи цигарата в уста, и без да я пуска, крепейки я с два пръста, ловко подири с лявата ръка запалката в джоба на жилетката си, запали цигарата с една ръка, вдъхна дълбоко от дима — в такива моменти лицето му хлътваше от две страни, както на мъртъвците — и сетне дълго задържаше пушека в дробовете си, мина половин минута, докато с похотлива, преживна мудност пусне обратно сдъвкания, смлян дим. Редки облачета пушек се стелеха от носа и устата му и в това време Ерньо дишаше тежко, като атлет след някое изпълнено с голяма ловкост силово упражнение... Надавайки писъци, семейството насяда около него, съзерцавахме го. Първите минути от пристигането му преминаха изключително в запалването на тази цигара, сякаш се бе готвил за това артистично изпълнение и искаше да смае семейството. Сетне дълго не проговори нито дума. Палтото му от лоден лежеше на стола до него. Беше много висок — сто осемдесет и шест сантиметра — и много дебел; носеше мустаци като на император Вилхелм.

След шестнайсетгодишно отсъствие се бе завърнал с такава лаконична тържественост и очевидно единствено с целта да ни покаже как трябва да се пуши нещо и с голямо наслаждение. Беше пристрастен към никотина. До деня на смъртта си изпушваше по осемдесет цигари дневно, умря на четирийсет и пет годишна възраст от един вид сърдечен порок, наречен „angina pectoris“, който бе

причинен и ускорен от безмерната консумация на никотин. Шестнайсет години той не ни беше написал нито една картичка от странство. Никой не го бе виждал през това десетилетие и половина, от него не се получаваха дори косвени вести, веднъж в семейството се разпространи ужасният слух, че Ерньо е генерал в японската армия; някак, Господ знае защо, ни беше срам от това; слухът обаче, за щастие, се оказа фалшив. Лениво, месесто се бе отпуснал във фотьойла, задаваше равнодушни въпроси на майка ми, която не беше виждал от шестнайсет години и всячески се държеше така, като че ли е напуснал къщата вчера и не го интересува особено какво се е случило междувременно с останалите у дома. През това десетилетие и половина, докато Ерньо бе живял така загадъчно в странство, мнозина от семейството бяха починали, бяха се родили цял куп деца, които Ерньо никога не беше виждал, начинът на живот на семейството се бе променил, но Ерньо говореше как монополните папириси са много по-ароматни и надеждни, отколкото папирисите на германските частни компании. Беше смутен. Седеше бледен и тежко дишаше. Държанието му изразяваше протест, разтревожена отбрана. Не питаше нищо и безмълвно отхвърляше въпросите, чрез които семейството желаше да разнищи тайната на изминалото десетилетие и половина. Не след дълго установихме, че Ерньо „има тайна“. Навярно действително е бил някъде военачалник, навярно е живял просто сред унижителни житейски обстоятелства; прозряхме „lebensluge“^[43] зад мълчанието на Ерньо — „Дивата патица“ по онова време бе на мода по унгарските театрални сцени — и уважихме неговото обидено, разтревожено мълчание. Започна живота си сред нас така, сякаш бе пристигнал от чужд материк, със своята „тайна“, с табакерата от алпака, която беше непрестанно пълна, с малкото си дрехи, бельото и тъничкия портфейл, с особените си привички.

Горделив и прочувствен по душа бе Ерньо, най-младият от по-големите братя на майка ми — даже самият начин и обстоятелствата, при които беше изчезнал преди шестнайсет години, подсилваха загадъчността около неговата месеста и ленива фигура. Ерньо започнал като действащ офицер, за фамилията той бил като „зеницата на очите“, човекът, когото всеки член на семейството гледал с гордост. В кадетската школа получил стипендия от фондация и можел да остане в армията и след смъртта на дядо ми, защото семейството подкрепяло

зеницата на своите очи, младия офицер. Живеел гарнизонния живот на малкия град, пиел много, играл на карти, добре или лошо носел службата, бил любимец на компанията, защото свирел приятно и от сърце на пиано, лихварите го притискали, ухажвал касиерките и гостуващите актриси, и бавно изпаднал в онова вяло състояние на алкохолизирано безделие, което малцина мирновременни офицери от провинциалните гарнизони съумяваха да избягнат. Ерньо притежавал темперамент на революционер, необщителна и разяждана отвътре, любознателна и неспокойна психика със склонност към странствания, и първия ден, когато осъзнал изпитваната към призиванието си неприязън, написал писмо на министъра на военните дела, отказал се от своя чин и без пукната пара, само по едни цивилни дрехи, без да остави прощално писмо, заминал в чужбина. Не, мъжете от семейството не долюбвали кариеристичната стълбица на живота. Единият се самоубил, защото не можел да стане музикант, другият изменнически изоставил хуманитарното образование и станал касапин, Ерньо се отказал от честта на пагона, за да живее за „своята тайна“, някъде в тъмната и неведома чужбина. Живееше сред нас тихо, предпазливо. Багажът му се състоеше от няколко специализирани книги по математика и физика и от множество нотни тетрадки. Към математиката проявяваше страстен интерес. От него чух за първи път името на Айнщайн — Ерньо четеше трактатите на учения в специализираните журналы и цяло десетилетие преди теорията на относителността да стане популярна в пресата, вече знаеше за нея — той пръв ми разказа за атомната теория, за Планк, за атомната експлозия. По цял ден седеше в единия ъгъл на верандата, с цигарета и с някоя специализирана книга или списание по физика в ръка, бледен, с дебело стъклено пенсне над сплеснатия си нос, скромно и печално.

Мина време, преди да ни разкаже „своята тайна“, която, разбира се, беше банална като повечето големи, истински „житейски тайни“. Какво ли би могъл да започне без пари, без особени способности и образование в Германия, където бе заминал след „своето бягство“? Беше разменял за дребни монети музикалния си талант, онова дилетантско подрънкване на пиано, с което бе забавлявал у дома своите другари — офицерите в гарнизона. Свирел в кафенетата и ресторантите на немските провинциални градове; по-късно основал оркестър и се скитал от град на град. Вярвал все по-малко, че някога

ще се избави от тъмницата на нощните кафенета, от безрадостните увеселителни локаци в Германия, където в течение на десетилетия той се подвизавал на пианото, гуляел, пиел и пушел до зори и на четирийсетгодишна възраст неизлечимо заболял. Знаеше, че не му остава да живее дълго, и отчаяно четеше всичко, което му попаднеше — не обичаше художествената литература, но особено го привличаха студиите по естествени науки, физика и главно математика —, и той наистина заприлича на осъдения на смърт от анекдота, който искал да научи бързо английски преди екзекуцията си. Ерньо също „искаше да навакса своите пропуски“. За военния живот си спомняше само с неприязън. Макар по дилетантски, но все пак знаеше много, най-хубавите спомени от юношеските ми години са дългите полемки и разговори с Ерньо за астрономия, геология, атомни експлозии; и като по чудо аз, който в училище винаги съм се провалял по математика, разбирах и най-заплетените интегрални изчисления, ако ги обясняваше Ерньо. Той ме научи да разсъждавам методично по математически въпроси, от няколко негови вметнати изречения внезапно осъзнах, че математиката не е някаква магическа абракадабра, а поредица от изчистени и прости идеи. На пианото, разбира се, той никога не седна.

И на война потегли така, безмълвно, неспретнато, натъпка джобовете си с цигари и шоколад, сякаш отиваше на излет. „Also“^[44] — каза и се спря на вратата, когато започнахме да се сбогуваме, усмихна се смутено, колебливо протегна ръка, сякаш се готви да иде просто тук, в съседство, дори не заслужава да говорим за това и не разбира защо сме толкова възбудени, понеже отива просто за малко ето тук, на война. Най-много се страхуваше, че ще го целуне някой, майка ми или децата; мразеше прочувствените семейни сцени, звучните прощални целувки, лицето му издаваше ужас, примесен с отвращение, очевидно това му подейства най-мъчително от войната, тази прощална сцена. Стояхме уплашени около него, децата усещахме Ерньовия свян и потресени, безмълвно го придружихме до стълбището, защото междувременно се беше случило нещо, което никой, най-малкото Ерньо бе очаквал: бяхме обикнали този дебел, печален, болен и неспретнат човек. Тази обич ни завладя внезапно; няма по-необичайно явление в семейството. Теглеше ни към него, както към никой друг, навярно и един другото не се привличахме така. С бавни, олюляващи се стъпки Ерньо отиде на война, дълго гледахме подире му от портата

и бяхме готови да се обзаложим, че дори небето да се продъни, пак няма да извърне глава от ъгъла... как ли пък не, тъкмо той, беглецът, ще ни помахва от ъгъла, когато тръгва на война и тъкмо той ще се отдаде на подобно „gefühlsduselei“^[45]! Не извърна глава и ние стояхме на портата, плачехме и ядно се смеехме, и установихме, че този четирийсетгодишен Ерньо е още съвсем дете. Ето, сега отива на война, с натъпкани джобове, натоварен с плетени маншони за ръце, шоколад, термометър, лагерен далекоглед, джобно ножче с тирбушон и каквото още неминуемо трябва за една война — защото прекараните в Германия години бяха възпитали известна педантичност у него —, и не би погледнал обратно към нас за нищо на света, защото се срамува! Но знаем, обича ни и той — един Господ знае как стана това, някак всички ние се бяхме сближили с Ерньо, дори и прислужниците. Впрочем той беше единственият в семейството, който разбираше нещо от математика; сега вече бяхме останали наред войната без Ерньо и нямаше кой да ни изнесе след вечеря беседа за атомната експлозия.

Както обаче бе тръгнал, все тъй неспретнато и олюлявайки се, само че много по-бледен и с посребряла глава, един ден той се върна. „Also“ — каза и захвърли на земята раницата и коженото си палто, ръкува се с всички подред, дори и с най-малкото ми братче, което тогава беше едва седемгодишно — радушно, но предпазливо раздрусва ръка с всички нас и смутено премигна иззад очилата си, защото очевидно се опасяваше, че някой ще го прегърне и разцелува. Чувствахме, че сме длъжни да почитаме предразсъдъците на завърналия се у дома от войната герой и доколкото можеше, сдържахме изблиците си. Ерньо впрочем бе приключил самостоятелно с войната; когато забелязал, че сътрудничеството му няма вече никаква цел, просто се демобилизирал и се прибрал у дома. Процедираше тъй методично и самоволно във всичко. Сега, когато войната му беше дотегнала, той се готвеше за Швейцария и естествено, желаше отново да основе оркестър. В най-голямата суматоха уреждаше делата си така спокойно, сякаш нито държавната власт, нито преобърнатият световен ред можеха да променят с нещо намеренията на човек, решил категорично и съзнателно нещо. В хаоса Ерньо действаше целенасочено и един ден замина за Швейцария, организира свой оркестър и ни написа само радушни по тон, поздравителни редове от един хотел в Сен Мориц. Стремеше се да постъпва самостоятелно и

насред ограниченията на историята. Смяташе, че свръхчовекът има право на това.

С историческата съдба Ерньо някак се бе преборил, но с онази другата, по-малката съдба, от която е изтъкана историята на частния живот, не успя да склучи мир. До деня на смъртта си той свиреше на пиано в кафенета, забавляваше в швейцарски и германски локали еснафите, които обслужваше и презираше. Всяка зима се завръщаше в странноприемницата на Сен Мориц и в тази странноприемница аз изживях едно от особените, неловки, безпокойни унижения през моя живот, което и днес времето и разстоянието не са заличили изцяло у мен. Тогава вече бяха настъпили вихрено-смутните години на мира и учех във франкфуртския университет. Един ден Ерньо ме покани при себе си в Сен Мориц. Бях получил писмото му сутринта, на обед вече пътувах. Никога не бях ходил още в Швейцария. Облякох най-хубавите си дрехи за из пътя, купих нова вратовръзка, тогава набавих и първата си пижама в живота, защото се приготвях за „големия свят“ и щях да се притесня, ако в изтънчения хотел на Сен Мориц Ерньо се посрами с мен. Имах сценична треска. Швейцария също ми действаше толкова театрално, невъобразимо. Пристигнах в шест следобед, Ерньо ме чакаше на гарата гологлав, с мушама за дъжд, изпод чиито хлабаво закопчани краища се бяха подали белият пластрон и бялата фракова вратовръзка на вечерното му облекло. Беше бледен и смутено се усмихваше; може би пак се страхуваше, че искам да го разцелувам. Мен обаче ме поразиха парадните одежди на Ерньо, ризата на фрака и папийонката; едва в този миг се досетих, че тук, в Сен Мориц, Ерньо е служител, в изискания хотел, където се готвехме да отидем, Ерньо е своего рода официант, който и денем е принуден да ходи униформен. В мига на поканата бях забравил за тези обстоятелства от живота на Ерньо, пътем също не ме беше много грижа за тях; сега обаче трябваше изведнъж да прозра, че Ерньо не е онзи вуйчо-буржоа, който прекарва зимните месеци в Сен Мориц и в добро разположение кани за няколко седмици своя учещ в близкото университетско градче племенник, а е беден пролетарий, който ходи в голямата и аристократична странноприемница по слугинското стълбище, храни се с келнерите и живее от бакшиши... Всичко това ужасно ме болеше, защото обичах Ерньо. Постарах се да се държа непредубедено, любезно; финият слух на Ерньо обаче не можеше да бъде измамен. Той

също почувства, че е допуснал грешка; една от неznайните, необясними грешки, които не могат да бъдат поправени.

Последвах три мъчителни дни. Ерньо и членовете на оркестъра му бяха подслонени на най-горния етаж на хотела, в таванските стаи. И аз получих тук квартира. На обед и вечер се хранехме наистина в ресторанта, но час и половина преди общата трапеза на гостите. Сервирах ни в едното кътче на бляскавия ресторант и щедро ни поднасяха от всички вкусоции, както е обичайно за големите хотели, „персоналт“, благодарение на солидарността на главния готвач, се хранеше навярно по-вкусно, отколкото знатните гости... Вероятно от всичко получавахме „primeur“, най-фините хапки. Все пак ядохме „отделно“, като прокажени, и келнерът ме обслужваше с някакво колегиално благоразположение и задушевност, сервирайки ми специално вкусните хапки, които имах желание да запратя по него ведно с чинията. През тези три дена всичко беше различно от онова, с което бях свикнал досега. Пътят, водещ от света към самите нас, е дълъг и сложен, и е изпълнен с тъй мъчителни отклонения, чиито смисъл, значимост осъзнаваме едва след време. Тези три дни в швейцарската странноприемница, когато гостувах на Ерньо, един от най-фините и благородни хора, които съм срещал през живота, бяха решаващи в моя живот. Тогава научих от непосредствен опит, че има два свята, първа и втора категория. Стоях зад кулисите, виждах механизмите на живота. Бяха ме възпитавали за „господин“; Ерньо се числеше към „персонала“ и сега ме беше хванал за ръка и ме бе отвел със себе си за няколко дни в онзи, другия свят. Тези три дена бяха ад. Ерньо „работеше“ следобед от пет до полунощ в ресторанта и в кафенето. Аз, разбира се, няхах никаква работа в ресторанта през времето, когато знатните люде вечеряха там, но свит в едното ъгълче на кафенето можех да слушам германските оперни потпури, които Ерньовият оркестър изпълняваше с невъзмутимото съзнание за дълг. Чувствах се прокажен, омърсен. Ненавиждах Ерньо, който ме бе „повлякъл“ със себе си в този принизен свят, чувствах, терзаейки се, че трябва да съм солидарен с Ерньо, @тъй изисква някакъв по-висш закон, и въпреки това не издържам тази оскърбителна солидарност, не смея да се появя сред хора и какво ли би станало с мен в другия, похубавия свят, към който принадлежа, ако някога излезе наяве, че съм

спал сред прислужниците в таванската стаичка на един голям швейцарски хотел?...

Поканата на Ерньо гласеше за две седмици. На четвъртия ден избягах. Смутен и изчервен излъгах нещо Ерньо, който със сведена глава мълчеше, хъмкаше, без да ме гледа в очите. Отидох на гарата сам, Ерньо не ме съпроводи. Скъсахме, без думи, никога вече не се видяхме, не ми написа дори писмо. Изглежда, беше ме претеглил и намерил за лековат. Тази рана заздравя едва след дълго, сънувах тези дни в Швейцария, скърцах със зъби насън и запрацах подир келнера препълнената с фини хапки чиния. Ерньо умря след няколко години от своята мъчителна и болезнена болест. Никога повече не отидох в Сен Мориц. Понякога се случваше да минавам наблизко, през миниатюрните планини на Енгадин; отбягвах винаги Сен Мориц. Подобно нещо е по-силно от разума, от намерението, усмотрението. Мисля, че се страхувах да не ме познае някой келнер.

---

[43] Житейски фалш. (Бел.авт.) ↑

[44] Значи. (Бел.авт.) ↑

[45] Излияние. (Бел.авт.) ↑

Богатият роднина, чичо Матяш, живееше над всички останали роднини невидимо и непристъпно, като далайския лама, на когото всяка изречена дума е откровение. Този чичо имаше невъобразимо много пари, никой не знаеше със сигурност колко, но дори песимистите предполагаха, че са поне стотина хиляди форинта. И което е най-чудното, този богат роднина никога не се занимаваше със сделки, печелеше парите си с абстрактни философски учения и с педагогически услуги. В течение на десетилетия бил възпитател, по-късно и правен съветник на един романтичен унгарски благородник, граф Андраши от Краснахорка. Един ден те се скарали, чичото се върнал във Виена, започнал да преподава в Терезианума. Изнасяше лекции по право, както той казваше: „философия на правото“. Андраши му пратил в писмо компенсацията от шестдесет хиляди форинта, шестдесет банкноти по хиляда; дотолкова не почитал парите, че дори не ги пратил препоръчано и не прибавил нито дума към хилядарките.

Чичото сложил хилядарките настрана, установил се във Виена, живеел в Терезианума в две малки стаи, и възпитал поколения унгарски и австрийски магнати. Побелял рано и имал оформена бяла брада, както дядо Боже. Бил боязлив, чувствителен и изискан в помислите човек. Като именит преподавател по право, лектор в Терезианума, юридически съветник и довереник на унгарските графове, той бил един от първите в Австрия, който, десетилетия преди Виктор Адлер^[46], се обявил на публични лекции за привърженик на социализма. Това било едно чисто гледище, незаразено от партийно-политически интереси. Изнасял лекции на занаятчиите и работниците за социализма, за Маркс и Ласал. Той учредил първия австрийски работнически кооператив и дал десет хиляди форинта на първото благотворително работническо сдружение. Злоупотребили с неговата благонамереност и доверчивост, приели парите му, а него, „християнсоциалистът“ — тогава това понятие не било още познато — кадровите водачи на движения, професионалните революционери обругали. Чичото не се обезсърчил. Издавал брошури и проповядвал

„социалната същност“ на християнството. През деветдесетте години в английската долна камара били прочетени извадки от негова брошура, като висш пример за „идеален социализъм“. Партиите не го приеха никога, до края на живота си той остана самотно явление, считаха го за романтичен социалист-теоретик, който иска да разреши социалния въпрос с каритативни средства. Наистина, у този любител-социалист съжителстваше някаква особена надменност — не само в личността, но и в съчиненията му —, надменността на духовния човек, който не умее да се пригоди към каквато и да е колективност. Раздаде голяма част от парите си на работническите движения, защото убежденията му го подтикваха към това, но не застана сред тях. Цял живот остана преподавател, по-късно ректор на Терезианума.

Този човек, по-голям брат на моя жизнерадостен и разпилян дядо, бе най-възрастният чичо на майка ми. Моравец по произход, както и цялата фамилия по майчина линия, но възпитаван в Австрия, тялом и духом той се чувстваше австриец. Бе навярно единственият човек, който се отнасяше безкористно и добросърдечно към майка ми. Веднъж завел със себе си в Моравия поотрасналата девойка и ѝ показал дядовата мелница. Навярно това пътешествие, седмиците, прекарани с известния, богат чичо са били едничкият щастлив спомен от сиромашкото и мащинско детство на майка ми. Най-напред отишли в Иглау и посетили тамошните роднини в тяхната красива, многоетажна къща на главния градски площад. Тук живеел един от помалките братя на чичото, заможен човек, който си останал моравец, дигнал голяма къща и минавал за уважаван гражданин в богатия град. Това пътуване поласкало честолюбието на майка ми, нейните страхове за малоценност, развити в пъкъла на детството, били донякъде притъпени от съзнанието, че към фамилията се числят и почитани в чужбина, уважавани люде, такива роднини като учения чичо Матяш във Виена и заможните обитатели на къщата на главния площад в Иглау. Потеглили в зори от моравския град, прекосили пешком планината, в която на една от поляните се издигала дядовата мелница. Чичото, в тържествен черен „gehrock“^[47], водел племенницата си по горския път и ѝ разказвал за своето детство, когато с братята и сестрите си, сред тях и моят дядо, изминавали всяка утрин пешком няколко километровия горски път, който водел от мелницата до градското училище. Това, което ни остава като безценен дар в живота,

от което трупаме запасите на нашата вяра и благонамереност, най-често е просто такъв неочакван, незначителен дар, какъвто бил за майка ми този утринен излет през моравската гора, към дядовата мелница. Чичото също се разнежил, брадатият авторитет заговорил с човешки глас. Майка ми много пъти е разказвала за това утринно странстване в непознатата гора, за внезапно бликналото щастливо усещане, че има семейство, част от което е и тя. В мелницата вече живеели чужди хора, но въпреки това останали до вечерта, чичото показал на майка ми тайните кътове на детството и ѝ разкрил особената география, очертала скритите граници на пропадналата семейна империя. По-късно поканил веднъж майка ми и във Виена. В свърталището си старият ерген се грижел с непохватна нежност за младата девойка — чичо Матяш живеел аскетичен живот, това винаги ми е изглеждало съмнително; никой обаче никога не бе дочул галантни или емоционални истории за него —, водел я по музеи и по своя недодялан, мечешки начин направил всичко, за да смекчи една по-скоро предполагаема, отколкото явна детска трагедия. Чичо Матяш се постарал да спаси това, което детството не успяло да опустоши изцяло у майка ми и още можело да се спаси. Бил добър педагог и добър човек.

И понеже бе и неимоверно богат, семейството гледаше на него с надежди и почит. Не смеехме да го безпокоим нито с писма, нито с посещения. Навестихме го във Виена само веднъж и това заплетено посещение така се е запечатало в спомените ми, сякаш бяхме попаднали в страната на великаните. Самото понятие за чичото будеше гигантски представи, това полубожествено същество се въздигаше над нас с необичайните си и несъразмерни пропорции: чичото беше „много“ добър, чичото бе „изключително“ богат, чичото беше юрист и педагог „с европейска слава“, чичото говореше на „всякакви езици“ и на ръст бе също „огромен“. Накратко, свръхчовекът на фамилията, към когото можеше да се подходи само със своего рода религиозно благоговение. С такива чувства го навестихме в Терезианума, облечени с празнични дрехи, с разтреперани колене. Чичото бе седнал да закусва и действително беше изключително месест и голям. Седеше на масата по спален халат и закусваше кафе във филджан, много по-тумбест от нормалното, разбърквайки със супена лъжица захарта в подобната на гърне чаша, всички останали домакински вещи бяха разположени

около него в особено скроените си, невероятно пресилени размери, както подобава на един великан на фамилията. Освен това бе глух и беседвахме, като си крещяхме; глухотата му тогава ми се стори естествена, в детинското си смущение счетов за разбираемо от само себе си, че чичото не чува като повечето нормални хора, а трябва да крещим, ако искахме думите ни да стигнат до ушите му. Седяхме вцепенени около него и наблюдавахме закуската на великана.

Дълго след това си мислех, че приборите на чичото са ми се сторили тогава тъй прекомерно необичайни единствено заради изкуствено уголемяващата перспектива на детското зрение; но след смъртта му, когато фамилията си подели наследството, един такъв алтвиенски филджан попадна и при нас и не можехме да се начудим на истинските му размери. Филджанът беше тумбест и дълбок като супена чиния. Чичото със сигурност бе изключителен човек и присъдите му за добро и за лошо, за общество и семейство, за пари и домакински вещи имаха по-други мерки, отколкото на съвременниците му като цяло, живееше с по-друг аршин и в житейския си път, в своето мислене, в морала и в оценките си той съумя по своеобразен начин да се съхрани като личност. Епохата беше благоприятна за подобни чудати бели мечки; това бе златната ера на личната инициатива, на индивидуалистичния мироглед. Чичото, един от любителите-предвестници на социализма, в никакъв случай не беше „колективист“. Бе съумял свободно да разгърне своите физически и душевни пропорции и в своята изключителна външна и вътрешна структура да остане нравствен и напълно хармоничен, дисциплиниран човек.

Никога не успях да разгадая тайната — защо използва това виенско посещение, за да запознае мен, детето, с техническото устройство на една австрийска дъскорезница. Изглежда, беше неизлечим педагог и смяташе за необходимо аз, неговият най-млад племенник, да напусна Виена, обогатен с „практически познания“. На закуска дълго ме разглежда с присвити вежди, в ранните следобедни часове ме хвана за ръка, качихме се на трамвая и поехме към едно от предградията на Виена, по безлюдните и мръсни улички пешком се озовахме пред портала на една парна дъскорезница. В канцеларията той обстойно се представи, изреди всичките си титли и доведе до знанието на малко изненадания, но почтително заинтригуван директор, че желае да запознае своя племенник, пристигнал от далечни краища, с

методите на парната дъскорезна индустрия. Директорът видимо се учуди. Аз бях много изплашен. През дългия път чичото не бе пушал ръката ми, сякаш се опасяваше, че ще избягам; самото обстоятелство, че трябва да прекарам следобеда в компанията на този огромен човек, ме съкрушаваше и ме изпълваше с лоши предчувствия. Повиканият началник-цех ни заведе в дъскорезницата, където за гледане имаше толкова, колкото във всяка една дъскорезница; ни повече, ни по-малко. Парният трион фучеше и цепеше дънерите; навярно при по-приятни, по-естествени и по-малко тържествени обстоятелства тази гледка би приковала вниманието ми, но така, заклещен в желязната хватка на чичовата лапа, не разбрах нито дума от беседата на началник-цеха и се чувствах много зле. Умът ми просто не можеше да побере защо чичото ме бе довел тук, когато във Виена има музеи, зоологическа градина и разни други забележителности — защо трябва да слушаме беседата на началник-цеха, който, надвиквайки свистенето на парния трион, се стараеше да избоботи вещите си констатации в глухите уши на чичото? Крещящият човек, чичото, който бе свил дланта си като фуния зад ухото и с особено доволно изражение на лицето слушаше обясненията, свистящият и пищящ парен трион, голямата, всеобща врява и хаос, които тук, във Виена, неочаквано ме заляха, направо ме доведоха до припадък. Чичото, парният трион, животът, такъв, какъвто е, не могат да бъдат разбрани!... — мислех си отчаяно. „Това ли е, значи, парният трион?“ — питаше, крещейки, чичото и с длан зад ухото, неспокойно се надвесваше, за да не изпусне ни дума от разясненията на началник-цеха. „Значи това е парният трион!“ — се обръщаше сетне към мен с поучителния тон на непоправим педагог, с интонация на откровение. Така обходихме базата, крещейки и напосоки. Сетне ме заведе с трамвая у дома си, в Терезианума, и никога не ми разкри какво свое педагогическо честолюбие бе удовлетворил чрез тази екскурзия. Тогава тъй и не видях друго от Виена, само чичовото жилище и дъскорезницата в предградията.

Още приживе беше разпределил имуществото си между роднините. Майка ми получи дващест хиляди форинта и с тях си купихме „собствената къща“. Дващест хиляди форинта получи и омъжената във Виена по-голяма сестра на майка ми; но докато баща ми цяло десетилетие акуратно плащаше на чичото лихвите върху придобитото в аванс наследство, виенските роднини бяха получили

тази огромна парична сума безлихвено, като подарък. Чичото почина през третата година от войната, буквално от глад; виенските роднини разправяха, че в последните месеци от живота си подарил всичко, дори и купоните си за храна, на бедните.

---

[46] Адлер, Виктор (1852–1918): австрийски лекар, политик-социалист. Един от учредителите (1889) и ръководителите на Социалдемократическата работническа партия в Австрия, външен министър (1918). (Бел.пр.) ↑

[47] Редингот. (Бел.ред.) ↑

Виенските роднини свиреха по цял ден. Шестте момичета се редуваха една след друга на цигулка, на пиано, дори на виолончело и на кларинет. Малкото време, което им оставаше покрай музиката, те запълваха с танцуване. Едноетажната къща в Хиетцинг ехтеше от музиката, от писъците на момичетата и от песните им. Домът бе съборетина, в трите стаи живееха десет души, шестте дъщери, родителите — @Франц, единственото момче беше загинало във войната — и Мари, старата прислужница, която бе старица още преди трийсет години, краката я боляха и тътрузейки ги, тя готвеше на семейството долу, в избата, във влажната и мрачна кухня. Зад къщата се простираше дългата и тясна градина с плодовитото ренглотено дръвче, с два стари ореха, които раждаха вече само костеливи, дребни орехчета, с малиновите си храсти и едно силно миризливо бъзово дръвче в задната част на градината. Край ореха бяха сложили пейка, маса, и многолюдното семейство прекарваше тук от пролет до късна есен. Тук стоеше по цял ден и бащата, художникът Франц, с развята коса, с артистична вратовръзка, с пенсне на палячовския си, дълъг и червен нос, с четки и палитра в ръка, и докато угрижено съзерцаваше започнатото платно върху триножника, междуременно следеше процеждащата се през отворените прозорци на детската стая мелодия на цигулка или на пиано... „Falsch, grundfalsch!“^[48] — крещеше старият Франц, ако Труде или Марта сгрешеха нотите. Едновременно възпитаваше шестте момичета, рисуваше картините си и се препираше с Мари, прислужницата, и с Роза, съпругата си, която се помаиваше долу из кухнята. Така минаваха пролетта, лятото в хиетцингската къща; така минаваше животът.

Този живот минаваше без пари; с пари в хиетцингския дом се занимаваха по-скоро инцидентно. Дребните, незначителни харчове, разходите за облекло, възпитание и храна на седемте деца, цената на тубите с бои, четките и платната на чичото и всичко, от което имаха нужда в живота, лекар и лекарства, дрехи и книги, наемът на къщата и летуванията, всичко това милостивата добра съдба изсипваше в семейното лоно сякаш случайно. От музика и от „изкуство“ не им

оставаше време да печелят пари. Чичото рисуваше невъобразимо много. Беше нарисувал шестте си дъщери и съпругата си във всяка възраст, нарисува къщата и градината, сетне дойде ред на обществените сгради във Виена, на порталите и прозорците в Лейнц и Мьодлинг, нарисува роднините, някои и по фотография, беше нарисувал сезоните, беше нарисувал всички по-ефектни букети цветя, попадали пред очите му, мазето и тавана. В картините му можеше да се намери всичко, което големите майстори увековечават върху платната си, чичото рисуваше изящно, нанасяше цветовете с лека ръка, виждаше добре светлосенките, групираше съразмерно предметите и фигурите и на пръв поглед изглеждаше, че тези картини са безпогрешни и носят отпечатъка на някой голям майстор. Едва след по-щателен оглед и след като човек видеше повечето от шедьоврите на чичото, се оказваше, че на тези картини нещо им липсва. От картините липсваше самият той, чичото. Бе толкова скромен, тъй изтънчен, че никога не посмя да се изяви в своите картини. Беше артист, но никога не изрече последната дума.

Живееха наистина като птиците. Невероятно скромно. Чикчирикаха в хиетцингската къща и си чакаха късмета. Понякога някое от момичетата излиташе, опитваше щастието си по света, омъжваше се или — с валсова стъпка — танцуваше известно време в такта на някоя внезапно извила се страст. Сетне, когато настъпеше краят на брака или на валса, се завръщаха наново у дома в Хиетцинг. Мари, която вече беше небивало стара, както библейските жени, поставяше в стаята при пианото или на закритата веранда сгъваемо легло, бегълката заемаше мястото си под разнебитения покрив на фамилия дом, момичетата свиреха, а чичото неуморимо рисуваше. Онова, което е ефирно и пухкаво като разбит каймак, ароматно и съразмерно във Виена, което е музика и такт в ритъма на този град, живееше у тях и те го изразяваха безрезервно чрез своите песни, картини, мелодии, схващания и жестове. Така като цяло това семейство с триножника, с разстроено пиано, със сгъваемите легла, със своята свежа и елегантна бедност, с разпиления си начин на живот, бе долу-горе най-доброто, което Виена можеше да даде. Старият Франц и шестте девойчета бяха също и поне дотолкова Виена, колкото църквата „Свети Стефан“ или „Stock im Eisen“. Човек не може да си представи Виена без тях. В хиетцингската градина ги навестяваха

Шницлер^[49] и Хофманщал^[50], Алтенберг^[51] пишеше любовни писма на момичетата, които сетне редовно си искаше обратно, продаваше ги на журналите и ги публикуваше в своите книги. Три от момичетата отидоха в балета, танцуваха по целия свят, естествено, във валсова стъпка, от която никога не се отказаха. Те бяха виенският валс, тези три млади девойки, от стъпките и смеха им се прехласваше светът от Петроград до Ню Йорк, те бяха експортираната Виена, възплащение на чувствения и мелодичен три-четвърти такт. Старецът стоеше пред своя триножник в градината, рисуваше останалите му модели и се препираше с по-възрастната сестра на майка ми, с Роза — майката на момичетата. Бяха се препирали петдесет години, на празненствата по случай сребърната и на златната сватба за миг си бяха поели дъх, сетне продължиха да се препират. Момичетата се завръщаха у дома, защото им беше изтекъл договорът или се бяха разделили със своите съпрузи, и бе напълно естествено световноизвестната балерина, която иначе обитаваше апартаментите на най-люксовите хотели в метрополисите, вечер скромно да полегне на сгъваемото легло до сестрите си...

Художникът понякога предприемаше екскурзия до Виена и в такива случаи се завръщаше у дома с обезпокоителни трофеи; купуваше например позлатената салонна гарнитура на фалирал оперетен театър или беше намерил изгодно в Доротеума няколко чифта бледолилави, дълги женски ръкавици. Тези излети бяха като стихийни бедствия в живота на семейството. Поставяха волю-неволю реквизитните мебели в голямата стая, а момичетата дълги години носеха бледолилави ръкавици. Понякога обаче артистът Франц предприемаше и тайни пътешествия, тъй като семейната идилия, естествено, не можеше напълно да удовлетвори буйното му въображение. Редом с домашните модели от време на време изпитваше нужда от профански преживявания. Отиваше в ателиетата в многолюдните централни квартали на Виена, където човек можеше да се преклони пред художествения идеал за женска красота без семеен надзор. Момичетата знаеха за тези изблици на жадната за красоти артистична душа, те плащаха тайното ателие, модела, и всячески „правеха параван“ на баща си. Старият художник бе вече попрехвърлил седемдесетте и все още се впускаше на път следобед в тъмносиния си празничен костюм, с бяла копринена папийонка на врата и с букет увити във вестникарска хартия диви цветя в ръка...

Роза гледаше след него от кухненския прозорец с неуголима горест, която не се беше смекчила дори след петдесетгодишен съпружески опит. „Ist halt a' Kunstler!“^[52] — казваше мъдро в такива моменти Мари, слугинята, която стоеше до господарката си и заедно гледаха подир отдалечаващия се от кухненския прозорец.

От едно или друго кътче на жилището постоянно струеше музика, имаше неизчерпаеми запаси. В този дом не сядаха специално да свирят на пиано или на цигулка; необичайното беше, ако някакъв немелодичен, прозаичен шум прекъсне за минути неуморимото упражняване, повторение, учене. В единия ъгъл Грете композираше балет, който по-късно бе поставен във виенската Опера, на пианото Труде обучаваше някой от бъдещите педагози в Консерваторията, в преддверието Хилда и Марта свиреха на цигулка. Сред този никога незаглъхващ потоп старият художник понякога захвърляше четката и сам хващаше някакъв инструмент — имаше безусловен слух и свиреше превъзходно на виолончело, но иначе разбираше от всички инструменти — или спокойно сядаше до оперетната маса с позлатени крака сред врявата, изваждаше перо, мастило и пергаментова хартия и изглаждаше ръкописа на някоя от своите исторически трагедии в пет действия. За седемдесет години той беше написал почти четирийсет драми в ямбове и трохеи, бе обработил историята на Хабсбургите, на Андреас Хофер^[53] и житейската история на повечето бележити фигури от австрийското минало. Чужд наблюдател мъчно би разбрал душевното състояние на семейството. Нуждата да изразяват себе си държеше във вечно безпокойство членовете на фамилията, те ѝ се отдаваха, възвишена идея-фикс за артистична всеотдайност бе обладала съзнанието и нервната им система, четката, перото и лъкът бяха просто средства — еднакво подходящи, за да изразят и отпразнуват възвишената хармония, на която се бяха заклели да служат, „изкуството“. Любител сред тях, в най-висшия и сложен смисъл на думата, всъщност беше само старият художник, който рисуваше хубави картини, свиреше превъзходно на виолончело, редеше сполучливи ямбове, непрекъснато празнуваше живота и изкуството, бродеше по света, душейки с масивния си, сладен нос, на върха на който дебнеше пенсне, и умееше да се радва по един и същ начин на порция ароматен гулаш, на балета на Грете в Операта, на музиката на Шуман и на профанските преживявания в централните

градски ателиета, където ходеше от време на време, благодарение на съчувственото доброжелателство на дъщерите си... Бяха скромни и изискани по свой начин; семейството непрекъснато „твореше“; и музиката ги издигаше над земната глъч. Свиреха, когато нямаха пари, свиреха, когато бяха влюбени, или се бяха разочаровали в любовта си; в такива случаи свиреха тъжни мелодии. Посетителят чуваше музика още от вратата. „Марта се подготвя за раздяла!“ — установяваше при градинската порта приятелят на семейството, който познаваше обстановката в дома, защото Марта дни наред свиреше „Соната в ла мажор“ от Сезар Франк, когато се бе разочаровала от любовта си. Марта често се разделяше. Сонатата на Сезар Франк постепенно стана популярна в Хиетцинг.

Роза, свъсената прамайка, живееше в този трескав, артистичен свят, сипейки огън и жупел. Вечно беше на път между кухнята и жилището, непрестанно вареше кафе в карлсбадска съдина на цветчета и мажеше хлебчета с масло, защото някое от момичетата все си идваше от час, или пък отиваше на час, и чистеше целия сплъстен, чорлав безпорядък, който неизбежно се натрупва там, където шест девойки се занимават с музика и любов. Тя, по свой начин, безспорно също участваше в общата развихрена плодовитост, бе родила седемте деца, а творбите на съпруга си, драмите и картини, за които ценителите на изкуство не плащаха, намираще за съвсем излишни. Роза ядно събираше всичко, което семейството пилееше, пари, дрехи, събираше дори празните туби от бои на съпруга си, изхабените четки, всякакъв отпадък... В това музикално, гръмогласно семейство, което твореше до самозабрава, тя беше предпазливата, снабдяваща и трупаща, бе дребнавата и разтревожена, земна съвест на семейството. И когато в часовете за вечеря семейството се завръщаше на земята с блуждаещи от музикалната омая очи, Роза и Мари се появяваха на вратата, поставяха върху оперетната маса отрупаните с хляб и масло, с рядко кафе и студени колбаси подноси и като хор от древна трагедия започваха да мелят пазарските новини. Живееха така; и дълго-дълго живели така, докато не умрели.

---

[48] Фалшиво, съвсем фалшиво! (Бел.авт.) ↑

[49] Шницлер, Артур (1862–1931): популярен автор на драми и романи. (Бел.ред.) ↑

[50] Хофманщал, Хуго фон (1874–1929): австрийски поет, писател, една от водещите фигури на символизма и сецесионизма. (Бел.ред.) ↑

[51] Алтенберг, Петер: псевдоним на Рихард Енглендер, популярен виенски поет и писател от края на XIX и началото на XX в. (Бел.ред.) ↑

[52] Такива са артистите! (Бел.авт.) ↑

[53] Хофер, Андреас (1767–1810): тиролски борец за свобода. Заловен и екзекутиран от французите по време на френско-баварската окупация. (Бел.пр.) ↑

Немското име на баща ми и селото на предците, което съществува и до днес в Саксония, свидетелстват, че фамилията била на служба при саксонския курфюрст, работели в държавния монетен двор; в течение на векове ковали саксонски грошове, били Groschen-Schmied, ковачи на грошове. По-късно се главили при Хабсбургите и за кратко време забогатели. Прадядо ми се озовал в Бачка, където — особено в Торонтал и в областта Бач-Бодрог — Хабсбургите на драго сърце заселвали благонадеждни чужденци. Бил съветник при хазната, богат човек, директор на кралските владения. Живеел в Зомбор, там е и погребан, в криптата на зомборската църква. В некролога му, който известява за „печалната му кончина от чревно разстройство, улеснена от неблагоприятните обстоятелства в родината“, вече е обозначен и унгарският му благороднически ранг; починал през 1849-та, служителят на Хабсбургите подкрепял тялом и духом унгарското дело през революцията. Известно време синовете му даже не използвали старото немско име на фамилията. Прадядовото имане изтекло безследно от ръцете на наследниците в живота на Бачка. Не след дълго този бачкански клон измрял. Горе, в Марамарош, живеел другият клон, чиновници в мините, бедни служители. Те са преките ми предци.

Прабаба ми по бащина линия била от рода Орсаг, в течение на векове фамилията се венчавала за маджарски семейства. Все чиновници, юристи, общински служители, офицери. Един от тях, Жига, служел в лейбгвардията; бил красавец с унгарски мустаци, с бяла пелерина; така го изобразява дагеротипията, останала от него. Мекотата, безпокойството, които съм наследил от фамилията на майка ми, се балансираха от чиновническата дисциплина, от вкоренената почит към авторитета на бащините ми предци. Никой от фамилията на баща ми не беше бягал от военна служба, гимназистите не бяха прекъсвали своите хуманитарни занимания, за да станат чираци в месарница, никой никога не се бе занимавал със социализъм, дори по онзи идеален и предпазлив начин, като чичо Матяш. Затворени, тихи и чудати хора са били бащините прадеди; живеели са малко уединено, гледали са да не участват даже в обществения живот на своята класа,

не са гонели кариера, живеели по домовете си, привързани със силни чувства към семейството. Били честолюбиви хора. Веднъж лейбгвардистът Жига потеглил на път и с пощенския дилижанс пропътувал страната, посетил разпръснатото живеещите членове на фамилията и с акуратност, присъща не толкова за офицер, а по-скоро за чиновник, описал изключително подробно, със ситни букви впечатленията си в своя дневник. Ходил при своите родственици в Бачка, Буда, Темешвар^[54], Каша^[55], Марамарошсигет. Любопитен човек трябва да е бил Жига, пъхал си носа във всичко и в своя дневник дал отчет за всички особености на кроткия им живот; надушвал любовни истории, а който търси, намира. Четейки дневника на Жига, понякога ми се струва, че тези „чиновници“, по свой абстрактен, предпазлив начин, са живели доста емоционален живот; всеки си имал някаква сантиментална тайна, разкрита от Жига и увековечена в записките му с опрощаващи слова. Фамилията добила титлата и имота си от Хабсбургите; но писмата, които съм наследил, документират особения дух, който през четирийсет и осма обхванал и преселените, чужди семейства, и ги накарал да застанат на унгарска страна. На 6 септември 1849 година един от пращадците ми, Антал, пише от Тарцал на по-малкия си брат: „Като положил оръжие, старши генерал Артур Гьоргеи се предал на мусковската войска при крепостта Вилагош, и син ми Шандор с мнозина хонведи, уплашен да не падне в плен, се върна у дома, в едно твърде достойно за окайване състояние... При хусарите на Фердинанд синът ми Тони умря в лечебницата за голяма моя мъка — чух, че син ми Пепи също бил умрял. При тези печални обстоятелства самият аз живея от скромно по-скромно. Ако умра внезапно, няма да могат да ме погребат дори... Бедата нямаше да ме сполети, ако бях успял да опазя ланското вино от набезите на немския генерал... казаците и мусковците ден подир ден кръстосват наоколо и малкото, което ни е останало все още от имуществото, и него довършват, вече отдавна сме сложили кръст на тазгодишните си приходи...“ Това писмо сякаш бе писано от „новия земевладелец“^[56]; само този Антал беше дал на унгарската освободителна борба тримата си синове и цялото свое имущество.

Около 1800 година тези лабанци вече водели кореспонденцията помежду си на унгарски или на латински; никога на немски. През 1807-ма Габор пише от Пеща на своя по-голям брат Янош в Сигет:

„Що се отнася до обстановката в Диетата^[57], за нея, както и за кончината на кралицата, сполетяла я във Виена на 13-ти този месец в шест часа сутринта, ще Ти пише старецът. Луксът тук е невъобразим, цветовете на одеждите на магнатските хусари даже не личат под златото и среброто, най-накичен е свещеническият орден.“ През 1834-та, тоест десетилетие преди освободителната борба, когато фамилията не ще да е имала „интерес“ членовете ѝ да кореспондират помежду си на унгарски, Шандор от Обуда пише на майка си, Борбала Орсаг: „... на 26 май потеглих от Варад и на 28-ми вечерта пристигнах в Обуда, тъкмо него ден се провеждаше заседанието на унгарската камара, и тъй бях принуден да изчакам бъдещия консилиум, който се проведе на днешния ден, и днес сутринта положих клетва, почти 20 сребърни форинта ми струваха дискрециите^[58]. Купих и кола, при това доста хубава, но на цена солена, защото ми костваше близо 1060 форинта, поръчах си и най-различни дрехи, самият път също ми излиза твърде много, но нищо, аз нали съм вече инспектор...“ Тези инспектори, съветници, префекти, директори на именията и рудниците на хазната в началото на миналия век вече водели кореспонденцията на унгарски — докато унгарските господарски фамилии, особено магнатите, все още с предпочитание пишели на немски или на латински! — „преселническият“ род говорел и чувствал на унгарски; това е още по-чудно, като се знае, че фамилията дължала всички свои привилегии и постове на „императора“ и дошла от Саксония само преди сто години! „Бачка“, „областният обществено-политически бюлетин“, помества следната жалейка за „лабанца“ Габор: „Спомина се нашият бележит... роден през 1813-та в Сигет, завършва юридическото си образование в Пеща и през 1837-ма вече заема длъжността на общински помощник-наместник на област Бач... през 40-те години е комитатски съдия, през 1848/49-та действа като областен войсков пълномощник на лагера във Вербас, от 1850 до 54-та пребивава в чужбина, от 1855 до 60-та е съдия в трибунала, през 1861-ва става секретар на главното ишпанско^[59] наместничество, от 1862 до 68-ма е председател в областния трибунал, от 1869 до 71-ва става данъчен помощник-ишпан на област Бач... Прави отделни опити в художествената литература, но литературните му статии имат преобладаваща научна насоченост. Първото му съчинение излиза под заглавие «Луи XIV и Ларошфуко», то е последвано от една негова немскоезична творба «Osterreich Ungarn und die Vojvodina»,

която поради политическото си съдържание предизвиква интерес у широки кръгове. По-новите му произведения касаят предимно местната история, така например «Демографска история на Унгария», «Последният барон Краи и сърбите» и «От Мохач до Мартинович». — Това е една типична кариера. Житейската история на мнозина от фамилията е подобна. Особени сили са оказвали влияние върху стария унгарски свят, където членът на една „заселническа“ фамилия се озовава от Сигет в Бачка и склопява очи като унгарски данъчен помощник-ишпан... Тези чиновници-предци по бащина линия са изпитвали силна привързаност към маджарската земя, Хабсбургите очевидно не са импортирали в Унгария лош човешки материал, когато са ги поканили по времето на Мария Терезия да стопанисват унгарските им имоти.

Фамилията била свенливо, благоговейно сплотена. Неосъзнатото усещане за опасност, историческата предпазливост поддържали единството в старите саксонски фамилии. Навън се показвали внушително, у дома преживявали безкрайно скромно. Прадядо ми обитавал единствената тогава в Обуда двуетажна къща с балкон на Главния площад — къщата стои и до днес —, всяка сутрин изпращал синовете си в пещенския университет с карета, теглена от два коня; така подобавало на един „консилиарий“^[60]... Но от кореспонденцията, водена със синовете му, е видно как са броели крайцерите у дома, обсъждали обстойно дори покупката на нова риза за някое от момчетата, а при поръчване на нов набор дрехи заседавал семейният съвет. Тези стари, преселили се от чужбина буржоазни семейства живеели с някаква подплашена, благоговейна скромност в парвенюшкия унгарски свят. Чужд разум дори не би могъл да проумее този тъй притегателен по външните си форми и мило безгрижие, прекаляващ в господарската си суета, мъчително и бавно обуржоазяващ се унгарски свят, където адвокатът живеел като едър земевладелец, фелдшерът пътувал с каляска и вечер инженерът-землемер лекомислено залагал хилядарки на комар у стопанина, на чиито имот работел на заплата... „Държавата“ била все още по-скоро идея, отколкото патрон и дойна крава. Половин столетие по-късно унгарската средна класа вече се бе вкопчила с милиони ръце в тялото на държавата, която я хранеше и поеше, приспиваше я с пенсии; но до Компромиса^[61] службата била за унгареца „nobile officium“^[62], за

която той похарчвал част от имуществото си, помощник-ишпанът идвал богат в околийското кметство и тръгвал оттам беден...

Дядо ми бил финансов съветник в града, където съм роден. Починал рано, не доживял даже петдесетте. След себе си оставил дългове и нищожна пенсия. С дълговете се нагърбили двамата му синове и ги погасявали от ученическа възраст с онези шестаци и форинти, които печелели от домашните уроци. Баща ми изплащал този семеен дълг и като юрист. Стажант по право, той обучавал богати момчета, готвел се за живота и междувременно погасявал дълга на дядо ми. За този дядо, починал толкова млад, в семейството са запазени малко спомени. Дори баща ми не го помнеше ясно. Обичал музика и четял добре на латински; това е всичко, което зная за него. Подире му останали дълги, извити, опушени тъмнокафяви лули от пемза и една красиво издялана поставка за лули. Не е останала дори фотография от него, само един несъвършен овален портрет с маслени бои, дело на художник-дилетант. Животът му, цялото му същество изтлели някак безследно за семейството. Чрез спомена за моята твърда и строга баба му е отреден някакъв смътен отблясък от фамилното безсмъртие. Тази силна жена, Клементин Р., останала самичка с три деца и с няколкофоринтова пенсия, се впуснала непоколебимо в живота с героичния педантизъм на някогашната жена, която упорито се блъска от зори до мрак, жонглира с крайцерите, сурово и благоговейно почита всеки нищожник и никакъв материал и поддържа равновесието на малкото семейство. Била строга жена с аскетично лице, непреклонна християнка, която знаела, че животът е дълг. Нямала „комплекси“. Имала работа тук, на земята, и я свършила.

---

[54] Темешвар (унг.): унгарско наименование на град Тимишоара, днес в Румъния. (Бел.пр.) ↑

[55] Каша (унг.): унгарско наименование на град Кошице, днес в Словакия. (Бел.пр.) ↑

[56] Намек за героя от романа на Мор Йокаи „Новият земевладелец“ (1863), асимилирания се Анкершмит. (Бел.ред.) ↑

[57] Унгарското съсловно събрание. (Бел.ред.) ↑

[58] Discretio: изключително право върху нещо. (Бел.ред.) ↑

[59] Ишпан (унг.): кралски чиновник начело на околийското или областното съдилище. (Бел.пр.) ↑

[60] Съветник (Бел.ред.) ↑

[61] Компромис (ист.): съглашението между Австрия и Унгария през 1867 г. (Бел.пр.) ↑

[62] Почетна длъжност. (Бел.авт.) ↑

Единият чичо по бащина линия живееше в Пеща и преподаваше право в университета. Казваха, че е един от най-необичайните умове сред изобилието на оригинални мозъци от унгарското краевековие. Какво богатство бе изминалото унгарско столетие, какво феноменално шествие на таланти и на личности! Арани, Петьофи, Вьорьошмарти, Кемен, Дюлаи, Йотвьош, Семелвайс — и с каква прочувствена гордост мислех през детството за пещенския чичо, чието име бе споменавано редом с бляскавите имена на унгарските гении на столетието! Преподаваше частно право от близо половин век и — по думите на юристите — беше революционизирал унгарското правно мислене, дефинирал за дълго унгарското частно право. Бе човек с безпокойна мисъл. Педагогическата страна не го вълнуваше, интересуваха го само гранични въпроси от типа мое-твое, онзи безкрайно сложен, съставен по-скоро от нравствени, отколкото от правни тезиси кръг от проблеми на човешкото съжителство, който е „частното право“, който е животът...

Мисловните му заложиби — някакво особено духовно безпристрастие, неподкупната дързост на оценките и спонтанното изобилие от формулировки — будеха у студентите и съвременниците му представата за „гений“. В творчеството му, в неговото съществуване и в изявите му се чувстваше онази неповторима, персонална и неназовима сила, дадената единствено на този човек възможност за изразяване и дефиниране, присъща на „гения“. Бе своеобразен преподавател, не го бе грижа за усърдието на възпитаниците му, презираше зубрачите и на драго сърце пускаше на изпита по-скоро един умен човек, дори да не можеше да отговори на изпитните въпроси, отколкото някой на зубрил, който каканижеше темата като по ноти... Тромаво разполагаше грамадното си тяло на катедрата, направо лягаше на масата и облегал удобно на една страна с непоклатимо спокойствие, понякога с часове безмълвно слушаше изтерзания, потящ се юрист. „Не говорите по съществуване, но виждам, че сте интелигентен“ — изричаше понякога мечтателно. Слушаха го хиляди унгарски юристи и който веднъж бе почувствал есенцията на този необичаен ум, трудно

се освобождаваше от неговото въздействие. Подхванеше ли кръг от проблеми, не се знаеше накъде ще избие и докъде ще стигне. Начинът му на изразяване, стилът му също бяха само негови: усложнени, плътни изречения — един от студентите му бе възразил срещу тези „апоплектични, нуждаещи се от кръвопускане“ сложни съставни изречения —, смайващи метафори, неочаквани асоциации, трудно проследими сравнения, целият пълнокръвен, тежък прилив на неговия език, загадъчната „индивидуалност“, проявяваща се даже и при употребата на съюзите, издаваха „писателя“, с други думи — стилиста, и всичко „намирисваше на гениалност“, очевидно не без причина! Беше не само майстор на тематиката, която си бе избрал, но и неин творец, неин откривател. Сякаш преди него никой никога не се беше занимавал с частно право, а след него изглеждаше излишно да се внасят значителни промени в констатациите му: това беше ефектът, който предизвикваха у читателя неговите съчинения.

Тези двама юристи, чичо Матяш, виенският романтик и чичото от Пеща със своята национална слава и обезпокоителния си престиж бяха оставили върху фамилията своего рода отраслов, професионален юридически отпечатък. Баща ми беше адвокат и изглеждаше съвсем естествено, че и аз ще стана. Посещавахме всяка година пещенския чичо; той самият също допринасяше с особена грижовност за фамилната сплотеност, разбира се, по свой начин: с прекомерна ревност държеше сметка за всеки член на фамилията, но по възможност не общуваше с никого. Живееше в Буда, а по-късно — в едно курортно кътче в околностите на Пеща; оттам отиваше до университета, огромната му фигура бе добре позната по централните улици, дори и непознатите спираха и гледаха подире му. Обличаше се чудато, краищата на жилетката му висяха изпод късата върхна дреха и като най-големите господари, не носеше у себе си пари; никога през живота си не се беше интересувал от парите и това му поведение не бе предвзетост, а произтичаше от самото му естество. И по снага бе същинско митическо същество, мощен, тежък човек. Както в мисленето, така и в живота си имаше отделна мярка, храненето, развлеченията, начинът му на живот, дребните привички, всичко говореше безпогрешно за него. Веднъж му предложили портфейла на министър на правосъдието, но не приел; много по-късно каза, че независимият преподавател, няма защо да става министър, тъй като

„министърът“ е слуга, чиито господари винаги могат да го отпратят... Беше човек без ограничения, живееше според собствените си вътрешни закони, по свой начин — дисциплинирано, ала освободен и независим от обществените условности... Ходеше навсякъде пешком, използваше превозни средства само при крайна необходимост. Имам смътни спомени за този особняк, винаги съм разговарял пристрастно с него, както повечето членове на фамилията и децата му, мен също ме покоряваше изключителността на неговото съществуване, тягостната му широта.

През годината, когато записах първия семестър, той беше ректор на пещенския университет. Един предобед се явих при него. Прие ме в парадната ректорска зала; беше седнал на някакво резбовано писалище, дебел и могъщ, и — кой знае защо? — ми подежда както английският крал Хенри VIII от картината на Холбайн. На врата му висеше ректорският ланец, а една кърпа за храна, която хлабаво бе затъкнал в отвора на жилетката си, закриваше внушителния му корем. С ръката, в която държеше вилицата, благосклонно ми махна да се приближа; тъкмо хапваше яхния за закуска в десет и там, пред него, на ректорската маса стоеше малка порция вкусна, ароматна яхния и чаша пиво; хранеше се грижливо, с апетит и очевидно не го занимаваше особено достолепието на парадната, официална зала. Гледах го с благоговение, в очакване грамадният човек да свърши и с последния залък. Сетне ме хвана под ръка и ме въведе дружелюбно в залата, показваше ми картините, които и той самият не познаваше. Спряхме пред символизиращите достолепието на факултетите боздугани и замислено се загледахме в тези чудатости. „Какво е това, чичо Бени?“ — попитах го аз. — „Понятие нямам“ — каза и сви рамене. Погледнах го с признателност и го обикнах заради това свиване на раменете.

Първата ми студентска книжка беше подписана от него със заоблени, едри букви в качеството му на „rector magnificus“; придружи ме до вратата и усмихнат каза, че по право сега той е „негово превъзходителство“, понеже в някогашния свят тази титла се е полагала само на трансилванския княз и на ректора на университета; говореше дружелюбно с мен, попита за семейството; сетне сякаш ме забрави, върна се на масата, изпи остатъка от пивото и ме отпрати с движение на ръката. Слушах няколко негови лекции от прилежност,

понеже в края на първата година правото ми омръзна и се прехвърлих във филологическия факултет; през първата година още не можех да посещавам часовете му, а по-късно се отписах от университета и завърших в чужбина. Сетне не съм го виждал с десетилетия. Вече бе навършил години, когато се оттегли в пенсия; живееше край Дунава, в едно от курортните селища, ставаше в зори, къпеше се в Дунава вече осемдесетгодишен и от сутрин до вечер работеше в стаята си, облакътен на облегалото на пюпитъра. Съчиненията му бяха издадени от неговите възпитаници и почитатели и на осемдесетия му рожден ден в негова чест бе устроено голямо тържество в пещенската Бална зала. Надошли негови колеги-преподаватели, бивши възпитаници, бележити адвокати и съдии от страната, около две хиляди души, на празненството дошъл и министърът. В уречения час напразно го чакали. Изпратил писмо до министъра, благодарял му за честването и молел за извинение, задето не може да дойде, но „не му било позволено да съкращава живота си с подобни неща“. Беше страстно привързан към живота и неизчерпаемите ресурси, с които работеше, бяха значително повече отколкото за среден по продължителност живот. Всичко около него бе така изобилно и антично запазено; животът му се охраняваше от неизчерпаеми запаси.

Този вид хора несъмнено са направени от друг, по-жилав и по-твърд материал. Материалът, който бях получил за из път от тях, беше добър; наследената ми жилавост, съпротивата, това е техният дял; и най-вече от тях живея.

Всяка втора неделя в училищния пансионат в Буда за мен идваше леля Жюли, и ходехме на Острова да обядваме. Леля Жюли пишеше романи и говореше отлично френски. Беше живяла дълго в Париж, после в един замък край Лоара; облеклото ѝ, нейните маниери, познанства, всичко около нея бе неизразимо светско. Баща ѝ беше един от последните унгарски септемвири^[63], а майка ѝ, много фината и винаги носеща боне леля Луиз, бе сестра на дядо ми по бащина линия. Леля Жюли се омъжила за румънец; но никой във фамилията не познаваше този човек. Известно време те живели в Букурещ, посещавали и двора. Леля Жюли вечно разказваше; беше родена разказвачка. Разказваше за „източния Париж“^[64], за румънската кралица, почитателка на изкуствата, която водела романтичен живот, за Париж и за литературата. Очаквах с копнеж тези недели, защото Жюли беше на „ти“ с литературата, познаваше лично Пал Хойчи^[65], Дюла Пекар^[66], и разказите ѝ се появяваха в ежедневниците. Съпругът ѝ починал рано, живели заедно кратко. Леля Жюли не разбираше от „детско възпитание“, налучкваше правилния тон инстинктивно, за живота и за литературата тя говореше с мен като с възрастен. Неделните излети ме отвеждаха в друг свят. Часовете, прекарани заедно, вероятно отегчаваха леля Жюли, която живееше светски живот, познаваше лично известни писатели, постоянно „имаше в главата си готови“ няколко романа, които вече „само трябва да се напишат“, неведнъж бе разговаряла с румънската кралица и всячески се числеше към друга вселена, не само тази на възрастните, но и на привилегированите по дух и рождение. Обличаше се модно, носеше пищни шапки, шумолящи копринени дрехи, сякаш отиваше на бал; така преминавахме през Острова, оттам с кораб — до площад „Борарош“, в жилището на леля Жюли на улица „Майстор“, където всичко беше „спомен“. Бе привързана към семейството, имаше много фотографии, стари писма, стогодишни фамилни спомени. И за мене се грижеше като за някаква фамилна реликва, числящ се към фамилията предмет. Жюли беше пазителка на фамилните тайни, писателка и донякъде романтична героиня, член на фамилията и все пак тъй

неподражаемо чужда... Живееше в две малки стаи на втория етаж на една кооперация при доста оскъдни обстоятелства; и все пак всичко около нея ми се струваше толкова изискано, тъй търсено индивидуални бяха всичките ѝ вещи, нейните дрехи, мебели, ръкавиците и шапките ѝ, и все вплиташе — с възпитателна цел — френски изречения в речта си!... Непрестанно беше на път, кроеше планове, пишеше романите и разказите си, ходеше на вечеринки, готвеше се за Париж — за мен тя бе ослепително явление! И освен всичко в нея имаше нещо несъкруσιμο, някакво първично излъчване, което по-късно нито времето, нито нищетата, самотата и разочарованията не успяха да променят. Леля Жюли беше истинска жена, шедьовър от „fin de siecle“, рядък феномен.

По-късно сред моите връстнички никога не срещнах този тип жена. Мисля ли за Жюли, се убеждавам, че жената от миналото столетие действително е била друг тип — аз познавах вече само гърли. Мили, талантиливи, празни или съдържателни, добронамерени или малки злосторни гърли, които понякога учеха химия, понякога раждаха и кърмеха, понякога флиртуваха и понякога обичаха, вероятно живееха „по-здравословно“, отколкото жените от миналото столетие, но по същина си оставаха изцяло гърли; а не онези „женствени жени“, както понякога в своите терзания и неудовлетвореност назовавах онзи, другия тип, и каквато например бе Жюли. В съществуването на Жюли усещах нещо от онази тиха, несъзнателна, съвсем не романтична женска героика, която винаги ми е липсвала у следвоенната жена. Осъществяваше своя деен и „голям“ живот чрез най-обикновени и почтени средства. И като писателка беше по-честна, по-съвестна от онези „публицистки“, които обсаждаха редакциите след войната. На някакъв свой език отпреди сто и петдесет години, който бе пълен с „ах“-кания, с „бидейки“ и с „мадам“, тя запечатваше на хартията простички и чисти истории, „взети от живота“, което по правило винаги е недостатъчно — но поне пресъздаваше наблюденията си с почтени подбуди и забавно повествование. Тя ме научи да обичам французите — без умисъл, несъзнателно ме водеше към латинската яснота, започнах да се досещам, че съществува друга, по-логична, по-проста и безпристрастна култура от тази, в чийто гъсталак бях възпитаван.

Тя ме запозна с първия писател от плът и кръв. Това беше Бела Паулини^[67], превъзходният хуморист, който по онова време редактираше пикантния журнал „Фидибус“. Вървахме по Кръговия булевард, Паулини пиеше шприц зад засадените в бъчви лавъри на една гостилница, стана от масата, пресрещна ни и с преклонение поздрави Жюли. Не мога да си представя какво ли имаха да си приказват тези двама души, дошли от два свята, още по-малко вероятно бе господин редакторът Паулини да поиска за „Фидибус“ ръкопис от строгата моралистка леля Жюли... Във всеки случай той бе първият писател, с когото се запознах, и завинаги запомних плешивата му глава, попското лице и насмешливия поглед. „Такива са писателите!“ — си помислих. Понякога, със съзнанието за дълг, Жюли ме водеше в музеи, но препарираните животни и праунгарските бойни сечива досаждаха еднакво и на двама ни, почти толкова, колкото и културно-просветните сказки в „Урания“ с прожектирани илюстрации; след няколко такива скучни до болка експеримента в неделя следобед започнахме да ходим по-скоро на сладкарница или в Операта. Веднъж ме заведе в редакцията на „Пещенски вести“, обходихме открай-докрай празните стаи, жадно вдишвах киселата миризма на хартия и печатарско мастило и гордо поглеждах Жюли, моята превъзходна леля, която имаше достъп до такива възвишени места като редакцията на един ежедневник... Постоянно работеше върху своите романи, чиято тема бе плетеница от елементи, взети от „живота и фантазията“. Бе написала и една театрална пиеса, изпрати ръкописа на адреса ми в Германия с онази по-скоро интуитивна, отколкото споделена молба да я поставя на немска сцена. По време на странстванията си обаче аз, с юношеска безотговорност, изгубих някъде ръкописа на драмата. Никога не ми потърси сметка за това, беше се примирила с невъзвратимото; сетне чух от други, че приела загубата на своята драма за тежък удар, съдбовен удар, унищожил шансовете на един живот. Превеждаше много и печелеше крайцери. По-късно името ѝ бавно се изгуби от публицистичните рубрики в журналите. „Изчерпах се“ — каза, примирена със съдбата. У дома обаче, скришом, продължаваше да пише романите си.

Мила, мила Жюли! Винаги беше „grande dame“, поддържаше блясъка си с филери и преминаваше с шлейф през живота; съдбата се отнесе неблагоприятно с нея, тя изживя самотно дългите десетилетия

на своето вдовство и никога не се оплака, никога никому не бе в тежест и винаги беше много галантна, дори на седемдесет и шест годишна възраст не отиваше на визита при роднини с празни ръце, раздаваше дребни съкровища от миналото, някой фин порцелан, стари фотографии или някакво ръкоделие — винаги раздаваше, от нищото, от бликащата щедрост на своето куртоазно и чисто сърце. Питам ли я понякога, защо не се е омъжила повторно, тя смутено се усмихваше, сетне вирваше надменно глава и изричаше с неподражаема интонация: „Повече ценях независимостта си, tu sais, mon cher^[68]...“ Една от големите фамилни мистерии е как Жюли преживяваше от литературното си творчество и от часовете по френски — тя даваше „помощни уроци“ в някое от столичните девически училища — в течение близо на осем десетилетия, винаги елегантна, винаги с шлейф и голяма шапка, винаги пълна с подаръци, как организираше чаените журове в жилището си за фамилията и за знатните си приятели?... Вече беше прехвърлила седемдесетте, когато с черната си коса, стройна и напета, модна и въодушевена, тя все още се появяваше на семейните сбирки, където бе навярно единствена сред младите, която наистина „бе в крак с епохата“, четеше новите френски книги и току планираше някоя нова, по-голяма творба. На седемдесет и седем годишна възраст сериозно се засегна, когато дръзнах да се поинтересувам веднъж кой всъщност е по-възрастен, чичото от Виена, художникът или тя. „По-възрастен винаги е мъжът!“ — каза, оглеждайки се със святкащи очи и наистина ми се разсърди. На седемдесет и седем годишна възраст тя живееше „светски живот“, както и четирийсет години преди това, имаше проблеми с шивачките, спореше по модни въпроси с двацетгодишни хлапачки и не я мързеше да пропътува час и половина с трамвая, за да поиска назаем някоя нова френска книга... Такава бе Жюли. На седемдесет и седем годишна възраст тя се готвеше за групово пътешествие до Париж, защото ѝ се щеше още веднъж да го види; но сетне се изплаши, страхуваше се от чуждия, променен свят, уплаши се, че ще изгуби някакъв мил спомен и си остана у дома. „Парижките ми другари повечето измряха!“ — казваше замислено. — „Tout passe, tout casse^[69]... Това е, изчерпах се.“

---

[63] Септемвир (лат.): член на седемчленна камара, висок съдийски ранг. (Бел.ред.) ↑

[64] Букурещ. (Бел.ред.) ↑

[65] Хойчи, Пал (1850–1927): журналист, автор на научно-популярни статии, главен редактор на популярния „Неделен вестник“ от 1905 до 1921 г. (Бел.ред.) ↑

[66] Пекар, Дюла (1867–1937): писател, журналист, популярна фигура от литературния живот на епохата. (Бел.ред.) ↑

[67] Паулини, Бела (1881–1945): редактор на вестници, сред тях еротичния литературно-хумористичен „Фидибус“ (1905–1927). Заедно с Жолт Харшани е автор на либретото на операта „Янош Хари“ от Золтан Кодай. (Бел.ред.) ↑

[68] Ти знаеш, скъпи. (Бел.авт.) ↑

[69] Всичко отминава, всичко се пречупва. (Бел.авт.) ↑

Ала един ден Гизела все пак се омъжи. На сватбата беше в сиви дрехи, дълга, стигаща до земята, пристегната в талията сива копринена рокля, и всички в семейството много се радваха на щастливия обрат. Тогава Гизела вече бе прехвърлила четирийсетте и в семейството никой не се и надяваше, че ще се намери желаещ, който да отведе на олтара тази тъжна стара мома. Не беше красива, нямаше имот и беше възпитана в двора на Мария, под ръководството на леля Мари. В двора на Мария цареше женски военен ред, а леля Мари издаваше заповедите. Строг вожд беше леля Мари, която постепенно бе обединила около себе си безперспективните стари моми във фамилията, беше взела при себе си разведената си дъщеря и своята внучка, привлече Гизела, по-късно и Берта, която беше пощальонка в Шейб, но напредваше в кариерата си бавничко, на шейсетгодишна възраст все още не я бяха утвърдили на длъжност... Около леля Мари бавно се бяха събрали безперспективните жени на фамилията. В този строг матриархат мъж не издържаше задълго: зетят на леля Мари, снажният чичо Казмер с мустаци на котарак, скоропостижно се изнесе оттук и след това само на имени дни ходеше в двора на Мария, където го черпеха с пелин и половин дузина жени го порицаваха за греховете му. Никога не узнах съвсем точно каква степен на родство ме свързваше с жените от двора на Мария. Началничката, леля Мари, бе сестра на баба ми по бащина линия, но Гизела, Берта, Маришка, Маргит бяха просто „лели“, те се грижеха за легналата в кревата, тиранстваща и изпод възглавниците леля Мари, пристигнеше ли посетител, изваждаха от остъкления бюфет ванилов сладкиш и подсладен пелин, и бяха пълни с жалби. Дори писмо не можеха да напишат, без леля Мари да не го прочете, защото посивялата тиранка иначе не им даваше пари за пощенска марка, и в града не можеха да ходят без позволение на леля Мари, даже монахините от обителта „Оршоа“ не бяха държани по-строго, отколкото леля Мари държеше дъщерите и племенниците си.

Разбираемо е, че Гизела копнееше да се махне от тази светска обител, където жените и девойките биваха Мариновани и сушени

безгласно, и където не пристъпваше мъжки крак. Речният пазач, който поиска ръката на Гизела, бе вдовец, кротък и тъжен служител, приключил вече с всичко в живота, трябваше му тъкмо Гизела, дори леля Мари не съумя да го разубеди! Така че един ден обитателките на двора на Мария ушиха на Гизела вталена булчинска рокля от сива коприна, речният пазач стоеше в салона с подплашено лице и в редингот наред суетящите се и възбудени жени, чичо Казмер бе пристигнал още рано сутринта и, изпил доста от виното „самородни“^[70], окуражаваше с двусмислени думи речния пазач, от голямата суетня, от трескавата врява личеше, че никой не е наясно защо речният пазач се жени за Гизела. И самата булка не бе наясно, горкичката. Жените бяха навили букли на челото ѝ, Гизела седеше пребледняла до речния пазач, гледайки наоколо с объркан поглед, сякаш ѝ се струваше невероятно, че най-после става дума за нея, тя е в центъра на вниманието, с нея се случва нещо... Речният пазач живееше в едно село край Тиса; имаше къща, градина, свинарник и хубава, спокойна длъжност, защото и в доброто старо време едва ли е имало по-спокойна държавна служба, отколкото да надзираваш Тиса... Всеки отбелязваше, че голям късмет е извадила „достоината ни Гиза“, неочакван и рядък късмет! Речният пазач мълчеше, на обяд безмълвно яде и пи много, сетне хвана подръка Гизела, с отмерени крачки се отпрати с нея към гарата и отпътуваха край Тиса. Големият късмет на Гиза още дълго се споменаваше в семейството като невероятна шега на особено благосклонната съдба. „Това е, Гиза винаги си е била късметлийка!“ — говореха завистливо лелите и племенниците, останали в твърдите ръце на леля Мари.

Леля Мари имаше лозе в Токай и от гроздето се прехранваха всичките родственички. По гроздобер фамилията се преселваше в токайската къща, само леля Мари оставаше у дома и с пратеници, чрез сложна куриерска служба ръководеше от леглото гроздобера. Всяка година лозето бе на загуба и при все това, по най-загадъчен начин, те преживяваха от него прилично. Всяка година на Мариин ден леля Мари канеше на „чай“ роднини и приятели: изнасяха мебелите от жилището, чичо Казмер идваше на едnodневен гастрол, точеше вино и настройваше пианото. Разбира се, на тези семейни „чайове“ се пиеше всичко друго, само не и чай; в шест следобед пристигаха офицерите от гарнизона — внучката на леля Мари бе омъжена за офицер — и

приятелите на чичо Казмер от финансите, пианото, взетите назаем маси в жилището се огъваха под тежестта на отрупаните със студени меса блюда, редувайки се, офицерите сядаха на пианото, и наставаше някакво мрачно ядене и пиене, неутешимо ядене чак до сутринта, сякаш гладни, опечалени хора се бяха събрали на помен... До сутринта всичко биваше изядено, сетне в жилището на улица „Мария“ цяла година отново не стъпваше мъжки крак. Леля Мари имаше ужасна слава. Мястото на Гизела скоро беше заето от Берта, помощник-пощальонката от Шейб, защото леля Мари обичаше наоколо ѝ да живеят много хора.

Тази светска обител, тази жилава, малка женска република беше „истинското“ семейство: като в някакъв официален център тук се стичаха новини от различните крила на фамилията, тук се завеждаха, един вид регистрираха известията, поставяха им коментарни бележки и от време на време чрез подробни бюлетини информираха обществеността за фамилните събития. Лелите седяха във вмирисаните на компоти и нафталин стаи и съхраняваха духа на фамилията. От нишките на кърви и спомени, на трагедии и емоционални дрипи, на клюки и интереси те сплитаха вечно менящата се, нескончаема митология на фамилията. Все умираше някой, естествено, „преждевременно“, защото вероятно можеше още да поживее, ако „се беше пазил по-добре“, или „ако докторът бе познал навреме болестта“ — но фамилията продължаваше да живее, загадъчното тяло, фамилията бе дружна и сплотена, може би все пак животът на фамилията стоеше на първо място, а не „преждевременната“ трагедия на Дежьо или на Менци... Леля Мари и старите моми, които бе насъбрала около себе си, подозираха, че смъртта на индивида е винаги „преждевременна“; навреме навярно въобще не можеше да се умре... Но фамилният мит беше жив и това мистично самосъзнание даваше житейска сила на всички нас, които със своите постъпки обагряхме фамилната притча. И в периоди, когато човечеството е принудено да живее без голяма, обща митология, значителен извор на преживявания става миниатюрната световна история на фамилията. Тя има своя Олимп и своя Хадес; в леглото, сред възглавниците, леля Мари старателно класифицираше фамилните членове и определяше кой за къде е.

Един ден се пресели и тя, без желание и преждевременно, и по всяка вероятност се е озовала в Хадес, където от десетилетие спори с роднините... Но затова пък Гизела дълго и щастливо живя с речния пазач. В двора на Мария винаги казваха, че Гизела е глезеното дете на Фортуна.

---

[70] Szamorodni (унг.): унгарско десертно вино, приготвено по специална технология в областта Токай. (Бел.пр.) ↑

Фамилията беше една; но дали бе само това и толкова? Останали са имена, фотографии, устни, очи, жестове, някои мебели и понякога, в лабиринта на нервите — известен смут и колебливост, че човек не е съвсем сам, че има нещо общо с материята и силата, които като личност е получил даром и е длъжен лично да предаде по-нататък в човек или постъпка... Не бе „обикновена“ фамилия, защото такава навярно не съществува; сложна фамилия беше, гняв, страсти, интереси свързваха в едно различни по кръв и по склонност хора; с времето това множество от чужди хора се бе сплотило добре като фамилия и дори в суровите времена, сред помитащото класите, бурно течение съумя да се съхрани като някаква надкласова, здрава малка общност. Бе нееднозначна фамилия, пълна с гняв и саможертва, с духовни просяци и твърдоглави индивидуалисти, бяха градски буржоа и когато аз започнах живота си сред тях, вече бяха достигнали до опасния, кризисен период в живота на гражданското съсловие. Дължа всичко на тях; и ми беше непосилно трудно да забравя и да унищожа в себе си онова, което съм взел от тях.

Изцяло навярно така и не съумях.

III

1

И зиме, и лете в седем сутринта отивахме на служба в църквата на католическия орден. Възпитаниците от по-долните отделения, децата, слушаха тихата служба прави; учителите ни позволяваха да сядаме на църковните пейки едва от пети клас нагоре. Църквата не се отопляваше и през влажните, мъгливи зимни утрини настръхнали потропвахме с крака по студения каменен под, тридесетминутната тиха служба, колениченето, войнишкото стоене ни изнуряваше жестоко и най-често пристигах за първия учебен час с главоболие, изнервен. От пети клас нататък службата бе вече почивка, който искаше, можеше да си подремне върху широките пейки на мрачния храм, недоспалият ученик можеше да разиграе дълбоко благоговение, като се отпусне със склучени ръце на плота, скрие лицето си в ръце и уютно навакса пропуснатото от утринния юношески сън. Неделните песенни служби траеха по час и половина; често се случваше от стоенето, от дима на тамяна на някои анемични, по-неспокойни ученици от началния курс да им прилошее, в непоносимия задух на претъпкания с вярващи храм и възрастните неохотно издържаха да стоят прави в продължение на час и половина. В неделя се събирахме по отделения и с церемониално шествие се отправяхме към църквата на католическия орден. След песенната служба идваше проповед. Някъде към обед напускахме храма. От неделния предобед оставаха само жалки отломки. Нашите възпитатели строго следяха за посещенията в храма, отговорниците ни проверяваха по списък и всяко пропуснато богослужение трябваше да бъде извинено, както пропуснатите учебни часове.

Колкото и уморителни да бяха тези утринни служби, до четвърти клас посещавах храма с желание, бях усърден анагност и въобще се чувствах уютно в близост до олтара. Обичах даже миризмата на църква, особено напролет, когато украсяваха олтарите с цветя и със

зелени борови клонки и ароматът на цветята се смесваше с тръпчиво-киселата миризма на свещите. Не понасях единствено дима на тамяна и бягах от него като сатана. Усетех ли задушливия мирис на тамян, прежълтял и позеленял се измъквах, клатушкайки се, от църквата, гадеше ми се и повръщах. На делничните тихи служби такава опасност не ме застрашаваше. И до днес споменът за някоя майска утринна служба ме изпълва със свежи, кротки цветове. Слънцето се процежда на дебели златни ивици през железните решетки във високите метър и половина прозоречни ниши на храма, олтарът е покрит с прясно колосана, поръбена с дантела, снежнобяла кърпа, само две свещи горят от двете страни на олтара, зад подпряното на поставки евангелие свещеникът във виолетова или златисто-бяла литургийна одежда прави едно-друго и тихо ме напътства, докато аз по стихар, с червена пола на анагност току се препъвам по стъпалата на олтара, помагам в прелистването на литургийната книга, наливам на тънка струйка кисело вино за комка в потира и вода върху ръцете на свещеника — ... „Introibo ad altarem dei...”^[71] — мърморя с убеждение, когато идейки от сакристията, пристъпваме пред стъпалата на олтара и при освещаването на нафората и виното разтърсвам гордо звънеца, чиято сребристо-свежа музика се разлива из храма. Тази тишина е толкова сладка, лъчиста, ароматна, мърморенето на свещеника е така приспивно, че ме обзема желание да приседна на стъпалата на олтара и свит на четири да заспя сред тихото жужене в тази благоразположена и благовонна среда. „Et cum spiritu tuo...”^[72] — меля стреснато, щом свещеникът даде знак. През първите учебни часове все още ме съпровожда споменът за мириса на цветята и свещите в храма, ромонът на латинските слова, милостивата, всепрощаваща атмосфера на тихата мистерия.

Но службата на анагноста е милост и награда, която трябва да се заслужи с примерно поведение. Вялите и безучастните коленичат там, сред стадото, върху каменните плочи на пода и завистливо наблюдават избраното дете, което се озовава всяка сутрин в такава посветена, лична близост с тайнството господне. Религиозно-нравствената оценка на възпитаниците се решава от конгрегацията. Тази конгрегация носи името на Светата Дева и се ръководи от склонен към напълняване, много фин свещеник на средна възраст с тиха реч, сресана назад коса и женствени ръце. Този свещеник е *spiritus rector*^[73] на институцията.

Занимава се индивидуално с момчетата, посещава семействата на възпитаниците, което, разбира се, е голяма чест за отличеното семейство, следобед в „свободните часове“ на конгрегацията той стои начело на игрите по ловкост, той поддържа библиотеката на института, момчетата тичат при него с всяка своя жалба и съмнение, той е авторът на пиесата за театралното представление, поставена на празника на Непорочното зачатие, той организира и подготвя програмата за всяко училищно тържество, той е председателят, той ръководи „секцията по вероусърдие“ и „секцията по апологетика“, той е проповедникът на института, той изповядва в конгрегацията... пазител на всички тайни, ласкав духовен отец на младежта. Този винаги тихо говорещ свещеник с гальовни ръце полага ласкави грижи и за мене, занимава се „индивидуално“ с мен. През първите години го гледам възторжено, тичам подире му като паленце. Той е великият идеал, възпитателят с благородна и ведра душа. В трети клас започвам да го отбягвам. Нямам повод за това, с никого не говоря за тези неща, всъщност нямам причини за такова отдръпване. Май е месецът на Светата Дева, възпитаниците украсяват с цветя малкия домашен параклис, един от тях, първенецът, свири на хармониум — лично притежание на духовника — стари унгарски песни, посветени на Мария. Що за смут, що за объркана, непонятна плетеница от съпричастия и отношения е този май! Все още съм смирено религиозен, често-често ходя на изповед и се причестявам, мой изповедник, естествено, е свещеникът на конгрегацията, макар че учениците могат свободно да избират отец-изповедник измежду канониците; чувствам обаче, че бих го наскърбил, ако потърся друг за дребните си тайни и грехове... Бащински, понякога хванал ни подръка, се разхожда с избраните си любимци. Един ден започвам да се плаша от него; тази уплаха незабавно се превръща в необоснована, мрачно тлееща антипатия. Сякаш нещо е излязло наяве... Думите обаче са тромави, несъвършени, не достигат. Какво се е случило? Дали съм прозрял тайните на една душа? Никога не съм чувал нищо лошо за него, той е усърден и скромен свещеник, прекрасен учител; и все пак се плаша от него и го отбягвам.

Усеща незабавно тези хладни вълни; фино устроен човек, самотният му живот е развил у него особена чувствителност, възприема сигнали, по-незначителни от думи, поглед и жест, инстинктивно предчувства другото, вътрешно поведение, колебанията

на оформящия се, с все още неясни очертания човек, започва да ме наблюдава, почти ме отделя от останалите, поставя ме под невидима карантина. Това състояние ме изнервя до крайност. Какво ти има? — пита внимателният му поглед зад очилата със златни рамки. Безмълвната борба трае със седмици. Един ден губи търпение и заръчва следобед да отида при него, в жилището му, на специална аудиенция. Голяма милост е това и голяма опасност. От третия етаж на института желязна порта води в католическия орден, прекосявам с колебливи стъпки сводестите коридори, очаква ме нещо непонятно, за първи път трябва да застана очи в очи с последствията, с онова, което е човекът... Трябва да съм по-силен, не бива да отстъпвам, трябва да го поставя на изпитание, иначе провалилият се ще съм аз. Вълнуващо приключение, по-вълнуващо от загадката на мъжа и жената; просто, това е загадката на човека. Имам нещо общо с тази душа, във връзка сме и аз не ѝ вярвам, трябва да докажа себе си. Когато заставам пред ниската врата на неговата стая, чувствам, че зад вратата ме очаква човек, който е по-силен и по-опитен, нищо не бих могъл да му сторя. Обзема ме неизмерима антипатия. Явно става дума за някаква сложна антипатия, тъй като „нищо не се е случило“; трябва да убедя тази душа, че не съм се предал, аз съм бунтовник и не бива да разчита на мен. Жилището — две сводести стаи, пълни с женствена мебел, канапе, плетки, икони, фотографии — е толкова различно от очакваното и все пак познато; „тук живее“ — мисля си уплашено, в скриновете държи бельо и разни интимни неща, човекът с расо, който непрекъснато ходи нагоре-надолу в маскарадния си костюм, живее в тези стаи истински телесен живот; и тази представа ме възмуцава. Настанява ме да седна, гледа ме продължително, безмълвно. Безкрайни, тежки минути. Той също е неспокоен, извърща се, застава до прозореца, поглежда към Главния площад, към статуята на Дева Мария и през рамо, сега вече и с думи, ме пита:

— Какво ти има?

Всъщност става дума за една душа, която с пляскащи, подплашени удари на крилете се готви да излитне от ръцете му. Изглежда знае, че в живота няма друг, по-важен и по-ценен дар от човешката душа. Гледа ме иззад очилата си с ревнива бдителност, а аз жадно, задъхвайки се запомням всеки отделен предмет, търся доказателство, душа миризмата на стаята, даже и светлината, която в

този миг пада върху писалището през прозореца с дантелени завеси, е важна, допълва насъбраните данни. Седи със скръстени ръце пред мен, скрил фините си длани в широките ръкави на расото, също така коректен и добре облечен сега, в следобеда, в часа на сиестата, сякаш седи на катедрата в класната стая или изповядва в сакристията. Известно време си разменяме празни думи, като боксьори изпробваме силите си с нерешителни удари. Сетне му отговарям:

— И при момичетата ходя — казвам и го гледам в очите с втренчен поглед.

Само преди няколко седмици съм навършил тринайсет години. Лъжа безсрамно; веднъж действително ходихме при момичетата със сина на парфюмериста, но и след това посещение не бях станал много по-умен. Виждам, че ударът попада в целта, нещо трепва в свещеника; сякаш от това дисциплинирано лице започнаха да се раздиплят маски, тънки, копринени маски и той ме съзерцава изумено, ревниво, уплашено, с приятелска ласка, с обидата на педагога от претърпяния крах, с потреса на духовния отец, със злорадството на изиграния приятел... Пита почти шепнешком за подробностите, сякаш ме изповядва; пребледнял е; ходи надолу-нагоре из стаята, спира се, поставя ръка на рамото ми, гледа ме в очите. Дръзко и без да се запъвам продължавам да го лъжа с детайли, които навярно съм сънувал само. Истината е, че още съм девствен и никога не съм си имал работа с жена.

На другия ден ме вика да се изповядам, налага ми епитимията, опрощава ме. Оставам член на конгрегацията, но не се разхождаме повече ръка за ръка. Скъсали сме.

---

[71] Пристъпвам към Господния олтар. (Бел.авт.) ↑

[72] И с душата Твоя... (Бел.авт.) ↑

[73] Духовен ръководител. (Бел.авт.) ↑

Светата изповед е задължителна четири пъти в годината; преди Коледа, преди Великден и преди Петдесетница, с изповед и с причастие започва и учебната година, в деня преди Veni sancte^[74] изповядваме на нашите пастори извършените през ваканцията грехове. Следобед в три часа се събираме за изповед в църквата на ордена; още от сутринта се усамотявам в салона или в стаята на баща ми и до обяд се приготвям за светата изповед, записвам всичките си грехове, изчитам на висок глас определени молитви от институтската книга. Така готвещият се за изповед моли Светия дух да пречисти душата му, да просветли разсъдъка му, да му помогне в припознаването на греховете, за да съжали и се разкае за тях... На разположение на готвещите се за изповед в молитвеника има практически съвети. За улеснение в молитвеника е публикуван дълъг и сложен списък на прегрешенията, едва ли не, за да си избереш. Внимателно разглеждам видовете прегрешения, харесвам си по-симпатичните и ги отбелязвам на листче: „Съгреших с помисли, слова и постъпки... пожелах зло на ближния си... не сторих добро...“ Освен това се попълва една уверителна бележка, която духовният отец ти поисква след изповед и така, чрез официална проверка, се доказва, че действително съм се изповядал. „Извърших Светата изповед тогава и тогава“ — гласи текстът на това странно уверение. Прекарвам часове в такова милостиво усамотение, размишлявам над плачевното си земно положение, вглеждам се в ужасяващите си грехове, без да съм в състояние да почувствам ни най-малко разкаяние.

След обяда целувам ръка на родителите си и ги моля за прошка, ако „с помисли, слова или постъпки“ съм съгрешил пред тях. Тази публична епитимия, предписана от ритуала на изповедта, ме кара да изпитвам горчив срам. Трябва да моля за прошка братята и сестрите си, дори и прислужниците. Тъй поемам към църквата на католическия орден, носейки в ръка молитвеника, уверението и поменика на греховете си, който е доста разнообразен. Четиристотин деца се изповядваме едновременно, шепнем машинално греховете си в ухото на свещеника, духовният отец най-често ни слуша с равнодушна

рутина и дава на всички абсолюция^[75]. След изповед се прибираме у дома и притеснено, с мъчително съсредоточаване отбягваме всеки повод, който може да ни тласне към грях, да не би да омърсим току-що пречистените си души преди утринното причастие. Начинанието е съвсем безнадеждно; ако някой съумее да не съгреша до зори „в слова и постъпки“, той почти сигурно изпада в грях „с помисли“, защото, като по чудо, едва ли има друго време, когато в душата да се раждат толкова много и тъй разнородни греховни помисли, както в кратките часове между изповедта и причестяването. Изискани непристойности се налага да мисля в тези мъчителни часове, пребледнял си лягам да спя, не съумявам да отпъдя внушенията на сатаната дори и насън, защото с греха сме така, както алхимикът — с белия слон, не можеш да не мислиш за него... В такова съмнително чисто душевно състояние на сутринта се отправям пред олтара, поемам на гладно Тялото Господне и с дни след светото причастие съм раздразнителен, гузен и тъжен...

Религиозни ли сме у дома? Сигурен съм, че всеки в семейството би се учудил, ако неочаквано му задам подобен въпрос. Спазваме празниците с всичките им церемонии, по време на пости не ядем блажно, на Великден прислужниците занасят шунката и козунака в църквата, „да ги осветят“, над леглото е окачено разпятие и молитвена броеница, дори и в делничен разговор изричаме името Господне с главна буква, на големи празници родителите ни също ходят на църква, ала някакво подчертано набожно пристрастие никога не сме проявявали у дома, децата ходят да се изповядват и причестяват по-скоро по традиция, докато са ученици... Разбира се, че сме религиозни; приемаме религията, един от големите, дисциплиниращи принципи на живота и я почитаме, горе-долу така, както разпоредбите на гражданския кодекс. Но дали вярваме?... Училището, религиозното възпитание постепенно задушават у нас първичната ни жажда за мистерия. Преди да попадна в конгрегацията, съм дълбоко, неспокойно религиозен, съвестно шепна вечер молитвите, на които са ме учили моята дойка и възпитателките ми, митът на катехизиса, който в началното училище един добронамерен, дружелюбен, дебел и стар преподобен отец е разкрил пред мен, безкористно занимава въображението ми, намирам „чудото“ за естествено, не желая да разгадавам „тайната“... Религиозната практика на конгрегацията ме изморява, тя превръща религиозните представи в тромави клишета,

твърде много и често се престаряваме с религиозни упражнения, не чувствам древната свежест на молитвените слова, просто ги меля ден след ден, както будистът — молитвената мелница. От „вероусърдието“ не стигам до вярата. Този процес е инстинктивен, не е преднамерен, никой не ме „просвещава“, у дома не съм свидетел на скептицизъм, но не виждам и по-особен религиозен екстаз. Ходим на църква, както в някакъв институт за душевна дезинфекция. Религията е част от нашия живот, една от големите основополагащи идеи, като родината или принципа на частната собственост. Дори не подозираме, че тази религиозна почит, това добродетелно, но машинално подчинение нямат нищо общо с истинската вяра.

В четвърто отделение един набеден пророк се изправя между чиновете, спори възбуден и пребледнял и накрая постановява, че Бог няма. Прочел е това изумително откритие в някаква книга, написана на латински, а по-големият му брат медик му превел за доказателство съответните части. Изявлението на пророка разбужда страстите. Седмици наред спорим, духовният пастир не проумява безпокойството на стадото, забелязва само белезите на нетърпение и съмнение и у най-смирените овчици, класът се съмнява... Въпросът е по-сложен, отколкото изглежда на пръв поглед. В полза на съществуването на Бог свидетелстват религиозните учения, вярата на апостолите, съществуването на света и други, убедителни доводи. В полза на отрицанието на Бога свидетелства въпросният пророк, една латинска книга, която никой от нас не е чел и онази особена възприемчивост и благосклонност, с която класът е приел полемиката. Искрицата на съмнението вечно тлее у нас и за да лумне геената огнена е достатъчен нагорещеният дъх на една неспокойна душа... Верската полемика трае със седмици и новината за нея достига и до ушите на нашите учители. Разпитват главатарите. Един млад учител ме подпитва уж доверително, караме заедно зимни кънки и, както си кръжим, аз споделям, че вярата ми е разклатена, не вярвам вече „безпрекословно“ в Бог. Този учител вероломно ме предава, пред учителския съвет злонамерено разказва признанието ми, става дума да получа „consilium abeundi“^[76] и единствено авторитетът на баща ми сменя това унижение от мен.

Един ден класът се събира да гласува по този основополагащ въпрос. Резултатът от църковния събор е изненадващ. Половин година по-късно пророкът безшумно изчезва от класа.

---

[74] Veni sancte (лат.): служба, с която се открива учебната година в католическите училища (по началните думи на молитвата: Ела, Дух Свети...) (Бел.ред.) ↑

[75] Абсолюция (лат.): опрощение. (Бел.ред.) ↑

[76] Изключване, подкана за напускане на училището. (Бел.авт.)

↑

Спечквам се с духовния си отец още веднъж и тогава по-силният е вече той. Училището прави „младежко гала-представление“ два пъти годишно: в деня на Непорочното зачатие и на петнайсети март^[77]. Театралната пиеса за празника на Непорочното зачатие е написана, разбира се, от главния предстоятел на конгрегацията, носеща името на Светата Дева, конгрегационалистите рисуват декорите, сковават сцената, те са актьорите, младежкият оркестър също се състои от конгрегационалисти. Написаните за случая пиеси на нашия духовен отец са задълбочени и мистични. Веднъж вече бях играл в състава на конгрегацията, бях архангел Гавраил в една мистерия, имах стелеца се по раменете руса перука, една прекроена, дълга нощна риза на баща ми и внушителни архангелски криле. В ръка, не зная защо, държа палмова клонка и рецитирам със задъхващ се, отсечен глас:

*„Аз клон от вечна палма над тях възторжено
развявам,
Сред трудности житейски копнежът им да не
престава.“*

Това се случва още преди моето „прегрешение“, къпя се в благоволенieto на свещеника, аз съм един вид солист и примадона на състава и шумният успех на моя архангел Гавраил остава паметен. Година по-късно вече избягваме взаимната близост, той се отнася към мен с обидена, студена вежливост, имаме кажи-речи само официални съприкосновения. Институтът обаче се готви за празника на Света Маргарита и духовният отец е съчинил нова, грандиозна мистерия, този път съвместно с учителя по пеене, който притежава добра слава на религиозен, църковен композитор. Написали са същинска малка опера, чието заглавие е „Заешкият остров“^[78], институтският оркестър в течение на седмици упражнява в гимнастическия салон партитурата

на операта и според първоначалното разпределение аз играя ролята на Света Маргарита. Главната роля гъделичка суетата ми, гордо се прибирам у дома с нотната тетрадка, с майка ми тозчас сядаме на пианото и започваме да репетираме. Още в първо действие има едно мое „встъпление“, което от актьорска гледна точка е много благодарно и никога не ще забравя тона, мелодията му. Гласи така:

Света Маргарита (излиза в предната част на сцената и пее):

*Дето снежнобелите вълни на Дунав
Прегърнали са малък остров-младенец,
Там минават дните на живота хубав,
Заешкият остров ми сплита бял венец.*

Гласът ми е чист, пронизителен сопран; така поне си мисля аз. След първата репетиция учителят по пеене, който е на друго мнение, мрачно хъмка в разчорлената си брада, дръпва духовния отец в единия ъгъл на гимнастическия салон и продължително му обяснява. Преподобният, както обикновено, държи с върха на трите си пръста своята остра брадичка и поклаща глава. Ролята ми е отнета, защото гласът ми мутира. Трудно е да преживея срама; когато напускам подиума с наведена глава и заставам в хора, където учителят по пеене ми е определил място в края на втората редица, ме съпровожда злорадото подхилкване на моите конкуренти, контрапримадоните. Ще бъда обикновена, безименна монахиня в пиесата, без много шум ще служа на Света Маргарита, а ролята е предоставена на един от съперниците ми; пренебрегването ми нанася двойна рана. Стоя в хора с болезнената, изкривена усмивка на засегнатата велика актриса, с накърненото честолюбие на провалила се звезда, която подли театрални интриги са лишили от голямата роля. Във всеки случай искам да докажа, че умея да пея, както никой друг в хора; и когато учителят по пеене дава знак за хоровата песен, с цяло гърло отприщвам младия си наистина мутиращ глас. От гърлото ми бликва смразяващ кръвта — сякаш рев на магаре пред буря —, отчаян и пълен с болка глас. Другарите ми от хора, учителят по пеене и дори духовният отец ме гледат уплашено.

На края на репетицията учителят по пеене ми забранява да пея с глас на представлението; само да мърдам беззвучно устни, казва, и по възможност да не издавам звук. Връщам се отчаян у дома. Семейството е възмутено от строгата присъда. Баща ми се зарича, че няма да остави това оскърбление току-така, няма да позволи „да ме тъпчат“, семейството няма навик да се примирява с такова унижително отношение, чисто интригантство и зложелателство е да ми отнемат ролята на Света Маргарита, която — според майка ми — „е писана сякаш за мен“; такава клевета, че младият ми глас ще провали звученето на институтския хор, донякъде накърнява честта на цялата фамилия... В края на краищата баща ми има видна роля в обществения живот на града и има право да изисква от училището синът му да даде воля на гласа си поне в хора. В първоначалната си възбуда казва нещо от сорта, че „ще им даде да разберат“. Сам не знае, горкият, какво ще им даде да разберат — дали силата и звучността на гласа ми или по-скоро бащината му солидарност?... На празника на Непорочното зачатие съперникът ми пее ролята на Света Маргарита, според майка ми „немошно и фалшиво“. Стоя в хора, отзад на втората редица, гримиран и с отчаяни движения на устата като изхвърлена на сухо риба безмълвно имитирам, че пея. От първи станах последен. След представлението духовният отец хваща моя съперник под ръка и дълго се разхожда с него по коридора на института, както обикновено след премиера авторът с примадоната... Хаос и интриги отвсякъде. Следващата седмица „напускам конгрегацията“; и духовният пастир не ме възпира. В училище съдбата скоро ме повлича към една друга партия: партия или мироглед, за който досега нищо не съм знаел, налага се да осъзная, че „възпитаниците“, моите другари, тези четиристотин момчета живеят в рязко разграничени, често враждебни лагери, човек трябва да се приобщи някъде, аз вече не принадлежа към голямото, общо, благочестиво стадо, а съм член на някакво малцинство. Една участ придобива форма, един човек попада някак на място, съдбата ме е отлъчила от голямата общност и оттук нататък поемам по своя път. Ала това го разбирам много по-късно.

Театралните ми преживелици по това време не се изчерпват напълно с училищните празненства, организирани в деня на Непорочното зачатие и на петнайсети март. Два пъти в годината, в някой съботен следобед, местната трупа изнася пред възпитаниците на

института „младежко представление“. Представят „Бригаден генерал Очкаи“, естествено, в преработен младежки вариант, „Златният човек“ на Йокаи и една оперета, чието оригинално заглавие беше „Самодивска любов“ и музиката бе написана от Понграц Качох^[79]. Главният предстоятел и духовен отец намира за обезпокоително фриволното заглавие на оперетата и с шумолящото си, кремаво расо, с бомбе на главата, в пълна парадна премяна на spiritus rector посещава директора на театралната трупа. Резултатът от визитата му е, че оперетата бива представена на невръстните младежи под заглавие „Самодивска обич“. Сред учителите-монаси обаче е рядкост такава пристрастна и притеснителна душа. Младият ни учител-поет по унгарска литература, възторжен и неспокоен млад свещеник, често гледа представленията от актьорската ложа на втория етаж, в компанията на артисти и актриси, и от четвърти клас, придружени от драгите ни родители, с предварително разрешение от класния ръководител ние също посещаваме премиерите на пиесите с патриотичен дух. Коя пиеса има патриотичен дух, решава класният ръководител, не родителите. Така успявам навреме да видя „Онемелите камбани“^[80], ала модните тогава „Хубавата Елена“^[81] и кулминацията на моите възжелания и представи — „Гейши“^[82] — гледам едва с десетилетно закъснение.

---

[77] Денят, в който започва Унгарската революция против Хабсбургите през 1848 г. (Бел.ред.) ↑

[78] Старото име на остров Маргарита в Будапеща. (Бел.ред.) ↑

[79] Понграц Качох (1873–1923): композитор. Мараи погрешно му приписва авторството на „Самодивска любов“ (1907). Автор на произведението е Йеньо Хуска (1875–1960). (Бел.ред.) ↑

[80] Оперета на френския композитор Жан Робер Планкет (1848–1903). (Бел.ред.) ↑

[81] Оперета на Жак Офенбах (1819–1880), френски композитор от немски произход. (Бел.ред.) ↑

[82] Оперета на английския композитор Сидни Джонс. (Бел.ред.)

↑

Четири години, от шестгодишен до десетата година от моя живот всеки предобед ходя при леля Ема, и тя ме учи на писане, смятане и родна география. Леля Ема е начална учителка и дава частни уроци на децата от по-заможните фамилии; не вижда добре с едното си око, четирийсет години е учила на буквите децата в началното училище и с всичкия опит и практиката от това четирийсетгодишно учителстване е съумяла да остане дете. Един едва ли не стерилно чист живот, който се разкрива навярно само пред децата и затова в по-късния си живот човек среща тъй рядко този тип хора. И на петдесетгодишна възраст леля Ема се вълнува като първолак, когато насочва ръката ми и учим формата на буквите, с всеки свой питомец тя се учи да пише отново и отново, на притчите, разказвани хиляди пъти, се изненадва първа, откриването на света съпреживява с всяко дете, което са ѝ поверили, леля Ема никога не скучае на уроците, а „строгостта“ ѝ е по-скоро искрена и отчаяна въздишка. Заедно тъчем „килимчета“ от цветни хартиени лентички и леля Ема играе с усърдие, с каквото и самият аз. За няколко месеца внасям пълно безредие в уроците, леля Ема е в ужас, само умолява, не воюва за авторитета си, и не съжالياва особено, ако борбата ѝ се окаже безплодна. В края на първата година вече сме станали съучастници и по взаимно споразумение крием от висшестоящите власти — родители и учителски контрол — печалния факт, че нищичко не знаем и сме проиграли цялата година... Ходя при нея предобед, всеки ден в течение на четири дълги, безоблачно светли, щастливи детски години, възбудено, като на някакво гротескно randevу — леля Ема е точно десет пъти по-възрастна от мен — седим до прозореца в нейното изпълнено с миризма на нафталин и ябълки жилище, защото улицата е винаги по-интересна от книгите, в крайчеца на масата от абаносово дърво под похлупена чиния ме очакват награда и изненада за урока: птиче мляко^[83] с бишкоти, ванилово парфе, слабо ароматизиран с черешова ракия компот или няколко ядки лешници, фурми и смокини от „просяшката торба“... В края на годината с големи мъки все пак се научавам да пиша! Но над загадката на числата години наред продължаваме да блъскаме глави с моята учителка,

особено делението причинява куп грижи на леля Ема, която понякога се опитва да ме вразуми със смирения си, треперлив глас. „Що за почерк, дете мое! — казва с искрено отчаяна въздишка и с дясната си ръка припряно оправя черната емайлирана брошка върху черната си блуза. — Никога няма да научиш да пишеш хубаво...“ Тридесет години отлитат над нас, докато срещам леля Ема наново, озовал съм се за кратко в родния си град и навестявам осемдесетгодишната учителка. Леля Ема влачи своето жалко съществуване полусляпа, в някакъв „дом за госпожи“, с други думи — в обществения приют. В малката стаичка се носи същата тягостна „миризма на чисто“, както и преди трийсет години, седим на стария диван, защото леля Ема е донесла някогашните си мебели дори в дома за госпожи, не е от модните дами, които често сменят мебелировката си, изписала е с тебешир на вратата инициалите на имената на енорийските свещеници: Каспар, Мелхиор, Балтазар, на полицата на скрина са наредени буркани с компот, неволно се оглеждам дали няма да съзра похлупените с чиния птиче мляко и бишкоти на крайчеца на старата маса от абаносово дърво. От леля Ема получавам подаръци и сега, защото такъв ѝ е навикът; дава ми странни подаръци, например една фотография на Роза Лаборфалви Йокаи^[84] в театрален костюм, защото „актрисите сигурно ме интригуват...“ Благодаря, лельо Ема.

Когато се сбогувам, ме води в салона, поставя отпреде ми книгата за гости от дома за госпожи и ме подканя да впиша името си. Хващам перото в ръка, изпитвайки сценична треска, отдавна беше времето, когато леля Ема ме насърчаваше да пиша красиво, оттогава често и ненаситно бях злоупотребявал с изкуството на писането, чувам командите от някогашните „диктовки“: „мъж, дръж, малко по-нагоре, малко по-надолу...“ — грижливо изрисувам буквите. Още веднъж, за последно в живота, се надвесва над моя почерк, недовиждайки срича буква по буква думите, поклаща глава и с пристрастен, разстроен глас казва: „Почеркът ти, господи, колко се е развалил почеркът ти...“ И започва да плаче, защото вече е много стара и плаче всеки път, щом я посетят някогашните ѝ възпитаници.

И до днес не зная защо не ме записаха като начален ученик в общинското училище и защо в течение на четири години леля Ема ми даваше частни уроци. Казваха, че се опасявали за здравето ми, в общинските училища понякога вилнееха епидемии и буржоазните

семейства по възможност пращаха ревниво пазените си чеда в „господарското начално училище“ на улица „Ковач“; в другото училище на улица „Хуняди“ ходеха преди всичко пролетарски деца. Частните уроци обаче бяха вече много изтънчена работа, начално училище по частен път завършваха само децата от видните фамилии и за изпита у дома идваха учебният инспектор и директорът на началното училище; всъщност може би заради това... В деня на изпита леля Ема дойде у нас рано, с по-черна и от обичайното копринена блуза, с всичките си емайлирани накити на гърдите и ушите, на постланата с бяла кърпа маса сложихме разпятие, като в килия на смъртник, подредихме моите учебници, драсканиците ми, изготвените по ръчен труд предмети и изваяните от глина, оцветени с лак, свидетели за „сръчността ми“ модели на ябълки, круши, моркови, и зачакахме просветните величия. За деня на изпита бях облечен с моряшки костюм от синьо кадифе, на врата ми вързаха голяма папийонка от бяла коприна. На друга маса бяха наредени отрупаните със студени меса и хлебчета блюда, а леля Мари бе изпратила за случая запечатано собственоръчно от нея токайско вино в бутилки с издължени гърла. Екзаменът напомняше изпит на serenissimus^[85]; директорът и учебният инспектор задаваха въпроси, а леля Ема се стараеше да отговаря и вместо мен. В началото на всеки изпит връчвах на леля Ема двайсет жълтици в плик; баща ми винаги плащаше възнаграждението в злато, защото така подобаваше.

---

[83] Сладък ванилов сос, приготвен от мляко и жълтък, с галушки от яйчена пяна в него. (Бел.пр.) ↑

[84] Лаборфалви, Роза (1817–1886): унгарска актриса, съпруга на писателя Мор Йокаи. Член на Националния театър, изпълнявала трагични роли. (Бел.пр.) ↑

[85] Serenissimus (лат.): височество, обръщение към владетел на малка държава (Бел.ред.) ↑

От шест до осемгодишна възраст отчаяно се стараех да бъда „добро дете“. Бил съм двегодишен, когато дойката изпуснала от пеленките новородената ми сестричка; детето паднало на главата си и за късмет умряло. След трагедията, чак до раждането на по-малката ми сестра, в течение на четири години майка ми ме глезеше до забрава. Обличаше ме с открояващи се дрехи, на семейните празници ме отрупваше с играчки, бях вече шестгодишен, а креватчето ми с решетки все още стоеше там, до нейната постеля. Измисляше неуморно игри за мен, умееше с невероятна находчивост да шие костюмчета, с които парадирах пред децата от къщата, навличайки си не малко завист, на петгодишна възраст нареди да ми ушийт хусарски костюм, а на обуваря — да изработи миниатюрни чизми към него, поръчваше при дърводелеца играчки, които сама проектираше, и тези майчини играчки бяха действително по-забавни и по-оригинални от играчковата конфекция, която се продава в магазините. Майка ми се е готвила за педагог, завършила като момиче висшето педагогическо девическо училище, дори преподавала няколко години, докато не се омъжила, и в нейно лице действително бе изгубен, по-точно бе пропаднал един първокласен възпитател. Изключителните ѝ асоциации, неподражаемият ѝ хумор, свежестта на душата, направо гениалната ѝ детинственост, които съхрани за цял живот, събуждаха симпатия и доверие у децата; чувствахме, че майка ни не е от онези възрастни, които „сядат да поиграят с децата“, а наистина играе с нас, заредена със същата като нашата вътрешна потребност от игра, и по душа никога не е успяла изцяло да напусне детската стая... Умееше да устройва чудесни семейни празници, Коледата се преобразяваше в древна мистерия, жилището се изпълваше с тайнствено очакване, в края на карнавалния период устройваше у дома истински бал с маски, без да жали сили по цели седмици шиеше с камериерката и възпитателката, проектираше сложни костюми специално за деня, докато не облечеше всички: коминочистач, палячо, самодива и баба Яга, тогава майка ми сядаше на пианото и — без гости, в тесен семеен кръг — дефилирахме в салона костюмирани. Прислугата също биваше

облечена в костюми. Да, тя умееше да играе, моята майка! И виждаше хората по толкова особен начин, историите, които чуваше на улицата или в компания и донасяше вкъщи, предадени от нея въздействаха, като прочетени в книга.

Тази идилия продължи до шестгодишна възраст. Тогава моят ранг и място бяха заети от по-малката ми сестра — може само аз да съм го чувствал така, но нещо около мен се промени, не бях вече първи, озовах се в странно и несвойствено за мене изгнание. „Момиченцето!“ — казваха с възторжено великодушие членовете на семейството, казваше го и майка ми: „Момиченцето!“ Стараех се да бъда „добро дете“ и да се завърна някак в изгубения рай. Събрах за рождения ден на майка ми пари — от всичките ми отчаяни опити за този си спомням най-отчетливо — и реших да я изненадам с чудесни подаръци. Измъкнах се от къщи рано сутринта и с часове обикалях града с трийсет крайцера в джоба, накрая занесох у дома един отлят в красива форма, желиран пастет от телешки дроб и го поднесох на майка ми. Бяха смутни времена и небосклонът на живота ми бе помрачен. Подобни кризисни периоди се наблюдават в историята на всяко семейство: когато уж нищо не „се случва“, ала отношенията между членовете на семейството се установяват на определен емоционален градус за десетилетия, понякога за цял живот. На шестгодишна възраст изведнъж останах сам-самичък. За това не знаеше никой, дори майка ми. Живеех в оскърбена и безутешна самота, топлото гнездо на семейството се бе отдалечило някак от мен и аз не съумях повече да намеря път към него. „Момиченцето“ — дори по-късно, в течение на десетилетия, усещах у родителите си някаква подправена, категорична и преднамерена възхита по отношение на „момиченцето“; стараех се да доведа до тяхно знание онеправдаността си с оскърбено отшелничество. Семейната йерархия е претенциозна, сложна и чувствителна. По-късно, когато — в моменти на криза — работата и опиатите не бяха в състояние да уталожат напълно моята невроза и от немай-къде започнах да следя семейните взаимоотношения при лица, които имат подобна на моята диагноза, забелязах системни повторения и едни и същи следствия и при други. Според една от теориите, късната травма на пренебрегване у първородното дете, носталгията по „изгубения рай“ не настъпва, ако второто дете — било то момче или момиче, все едно — се появи в

семейството най-късно две години след раждането на първото; на година и половина-две детето не възприема съзнателно новия враг и с леко сърце може да склочи мир с него. Двамата ми по-малки братя, които дойдоха в семейството много години — по-малкият почти десетилетие по-късно — след раждането на сестра ми, получаваха някакси от всичко „омалелите неща“: омалели дрехи, напоени с нафталин чувства... Тези теории струват, колкото всяка теория. Животът понякога се нагажда към тях, но по-често не дава и пукната пара за разните теории.

Лекомислено начинание — да изведеш диагнозата на един живот от една-единствена травма, като от някакво огнище на зараза, и да доказваш, че от него са се пръкнали всичките напасти. Раждането на сестра ми и узурпирането на трона от нея вероятно е една от причините или навярно само претекст за моята „травма“; сигурно е обаче, че по това време се откъснах от семейството, потърсих нова среда и поех по свой път. Останах сам-самичък в многолюдното, шумно, радушно множество на семейството. Понякога — за кратко — изтърпях състоянието на самота, по-късно започваше да ми се струва непоносимо, изтъргнах се от това вакуумно състояние и отивах сред своите връстници, търсех приятел и ако не намерех, кога натрапвайки се, кога смирено или удряйки го на молба, се стараех да си намеря заместител на семейството: тъй попаднах в света на „бандите“. Тези „банди“ — съдружия на близки душевно момчета на една възраст, обединени във от обществото на възрастните от почти неосъзнат бунт, за да се надсмиват над законите и житейските правила на възрастните — скоро ме доведоха до анархично състояние. Майка ми, моите възпитатели не забелязваха нищо; баща си виждахме за по-дълго само на обяд и на вечеря. „Бандата“, разбира се, винаги се ръководеше от силна и страстна натура, някое особено травмирано, неспособно да понесе обществената си или индивидуална среда момче, което от време на време събираше около себе си своя волна дружина и разполагаше неограничено с времето, способностите, а понякога дори и с живота на членовете. Като дете бях въввлечен в две такива банди. Първото анархично сдружение, в което взех участие, се пада около осем-десетгодишната ми възраст; по-късно, през войната, седемнайсетгодишен се приобщих към другата банда, която вече

„играеше“ на едро и един от нашите другари заплати с живота си тези странни игри.

Децата със „здрави“ обществени инстинкти, които получат в семейството някаква травма или почувстват пренебрежение, бягат от своето разочарование и самота в организирани социални общности: влизат например в конгрегацията, изживяват социалните си амбиции в кръжоци, основават ученически дружества. Институцията на скаутите в детството ми беше непозната. Изглежда, не съм бил дете със „здрави“ инстинкти; не съумях да си намеря място сред тъй наречените официално разрешени общности — заместители на семейството —, сред възникналите в рамките на училището, при осигурен контрол младежки подразделения, душевната ми нагласа ме влечеше към „бандите“, необузданите и безпощадни волни дружини! Как често се повтаряше този процес в живота ми и по-късно! Същата тази травма се подновяваше под най-различни претексти в брака ми, в кариерата, и след периодите на оскърбена самота жадно и ненаситно дирех човешки общности, където да намеря съюзници; стремах се да си намеря място в партиите, сплотени от идеи, в групите, обединени от общ мироглед и общо душевно поведение по неписано съглашение; и в крайна сметка намирах за известно време убежище при „бандите“, там, на ръба на обществото, в несигурното, слабо контролирано обществено пространство се сродявах с хора, с които може би не ме свързваше нищо друго, освен съучастничеството в общото преживяване... И после, както и в детството си, сядам с чисто измити ръце, с дисциплинирана сдържаност на семейната трапеза и дори изпитателният поглед на майка ми не забелязва, че вече съм само гостенин, който се отбива при семейството си от своя друг свят, от странното си съдружие. Стремя се да поддържам в равновесие тази крехка двойственост в моя живот; толкоз е животът.

„Бандата“, където на осемгодишна възраст избягах от семейството, та по-сетне никога да не намеря пътя за вкъщи, се предвождаше от върлинещо, жилесто черно хлапе, чието лице, туберкулозно блеснали очи, напукани до кръв от треската устни, изранени ръце, пресипнал тембър на гласа, с една дума всичките му телесни особености съм запомнил много добре; само името му съм забравил невъзвратно; вероятно, защото то е било най-маловажно. Естествено, че бе „пролетарско“ дете; и това родено революционерче никога не пропускаше да ми натрие на носа, че съм „буржоазче“. Див пламък бушуваше в малкото подвижно телце; падаше сред нас като жарава и изпепеляваше наоколо всичко, до което се докоснеше. Зная още, че не беше от същия дружески кръг, откъдето ни подбираще нас, членовете на своята банда; живееше някъде в „хуштака“, в пролетарския квартал, където бяха катуните на циганите; не си спомням със сигурност, но сега, от разстоянието на времето, не ми изглежда невероятно да е бил циганин. Един ден той се вмъкна в къщата и в един от следващите дни вече властваше в голямата кооперация над хора, животни и над неодушевени предмети. Не се знаеше никога кога ще дойде; смразяващото, повелително, жестоко подсвиркване проехтяваше под прозорците ни в най-различни часове на деня и при този сигнал ние покорно изпълзявахме от жилищата си в къщата, зарязвахме игрите си, изоставяхме училищния урок, изпълзвахме се от ръцете на майките и възпитателите и по страничните стълби запъхтени тичахме в посока на сигнала. Вождът на бандата ни чакаше на някоя забутана извивка в мазето, на тавана, в пералното помещение; фигурата на парцаливото, босоного момче, болнавото му, тъмно лице с красиви черти, елегантното превъзходство на неговите движения, непредвидимостта на постъпките му омайваха децата от голямата къща. Няма защо да търся друга дума, и след три десетилетия чувствам, че по онова време съм живял в омагьосано състояние, в подтискащо вълшебство. Вълшебството струеше към мен от това крехко и все пак жилаво, изпълнено със съпротива момчешко

телце. Безропотно се бях предал на тази пърлеца, сродена с природните стихии могъща воля.

Сякаш под звука на свирката на хамелнския изстребител на плъхове, така се отправяхме към своя тиран, щом чуехме побиващия ни с тревожни тръпки сигнал. Бягството не беше лесно, у дома във всеки час на деня над мене бдяха мнозина: майка ми, госпожицата, възпитателят; над масата в детската стая висеше изписано върху хартия с калиграфски почерк „разписание на часовете“, което назоваваше по име всеки половин час за осемгодишното дете: ставане, молитва, къпане, закуска, разходка и забавление, закуска в десет часа и игра — всяка минута от сутринта до вечерта си имаше име и зададено съдържание. Това ставаше по искане на майка ми, която неуморно изпробваше върху нас някогашните си педагогически теории. Да се изплъзнеш от жилището, да оскверниш „разписанието на часовете“ и въобще самоволно да нарушиш постоянния омагьосан кръг от порядки, който майка ни очертаваше около нас, си беше опасно начинание... Прозвучеше ли обаче магическото подсвиркване, ние се втурвахме — не само аз, а и синът на фабриканта на стъкло от втория етаж, когото също държаха строго, пролетарските деца на наемателите от партера, всички от голямата къща, които се числяхме към тайния и душевен малък съюз — понякога се събирахме само за няколко минути, като зашеметени влюбени, изслушвахме заповедите му и препускахме с него из нашата империя, в мазето, на тавана или през мрачните коридори на „витлеема“ със стъкления купол, поднасяхме даровете, които ни беше заръчал — понякога ни слагаше налози –, уговаряхме новата среща и сетне със запъхтени дробове се вмъквахме обратно в детската стая да „се забавляваме“ или да учим, и нерядко да изтърпим наказание за непонятното, необяснимо отсъствие. Трябваше да сме на разположение във всеки час на деня; властваше над телата и душите ни, а ние сляпо се подчинявахме на неговите думи.

Не бе дотам интелигентен нашият тиранин; понякога си говорехме за неща, които попадаха извън обсега на неговите познания и той ни гледаше с безпомощно изражение на лицето, блясъкът в любопитните му очи угасваше, зли, направо страхливи, враждебни черти се явяваха около суровите му, чувствени детски устни. Нашият „друг живот“ у дома, в хубавите стаи, където ни обслужват прислужници, го вълнуваше неимоверно; от време на време с някакъв

мазохистичен интерес ни принуждаваше, най-вече сина на фабриканта на стъкло и мен, да му даваме подробен отчет. Трябваше да разказваме какво сме яли за обяд, колко дрехи имат бащите ни и колко пари печелят — особено парите разпалваха въображението му и от време на време ми заръчваше след затваряне на канцеларията да се промъкна в кабинета на баща ми и да видя в главната адвокатска книга колко приходи е имал него ден... Тази „главна книга“, тази масивна, подвързана с кожа свещена книга стоеше постоянно разтворена върху един пюпитър и в нея госпожиците от канцеларията и стажант-адвокатите вписваха отметките по делата през деня. Данните от „главната книга“ държаха в напрежение и мен. Тези отметки аз възприемах като признак за авторитета, благополучието на семейството и бях щастлив, ако при случай откриех и четиризначни цифри... „Свидетелство: 2 крони, консултация: 10 крони“ — така по страниците на главната книга се редуваха, често с острия, равномерен почерк на баща ми, резултатите от дневната дейност на канцеларията, изразени в пари. „Днес сме припечелили сто крони!“ — докладвах на моя тиранин, който със зъл поглед, ала с някаква неволно-сладна усмивка слушаше, преглъщаше опиянението на числата.

Не беше умен, но от него струеше неспирно мания за индивидуалност, която ни влияеше със загадъчните си вибрации; направо „ни въздействаше“ — на нас, които навярно бяхме по-умни, по-образовани, лесно можехме да го сложим на място с познанията си и дори с физическото си превъзходство. Но кой би помислил за бунт?... Щастливи го наобикаляхме, стига да дойдеше — никой не знаеше къде живее, при кого се прибира в часовете, когато изчезва от къщата — крадахме за него храна, красиви копчета от шивашката кошница на майките, давахме му най-красивите си стъклени топчета, а той ни говореше фамилиарно, с тъпа и жестока усмивка ни насърчаваше към неподчинение и погазване на съществуващите закони; и макар понякога да се заинатявахме, от страх или от желание да избягаме отказвахме да изпълним някой опасен каприз, в крайна сметка все пак му доставяхме това, което беше пожелал. Безброй пъти съм срещал след това, в света на възрастните, в „партийния живот“, в тъй наречената политика внезапно изникналия от митичната неизвестност, най-често не дотам умен, образован и знаещ нехранимайко, комуто останалите, дисциплинираните и знаещите, в

крайна сметка се покоряват без съпротива, със сладно и тъжно примирение! Какъв е — и съществува ли въобще? — сексуалният компонент във „волята“, с която подобно явление озарява преките си последователи. Не зная. Тенденциозната литература често и с удоволствие представя такива дошли от никъде и отиващи наникъде фигури, които неочаквано се появяват в някоя неосъзнато недоволна общност, посяват смута на революцията или на някое движение, раздухват съмнение в сърцата, придават целенасоченост на назрелите конфликти и задвижват процеса на кристализацията им, после някой ден нахлузват шапка-невидимка, безследно се отдръпват и завършват ролята си на ешафода или в легендата. Винаги съм наблюдавал с подозрение човешкия материал на тези политически митове. В умален вид, в малкото, „уредено“ общество на нашата кооперация, като дете, сред своите другарчета, аз бях изживял подобно нещо.

Името му, явно, съм искал да забравя, поради прекаленото въздействие, което бе имал блуждаещият, мръсен, тъжен и див, глуповат, но с мълниеносно разтърсващо влияние малък „партиен“ вожд и народен трибун, който свенливо копнееше да е сред нас, в нашата буржоазна среда и тъкмо затова бе зловец безмилостен... Не успях да забравя обаче примижалия му поглед; понякога вдигаше глава и иззад полупритворените клепачи лъчът на очите му ни стрелваше с такава бдителност, жестокост и глад, че студени тръпки пробягваха по цялото ми тяло. Нищо не можеше да се направи, той бе вождът. Претекстът да сме заедно бе играта. Независимо дали играехме с баналната топка, на гоненица или на криеница — всеки кът от голямата къща се смяташе за скривалище, казанът на парното отопление летем, барчето на кафенето с печалната слава, омотаните надлъж и нашир с въжета за пране ниши на тавана, както и частните жилища, където се шмугвахме през прозореца да се търсим, прошумолявахме като прилепи през тъмните, чужди стаи в привечерния здрач, за пълен ужас на нищо неподозиращата прислуга или горката, замечтана над пианото съпруга на фабриканта на стъкло — отвъд претекста на играта всеки от участниците с разтуптяно сърце усещаше, че смисълът на съвместното ни пребиваване не е играта на топка, а друго, скришно, неназовимо и свързано с определена личност частно дело. Дълго се зальгвахме, че общата игра поддържа „бандата“ сплотена. Един ден трябваше да разберем, че друго е, което ни

сплотява; игра, да, ала особена, плашеща, страхотно хубава и решаваща за цял живот игра.

Не зная как се случи, кой започна, кой бе подстрекателят за новата игра — не твърдя дори, че озовалият се сред нас пришелец, сновящият с тревожещо съучастничество сред нас малък скитник даде идеята за нея. У всички нас бе налице предразположението, никой от членовете на бандата нямаше повече от десет години, идеята не ни беше дадена от възрастен... Един ден се уловихме, че играем другояче от досега. Бяхме занемарили обичайните, всекидневни игри, и неназовимото частно дело, което ни обединяваше, стана по-важно от претекста, на чието основание бяхме търсили взаимната си компания. Чуждото момче ни предложи „нови игри“. Спомням си, че известно време играхме на цирк. В града неотдавна беше гастролирал пътуващ цирк, помагахме да издигнат брезентовата шатра, надникнахме в задкулисните тайни на цирка, после очертахме в средата на двора манеж, поръсихме с пясък правилната окръжност, струпахме непотребните одеяла и дъски за гладене от жилищата, вождът ни един ден се появи с истински камшик, който по всяка вероятност бе задигнал от каруцата на някой от стоящите на отсрещния голям площад колари, и започна да ни „дресира“. Стоеше в средата на манежа като цирков директор, плющеше с камшик, даваше страховити команди и ние един след друг се поставяхме на негово разположение, бяхме животни и акробати в цирка, ръмжахме като лъвове и посягахме с лапи към бича на укротителя, проревавахме от болка, ако връхчето на бича докоснеше кожата ни — директорът не пестеше ударите и лютото плющене на дългия камшик — изнасяхме разнообразна програма пред нашата публика: прислужниците, които часове наред гледаха безплатното забавление от кухненските прозорци. Тази циркова игра изглеждаше невинно занимание, родителите ни също не откриха нищо нередно в нея. Целта и смисълът й обаче, които и ние самите не осъзнавахме, не бяха дотам невинни: просто ставаше дума, че нашият странен малък тиранин ни пердашеше здравата, а ние търпяхме. Така се започна.

Играта на цирк бе съпроводена от голям шум, чиновниците в банката се оплакаха заради адската врява и затова с натезали сърца я изоставихме. Синът на фабриканта на стъкло впрочем се поболя от нея, защото той играеше зебра в едно манто на майка си и на манежа

директорът гонеше с камшика си този рядък звяр, докато не стане вир вода. Бандата остави играта на цирк и скучаеше... Спомням си отчетливо онези дни или седмици; беше началото на есента, в съседската градина брулеха орехите от столетното, разклонено орехово дърво, чиято корона се бе разперила и над нашия двор, сякаш разкривена от паралич; помня светлината на следобедите, пречупена през призмата на отделните часове, когато стояхме на двора, облакътени на стойката за тупане и „скучаехме“... Синът на фабриканта на стъкло не след дълго оздравя и периодът на всеобщо неразположение, на омърлушено очакване бе проникнат от нова възбуда. Чуждото момче бе изнамерило нова игра...

Дълго играхме! От това преживяване нямам спомен за времето. Може да сме били заедно само два-три пъти, може да е било многократно, в течение на седмици. Детайлите на спомена са се стопили в пламъците на изживяното, които лумнаха пред заслепените ни очи като пъклените огънове и в тях изгоря всичко, добро и лошо, възпитание и забрани. Връщах се след този пъкъл у дома, в семейството, и след обяда и вечерята със сплетени ръце изричах, както очаквах от мен: „... че ни насити с твоите земни блага...“ — и въобще се държах инстинктивно безупречно като човек, който знае, че отсега вече е участник в големите неща; изгубих рая, но на негово място се сдобих с пъкъла; с изумление предугаждах, че и това е нещо и дори като обезщетение не е толкоз недостойно... Един ден обаче чуждото момче изчезна, никой никога не чу нищо за него, само в сънищата си виждам понякога неговото по животински сурово и все пак тъй примамливо сладко, греховно и с изнемогващ от наслада поглед, с изранена уста, зло, чувствено детско лице. Останахме самички и много объркани. Бандата се шляеше с нагарчащо и болезнено съзнание за вина, липсваше водачът, чиито първични страсти не познавах съмнения, срам и чувство за вина; започна времето на голямото отрезвяване, не смеехме да се погледнем в очите, някои от нас навярно и до днес не са се отърсили от съзнанието за вина заради тази игра. Аз положително не съм.

Елемир беше платоническата ми любов, чистото възжеление, което не се омърсява от досега с плътта; наистина бе рядко красиво момче, истински ефеб. Гледаше света със сините си очи, жълтеникавият като слонова кост тен на лицето му се различаваше само с нюанс от русата му коса, приятното му, съразмерно тяло, елегантното и естествено благородство на неговите жестове, несъзнателната непринуденост на държанието му, онова „il-ne-sait-quoi“, което все пак издаваше неговият поглед или повдигането на ръката му, ме изпълваха с изгарящ копнеж по него. Истината е, че покъсно съм виждал подобна „расова елегантност“ единствено при конете и благородните хищници, тази сластност на самоуверено изтягащото се тяло, пестеливостта на целеустремената красота... Любовта ми бе еднопосочна и безнадеждна; моето настойчиво и покорно ухажване не трогна идола — вярно, мъничко разглезен идол, защото мнозина от моите съученици и дори някои от учителите ми не можеха да се абстрахират от въздействието на Елемировата красота — никога не ще забравя преднамерено надменната, снизходителна и донякъде презрителна усмивка, с която понякога се обръщаше към мен. Какво исках от него ли? Да го обичам. Да ходя с него, да го хващам под ръка, да му разказвам какво съм прочел, да се смеем после над останалите, да откриваме света, да сме заедно в добро и лошо, да му дам всичко мое, да го изпращам на обед до дома и сутрин да отивам за него, следобед да учим заедно, да дойде при мен и да му покажа в библиотеката на баща ми произхода на човека, по-интересните тайни на вселената, да кажа на Юлишка, госпожицата, да ни приготви вкусна следобедна закуска, с компот и козунак... Никога не дойде, а колко пъти го канех! Истината е, че Елемир не ме обичаше, не умееше да обича, аз бях от друг вид, чужд, подозрителен и враждебен човешки тип, от чийто път се бе отклонил, и единствено някоя смутена, презрителна усмивка понякога бе всичко, с което ме удостояваше или неохотно и с неодобрително изражение на лицето откликваше на моето ухажване. Бях благодарен и за тази усмивка и я пазех като спомен. Умееше прекрасно да се изчервява, заговореше ли го някой, доста по-

неосъзнатата душа, озарила това рядко тяло, тръпнеше плахо, когато трябваше да разкрие карти... Щом вдигнеше очи и се изчервяваше, смутено посягаше към челото си с китайско-жълтата си, крехка ръка, за да приглади някоя къдрица и сетне прехласнат забравяше отворени набъбналите си устни, с полека излизащ от унеса поглед гледаше питащия няколко мига, сякаш разбуден от дълъг сън, както Спящата красавица — в такива моменти аз също извързвах смутено глава, защото се засрамвах пред толкова красота.

Нямаше как Елемир да ме обича, защото бях набит, със здрави ръце, тромавите едри кокали на моите саксонски и моравски предци-селяци се открояваха по лицето и фигурата ми; Елемир, естествено, обичаше Тихомир. И двамата произхождаха от знатни фамилии. До фамилното си име върху учебните тетрадки Тихомир записваше и своето благородническо име — не бе случайно и това, че родителите им бяха избрали такива подобаваци за оперета патрициански кръщелни имена. Елемир и Тихомир бяха от един сой, нямаше нищо по-естествено. Семейството на Тихомир живееше разточително, бяха построили вила в центъра на града, всяко лято пътуваха в чужбина и вземаха със себе си луничавия Тихомир с пухкавата млечнобяла кожа. Цялото това великолепие имаше тъжен край, когато един ден бащата на Тихомир се застреля. Тогава вече бяхме големи момчета, в трето отделение. Един от нашите учители-монаси изпитваше особена слабост към Тихомир, след трагедията на бащата, той взе при себе си момчето и го обгради с възторжено и ревниво внимание.

Някого трябва да обичаме, в невежото си смущение откъде можем да знам голямата тайна, че не е достатъчно да се обича? — а да се обича смирено, ако не искаме да страдаме прекалено от чувствата си... Елемир обичаше Тихомир, както жена — своята съперница, отведени и двете от съдбата сред мъжете; ревнуваше го заради успехите му и някакво женско съучастничество сякаш все го влечеше към него, винаги ходеха заедно. Елемир беше рус, Тихомир — кестеняв, Елемир го обличаха с английски платове, Тихомир — с черно кадифе. Елемир беше хладен и безстрастен, Тихомир — чувствен и кокетен. Живееха сред нас, както две момичета сред момчетата; ако Тихомир запленеше сърцата с облеклото си или с прическата си, на другия ден Елемир предизвикваше сензация с нови играчки, със скъпи и редки моливи, с наскоро придобита рядка колекция от марки. Така

вървят по билото на митологията на моето детство, трептейки в хармонията на своята красота, като своего рода екзотични същества, сияйни птици, нито риба, нито рак, илюзорни образи от първото развихряне на хаотични чувства. Това хаотично чувство бе любовта. Но Елемир не го знаеше.

През дългата си и разнообразна ученическа кариера навярно съм се възпитавал под грижите на стотина учители в най-различни училища; имаше ли обаче между тях истински възпитател, който да е съумял или да се е стремял да оформи наклонностите ми и от когото да ми е останал неизличим, човешки спомен? Объркан се ровя из претъпканата галерия с портрети на моите учители. Имаше сред тях един, приятел на семейството, знаеше ме и ме наблюдаваше от най-ранно детство, той ме е пръскал с кръщелна вода, виждал ме е като пеленаче, като юноша и по-късно като размирен младеж, следеше отблизо обстоятелствата, при които ме възпитаваха, в течение на двайсет години през вечер се явяваше в тесния семеен кръг, познаваше спотаените конфликти и интриги в семейството. Беше добронамерен човек, чист по душа. Цели двайсет години идваше в дома ни през ден, пристигаше с английска точност вечер в десет часа, настаняваше се в работния кабинет на баща ми, в едно венецианско кресло, зиме и лете пиеше топла лимонада, не пушеше и не употребяваше алкохол, защото много страдаше от своята невроза и от — главно въображаемите си — болести; сред цялата тази интимност обаче той съумяваше да остане съдържан и безучастен, любезно далечен и чужд, сякаш всяка втора вечер се потапяше не в интимния кръг на едно семейство, а в „обществото“, в салона...

Между учителите рядко се срещаха възпитатели по призвание; духът на училището обаче бе добър. В „католическото“ училище учителите-монаси ни възпитаваха на свобода и на чувство за справедливост. Бяха търпеливи и великодушни по верските въпроси. Никога не съм ги чувал да негодуват против реформаторите — тези „еретици-езичници“; в други, светски по характер, но „католически“ по име средни училища по-късно неведнъж съм забелязвал подобни конфликти. Духът на училището беше либерален, близо до тълкованието на Деак^[86] и на Йотвъош^[87]. Преобладаващото мнозинство от учителите бяха монаси, само гимнастиката ни преподаваше възрастен „светски“ господин, който сам считаше този свободен час по-скоро за своего рода мимолетна ваканция и повод за

игра и ни оставяше да го запълним, както намерим за добре. Обучението по физическо в училищата още не бе проникнато от омразния и затъпяващ „рекордърски дух“, който е сега на мода, както в английските училища, където наистина залагат много на спортното възпитание, и бе напълно непозната, даже презряна и достойна за пренебрежение амбиция. Часът по гимнастика означаваше душевно освобождение, напрежението, гнетящата отговорност и усещането за опасност на учебните часове се разтапяха за няколко мига в безгрижното скачане. В унисон с „хуманистичния“ дух на училището някак преднамерено занемарявахме, донякъде пренебрегвахме и презирахме физическите упражнения. По време на часовете старият учител по гимнастика стоеше в тясна и мрачна учителска стаичка зад намазания с подово масло, вонящ на гуменки гимнастически салон, там върху тютюнево сито съхнеше нарязаният на дълги влакна, фин и силен контрабанден тютюн, а той самият седеше сред дебели облаци дим, мъдро, равнодушно и доволно, и ни оставяше да запълним часа, както намерим за добре. Те двамата, учителят по гимнастика и учителят по рисуване — известен местен творец, който рисуваше с предпочитание коне и „хусари на стража“ — бяха миряни; понякога, много рядко, от столицата пристигаше в помощ някой цивилен учител. Учителят по рисуване, мил и благородноположен „бохем“, в смисъла на думата от началото на века, носеше вратовръзки на точки „La Valliere“, не го беше много еня за нас, нито пък нас за него. Всички други учебни предмети се преподаваха от монаси.

Учехме по един час латински всеки ден; френски — само който искаше; немски — след пето отделение; а английски не учехме изобщо. Бях добър латинист, щателният разбор на латинския текст ми доставяше истинска наслада, обземаше ме особено чувство на радост, ако успеех да вникна и накрая да схвана строежа на изречението на латинския автор; усещах яснота, последователност, простота в структурата на този език, всяка дума си бе точно на мястото и нямаше как да бъде погрешно разбрана, подчиненото изречение не изглеждаше излишно и не набъбваше, както ракова клетка, върху корпуса на изречението; разбирах и обичах латинския. С унгарската „стилистика“ ми беше по-трудно; зубрехме Толди^[88] до припадък и преставахме да чуваме мелодиката на думите, не усещахме вкуса и аромата на словата. Историята също бе толкова напудрена, толкова неправдоподобна,

предвзета и фалшива! А по каква ли сложна система успяваха да ни накарат да намразим тъй притегателни по своята занимателност области като ботаниката и минералогията? Как ли простата и ясна геометрия се превръщаше в сплит от непонятни уравнения? Защо ли дефинициите на физичните явления се свеждаха до мнемотехнически фокуси, свидетелство за прилежание? Защо ли през повечето часове скучаехме до смърт, а бяхме признателни на сипаничавия ни учител по аритметика с неговия плътен глас, който обясняваше своите трудни и очевидно сложни теореми с разбираем от само себе си тон, с такива делнични думи, сякаш ни разказваше приятни шеги; за дробните числа или за синусовата теорема говореше така, сякаш ни казваше анекдоти за стари познайници и караше дори и по-трудните ученици да се чувстват посветени съучастници. В дългата процесия от учители понякога се появяваше подобен оригинал; чудно ли е, че рано или късно училището влизаше в конфликт с тях, не одобряваха частния им живот, заплитаха се в политиката или „бягаха“ от ордена, оженваха се?... Сипаничавият ни учител по аритметика бе застигнат от същата участ, един ден той хвърли расото и напусна града; по-късно тъй си отидоха още двама млади учители, един много талантлив учител по литература и един напорист, неспокоен, наперен селски младеж, с когото се чувствахме великолепно, докато заради някаква мимолетна любов не заряза катедрата... Подобни необикновени случаи бяха строго осъждани по онова време; сетне във войната такива „бягства“ се случваха често, по-младите учители „неблагодарно“ напускаха монашеския орден, който ги бе възпитавал, хранил и обличал от ранна младост; този вид бегълци, разбира се, биваха заклеявани и от светските власти по учебно дело, дезертърът се назначаваше в малък, провинциален град, прокуждаха го в цивилните училища. Но немногото редки човешки спомени, които съм съхранил за своите учители, най-често са свързани с подобни „дезертъри“.

Жужана Лорантфи^[89] беше основала конвикта, чиито питомци се възпитаваха чрез стипендии от фондацията, и в нашия институт упорито се ширеше заблудата, че сред конвикторите не подбират особено кадърни момчета. Конвикторите носеха униформа и като „деца на обеднели, християнски, благороднически господарски фамилии“ бяха твърде надменни и живееха в отделна каста. Това бяха децата на обеднялата, дворянска класа, които подобаваше да бъдат

издържани: в конвикта, по-късно — от областната управа, още по-късно — от държавата, която създаваше кадрови места за тях. Конвикторите не плащаха учебна такса, повечето получаваха безплатно квартира, храна, учебници, дори и дрехи, а освен това в училище се ползваха с известни привилегии. Ние, останалите, които плащахме учебна такса и не ползвахме никакви привилегии, донякъде ги презирахме, но странно защо все пак изпитвахме респект към тях.

---

[86] Деак, Ференц (1803–1876): унгарски либерален политик, юрист, член на УАН. (Бел.пр.) ↑

[87] Йотвьош, барон Йожеф (1813–1871): унгарски писател, публицист, политик, член, сетне председател на УАН. Теоретик и представител на централистката група на либералната реформаторска опозиция. (Бел.пр.) ↑

[88] Толди (унг.): митичен герой от унгарския народен епос, главно действащо лице в едноименната поема на живелия през XIX в. писател Янош Арани. (Бел.пр.) ↑

[89] Лоранфи, Жужана (ок. 1600–1660): съпруга на трансилванския княз Дьорд Ракоци I, поддръжница на пуританите. През 1650 г. основава печатница. (Бел.пр.) ↑

Да свиря на пиано ме учеше леля Хеди, с плачевен резултат... вярно, никой никога не ме беше питал имам ли желание да свиря на пиано. Какво ти питане, след като бе естествено едно господарско момче от добро семейство да учи да свири на пиано, защото музиката се числеше към „общата култура“, защото пианото стоеше в салона, защото за Коледа и за рождените дни на родителите подобаваше да се заучат музикални пиеси, защото веднъж Ерньо бе изпратил като подарък на семейството томчета потпури със заглавие „Sang und Klang“ и защото музиката облагородява нрава. Затова ходех три пъти седмично при леля Хеди. Тази възрастна дама учеше на пиано буржоазните поколения на града и от някаква подсъзнателна воля преждевременно бе оглушала, навярно, понеже не издържаше повече скалите и упражненията за пръсти. Леля Хеди живееше срещу храма на доминиканците в тъмна партерна къща на един съразмерен, със средновековна атмосфера площад; тя виждаше фалшивите тонове, когато наред скалата грешахме на пианото... В предната стая на жилището по-малката сестра на леля Хеди вечно тропосваше дрехи върху един нашарен до черно от убожданията на карфиците манекен; и двете престарели девиси бяха глухи и стари, колкото земята. По цял ден, още от девет сутринта, леля Хеди седеше на пианото в изцяло траурна премяна, с диригентска палка в ръка, с червен молив зад ухо, стърчеше изправена и мършава, сякаш бе глътнала показалка; гледаше глуха и безпощадна новодошлия и сякаш готвеше възпитаника си за някой от решаващите изпити в живота, когато репетираше музикалния акомпанимент на „Wer hat dies Liedlein erdacht?“ от Малер за имения ден на бащата... Защо ли трябваше на юбилея по случай четирийсетгодишнината от музикалното учителстване на леля Хеди да се проваля тъй печално с квартета на Бетовен, „Opus 18. No. 4“, свирейки партията за дясна ръка? „...quasi allegretto!“ — шепнеша до пианото отчаяно, със сълзи в очи леля Хеди, тогава обаче нито я виждах, нито я чувах, подритвах с два крака педала, избързвайки далеч пред другия в изпълнението за четири ръце. „Дръж правилно пръстите!“ — шепнеша умолително леля Хеди, тъй като придаваше

значение на подобни зрелища в музиката. Леля Хеди беше музикална възпитателка; докато ни учеше на пиано, тя ни преподаваше по-скоро благоприличие и маниери, отколкото мелодия и музикален усет. Цели четирийсет години бе преподавала все същите три-четири нотни тетрадки, същите „упражнения за китките“ и упражнения за пръстите. С червения си молив всеки час безпощадно поправяше „писмените задачи“ и с този си необичаен подход успя съвсем рано, около осматдесетата ми година, да ме накара да намразя музиката. Мисля, че имах добър слух, леля Хеди обаче, глухата педагожка, малко се интересуваше от слуха на питомниците си. В резултат на това обучение стойката на пръстите и на китката ми и до днес е безупречна, само дето така и не се научих никога да свиря на пиано.

След четирийсетгодишно учителстване леля Хеди бе получила виене на свят — дали защото все пак не може глух да преподава безнаказано музика, дали от онази вдървена, изправена стойка главата ѝ се замайваше и покрай пианото бе изгубила вътрешното си равновесие. Зрението ѝ също бе отслабнало катастрофално, вече не съумяваше да контролира дори постановката на пръстите и часовете по пиано потъваха в непристойна какофония, защото двете глухи стари дами в крайна сметка бяха принудени да търпят неосведомени и безпомощни безразборното подрънкване на възпитаника. Най-сетне частното обучение по музика дотегна и на родителите ми и те ме записаха в градската музикална школа. Официалното обучение по музика в града функционираше в грохнала, пълна с плъхове сграда, с остра миризма на котешка урина; събирахме се в сводеста зала, все връстници, два пъти седмично, и напътствани от пийналия учител с пламнал нос зубрехме съмнителни „музикални теории“ и свирехме творенията на учителя ни. Той с предпочитание пишеше музикални пиеси със заглавия от сорта: „Пристигането на кораба“ или „Зора в гората“ и на годишния акт питомците представяха музикалната продукция от годината. „Зора в гората“ и до днес ми се явява понякога в спомените за изпитите: свирехме я на четири ръце с един съученик и в горната октава аз имитирах птичите трели... Освен това музикалният ни ментор бе вечно пиян, а ако случайно не беше пиян и не композираше, колекционираше пеперуди. Обичаше да групира емоциите си: често го виждах в учебната зала в шест следобед, във ведро, подмокрено настроение — бутилката с вино бе до него всеки

божи час, стоеше до крака на пианото —, с одухотворена, замечтана усмивка да слуша своята творба „Пристигането на кораба“ в изпълнение на някой от питомците си, а на светлината на газения пламък да държи в ръка някоя рядка, току-що придобита пеперуда, защото с радост се оставяше възпитаниците му да го подкупват с тези пъстри насекоми... Беше човек хедонист, ведър философ. Един ден се разболя — в града се понесе мълва, че „ракията е пламнала в него“ — и аз посетих болния си учител в дома му. Лежеше в леглото, берейки душа, а върху одеялото и по фотьойла до леглото бяха разхвърляни неговите пълни с редки пеперуди стъклени кутии. Разбрах, че си няма никого и нищо на света, освен тези стъклени кутии с пеперуди; тъжно стоях до леглото му и го помолих да „си пази здравето“. Махна с отмаляла ръка и кротко каза: „Няма значение.“ Искаше ми се да го запitam: кое има значение тогава?... — но ме обхвана страх в ергенската стаичка с миризма на вкиснато, край този чудат умиращ, и неуверено се отдръпнах. Не след дълго човекът почина и моето музикално обучение бе преустановено. И днес обаче свиря поносимо мелодичните мотиви от „Зора в гората“, като особено правдиво изпълнявам в горната октава трелите, имитиращи птиче чуруликане.

Оживен обществен живот в града водеше нашата „Miss“; сякаш бе излязла от някой английски моден журнал от края на века, когато английските дами още носеха черни капели а ла girardi и караха велосипеди; и действително, веднъж Miss се беше отправила към френската Ривиера с велосипед... Наред с попийващия си, сънлив учител на баща ми, Miss обучаваше по-видните фамилии в града на английски език. А в тъмните стаи на една къща край брега на Хернад^[90] живееше с баща си Mademoiselle Clementine, която бе разпространителка на френската култура в града ни. Тези видни западни гости останаха сред нас и през войната, не ги интернираха, през втората година от войната попийващият си учител по английски език замина за Пеща, тъй като неизменно робуваше на страстта си по конните състезания дори и във военно време, след гонката на хиподрума вдигнал скандал на английски език, защото според него на един от конете било „отредено“ несправедливо място... На детето от буржоазно семейство подобаваше да свири на пиано, да упражнява всяка седмица в течение на два часа великите западни езици в обществото на Miss и Mademoiselle и да ходи на часове по фехтовка

при майстор Шаламон; това бе единственият спорт, разрешен от общественото мнение. Топка тогава ритаха само обуцарските чираци — въвн, на незастроените, ямести „гласки“ терени. Изпитът по гимнастика беше единственото спортно събитие през годината, когато под ръководството на стария ни учител дефилирахме под строй в бели трика към спортния комплекс и в присъствието на видните градски люде представяхме „свободни упражнения“. Маршовете към тази атракция се изпълняваха от оркестъра на местния хонведски полк. А ние пеехме:

*„Горе, на крепостните бойници
Не бди на пост унгарска стража...“*

Веднъж годишно, в „деня на птиците и дърветата“, правехме излет в гората при Хамор. На този ден подобаваше „да обичаме природата“. Тъй ни възпитаваха, така да се каже, за живота.

---

[90] Хернад (унг.): унгарско име на река Хорнад, днес в Словакия. (Бел.пр.) ↑

Какво ли знаехме ние, буржоазките отрочета, за „живота?“ Поне това, че има господата и да бъдеш господин е хубаво нещо; освен това съществува и някакво мъгляво човечество, освободено от учебни такси, бедно по участ, към което подобава да се отнасяш благоразположено... В моето „Гласовито букварче и читанка“, което предвидливи педагози бяха съставили за първо отделение на началното училище, още на първата страница по повод думичките „пиша, господин, рева“ две илюстрации показваха разликата между „господата“ и „простолюдието“: „господинът“ носеше цилиндър, панталон, стоеше с ръка в джоба, в другата се поклащаше бастунче за разходка; край него селянче по гащи „реве“, разтърква с юмручета очи и най-вероятно има причина за това... Това бяха първите „нагледни материали“, с които се срещнах в училище. Не разбирах особено рисунките, виждах само, че господинът с цилиндър се разхожда напето и върти бастунчето си, докато селянчето, поради някаква причина, реве; но нагледността бе крещяща и това поне разбрах.

Буржоазията изживяваше чувството си за социален дълг чрез благотворителност. Говореха за бедните така, като за своего рода чуждо, безпомощно племе, което трябва да бъде хранено. Понякога някой позвъняваше на вратата в антрето и прислужницата казваше: „Нищо, бедняк някакъв.“ Буржоазките жени в града ревностно се изявяваха в някоя „безплатна кухня“ покрай хляба на Свети Антоний или чорбата на Урсула. Всяко буржоазно семейство си имаше домашни бедняци, които отнасяха остатъците от храната и на Коледа получаваха топли чорапи, оплетени собственоръчно от господарката на дома. Никой не се замисляше над въпроса за „бедните“, живеехме сред тях и все пак наблюдавахме живота и положението им толкова отдалеч, сякаш ставаше дума за негрите или за дребните китайци, които креят в езичество и всеки християнин трябва да събира станиолчета и марки за мисионерите; те ще покръстят горките несретници и тогава всичко ще е наред. С бедните подобаваше да се говори любезно, с тон от рода на „ето ти, вземи, добри човече“ — донякъде като на болни, донякъде като на идиоти. Позвънеше ли просяк на вратата, майка ми понякога

даваше крайцера на мен и ме окуражаваше да не се страхувам, да дам монетата на бедняка; не го изричаха, но все пак от насърчението трябваше да се разбере, че общо-взето бедният не хапе, само че с него трябва да се отнасяме предпазливо, любезно. Навред, и в училище, и у дома ни учеха, че „бедността не е позор“ и с бедните подобава да се говори учтиво, както с хората от обществото, дори е редно бедните да бъдат утешавани, защото „не са виновни за това“. Този „социален възглед“ бе причина през детството си да считам всеки бедняк за недъгав. Имах подозрението, че са мнозина.

В онзи щедър буржоазен свят от началото на века „бедният“ и „богатият“ не бяха разединени от ясно осъзнати и пораждащи омраза лозунги, както две десетилетия по-късно; тонът, маниерът, с който „господата“ говореха за бедните, възплащаваше по-скоро някакво гузно съзнание за вина: да, твърде печално, но това е положението, вероятно е повеля свише, защото „винаги е било така“. Дори и насън не минаваше никому през ума, че в този тънещ в благоденствие, либерално-буржоазен свят „бедността“ е по-остър проблем, отколкото изглежда и не може да бъде разрешена докрай чрез благотворителни средства... Обществото знаеше своите отговорности и престарелите сиромаси — не всички, а само „порядъчните“ бедняци — биваха настанявани в приют за бедни. Тази чудовищна, гранива, подобна на тъмница сграда беше винаги пълна със стари бавачки, изслужили прислужници, от които буржоазното семейство не бе съумяло да се освободи другояче; преди празници любезно и учтиво посещавахме бавачката в приюта за бедни, където тя беше натъпкана, ведно със стотици себеподобни, слепи и глухи стари просяци в пропитите с кисела смрад общи зали, занасяхме ѝ компот и козунак с орехи и маково семе... Всичко в този свят беше привидно наред, бедният работеше, ако имаше какво и силите го държаха, нуждаеше ли се, получаваше милостиня, а ако бе напълно порядъчен сиромас, в залеза на живота си попадеше и в приюта за бедни.

„Социалното“ чувство на децата е опако и недоразвито. Всяко дете е честолюбиво и е явен привърженик на неограничената частна собственост. През детството си аз също не размишлявах много над земната участ на бедните. Имах смътното подозрение, че бедните не са бедни без причина, вероятно са виновни за това, навярно са извършили някакъв колективен грях и сега изкупват вината си. С едно ухо дочувах

понякога и лоши неща за бедняците: че са мързеливи, не обичат да работят и сдобият ли се с пари, ги пропиват. Затова по-скоро ме отвращаваха и мислех за тях със скрито презрение. Позвънеште ли просяк на вратата, гледах с неприкрита враждебност дрипавата фигура и имах съмнения, че проси от мързел и с долни намерения. Не, със сигурност никой никога не ме беше учил на „класова омраза“. Възрастните, семейството, училището по-скоро мълчаха по тези мъчителни, почти непристойни, сложни въпроси. Възпитанието дискретно извърщаше главата на детето, даваше му знак, че не подобава да гледа натам. Никой никога не ме бе учил изрично на това, но аз тайно чувствах „бедните“ като свои врагове.

С цялото си честолубие се числях към фамилията, а фамилията с целия си инстинкт принадлежеше към определена класа. Всичко, което се падаше извън нея — било интереси, било хора, — бе суровина, безформена и нечестива маса, отпадък. Да, и в църквата говореха за бедните донякъде като за болни, които носят вина, понеже не са се пазили достатъчно.

След обяд в компанията на възпитателя ми подготвихме текста по латински, назубряхме няколко страници история, няколко пасажа от „Толди“, или написвахме съчинението по унгарски на чернова. Изписвахме по темата „Женските образи на Янош Арани“ три страници от тетрадка, за Янош Арани обаче, за жените изобщо и особено за женските образи, които са занимавали въображението на поета, знаехме невъобразимо малко; сетне цял час се упражнявах на пиано или пишех на белова диктовката, която на предишния урок Mademoiselle Clementine ми бе издиктувала, и ако от следобеда останеше още един слънчев час, потегляхме „на разходка“. Тези официални разходки ми се струваха по-омразни, отколкото учебните часове в училище. И зиме, и лете ставахме в шест и половина, в седем вече слушахме службата, от осем до един продължаваха уроците, понякога обаче трябваше да ходим на училище и следобед, на рисуване, пеене или хигиена. Живеехме с такова строго разпределение на времето, както матроси на боен кораб по време на война. Два пъти годишно, около Великден и през септември, няколко дена преди Veni Sancte, получавахме нови дрехи, които майка ни избираше в местния магазин за конфекция с „практичния“ си вкус, с който аз, принуденият да нося дрехите, никога не бях съгласен. Един-единствен път ми повериха да си купя обувки, „каквито поискам“; след обяд баща ми ми връчи банкнота от петдесет крони и вечерта се върнах вкъщи с „най-скъпите“ обувки, които изобщо можеха да се намерят в града: не някакви си боти с копчета, каквито обикновено носех, а с яркожълти контешки обувки с връзки и антилопови стелки, за които бях платил четирийсет крони, и когато ги съзря, майка ми избухна в плач; мотивът с обувките години наред се връщаше в семейните разговори и дори подалечните роднини отчаяно повтаряха, че не се ли поправя час по-скоро, „няма да свърша добре“. Да, притеснен и несведущ, и аз чувствах, че „няма да свърша добре“; и се стараех да намеря своето място в семейството, свирех на пиано, зубрех и се отегчавах. Семейството беше ни обградило с правилни и закостенели форми и

ние жужахме послушно като пчелички сред шестоъгълните медени килийки. Докато един ден тази идилия не експлодира.

Тогава бях четиринайсетгодишен и една утрин избягах от дома.

IV

1

По време на моето бягство летувахме в имението на леля ми. Това имение не беше прекалено обширно, към него се числяха около петстотин холда ниви и ливади; замъкът обаче въздействаше наистина господарски с широката си веранда с гръцка колонада, с високия си покрив с шинди, с градината отпред, където по алеята с акациите влизаха господарските карети, и белият замък с приятни форми, построен според вкуса „gentry-empire“, се белееше измежду големите дървета широк и изобилен към пристигация... На пристигане сърцето ми винаги се разтуптяваше при тази гледка; парадният кочияш седеше с хусарска униформа високо върху капрата на удобната каляска — чичо ми имаше поддържани, красиви коне —, в покритата с бледозелена морава голяма предна градина цъфтяха рози и на бялата веранда с колоните, чиято стена бе обрасла от две страни с диво грозде, по цял ден закусваха, похапваха или бърбеха, изпънати в удобни столове от тръстика членовете на фамилията и гостите, от чието непрекъснато сноване къщата бе вечно многолюдна. Радвах се на моите „знатни“ роднини; тази ведра картина облъчваше с ласкав, безоблачен мир и богатство пристигация. Чичо ми бе отличен стопанин и с доходите от петстотинхолдовото имение семейството живееше удобно, на широка нога. Едва смогвам да си припомня стаите на замъка; безброй помещения се редуваха в две успоредни редици: по фасадата откъм верандата бяха разположени стаите за живеене, през драперии от мъниста, които при допир звънтяха по особен начин, гостът влизаше в хладния, затъмнен хол, отгук надясно и наляво се отиваше към спалните, гостните стаи и трапезарията; на успоредната, задна фасада на къщата следваше дълга редица от зали, тапицирани в жълта коприна мебели стояха в салона, където, както и у дома, никой никога не беше стъпвал откакто свят светува; имаше билиардна, стая за музика, също и ловджийска стая, пълна с ханджари, карабини, с древни оръдия за

убиване и съвременни, фини оръжия за ловуване, които децата от къщата по цял ден почистваха, смазваха, и патроните бяха при нас, и барут се намираще из къщата в отворените чекмеджета на шкафа с патрони, както другаде — пресят тютюн... Тихо и безгрижно минаваше животът в замъка. От прозорците на стаите се откриваше гледка към полянките на парка, към кичестите, стари дървета; лятно време обикновено закусвахме навън, в градината, под голямата липа, в близост до пчелина; всичко тук излъчваше толкова хубав аромат, буколическата идилия не се нарушаваше седмици наред дори от шумна реч, това лято големият парк беше особено пищен и богат и от първите седмици на този престой на село в паметта ми е останало чувството за неопишуемо щастие. Беше лято, спокойствие, изобилие и безгрижие, бях във ваканция и в тези седмици край мен бликаше голямата идилия на детството. Все пак това лято съм бил неспокоен и напрегнат; до такава степен, че скоро се наложи да ме „дисциплинират“. Не след дълго безоблачното небе над мен се помрачи; по-нататък всичко стана неочаквано, непредвидимо.

Децата на леля ми, две момиченца и едно възпитавано на село момче, гледаха на градските роднини с неприкрито, примесено с почуда презрение; бях навършил четиринайсет години това лято, знаех много неща, които тези селски деца дори и не предполагаха, но не различавах пшеницата от ечемика и заради това ми градско невежество провинциалният cousin дълбоко ме презираше. По цял ден бродехме с пушка из околността и веднъж, крачейки из нивата, ловното оръжие на чичо гръмна в ръцете ми и аз едва не застрелях своя братовчед; момчето вървеше на една крачка пред мен, по посока на изстрела; тази дреболия обаче въобще не ни разстрои и пред родителите си премълчахме инцидента. Няколко дни по-късно братовчед ми, това около десетгодишно, сурово и мълчаливо момче, се прицели с оръжието в майка си и за малко да я застреля; и до днес не знам какво се случи тогава, какво предотврати смъртоносната злополука; това възпитавано на село, с пушка в ръцете дете боравеше превъзходно с оръжието и само внезапният повей на съдбата, чудотворен инстинкт можеше да е отклонил в последния момент ръката му, както се беше прицелил в главата на майка си... „Сега ще застрелям мама!“ — каза широко ухилен, хвана на прицел оръжието, натисна спусъка и гръмна. Сачмите се забиха в стената над главата на леля ми и разпиляха

мазилката наоколо. По-късно детето се кълнеше — и ние дори вярвахме на отчаяните му оправдания, защото друго не можехме и да си представим —, че няма ни най-малка представа кой и кога е могъл да зареди пушката! — в дома на чичо ми за професионални ловци се брояха и пеленачетата, а домашните правила строго предписваха почистване на оръжието след лов, считаше се за невъобразимо прегрешение и нарушение на дисциплината, ако някой окачи обратно на стойката за пушки заредено оръжие... Както и да се бе случило, детето беше стреляло право по майка си. Тези две, щастливи по обрат, но изцяло потресаващи случайности за дълго отнеха желанието ми да боравя с пушки. Момчето бе напердашено, а на нас ни забраниха за известно време пушките. Но след този страшен миг нервите ми бяха заредени с ужас и напрежение; идилията се помрачи. Започнах да хленча, чувствах се в опасност.

От тези седмици у мен се мерзелее смътно споменът и уханието на една детска любов; не си спомням лицето на момичето, знам само, че трябва да ми е била връстница и се целувахме. Носеше свежо изпрани басмени дрехи с миризма на сапун, беше поотраснало девойче с неспокойни и внезапни движения; най-отчетливият ми спомен за нея е светлината през един следобеден час, когато отидохме на „стърнището“ — не бях изричал от двацет години тази дума, която за първи път чух от нея тогава —, да, след жътва сме тръгнали по стърнището със сандали с тънки подметки и момичето върви пред мен, понякога се навежда, сякаш търси нещо, небето притъмнява виолетово, сигурно е три часа следобед, топъл, наподобяващ сироко вятър брули лицата ни, зловеща, полумрачна светлина ни обгръща, усещам миризмата на сено и земя, и донякъде прашния мирис на прясно окосената, струпана на рехави кладни слама — в тази светлина момичето внезапно се обръща към мен, притиска горещото си лице до моето и трескаво шепне особени, нервни слова. За първи път някой ми казва, че ме обича. Защо ли разправам това? То е част от атмосферата на тези седмици; и навярно бих искал да съживя възбудата, която изпълва подобни редки мигове от живота. Споменът за тези мигове се завръща много по-късно — тези редки мигове засияват, когато изстрадаме някой от решителните обрати в живота си — виждам отблясъците на ранния следобеден час, топлият вятър надипля вълни върху бледолилавата повърхност на съседния блок с люцерна, обхваща

ме щастие и притеснение, зловещ екстаз: тутакси ще се разрази вихър, тутакси ще настъпи, навярно завинаги, краят на нещо... Тъй вървим един до друг и крещим неспокойни, безсмислени слова в горещия вятър. За нея зная още само, че е внучка на местен стопанин; нямат имот, дядото, който сякаш е изрязан от някой стар календар, от раздела със заглавие „Отличният пчелар“, по цял ден снове с жълтеникаво кафява, прогизнала от дъждовете сламена шапка с широка периферия сред овошките в градината си, майстори нещо под навеса и размахва натъпканото с магарешки изпражнения кадило между пчелните кошери...

В дъното на акациевата алея стои Сидике и маха с ръка към нас. Сидике бе хористка в провинцията и произходът ѝ се губи в мъглата на фамилната митология; живее от десетилетия при леля ми, нейното пълно и уплашено лице е наръсено с месести, избуяли, черни брадавици, тя е бавачка, домакия и компаньонка едновременно; по цял ден се кисне на кухненските пари, вари компоти и опушва месо, но за семейството тя продължава да е „хористката“, придошлата чужденка, на която трябва да се прости, какво?... един Господ знае. Докато стигнем у дома, на верандата до чичо ми вече седи свещеникът на общината, този странен и надменен унгарец с азиатски лик; навежда се със сплеснатия си нос над картите, във ведрото с лед под масата се изстудяват киселото вино и содата, играят на карти с дядото на моята лятна дружка, който дори и на тази обществена забава не сваля фермерската си сламена шапка с широка периферия... Свещеникът играе обезпокояваща, важна роля в живота на общината и на фамилията. Беше човек с артистични обноски, рано прошарен, по загорялото му от слънцето младо лице искряха подигравателно пронизителни и страстни черни очи; пълнокръвен, неограничен характер, но трябва да е бил съзидателен човек, още тогава вършеше много за селяните, стоеше на страната на народа и затова се страхуваха от него и често го обвиняваха пред епископа. Тези образи бяха статисти при първия, опасно драматичен момент в живота ми.

Но за подробностите на злополуката и днес си спомням само през мъгла, с отвращение. Ударът ме стигна неочаквано, съкруши ме напълно, в сътресението от избухването „мотивът“, който по-късно тъй трескаво издирваха, се разби на дребни късове. В този миг се възпламени онова необятно, складирано от години запалително вещество, което от ден на ден се трупаше все по-обилно край мен.

Започнах да крещя с пълно гърло, като ранено животно, и с цяло тяло — бях четиринайсетгодишен, развит и силен юноша — се блъснах в някаква заключена врата. Пристъпът не трая дълго, но напълно ме изтощи. Навън в градината гласовете замряха; лежах неподвижно на пода, сетне бавно започнах да се влача из стаята; спомням си отчетливо тези минути. После отново всичко се замъглява, споменът за „изживяването“ остава фрагментиран, непълен, отделни късове завинаги са се изгубили. Дори не зная как съм се измъкнал от стаята, дали вратата е поддала или през прозореца?... Знаех само, че вече не издържам и трябва да си тръгна оттук; завинаги и безвъзвратно трябва да се отскубна оттук, от това семейство, от близостта на роднините; и при тази мисъл ме обзе ужасно отчаяние. Струва ми се, че исках да остана, надявах се на някакво чудо; но знаех, че чудо няма и сега вече трябваше да остана сам за цял живот. Минах през градината, без да бързам, и не срещнах никого; знаех, че всяка стъпка ме отвежда окончателно оттук, връщане няма, евентуално само изкуствени и насилствени решения, които от време на време ще поддържат в равновесие живота ми и връзката със семейството. Повечето от хората изстрадват това откъсване, но мнозина от тях — при по-щастливи и по-безметежни обстоятелства. В градината вървах вече спокойно като човек, който знае, че няма човешка сила, която да го възпре по пътя; и с някаква опака целеустременост, защото се стремях не „нанякъде“, а далеч отнякъде; но без всякакви условия, понасяйки последствията. Градината бе пуста, семейството изглежда се бе оттеглило малко преди това в овощната градина или край пчелина; вървах по шосето, трябва да е било единайсет предобед,

много горещ късен августовски ден; нивите бяха вече ожънати, вършачка бръмчеше недалеч от чифлика. Вървах така до вечерта.

Минах през три села, следобед в едно от селцата ме спря млад свещеник, капелан в общината, и с подозрение ме заразпитва. Отговарях лаконично на въпросите му, седнах до него на пейката пред сградата на енорията, постояхме тъй известно време. Разпитваше ме предпазливо, донесе ми вода в гърненце и ми даде да пия. След малко се изправих, подадох му ръка и казах, че трябва да тръгна, „защото имам работа“. (Той беше разказал това на жандармите.) Съпроводи ме до оградата, но като по чудо не ме възпря дори с жест; дълго усещах погледа му върху гърба си и въобще не се обезпокоих, че съм се срещнал и разговарял с него; чувствах такава сила и спокойствие, които никой не можеше да разклати. Навярно и капеланът бе отстъпил пред това чувство за сигурност, когато ме пусна да си вървя; мисля, че все пак дълго е гледал смутено подире ми, съзерцавайки ме и мълчейки в безпомощното си изумление; явно, не е хукнал да алармира жандармерията, а едва по-късно, когато стражарите от общината били вече мобилизирани, насочил преследвачите по дирите ми; сякаш бе естествено един облечен по господарски юноша да броди из селата без багаж, защото „имал работа“... Това спокойствие обезоръжаваше всекиго, когато срещнех по пътя; никой не ме питаше относно целта на пътуването ми, нито пък откъде идвам и защо... Вечерта стигнах в гората.

Доста далеч, на един ден ходене пешком трябва да съм бил тогава вече от имота на чичо си, защото пътем здравата крачех, понякога дори тичах. Гората не ме плашеше, нито нощта; някак маловажно изглеждаше всичко това пред кошмара, който ми се беше случил него ден. По пътя сякаш мъглите се вдигаха около мен, виждах местности, странни образи; ехтеше гласът на един от моите възпитатели, тъжното лице на баща ми, виждах отчетливо и майка си как играе с мен — в незапомнени времена — на голямата веранда на вилата, в единия ъгъл, тя ми прави лекарски кабинет, аз съм лекарят и на голям картон изписва името ми с ръбати букви. И един друг спомен, книжка с картинки, която получавам като подарък след дифтерита: вече съм прехвърлил три години, но упорито мълча, семейството не успява да изкопчи дума от мене, мислят ме за недоразвит и отчаяно ме увещават да говоря; лежа след боледуването в леглото, прелиствам

книжката с картинки и изведнъж извиквам: „Ей я милата маймунка!“ И пак майка ми, все майка ми: веднъж бе много болна и когато оздравя, заминахме двамата за Бартфа; вече съм навършил четири годинки, майка ми по цял ден лежи в стаята на страноприемницата и ми дава „възрастни“ задачи: да купя марки за писмата ѝ, сутрин аз вземам до извора прясно изпечения хляб и съм толкова щастлив и горд. Веднъж пътувахме за Карлсбад, в хотела ни дадоха задушна стая с изглед към двора, прозорецът е обърнат към вътрешния двор, виждам от него брандмауера и решавам, че никога няма да пътувам, защото у дома всичко е много по-красиво и по-весело. И друг път, прибира се нощем вкъщи с баща ми, не спя, лежа в креватчето с решетките, дойката е изчезнала някъде, чакам я от часове в тъмното и с плачлив глас, със страховит укор казвам: „И котка, и тигър да дойде, никого не го е грижа за мене!“ — и тогава се надвесва в тъмното към мен и лицето ѝ е тъй бяло... Мамините думи ме съпровождат из пътя, просто не разбирам какво се е случило с мен, къде сбърках? Разсъждавам тъй спокойно, сякаш действително се движа към целта; а целта е просто да съм по-далеч оттук. Ако с човек се случи нещо — имам предвид, когато животът му придобие истинска посока и се отклони по пътечка, откъдето не може да се върне повече обратно —, всички препятствия се отстраняват от пътя му. Знаех, че така доникъде няма да стигна, че това бродене е безцелно, рано или късно ще ме заловят и тогава ще видим какво ще стане; не мислех за авантюри, не копнеех за чуждестранния легион; просто бях избягал от дома и по пътя научих, че това е всичко на всичко смисълът на тази екскурзия, вече никой нищо не може да стори, разривът се е случил, дори и аз вече не бих могъл да променя реалността. В такъв момент всички са безсилни срещу бунтовника, никой не препречи пътя ми, само гледаха подире ми и се отбиваха встрани, както от изпадналия в амок. Сега, след време, ми изглежда, че това няколкочасово бродене е било най-дългото пътуване в живота ми. В тъмната гора вървах спокойно, все едно познавах пътищата и не би могла да ме настигне опасност, за тук съм тръгнал, тук ме и чакат. Беше ясна, топла нощ. Срегнах и въглищари; но тогава вече бях изпаднал в унес и не си спомням дали са ме питали нещо. Останах при тях, докато жандармеристите не ме откриха.

Откараха ме у дома с кола — двамата жандарми и чичо ми; възрастният човек седеше безмълвно в колата и ме зави. През целия

път мълча, нито бе строг към мен, нито ме утешаваше. Заведоха ме в кухнята на замъка, защото не исках да влизам в стаята, не издържах гледката на роднините, братята и сестрите си. Дълго седях до топлата печка, втрисаше ме от студ, прислужниците безмълвно ходеха наоколо и ми хвърляха ужасени погледи, както на злодей. Сетне дойде баща ми и ме отведе със себе си.

В живота не се случват „големи неща“. Ако по-късно погледнем назад и потърсим мига, когато с нас се е случило нещо определящо, необратимо — „преживяване“ или „произшествие“, което е преобразило по-сетнешния ни живот —, най-често откриваме само подобни скромни дири или дори и те липсват. Всъщност няма друго „преживяване“, освен семейството; и няма друга „трагедия“, освен мига, когато трябва да решиш дали да останеш в семейството и в неговите прострени в голям, обширен радиус варианти, в „класата“, в миогледа, във вида — или да тръгнеш по своя път, знаейки, че сега вече си останал завинаги сам, свободен, но прицел за всекиго, и можеш да си помогнеш единствено сам... Бях четиринайсетгодишен, когато избягах от вкъщи; сетне вече ходех у дома само на посещение, на официални празници, за кратко; времето е ефикасен анестезиолог и понякога дори ми изглеждаше, че раната е напълно заздравяла. Много по-късно обаче, след петнайсет, двайсет години се възобнови изневиделица, „безпричинно“ и ме заболя направо непоносимо; после отново изтръпна и заговорихме за друго. Тук бих искал да опиша истината. Привиквам към истината, както тежко болният — с опасно за живота, горчиво лекарство; може да ме погуби, но може и да помогне; всъщност нямам какво да губя. Истината е, че за душевната си нагласа, за обратите на съдбата си не мога да виня никого.

Болезнени изживявания ускориха онзи бунтарски процес, който се разрази у мен на четиринайсетгодишна възраст и оттогава продължава с ритмично повтаряща се периодичност; зная, че така ще бъде, докато съм жив. Никому не принадлежа. Няма нито един човек, приятел, жена, роднина, чиято компания бих издържал по-дълго време; няма човешка общност, бранш, класа, сред която да се приютя; по светоглед, начин на живот, душевно поведение съм буржоа, но навсякъде свиквам с другите по-бързо, отколкото, ако съм сред буржоа; живея в анархия, която за мен е безнравствена и трудно понасям това състояние.

Травмата е по-отдавна, навярно онаследена, отпреди живота... Понякога дори си мисля, че липсата на корени у една загиваща класа

навярно ме разяжда отвътре.

Човек живее в мрак; един ден мъглата се разнася, но яснотата не може да му помогне много. Защо човек си тръгва без особена „причина“ от доброто, осигурено семейство, от топлото леговище, от душната и сладостна скритост и принадлежност, която почва с майчината утроба и сетне продължава да пази и крие онези, които ѝ остават верни: в семейството, в набъбналото в класа, в държава друго, по-голямо семейство; трябва само да останеш, да не пристъпваш омагьосания кръг и от първия до последния удар на сърцето ти закрилящи и могъщи ръце те повдигат, хранят, обличат, приемат и бранят... Защо даден тип хора напускат тази сигурност, тази организирана идилия, чието темперирано слънцегреене пръска лъчите си над всеки етап от послушния живот? Един предобед си тръгнах от чичовия замък, за да не намеря никога повече своя дом, никъде и при никого. Понякога ми се струваше, че това състояние е навярно цената на една душевна нагласа; навярно това е цената на „труда“... Даром не я дават, даром не дават дори страданието, което е атмосферата, условието за творчески труд. Не дават даром дори нещастieto. Писателската работа — каквото и да е качеството ѝ — изисква да държим сърцето, нервите и съзнанието си на един по-палещ от обичайните житейски усещания топлинен градус. Няма пазарене, няма дали си „заслужава“ — човек не може да се договаря със своята идея-фикс, която другите биха могли да считат за „мисия“, и да ѝ поставят етикети с привлекателни знаци; нейното оголено и недодялано име, мисля си, е все пак идея-фикс... „Щастливецът“ не твори; щастливецът е просто щастлив. „Щастieto“ никога не ме е привличало като житейска цел, която може да бъде методично приближена; по-скоро някак го презирах; такова държание е несъмнено патологично. Наистина е трудно със „здрав разум“ да се проумее какво кара човека да изостави предателски „слънчевата страна“, семейството и по-късно — онази щедра и толкова уютна житейска общност, която произтича непосредствено от връзките на семейството: пътят пред мен бе прав като стрела, трябваше само да се настаня „наготово“ в онази голяма, обширна среда, към която принадлежах по своя произход и класа... Сигурно от отвъдната страна щяха да се намерят за мен и писалище, навярно дори и удобно кресло, и — което е още по-ощастливяващо — каква солидарност, каква щедра общност на интересите и спомените

би могла да ме чака отвъд! Но един ден аз поех по шосето за Асод и този път не ме изведе наникъде. Ала понякога все пак мисля, че навярно ме е извел; за някой и друг миг — при самия себе си; и при малцинствата, с които чувствах родство, чиято съдба, макар и за ден до пладне, приемах като собствена. Защо от мирната и подредена идилия на мира понякога се въздигат групи, класи, големи общности и в самозабрава се впускат в авантюрата на разрушението?... Защо не му е добре на човек на земята? Все още не бях формулирал този въпрос тъй поетично и ораторски, когато избягах по шосето за Асод от семейството — от всякакви семейства, от онова конкретно и тясно семейство и от другото, от голямото семейство на рода и класата —, но той се таеше у мен неизразимо, даже и без съмнителния патос на думите. Двадесет години оттогава. Често говоря за друго; но го чувам непрестанно.

Един писател веднъж взе да ме учи, че тази неудовлетвореност и безпокойство е напастта на западния човек. И една жена ме учеше, че това е онази „писателска болест“, която не носи друг вид удовлетворение на духовния човек, освен това, което му дава професията. Може да съм писател. Това желание за бягство все ме съпътства оттогава, в определени житейски периоди то се разгаря у мен, възпламенява житейските ми рамки, въвлеча ме в скандални ситуации, в мъчителни, неловки кризи. Така избягах по-късно от нарочената за мен професия, така се изплъзвах от време на време от брака си, забърквах се в „авантюри“, като едновременно бягах от тях, изплъзвах се от емоционални връзки, от приятелства, побягнах в своята първа младост от град на град, далеч от уютния и познат климат в чужди климатични зони, докато тази постоянна безпризорност не ми се стори естествено състояние, нервната ми система не се настрои на това усещане за опасност и чрез някаква изкуствена „дисциплина“ най-сетне започнах даже да работя... И днес живея така, между два влака, две изплъзвания, две „бягства“; като някой, който никога не знае за каква опасна, вътрешна авантюра ще се пробуди? Привикнал съм към това състояние. Така се започна.

Семейният съвет реши да ме интернира; дадоха ме на пансионат в Пеща. Това разрешение се хареса всекиму, не и на баща ми. Мен ме очарова. С удоволствие си тръгнах от дома и, естествено, представях си, че с родния град вече нищо не ме свързва... Баща ми, вечният мирови съдия, пастирът на семейството, ревностно би ни помирил и сега, той изпробва всичко, с вярата, че ще възвърне нарушеното фамилно равновесие, но тъжно, почти с отчаяние трябваше да се убедя, че нещо се е разбило и не си заслужава да се слепяват отломките. В края на ваканцията отпътувахме заедно за столицата.

Все пак оставях някого у дома: една от нежните и симпатични фигури на моето детство, приятеля, навярно единствения приятел, с когото бях успял да се сдобия в живота. Колко чисто, никога неповторимо и незаменимо — с каквито и да било други отношения — приключение е първото момчешко приятелство! Никога по-късно не получих от хората онова, което бях получил от това детско приятелство; така и не срещнах повече другар в живота. В семейството влеченията са обладани от ревност, честолюбие, интереси, но и мъчително-празничното, болестно, неправдоподобно и трескаво състояние на любовта не дарява кроткия покой, проникновената идилия на безгрижие, добронамереност и случайност, каквото е първото приятелство между две момчета... Никой не очаква нищо; даже вяност. Разхождаме се цели години из това чувство, сякаш в някакъв приветлив, постоянно ведър климат. Моят пръв приятел бе изключително нежно и признателно, чисто по нрав момче. През чувствителния период на младостта това приятелство ме съпровождаше докрай; бяхме вече поотраснали младежи, когато се развали, разтрогнах го аз, тази връзка също вече ме обременяваше и един ден се отскубнах брутално от нея. Но дори и по-късно, след „скъсването“, той всеки път ми протягаше ръка и бе единственият човек, който — чак до смъртта си — ми остана верен. Умря млад, едва навършил тридесет години.

Дьони, „дете на богати родители“, не обръщаше особено внимание на авторитета на семейството; бабата и дядото на времето

бяха арендовали земя в околността, бащата обитаваше вече собствена къща и живееше от лихвите върху имотите; Дьони беше най-малкият в семейството, късно дете на изнурени и възрастни родители, навярно не бяха очаквали чак толкова присърце тоя изтърсак, дошъл с неприлично закъснение. Беше дебело, лениво момче с безутешен поглед. Вкъщи малко се чудеха, че дружа с това дете; но не се възпротивиха. У Дьониеви всичко бе различно, чуждо и обезпокояващо. Бащата, този гневлив библейски старик, седеше по цял ден край прозореца и с недоверие съзерцаваше приятелството ни, никога не ми промълви нито една-единствена дума и на поздрава ми отвърщаше само с ядовито ръмжене. Когато се запознах с Дьони, майка му беше вече починала и мястото ѝ до бащата и детето бе заето от една гувернантка и безброй приходящи роднински жени. Моят другар, най-малкият измежду многото деца, се възпитаваше самотно край старика, срамуваше се от богатството на баща си, срамуваше се от благосъстоянието, което старецът излагаше на показ с грубовата надменност, още нямаше четиринайсет години, когато с рядка прямота и прозорливост ми поясни, че те не са „земевладелци“, а само предприемачи на земята. Беше момче с лъчезарен ум и изумително образовано. Дьони пишеше стихове, когато аз още не смеех да съчиня сам дори домашни... четеше „модерни“ поети, за първи път той ми даде в ръцете Толстой, четеше с критерии и критичност, презирахме дълбоко забавленията на връстниците си, бяхме се вгълбили в буквите. Струваше ни се съвсем естествено, че и двамата се отдаваме на буквите и някога ще станем писатели, или може би поети... Нямаше защо да мечтаем за това, то по неизбежност произтичаше от срещата ни. Винаги съм чувствал, че Дьони е по-умен, „по-истински“ от мене. Никога не му го казах и мисля, че много би се изненадал, ако научеше, че в компанията му се измъчвам от чувство за „нископоставеност“... Беше по-различен от мен, по-образован, самобитен мозък. Във всеки случай бе много по-добър човек, по-търпелив и по-мъжествен от мен. Много скоро той стана незаменим за мен, а приятелството ни — като някаква сериозна и достойна за уважение връзка — биваше търпяно и в училище, и в семейството, или в началото поне си затваряха очите. По-късно решиха, че Дьони е моят „зъл гений“; но тогава вече се бяхме врекли един на друг и бяхме единни срещу всякакъв вид родителски и институционален терор.

Дьони се чувствуваше в „литературата“ у дома си, като истински писател; не познаваше живот или удовлетворение различно от това, което му даваха буквите. Играехме с литературата така, както съучениците ни играеха на стражари и апаши... Сигурно е, че нито за миг не сме били дилетанти. Как човек става писател?... Не зная. Не си спомням някакво единствено, свързано с конкретен повод „изживяване“, което да е било „решаващо“ за мен, да е създадо писателската ми нагласа, онази особена способност да виждам и да чувам, да е разкрепостило изразните ми способности. Откакто се помня, съм се подготвял да пиша. Никога не съм помислял, че за мен е възможен и друг начин за изразяване, освен мисъл, фиксирана в букви. Мисля, че на четиринайсетгодишна възраст бях поне толкова подготвен писател, колкото съм сега; тоест, не умеех да пиша, но възприемах живота като повод за изразяване, и звученето на литературата ми бе в кръвта; навярно по-първично, отколкото днес, когато съмненията, опитът, множеството експерименти вече са ме пообъркали, греша доста и в работата ме съпровожда постоянно отговорността на задачата и несигурността, мъчителното недоволство, които познанието за пределите на моите способности поддържа будни у мен. Мисля, че с Дьони започнахме донякъде отвисоко; с Шекспир и Толстой; и истински презирахме всичко, което не е „чиста“ литература... Не знаехме, и откъде ли бихме могли да знаем, че литературата не е само сбор от върховни постижения; никак не бяхме скромни, дори и спрямо себе си, и скоро преграднахме. През краткия си живот Дьони пишеше само отделни редове, не посмя да се захване с нещо, почиташе набожно професията; и когато аз се забърках във вестникарството, той ревниво ме умоляваше, както монах би умолявал своя решил да напусне вярата другар; сетне ме остави на съдбата ми... В детството си играехме на „писатели“, и през ум не ни минаваше, че би могло и другояче. От момента на осъзнаването си се подготвям да пиша и днес чувствам, че от дете работя, и то не върху отделни задачи, а над една монолитна „творба“, която е несъвършена, грапава, цялата с плевели и с непотребен материал, но отвъд конкретните задачи тази цялост ме ангажира, стремя се да прозра контурите ѝ по някакъв начин; понякога ясно и отчетливо виждам отделни детайли; но „цялостта“, разбира се, остава замъглена и необозрима...

Дьони ме учеше, че си струва да нарушиш мълчанието само с чист глас, в празничен момент. Мен обаче сякаш смъртен страх ме подстрекава и до днес: да бързам, да говоря. А той замълча трийсетгодишен, преди да беше проговорил.

Баща ми бе много добър с мен, когато ме съпроводи до Пеща... през тези дни беше целенасочено, преднамерено добър към мен. Отседнахме в хотел в Буда, в пансионата трябваше да постъпя чак след десет дни. Дързостта ми бавно ме напусна, за нищо на света обаче не исках да покажа отчаянието си. С приближаване на времето за настаняване и слагане на униформата зъбите ми тракаха, хлипах и очаквах мига, сякаш щяха да ме отведат за дълго в затвора. По цял ден ходехме из града; Пеща бе страховита и отблъскваща със своите недодялано-чужди, необозрими размери, с особената си, „пещенска миризма“, беше шумна и тържествена, като театрално представление, невъобразима, като декор... Чувствах, че моят роден град — в миниатюрен вид — е „по-истински“ град; и чак по-късно разбрах, че предположението ми е вярно. Големият град ми се стори по-скоро беден, вулгарен. Бях ходил и преди това в Пеща, веднъж след изпит родителите ми ме заведоха за няколко дни на посещение при роднини, тогава зърнахме и Блерио^[91], летеше със своята омотана с върви телена машина над Ракош; това изключително зрелище обаче не ме покърти особено, чувствах го някак естествено, смятах, че съм виждал и по-големи чудеса... На тази разочарованост ѝ липсваше каквато и да била дръзка, юношеска надменност; дори не посмях да кажа някому за това, по онова време смятах всичко за „естествено“, даже и „чудото“; и чувствах ходещия по земята за не по-малко чуден от литналия във въздуха. Бях преизпълнен от литература, емоционален и горделив; предусещах, че отвъд видимия свят има чудеса, по-сложни от самата действителност... в онези мигове, на около четиринайсетгодишна възраст, навярно и аз, като повечето хора, бях поет.

Тогава живях няколко дена с баща ми в такова неестествено изобилие, както човек живее за мигове в някоя много изтънчена и особено хуманна килия на смъртник. Като връх на това голямо изобилие по цял ден се возехме с кола, на файтон с гумени колела, и в ушите ми завинаги се е запечатало пухкавото, безшумно скрибуцане от колелата, тихото потропване на конските подкови по дървената настилка на булевард „Андраши“; тъй изискан не бях виждал досега

баща си, дори не подозирах, че има и такъв живот... И все пак, чувствах се някак гузен в това голямо благоденствие; „гузността“, че когато живея добре — а колко обичах „да живея добре!“ —, върша зло някому, не премина и ме съпътстваше докрай и през по-късния ми живот. Не ме е било особено грижа за обратната страна на живота, не мога да обясня това съзнание за вина, всички деца са вродени „богаташи“, докато животът не ги отучи от техните нужди, които нямат граници. Погълзах изтънчените новости — бе топла ранна есен и обядвахме всеки обед навън, в аристократичната гостилница на Варошлигет, където познавах баща ми и го обслужвах с реверанси; колко горд бях с него! — и в същото време ме обземаше притеснение, човъркаща напрегнатост и не се чувствах нито сигурно, нито уютно и удобно в това изискано благоденствие... Баща ми не ме отегчи с музеи, предостави ми да избира забележителностите от пещенската панорама по свой вкус. Пеща кипеше, цялата в облаци вар, строеше се на всеки ъгъл; по онова време с трескава бързина, в пресилени размери се градеше ефектната фасада на столицата на голямата, щастлива, богата империя. Тази голяма суматоха излъчваше дъх на търгашество; в Пеща винаги си мислех за нашия малък и изящен град, за къщите с ренесансови фасади, за сводестите стаи, и свеждах очи от смущение и срам пред надвисналите, бездушни кооперации на Кръговия булевард... Предпоследният следобед отидохме с баща ми в „орфея“; очаквах изключителни, дори непристойни гледки, но на сцената излязоха само тюлени и акробати, а един много дебел човек със сламена шапка и бледо като луна лице изпя песен със следния текст: „Дали видяхте Будапеща нощем?...“ Тук такси го презрях донякъде. В Пеща останах „провинциалист“, от първия миг упорито се чувствах провинциалист, съзнателно и обидено-горделиво; това чувство и днес понякога ме изненадва в този град.

Един следобед се качихме на такси — тогава бяха тръгнали първите таксита в града и стрелката на таксиметъра скачаше застрашително бързо —, и се отправихме към пансионата в Буда. Баща ми остана с мен до последния момент. И аз го стисках за ръката, хлипайки, тук вече нямаше място за недоразумение. В канцеларията ни прие свещеник с черно расо, официално любезен; той бе ръководителят на пансионата, именит младежки писател и застаряващ педагог. От салона на внушителната сграда можеше да се види Дунава,

къс от сивите сгради на Пеща; по стените на стаите нагъсто бяха наредени разпятия и сложените в рамки фотографии на обществени знаменитости, патроните на пансионата. Вписаха името ми в една голяма книга, директорът поговори вежливо с баща ми и сетне с умно, опитно и кротко движение ме хвана под ръка, като че ли ме успокояваше: „Е, няма чак толкова да боли!“ — и дискретно даде знак, че е време да се сбогуваме... Баща ми ме притегли към себе си и веднага след това се озърна толкова безутешно, сякаш с мен действително се бе случило фатално и непоправимо произшествие и вече дори той не е в състояние да ми помогне! Гледах подире му уплашено, с учудване... Озърнах се в стаята, черният свещеник седна пак до масата, запали цигара, дълго издихваше дима и с учтив, безстрастен глас, без да заплашва, с успокояваща простота каза: „Зная всичко за теб. Ще те държа под око.“ Позвъни и ме предаде на един от възпитателите.

В стаята спяхме тридесет и петима, пансионерите от един випуск спяха и учеха в обща зала; само на храна се събирахме, близо двеста души, в общия, голям рефекторий^[92]. Аз попаднах сред петокласници и шестокласници; до днес не зная защо — навярно така са искали да неутрализират „преждевременната ми зрелост“ или свещеникът, който „знаеше всичко за мен“, е предпазил по-малките от моята компания? В голямата спалня имаше две редици легла, отгук се отиваше в умивалня с половин дузина кранове и умивалници, а в дъното на залата, зад една врата, от чиято шпионка — на синята светлина на нощната лампа — можеше да се държи под око всяко движение на спящите, спеше дежурният възпитател... Домакинът ми посочи място за спане между две големи момчета от шесто отделение; единият беше граф от Папа, другият — син на богат земевладелец от Пещенска област. Младият възпитател ми показа и работната маса в общата зала за занимания и ме остави сам; тук-таме се виждаше нарядко някой от възпитаниците, миеха и почистваха сградата, празникът *Veni Sancte* щеше да е чак след три дни и всеки прекарваше тези три дена, както намери за добре, новаците се шляеха в градината и в залите без особено разпределение на времето и опознаваха тайните кътчета на голямата сграда. Влязох в занималнята и седнах на посочената маса; бе писалище, отрупано с дързорезба, с мастилени петна в чекмеждето, близо до прозореца, виждах двора насреща и слугинските коридори на олющената

кооперация — колко пъти съм съзерцавал през дългия си плен тази рушаща се жилищна казарма в Буда! — в залата бяха подредени още три дузини писалища, в строг военен ред; изобщо всичко тук напомняше по-скоро казарма, отколкото училищен пансионат. Никъде не видях цветно петно, приветлива мебел, нито подходящи за селска ваза полски цветя; обходих докрай залите, на всеки етаж имаше по две учебни стаи и две спални, в едната зала открих маса за билиард и книги в шкаф с решетки. Никой не ме заговори. „Старите“ пансионери редяха нещата си с демонстративна небрежност и юношеско нехайство, като безмилостно внимаваха да не ме забелязват; с тъгата и изоставеността си трябва да съм бил жалка фигура. Вярно, след половин година и аз се държах така, извърщах се с безмилостно, нагло равнодушие, когато идеха новациите. Миризмата бе задушлива, като в болница. В спалнята открих багажа си и го разопаковах; тесни шкафчета, които се затваряха се с ключ, се редуваха под номера в коридора и всичко, шкафът, даже спалното бельо вонеше, сякаш е било обляно с дезинфектант, с някаква разновидност на карбола. Действителността се оказа по-отчайваща, отколкото си я представях. Потискащото усещане за самота растеше на половин час. Седнах на леглото си в смрачаващата се спалня и се загледах неподвижно през прозореца. Долу в градината ритаха топка неколцина от „старите“, чувах военни команди, съзерцавах с отвращение чуждите легла, наблюдавах безпощадната публичност, в която трябва да живея, да спя и да будувам оттук нататък, и никога, нито за миг вече няма да съм сам... Побиха ме тръпки. През мрачната зала премина клатушкайки се несигурна фигура, спря се пред мен, мярна ми се ниско, пухкаво, бяло лице, и много тихо, с молец за извинение глас някой каза: „Аз съм Крес; но тази година ще бъда частен ученик, защото съм много болен.“ И с хладни, меки пръсти хвана ръката ми.

---

[91] Луи Блерио (1872–1936): френски пилот и авиоконструктор, прелетял за пръв път над Ламанша от Кале до Довър на 25 юли 1909 г. (Бел.ред.) ↑

[92] Рефекторий (лат.): трапезария. (Бел.ред.) ↑

Животът понякога е благосклонен; в критични моменти край мен винаги се спираше някой Крес и неуверено ме даряваше с няколко незначителни по своята тежест думи. Крес не принадлежеше към особено интелигентните възпитаници в класа. Трябва да ми беше връстник; и бе тъй странно-изискано болен; болестта сякаш го облагородяваше... Вече беше съвипускник на „големите момчета“, но родителите му все още го караха да ходи с кадифена мантичка с връзки отстрани; ръцете, лицето, тялото, всичко беше тъй невъобразимо, нездравословно бяло, млечнобяло, наситено бяло; и представете си при този цвят на кожата светлосини очи и бледоруса — сега е модно да се казва: „латиненоруса“ — пухкава коса, дълги мигли. Под примигващите му, винаги мъничко възпалени очи грееха тъмнокафяви лунички. Ходеше бавно, чак и ръката си повдигаше предпазливо, говореше разчленявайки думите, цялото му същество издаваше недоверчива бдителност, всъщност будеше представа за много благороден порцелан, гледах го направо със страх, дали ако седне или по време на ходене се допре до нещо, няма да се счупи... Крес беше математик и болен; искам да кажа, не се занимаваше с нищо друго, само с математика и с болестта си; училищните задачи, детските забавления, обкръжението, нашите игри, всичко това бе второстепенно. Страдаше от хемофилия; говореше за своята болест безстрастно, вещо, придавайки си донякъде важност, разкрасяваше беседата си с чуждици, както изтъкнат млад лекар би говорил за заболяването на трето лице. Не го интересуваше нищо друго, само хемофилията; цитираше случаи от литературата, знаеше, че в големия романен цикъл на Зола „Ругон-Макарови“ едно от децата излинява от тази болест; сериозно, без трагична отсянка, безпристрастно и с вежлива готовност обясняваше във всеки час от деня симптомите, начините на лечение на хемофилията, сериозността на своя случай. Болестта бе изолирала Крес от класа, той приемаше делничните задачи като задължителни за себе си по-скоро от прилежност. С примигващи, възпалени очи, той гледаше безкрайно сериозно на всичко. Крес никога не бързаше; разхождаше се между живота и смъртта,

обмислено, съзнателно като човек, който има достатъчно време за всичко. По-късно установих, че не непременно нежно съчувствие или пък неясно и внезапно надигнало се вълнение го е подтикнало тогава, първата вечер към близост; просто е търсел другар, възприемчив и старателен, комуто да разкаже някои по-стари, основни и други, по-фини и нови подробности за своята болест, на която гледаше постоянно като на един от генералните въпроси на всемира и човечеството. Този обективен егоизъм го беше обзел напълно. Изслушваше оплакванията ми, мнението ми сериозно и с хладен интерес, както възрастният — жалбите на детето. Някак особено, едностранчиво и непохватно, Крес бе „пораснал“ преждевременно в болестта; не знаеше нищо за живота, но със смъртта живееше едва ли не в добри лични отношения, говореше за кончината с посветена апатия, провлачено и с монотонен глас като човек, който беседва по досадно познати теми. Никога не го разбрах напълно, но според него математиката — другата сфера на Кресовите интереси — бе непосредствено свързана с болестта, едната някак произтичаше от другата, болестта обуславяше математиката, двете си принадлежаха. Най-малкото за Крес... Понякога ме беше страх от него. Във всеки случай той бе първият, който ме заговори с човешки глас в големия дисциплинарен пансионат на моята младост.

След ден-два разбрах, че съм един от париите-изгнаници на обществото, един от последните, анонимен никой, нищо, с неимоверна борба, с непрестанно вслушване, с коварство, злост и решителност навярно ще постигна да ме търпят известно време; за равнопоставеност обаче няма защо да мечтая, не съм част от тях... Първата вечер, когато пансионатът бе в пълен „състав“, легнахме в железните кревати, събличайки се под някакъв военен ритъм, възпитателят мина между шпалира от легла, сякаш правеше преглед на новациите, които и без друго се бяха проснали в леглата, неподвижно сковани — когато угасиха тока и над трийсет и петте детски глави светна нощното осветление, синята електрическа крушка, разбрах, че съм попаднал в клопка, над мене бдят неумолими сили и трябва да си отворям очите на четири, ако искам да се изплъзна невредим... Разбрах, че семейството не ми е повече защита и от днешния ден ще трябва да живея в „обществото“; „общество“ е цялото това множество от странни, недисциплинирани, склонни към всяко добро и зло частни

съдби тук, около мен, които и в будно състояние, и насън, всяка минута от денонощието контролира, пречупва, дисциплинира, наказва, укротява един по-висш и могъщ промисъл. Тази нощ въобще не спях. Реших да мобилизирам всичките си способности, да внимавам, да бъда предпазлив, да не предам нищо от себе си. Последваха тежки дни и чак след дълъг и мъчителен период, с цената на горчиви уроци и болезнени жертви, аз успях да осъществя плана си. Преди всичко трябваше да науча, че хората са безмилостни един към друг без особена причина, дори без цел, при всеки възможен случай; и това им свойство произтича от самата им природа, няма защо да се окайваме. За новака започваха два вида живот: единият, официалният, контролираният, който протичаше пред стоокия Аргус на по-висшите органи, той беше по-лек и поносим; другият, невидимият, скритият, бе игра на избуяващи интереси и сили, на внезапно разгоряли се зли или добри дарби. Това вече не беше бленуваният живот на „бандата“, не, изведнъж затънах до шия в непристойното, сътворено от плът и кръв „общество“ — живеехме непрестанно като съучастници в някакво зло, в лицемерно притворство, в своего рода „наваштеуслуги“ сервилност, дори и на четири очи; и задължителната сред затворниците разбойническа чест, която дори по-решителните не се осмеляваха да престъпят, по-скоро само обогряше, отколкото смекчаваше великата борба за утвърждаване. От своя чувствителен и комплициран, във всеки случай по-висшестоящ детски частен живот изведнъж пропадах обратно в света на юмручното право. И не след дълго се научих да използвам юмруците си.

Разбира се, завиждах на Крес и неговата хемофилия, по чието благоволение той вегетираше помежду ни в някаква респектираща екстериториалност; не живееше в пансионата, но следобед учеше с нас в общата занималня, толкова и тогава, когато му бе приятно... Ние, останалите, живеехме и учехме по задължение, спяхме и се развличахме по задължение. Както и да погледнех, бях си пъхнал главата в хомот. В зори се строявахме пред умивалниците, сетне слушахме службата в училищния параклис, след закуска имаше половин час „свободни занимания“, после — уроци, миене на ръце, обяд върху мушамени покривки в столова за двеста души, един час игра под надзора на инструктори, три часа зубрене, един час разходка, в седем и половина — вечеря, след нея — половин час свободни занимания, после събличане и лягане в присъствието на нашите тъмничари... Следобед понякога ни водеха групово на музей и веднъж месечно — на театър; така видях Сачвай^[93] в Националния театър, играеше ролята на крал Лир, хриптеше страховито и блещеше очи. Бяхме седнали в ложата изискано, като принцове; пансионатът внимаваше за славата си на „изискано“ заведение, и в Националния, и даже в Операта седяхме в партерната ложа в празнични венгерки, с бели гласени ръкавици, напомадени и елегантни, както младите офицери. Носехме униформа и в пансионата, и на улицата, офицерска куртка, дълга венгерка, орнаментирана с пищни златни гайтани и дълъг, черен панталон, офицерска шапка с козирка като кадетите; и пехотинците често ми отдаваха чест в полумрака, в неделя вечер, когато в компанията на леля Жюли вървах към дома по улиците на Буда. В училище и у дома обличахме „домашната куртка“, късо „сетре“, скроено тъкмо толкова неудобно и по военному, както и парадната венгерка, само дето по него лъщяха една идея по-малко ширити... И ние усещахме, че сме много знатни с парадните си дрехи, същински малки лейтенанти, напето приемахме с небрежно махване на ръка неувереното козируване на пехотинците и си поръчвахме при шивача „екстра“-шапки, плоско изрязани фуражки с широка козирка, каквито носеха офицерите в армията.

Приходящите ученици също се подбираха в този институт, голямата част от пансионерите обаче бяха деца на магнати. От средите на дребните благородници, на джентрите или буржоазията, какъвто бях аз, бяхме малцина. Всяка вечер в „пушалнята“ — от пети клас нагоре надзирателите ни разрешаваха да пушим след обяд и вечеря — всички тези барони, рицари, графове, папски графове, или както там се наричаха по йерархия, се държаха като истински дворцов елит; старателно обследваха произхода си, проучваха строго бабите и пращадците си и на първо време, докато йерархичната стълбица на компанията не се оформи, не разговаряхме за нищо друго... Тази йерархична стълбица сетне беше благоговейно почитана. Напълно разбираемо е, че в такава компания не се хвалех прекалено нито с чичо Дежьо, месаря, нито с Ерньо, който наистина бе действаш офицер, но по-късно тръгна да свири на пиано по кафенетата. Задоволих се със саксонските си прадеди и с изненада забелязах, че „австрийското ми благородство“, което дворцовият елит също провери, направи твърде добро впечатление и подобри несигурния ми обществен ранг с един-два пункта. Но въпреки това оставах на заден план, сред народа.

В общата занималня най-отзад, до стената, седеше загадъчен и саможив младеж. За него знаех само, че се подготвя за свещеник. В началото търсех компанията на това по-възрастно — шестнайсетгодишно — момче; но, както всички, то отблъсна начаса и мен. Говореше ми хладно и, което най-вече ме изненада, със засегнат, подигравателен тон. Никой не знаеше по-отблизо нещо лично за това момче; учителите ни и възпитателите също се отнасяха към него като към по-зрял, посветен, вече приет в редиците им съмишленик... Не се сприятели с никого от момчетата, двамата с учителя по литература се разхождаха в голямата градина с ръце на гърба, придавайки си важност със старческа походка. И все пак нещо ме теглеше към тази затворена, надменна душа. Чувствах бунтаря у него, вечния съперник. Отговаряше ми любезно, когато го заговорех, оглеждаше ме отдолу до горе, кимаше и отминаваше. Беше като някой пробивен, сплетничещ, амбициозен абат от френски роман; тогава още не бях чел историята на Жюлиен Сорел, но по-късно, когато попаднах на тази книга, ми се стори, че сред редовете наднича притворно-интелигентната усмивка на моя приятел от детинство... Живееше помежду ни самотно, като възрастен. Един неделен следобед — о, тези безутешни, пусти,

сърцераздирателни неделни следобеди, когато по кънтящите коридори не идваше никой за мен и по цял ден седях на прозореца в пушалнята на първия етаж и гледах покривите на Пеща, докато не се смрачеше! — в подобно вгълбено състояние ме изненада този странен събрат; трябва да беше стоял доста време безмълвно зад мен, когато почувствах близостта му; извърнах се назад, познах в мрачината лицето му и с неволно движение му протегнах ръка с щедър, обещаващ приятелство жест. Той отдръпна ръката си и се разсмя... отстъпваше бавно в полумрака на залата и даже и на прага продължаваше да се смее все така угнетително, язвително, страховито, че ме побиха тръпки от него.

Двадесет години по-късно, в началото на лятото, в една гостилница в Буда отново чух този смях. Усетих с призрачна увереност, че може да е само той, бавно обърнах към него глава и съзрях млад учител-свещеник, седнал сред ученици-зрелостници; гологлав, с широки жестове, той председателстваше на почетното място, смеейки се с полупритворена уста. Със същия креслив, страховит смях. Спогледахме се, но не ме позна; бързо платих и напуснах градинското заведение.

---

[93] Имре Сачваи (1845–1939): артист в Националния театър от 1884, през 1909 г. е обявен за пожизнен член на състава. Известен с изпълненията на роли на класически герои. (Бел.ред.) ↑

За болните се грижеха в отделна сграда; и като затворници в тъмница, ние също правехме всичко, за да попаднем от време на време в болницата. Монахини миеха, чистеха и ни готвеха; единствено павилионът за болни се ръководеше от една светска болногледачка. Тази млада жена с креолски тен на лицето, тъмнокестенява коса и месести устни носеше със самобитно кокетство униформата на болногледачките, бялата престилка и колосаното, снежнобяло боне. При една лека епидемия от заушка най-сетне и аз попаднах в близост до болногледачката. Лежах с отекъл врат, загърнат в компреси; лекарят идваше два пъти дневно на визитация и преди прегледа оздравяващите разтъркваха с палец и показалец живака в термометъра, за да се вдигне температурата, разбира се, твърде предпазливо, под одеялото, и не повече от 38,2–38,4 градуса по Целзий. Така можеше да останат още няколко дни в топлия, пикантен курник, вмирисан на йод и етер.

На съседното легло симулираше едно момче от родния ми град: Берци. Живееше в пансионата вече от година, минаваше за вътрешен; мисля, че трябва да беше цяла година по-голям от мен. У дома семействата ни дружаха, като деца често сме играли заедно, той бе диво и намусено хлапе, измисляше недодялани шеги, не се харесвахме, но тук, на чуждото място, търсех компанията му, страхувайки се мъничко от него... Тероризираше ме още като дете. Сега, след като три-четири години се бяхме виждали само през ваканцията и отново се бяхме събрали, аз се чувствах някак по-възрастен, сякаш го превъзхождах, бях укрепнал покрай Дьони, у мен се бе изградила вътрешна съпротива, бях преминал през други изживявания и Берци с гневно изумление забеляза, че магията от детството вече не ме лови, не ме е страх от него, грубостта му, бруталният терор вече не ми влияят.

Спяхме в обща спалня, учехме в обща зала, бяхме заедно във всеки час на денонощието. Чак след време разбрах, че съм се плашел не от заплахите му; страхувал съм се от самия него, от себичната жестокост, с която ми се нахвърляше. Живеех в тревога и страх, защото понякога работеше наистина с изтънчени методи. Ходеше неуморимо по петите ми, заплашваше ме, тормозеше ме тихичко и на

глас. Беше красиво, източено момче, с разделена на път руса коса, наблюдаваше света с живи и лукави очи; беше лицемер и никак не бе глупав; навсякъде усещах изпитателния му поглед върху себе си, в клас, на игрището, дори в спалнята. По онова време някак трябва да съм бил за него един вид цел в живота; аз бях противникът, изпречил се на пътя му, беше се захванал с мене и не ме изпускаше... Събираше „лични данни“ за мен, като детектив и когато един ден се закани да ме предаде на възпитателя, причерня ми пред очите; бях потресен не от евентуалното наказание, нито от перспективата за срама и унижението, а от откритието, че между човек и човека е възможно такова нещо, тази враждебна на всяко съглашение, себична жестокост заради самата себе си... Никога не бях наскърбявал Берци, винаги той бе по-силният, по-сигурният, чувстваше се на този свят у дома, усещах в него онова неназовимо с думи съучастничество, увереността на смелото, на „славното момче“, за която му завиждах, мъничко го презирах и се чувствах безпомощен и подвластен на него. Берци безусловно „имаше среда“ — сред останалите „славни момчета“, които млъкваха, щом приближавах, произнасяха думи, чиито истински смисъл не съумявах да схвана, колкото и възбудено да дебнех и внимавах; подозирах, че светът е пълен с подобни разбиращи се, вечно действащи „славни момчета“ като Берци, те са истинските рушители или пазители на реда, тяхно „дело“ е в крайна сметка всичко, което прави света страшен, объркан, несигурен... Берци просто знаеше, усещаше го с кожата и всичките си сетива, че съм от оня тип хора, от които, и според него, и според всички видими признаци, светът няма никаква нужда; те сеят съмнения и гнетящо безпокойство сред хората и трябва да се изтребват и торможат, когато и където може... Беше се заел със задачата безотказно, въодушевено и с голяма издръжливост.

Баща му, пенсиониран полковник, от време на време го посещаваше в пансионата, привикваше сина си в гостната, откопчаваше ремъка на сабята и го напердашваше ей така, глобално, за дълго време и отнапред. След боя му даваше един форинт и си тръгваше. Берци не се вживяваше в бащиния си глобален пердах, отръскваше се от него, както куче — от дъжда; форинтите обаче оползотворяваше находчиво и резултатно. Надзирателите всяка седмица ни раздаваха „джобни пари“; тези дребни пари, както и другите разходи по възпитанието ни се вписваха в твърде солената

сметка. Сумата вече не помня, дали сме получавали по един форинт седмично или толкова за цял месец? — едно е сигурно, тези джобни пари не стигаха дори за редките и дребни разноски, с които се опитвахме да подсладим еднообразието на пансионната храна... „Да подсладим“ в детския и в буквалния смисъл на думата; по-малките си купуваха бонбони, лакомства; по-големите ги даваха за тютюн и дори за пикантния хумористичен журнал „Фидибус“. Бяхме ящни младежи и при спартанското меню в пансионата даже и възпитаниците с по-фини стомаси често оставаха гладни; по „приходящите“ си поръчвахме вкуснотии от града, особено предпочитани и нашумели по онова време бяха „Ябълката на Тел“, слепен от шоколадови резени, загърнат в станиол десерт, и продълговатите, пълнени с ванилов кисел „неаполитански вафли“... Гризяхме по цял ден подобни неща; по-заможните и по-големите не пренебрегваха и по-сериозните, по-мъжки добавки към храната като сардини, соленки и ловджийски колбас; и Берци съзнателно бе обмислил всичко, когато с бащините форинти положи основите на тайна амбулантна търговия.

В чекмеджето на писалището му, като върху рафт на бакалница, бяха красиво подредени какви ли не деликатеси, способни да раздразнят гладните ученически стомаси: маринована херинга, солени гевречета, неаполитански вафли, захаросани плодове, сухи колбаси и, разбира се, тютюн и цигари. Тайният склад се разчу за кратко време. Всички випуски пазаруваха там, от най-малките до зрелостниците. Ръководеше „фирмата си“ прецизно, с търговска акуратност; трябва да се признае, Берци държеше добра стока — вечер бързо изгълтваше развалените и непродадени продукти и сутрин набавяше на тяхно място пресни —, обслужваше почитаемите си купувачи внимателно и с готовност. И до днес не мога да разбера какъв дявол го беше обсебил, та да се захване с тия лихварски сделки — беше заможно момче и от къщи получаваше всичко, както и останалите, които бяхме настанени в прескъпия училищен пансионат; родителите му шиеха „екстра“-униформи, седеше с бели гласени ръкавици в ложата на Националния и се ползваше от същото обслужване и отношение, както и останалите. Берци все пак се впусна в сделки... Амбулантната му търговия процъфтяваше. Всички възпитаници на пансионата „прикриваха“ Берци, криехме тайния склад, заплетените пътища на контрабандната стока... Във всеки час от денонощието Берци беше на наше

разположение с отбраните си лакомства. Никога няма да забравя доволния му вид, когато следобед в общата занималня, с невинно-лукаво изражение, симулирайки, че зубри, се привеждаше над учебника и в същото време с дяволит поглед дебнеше тайните знаци на „клиентите си“; чрез сложни морзови сигнали те му предаваха желанията си: дали ще е „Ябълката на Тел“ или петдесет грама салам — по време на обяд по-гладните предварително натъпкваха джобовете си с хляб — сетне отивахме „по нужда“, излизахме от залата, а на връщане минавахме край масата на Берци и с отработени движения поемахме желания артикул и го пъхвахме в джоба... Разплащаше се всяка събота с длъжниците си; водеше точно счетоводство, „работеше“ със стопроцентова надценка и за кратко се замогна. Седеше с молив зад ухото, потривайки ръце пред склада със стоки, докато ние зубрехме, съзерцаваше с доволен поглед на гешефтар своите „книги“, в които водеше на строг отчет всяко вземане и даване... За жалост, скоро и аз се причислих към неговите длъжници; и месеци наред трябваше да понасям последствията от лекомисленото си задлъжняване.

Един ден спря пред мен, измери ме с насмешлив, високомерен поглед, погледна във въздуха и между другото рече: „Познавам семейството ти. Може да пазаруваш при мен и на кредит.“ Това великодушие ме изненада, изпълни ме с подозрение. Имах лошо предчувствие и докато разполагах с пари, купувах от него само в брой. Но той направо ми навираше под носа стоката си — не съумях да устоя на изкушението на прескъпата, възжелана „Ябълка на Тел“ — и след първите, по-плахи опити, вече се възползвах все по-настъргено от предоставения кредит. Скоро вече хапвах при Берци на акорд... за закуска в десет часа — цяла консерва сардини; за следобедна закуска — колбас; и неаполитански вафли — във всеки удобен час на денонощието. Обслужваше ме сериозно и с готовност, отбелязваше грижливо с молив всяка сделка в джобно тefтерче с червени платнени корици; и ако понякога, когато „се сдобивахме“ с джобни пари, исках да погася един-два форинта, той с любезен, отбиващ жест отхвърляше частичната вноска и упорито повтаряше: „Познавам семейството ти. В края на срока.“ Тъй елегантно работеше Берци, тъй сдържано, „с дългосрочен падеж“, но мен не ме утешаваше много-много насърчението, че „познава семейството ми...“ Бях му в ръцете. В края на срока, преди коледните празници, спря с леден поглед до

писалището ми и ми прочете от тефтера шайлоковите^[94] сметки. Дължах му някаква невъобразима сума — може да са били и повече от трийсет пенгьо. „Ако обичаш, да ги уредиш преди празника“ — изрече с безцветен глас, официално. И когато проумях думите му, кратко и неумолимо продължи: „Съжалявам. И на мен ми трябва сега пари.“

Щеше ми се да му се изсмея в лицето; що за глупава игра?... — и знаех, че ако свия рамене и го оставя да си прибере дълга, както може, ще пострада той; баща му, полковникът, просто ще го напердаши до смърт и нищо чудно да го изхвърлят от пансионата, като разберат, че е злоупотребявал с пари... Гледахме се втренчено, и двамата знаехме, че за отмъщение и дума не може да става; трябва да си платя дълга, не мога да предам Берци; и отгоре на всичко той е победител в този странен двубой, аз бях показал телесна слабост, тъпчех си търбуха с лакомства, не съумях да устоя, защо тогава да се „надувам“ пред Берци, сякаш съм друг човек, от по-благородна материя и с честолюбие, по-различно от неговото и на останалите „славни момчета“? През дългите месеци, докато хапвах на кредит при Берци, и двамата знаехме, че смисълът на кредитната операция е този, нищо повече, и Берци стоеше със скръстени ръце пред мен; също като Сачвай в ролята на „венецианския търговец“.

— Ще ги уредя след празника, прасе такава — му казах; и ми се прищя да заплача.

— Честна дума — каза спокойно.

— Честна дума — промърморих, скърцайки със зъби.

„Честната дума“ в нашия феодален пансионерски свят означаваше: на живот и на смърт. На другия ден си заминахме за коледната ваканция. Тридесет пенгьо! — навярно толкова пари нямаше и в банката у дома... След празниците, когато вече не бях нито ял, нито спал от вълнение цели три дена, се изповядах на баща си. Даде ми парите и обеща да не казва на полковника. Берци пое безмълвно банкнотите; изглади всяко пенгьо поотделно, сложи парите в джоба, като през цялото време гледаше пода и върха на обувките ми. Треперейки от гняв, пожълтял от унижение, стоях пред него онемял и чаках — какво ще стане сега? Отговорът му беше ненадеен: вдигна внезапно глава, заплю ме в очите, зашлеви ми страхотен плесник и избяга. Никога повече не си проговорихме.

[94] Шайлок (англ.): бездушен лихвар, главен герой на „Венецианският търговец“ от Шекспир. (Бел.ред.) ↑

Пансионатът... В призрачна редица се люлеят сенки в униформи от тези затворнически години. Онанизмът беше всеобща напаст сред момчетата; нощем випускът се измъчваше в общата спалня, едни пред други; следобед, в часовете за учене и преговор, се изнизваха в нужника и със сенки под очите се връщаха в класната стая, олюлявайки се. Повечето дори не криеха тази мъчителна детска болест; двеста млади, предимно здрави, заредени електрически с юношески копнежи създания живееха тук, тяло до тяло, във възбудата на опасната си възраст, когато въображението едва ли се занимава с нещо друго, освен с тайнството на плътта.

Сред приходящите от по-горните класове на особената симпатия на пансионерските питомци се радваха „пещенските момчета“, модно облечени, млади дендита; минаваха вече за истински мъже, носеха бомбета, ходеха по кафенета и кинематографи, обличаха се контешки и безобразно лъжеха за любовните си успехи. Слушахме репортажите им със зажаднели души, бяхме затворници и деца едновременно, двойно измъчвани от кризата на детството и дисциплината в пансиона. Бавничко и аз се „научих“; живеехме в неуморно лицемерие, и най-малкият напредък в позициите можеше да се постигне единствено чрез фарисейска кротост, безупречно послушание, непрестанна, съучастническа преданост и предпазливост... Забелязах, че всичко, което се изисква от мен „като постижение“, едва ли надхвърля ловкостта на маймуна, познанията на коня по смятане и зъбатото послушание на подаващия лапа опитомен звяр. С официалните власти на пансионата, с учителите и възпитателите скоро сключих примирие. Но това, с което трудно се примирявах — не се примирих и по-късно, никога —, бе доброволното, всеотдайно съглашателство на мнозинството от моите съученици, усърдното одобрение на нетърпимото, възхвалата на низкото, на евтиното, и демонстративното, предизвикателно лицемерно утвърждаване на наказанието, което накърняваше самолюбието ми по-болезнено, отколкото намеренията на нашите възпитатели, отколкото реалността на самото наказание. „Това им е работата“ — мислех си, когато нашите възпитатели ни

„наказваха“; и вдигах рамене... Но наказаното стадо се радваше на пастирския бич, да, чакаха го като изкупление, след изтърпяването на което бодри и освободени да се отдадат на малките си ненаситни грехове. Другарите ми ми причиняваха по-мъчително страдание, отколкото строгостта и дисциплината на пансионата. Съзерцавах техните развлечения, игри, четива, грехове и добродетели с разтуптяно сърце, с тревожно недоумение; всичко бе тъй долнопробно, тъй второкачествено, и „престъплението“, и „наказанието“ дори, тъй заговорническо, унизително плоско... Някаква изконна „потребност“ се бунтуваше у мен. Жадувах за друг вид „престъпления“, и бях склонен да изтърпя, ако се наложи, и друг вид „наказания“ — но позорната окаяност на изпълнението ме потрисаше... Радостите им, зложелателните им възгледи, подличкото съглашателство, гузната им виновност, онази премигваща, раболепна ординарност ме унизяваха. Навярно не съм си го формулирал с думи, но всеки ден, прекаран сред тях, ме отчуждаваше от всякакъв вид формални общности; „ако това е цената да принадлежиш някъде — си мислех —, цената на мира, защитеността, задоволеността, тогава по-скоро не... По-добре да остана сам, да остана встрани — за смях и изложен на заплахи, и отдалече да ги гледам как играят, колко са доволни и как се осъществяват.“ Някакво тревожно съмнение ме обсеби отрано. И покъсният ми опит не успя да смекчи този начален, изумен уплах.

За големи празници си заминавах у дома и се перчех с парадните дрехи на стъргалото в малкия град; навярно тези парадни дрехи, това „възрастно“ облекло е било една от причините да загубя своята „девственост“ едва ли не в детска възраст, при унизителни и долни обстоятелства. Изпод вездесъщите ръце на майка ми коледните празници у дома се забулваха в истинско фамилно тайнство. В дните на празничното приготвяне всичко бе „загадъчно“; и вече бяхме пораснали, нахитрели момчета, когато за майка ми празничната коледна игра продължаваше да бъде благоговейна и изпипана в тънкости мистерия, наситила дните с неестествено вълнение; обикновено в мига на запалване на свещите майка ми се разплакваше и така се освобождаваше от вълнението, а на вечерята вече бе толкова уморена, че заспиваше седнала... Вълшебството на тези дни винаги ме е запленивало: струваше ми се, че майка ми се старее с нищожни, несъвършени средства да скърпи легенда, която е отлетяла завинаги,

онази за „земния мир“ и приказката за добрите хора... Бях четиринайсетгодишен, „знаех всичко“ за възрастните и все още чаках тайно идването на Исус. Тази зима си бях пристигнал вкъщи за празниците, тресейки се от вълнение; превзето парадирах с офицерската си униформа на стъргалото в малкия град и тръпнех, и стинех, защото бях дал честна дума на един приятел в пансионата, син на земевладелец от Земплен, че през коледната ваканция, като се върна у дома, ще го „направя“. Някои рано съзрели юноши от класа ни се бяха похвалили вече, че са го „направили“; и момчето от Земплен, едва четиринайсетгодишно, отишло един неделен следобед в „такъв“ дом на улица „Комитатски съвет“ и го направило; месеци наред разправяше печалното си геройство, докато не се зарекох и аз, че няма да остана по-назад. Трудно се отърсих от това си „юначество“; минаха години, докато успея да забравя донякъде уплахата и изумлението си; вече бях взел зрелостните изпити, бродех свободно в големия град, и все още не смеех да се реша да утоля жаждата си в евтините и отблъскващи вертепи на любовта, които връстниците ми тъй весело и с бодра самозабрава посещаваха. Бях дал „честна дума“ и го направих от „юначество“; в спомена ми е останало едно виене на свят, и мъчителното, гадещо „съзнание за вина“, което ме преследваше години наред.

В деня преди коледния празник отидох на улица „Цвете“; времето беше снеговито и се свечеряваше още към четири часа. Пое ме силно затоплена стая с миризмата на вазелин, газ и сапун; не помня нищо друго от това посещение; не зная дали съм стоял при жената минути, дали часове?... Струва ми се, че влязох в стаята със затворени очи, в трескав несвяст, сякаш ме водеха на операция. После споменът изведнъж потъмнява, обезцветява се, никаква златна баня не помага да опресня мъглявите му очертания. После отново вървя по улицата, по чистите, заснежени, коледни улици; чувствам се дяволски зле; прибирам се у дома, семейството седи в дневната, светнали са лампите и кичат коледното дръвче. Чувствам се омърсен и отново, още веднъж презирам дълбоко „техния свят“. Чувствам се като човек, когото са изиграли. Това ли им била „тайната“? Колко е долна, евтина и мизерна! На четиринайсетгодишна възраст изгубвам „девствеността“ си; и сетне с години живея в доброволно, надменно, оскърбено въздържание.

Тази Коледа празнуваме в нова, „собствената къща“. Баща ми се е утвърдил. Новата къща е помпозна, господарска, навярно по онова време няма друга като нея в града; но аз си идвам само за няколко дни, кратко посещение на добра воля. Ако искам да почувствам „дъха на родния дом“, отивам в старата кооперация — баща ми е запазил канцелариите си там —, поспирам на първия етаж, облягам се на парапета на „витлеема“ и гледам големия двор, ореховото дърво в съседната градина; у фабриканта на стъкло, на втория етаж, все още свирят на пиано зад отворените прозорци.

Няма да описвам тази „собствена къща“, защото топографските данни са скучни. Имаше над една дузина сводести стаи и всичко бе толкова необичайно, изискано; в градината ромонеше сред скалички романтичен фонтан; решетката на коридора бе обвита с цветя, които се стелеха към двора; а над портата, върху сив недялан камък, се кипреше фамилният герб. Дори и за кратко време, за няколко дни, не се чувствах добре в тази къща. От градината се откриваше гледка към двора и към оживения етаж на съседния „пролетарски дом“; тези „долнопробни“ съседи докарваха много ядове на семейството. Преселила се от Галиция гмеж от кол и въже обитаваше етажа, чорлави и поразсъблечени момичета по цял ден ходеха по коридора на етажа, вдигаха врява, пощеха си бълхите на отворените прозорци, излагаха прелестите си по време на обличане и събличане и непринудено посрещаха вятърничавите си, често сменящи се ухажъори... Баща ми сериозно се бе замислил да купи този „публичен дом“, за да очисти от „позор“ тихата и спокойна улица; но къщата се продаваше скъпо и се налагаше да търпим това адско проклятие. „Преселничките“ и семействата им живееха шумен и трескав живот; в шарени дрипи, наметнати със забрадки на точки, те по цял следобед подпираха с лакти решетката в коридора и всички клюки, нечистотии и хули, които бълваха каналите на малкия град, се стичаха в мръсната канализация на съседната къща. Семейството ми често се обезкуражаваше от печалното съседство; чувстваха като лично оскърбление тази „натрапила се“ сган от предградията, която се вреше

тъй низко и словоохотливо в нашия префинен, изискан живот. Не познавах никоя от тези ведри по нрав, щедро даряващи своите прелести „преселнички“; но по време на кратките си посещения у дома надничах с неудържим интерес към препиращите се, нечисти и ординарни съседи и само някакво фалшиво, „господарско“ чувство за срам ме възпираше да не се възползвам от несъмненото благоразположение на момичетата... Мислех, че трябва да остана солидарен със семейството, не можех да застана при тази „гмеж“; само да не се плацикаха тъй радушно в „греха“, с главозамайано и видимо с просто око блаженство!... Седях в нашия обрасъл с пълзящи растения, изискан „хол“ със стъклен покрив, с книга в ръце, с надменно и отблъскващо изражение на лицето и хвърлях между два откъса коси, ламтящи погледи към гръмката циганска глъч на добре загладените женички, затънали в разюздано и въпиешко доволство, неосъзнаващи греха. Не, и дума не можеше да става за някаква непристойна близост, не можех да потъпча авторитета на семейството в краката на веселите госпожици; от стълбището, та чак до таванския килер всичко у нас беше предназначено „другояче“, баща ми бе избран за председател на камарата на адвокатите, посещаваха ни първенците на града, на двора ромолеше фонтан... Свеждах очи, четях и скучаех ли, скучаех.

Това чувство за гражданска солидарност и по-късно не веднъж ме е възпирало от съмнителни, по всички признаци недостойни и нечисти и все пак безспорно сладостни забавления; понякога си мисля, че най-вече от „щастieto“, онова главозамайващо, неконтролируемо нервно състояние, което си има цена, и тя най-често е, че заплащаме страстите с „авторитета“ си... Сложна задача е да се отскубне човек от примката на класовата солидарност и да се осмели да приеме щастieto във всички възможни форми. Съзерцанието на съседската къща, това топло „мочурище“, в което доволно крякаха тези живи същества, ме накара да се замисля, че това, което ни грабва в живота с вулгарната си привлекателност, не е идеалът, и най-вероятно не е нито чисто, нито здравословно, нито безопасно състояние... Не можех да отида при тях, защото у нас камината в трапезарията се отопляваше с цепеници; дали в града имаше и други такива камини?... Измина доста време, докато разбрах, че не камината е важна. Питаех към съседите спотаена, лицемерна и все пак несломима симпатия; живееха тъй весело, навярно не и весело, а просто живееха, с всяка глътка въздух те

вдишваха с пълни гърди живота, свободно, без гледни точки и „солидарност“. Нямахте нищо нередно и в това, че съдбата бе заселила тъкмо тях в съседство; тези словоблудни пролетарии; в този „удар на съдбата“ виждах балансиращия замисъл на живота, неговото приравняващо възмездие, прекалено изискано се бяхме устроили в собствения си дом, с градина, със спускащи се по стените катерливи нокътчета, с фонтан, камина, дузина сводести стаи, герб на портата; в живота нищо не става като по ноти, бяхме вирнали честолюбиво носове и сега си получавахме заслуженото; когато си се приютихме в „своето“, където всичко бе в такива нереални мащаби, в съседство се заселиха тези кресливи пролетарии, един друг свят, и под носа ни взе да вони безпощадно на помия. Не бих могъл да кажа защо, но намирах за напълно редно това опако подреждане на нещата в живота.

Съседната пролетарска къща се обитаваше и от един „революционер“, водач на местната социалдемократическа партия, печатар, после редактор и народен вожд; той издаваше седмичник и с упорита и неумолима последователност разкриваше в брошурката машинациите на „буржоазията“... От прозорците на съседната къща революционерът, естествено, надничаше чак в стомасите ни, слугинята внасяше пред очите му буржоазния ни обяд в трапезарията с камината, буржоазните деца се възпитаваха пред неговия поглед; и той неведнъж издокарваше баща ми в журнала. Много години по-късно, когато червената революция избухна за няколко кратки седмици и в нашия град, когато прислужниците си отиваха без предизвестие и за няколко капризни часа обитателите на съседската къща завладяха света, съседът-„революционер“ се държа съвсем особено; тогава той беше местният началник, един вид регионален народен комисар, можеше да вкара баща ми за миг в затвора; но, неканено, той ни изпращаше продукти и сам, по своя воля уреди да не разквартируват у нас някой другар. През революционните дни косъм не падна от главите на обитателите на „буржоазната къща“. Пролетарските съседи ни гледаха, като през въздух.

Над този край светлее споменът за още едно лято; бе толкова истинско лято, лъчисто и безоблачно, каквото навярно повече не изживях. Бяхме наели в Банко къща с двор, седмиците се нижеха, изпълнени с наситени, физически усещания; нямам спомен за кавги, недоразумения от тези летни седмици.

Зад мен беше годината в пансионата и това отсъствие ми бе осигурило приятни привилегии в семейството. И без думи се бяхме споразумели, че неписаните закони на семейните порядки вече не ме ангажират; тръгнал съм по свой път и отсега нататък ще търпим взаимните си капризи с почтително снизхождение. Трябва да съм бил някакъв внезапно източил се юноша през онова лято; децата вече не ме приемаха в тайния си свят, възрастните още не ме допускаха близо до себе си; блуждаех между два бряга в шеметно, много чувствително състояние, когато душата възприема и отразява житейските шумове като с рупор. Лятната къща се издигаше в края на боров лес, високо над града, в непокътнати дебри; близо половин дузина подобни вили бяха разположени в края на гората, а малко по-нататък, до потока Луиза, грохналата странноприемница също беше претърпкана през този месец с летуващи граждани. Във вилите, разбира се, живеехме саможиво, усамотено и сдържано. Пред чардака се простираше градина, отрупана с благоуханни, селски цветя; на градинската трева, в шезлонги, дамите от съседната вила ръкоделстваха по цял ден; след следобедна закуска господата пиеха вино на чардака, на залез слънце файтони докарваха съпрузите от градските канцеларии; в съседство с нас летуваше един градски съветник, тук беше наел стая за летните седмици и помощник-ишпанът, брадат, широкоплещест унгарец, напомнящ героите на Йокаи с достолепните си движения; тук бе избягал от горещините и един съдия от върховния апелативен съд със своята съпруга и семейство и с превземащата се заради развода си балдъза, пухкава млада жена със сладникава красота... Дамите ръкоделстваха и четяха историята на „Монте Кристо“; прочутият роман тъкмо излизаше на унгарски език, като притурка с продължения... Топла, смолиста миризма на борова гора се

просмукваше из цялата местност. Живеехме като герои от тома на подвързаните в червено „Избрани световни романи“: тези томчета в червено сукно лежаха в дамските кошници за ръкоделия редом с бледозелените притурки на „Монте Кристо“. Развеждащата се красавица бе ухажвана от елегантен, млад пещенски адвокат и дамите от летуващата компания насърчаваха усърдно зараждащия се брак. Беше изключително топло, знойно лято. На здрачаване ходехме за гъби в гората.

Гората живееше последните си мигове; няколко седмици по-късно вихърът я изскубна из корен до края на планинския склон, надолу до долината на „Дъскорезницата“. Всяка сутрин в течение на седмици се впусках из гората и я обхождах ненаситно, сякаш, предусетил съдбата ѝ, се стремях бързо да натрупам спомен за цял живот. Поляните бяха ожарени и бледожълти от сушата; но вътре, в гъсталака, мистериозна влага подхранваше гората, беше пълно с прохлада, сянка, и с онзи възбуждащ, плесенясал мирис на борова гора, глътка от който и до днес ми възвръща душния, вълнуващ аромат на детството с неговата хаотична атмосфера. Понякога срещях в гората необщителния адвокат, който „не джиросваше полици“ и с бутилка цианкалий в джоба, с мрежа за лов на пеперуди неуморно бродеше подир белокрилите зелени пеперуди. В знойната тишина, напред гората, от километри се чуваше бръмченето на работещия в долината гатер. Безделничех по цели дни, понякога вземах и книга, но четях малко; отпивах и вкусвах от материята, поднесена ми от гората, онзи дестилат от въздух, миризми, светлина и звуци, който и до днес е за мен формула на „природата“; измина десетилетие, не попаднах повече сред камънаците, но изглежда благодарение на тези седмици по-късно, в литературните кафенета на непознати градове изпитвах родство — вярно, един вид стеснително родство — с това преживяване, от което никога не можах да се отрека. За мен „природата“ не беше школка, художествена програма; наистина имах нещо общо с нея; тайно бях вкопчен в това си изживяване и по-късно дори, когато намирах неговите проявления за съмнителни, банални и най-вече за „антилитературни“. Да, това бе „голямото лято“ в гората... Седмици наред не падна нито капка дъжд.

В следобед на Петър и Павел идилията на летуващата команда бе връхлетяна от възбуда: по мнение на майка ми и на останалите

експертки всички знаци подсказваха приближаването на радостния миг. Изглеждаше сигурно, че този следобед елегантният, млад пещенски адвокат ще се обясни и ще поиска ръката на огорчената от своя брак, пухкаво-сладка красавица от нашия град.

Следобедната закуска бе сервирана на нашия чардак малко потържествено от обичайното. Въздухът се изпълни с веселието на майски пикник. Ухажорът бе донесъл цял куфар фойерверки от Пеща: господата бяха заръчали за вечерта циганска музика от града; киселото вино и содата още от обяд се студяха в делвите за вода. За следобедната закуска всички ние се облякохме малко по-празнично; не исках да развалям празника, затова и аз си облякох парадната пансионерска куртка. Даже ми харесваше, че вилата ни е място на тържественото събитие; и помощник-ишпанът ще закусва с нас, този височайши господин... и ако е в добро настроение, навярно ще ни посвири на цигулка. Щедър, тържествен, обагрен от зрелия мир на лятото, същински настъпващ буржоазен празник — тъй се очертаваше този годежен следобед... Баща ми седеше, пушейки пура, облакътен о парапета на чардака, в домашен халат с гайтани и разговаряше с помощник-ишпана. Горе, край извора, в гостилницата на странноприемницата циганският оркестър веселеше в празничния ден сръбващите пиво излетници. Майка ми сервира в майсенските чаши, в сервиза с лучени щампи и в карлсбадските си стъкленици. На масата стоеше голям козунак, сметана в малки канички, малини върху зелени листи, и мед и масло — в кристалните купи.

Седяхме на масата, когато извикаха помощник-ишпана в градината. Областният хусар стоеше изпънат в стойка мирно и му предаде писмото там долу.

Той разпечата писмото, върна се на чардака и спря на прага, без да продума. Беше много блед; имаше черна брада като на Кошут; и в тази траурна рамка изплашеното му лице сега проблясваше мъртвешки бяло.

— Какво има, Ендре? — попита баща ми и отиде при него.

— Убили са престолонаследника — каза и махна нервно с ръка.

В дълбоката тишина циганската музика прозвуча тъй близо, сякаш свиреха тук, в градината. Всички седяха неподвижно край масата, с чашки с лучени щампи в ръце, със застинали жестове, като в пантомима. Проследих погледа на баща си; разсеяно гледаше небето.

Небето бе светлосиньо, рехаво лятно-синьо. По него не се виждаше нито облаче.

ВТОРИ ТОМ

I

1

На моста стояха двама войника, носеха великолепни боти с връзки до коленете, сивозелени униформи, но по-скоро спортни, както ловни костюми. Със скръстени ръце в ръкавици гледаха равнодушно и сдържано раздрънкания товарно-пътнически влак, потеглящ на Запад.

— Погледни — казах на съпругата си. — Това са вече европейски войници.

Аз също ги наблюдавах развълнувано и сърцето ми биеше в гърлото. Чувствах се като велик пътешественик, който потегля към опасни земи, като Стенли^[95] или Аурел Щайн^[96]. И двамата бяхме невъобразимо млади. Бях навършил двайсет и три години, женен едва от няколко седмици. Лола седеше до прозореца, в бракувания железопътен вагон, който трябва да беше служил по линиите някъде в околностите на Париж, в местния трафик, и сега французите го бяха депортирали тук, в Аахен, в германско-белгийската гранична зона, както в някаква чумава провинция. В купето липсваше един прозорец, ремъците висяха отскубнати, скъсани, мрежата за багаж парцаливо се полюшваше, от седалките стърчаха пружини. „Става за тях“ — трябва да са мислели в парижките кантори на френската компания, когато са изпращали вагона в Аахен. И действително, за нас си бе добър и тъй. Седяхме зъзнейки до счупения прозорец, съзерцавахме „европейските“ войници — от германската граница няколко километра влакът се управляваше от англичани — чак зъбите ми потракваха от умиление.

О, какви малки негритяни бяхме там, на белгийско-немската граница! В нашите очи всичко беше „европейско“, зловонно-спареният, разнебитен железопътен вагон, сумтящият белгийски кондуктор с големия корем, с палто със сребърен монограм и петна от печати, мъждукащата, смъдяща газена лампа на тавана на купето, железопътният билет, който беше толкова „различен“, толкова „европейски“, във всеки случай по-друг от железопътните билети у

нас, с които се пътуваше от Каша до Попрадфелка... Очевидно „европейски“ бяха за нас и конските косми, които стърчаха от парцаливите седалки на купето, и калпавият, пепеливосив френски шоколад, който бяхме купили на гарата за из път, а късният летен дъжд процеждаше киселата миризма от пушека на „европейските“ възлища в купето, където наред с всичко друго, наред с притеснението и умилението ни, ние самите също се чувствахме извънредно „европейци“. Тръпнейки и доста отнапред бяхме решили, че Париж няма да ни „импонира“... (По-късно почувствах тази тръпнеца надменност у всеки попаднал в Париж гост от Централна Европа.) Само че бяхме толкова любопитни, че направо ни втрисаше. Бяхме чели вече „цялата френска литература“ — действително бях прочел няколко романа от Зола, Анатол Франс и Мопасан, или в унгарски, или в немски превод, бях подочул с половин ухо за Бергсон и „познавах“ френската история, преди всичко от Великата френска революция и Наполеоновите войни до наши дни.

Познавахме имената и на френските парфюми и помади за коса, бях чел в оригинал няколко стиха от Бодлер и Париж бе официално „великият Бакон“^[97], където Ади се рееше натъжен и скърбеше за съдбата на своя народ, най-вероятно изпивайки междувременно много абсент и в прегръдките на „френски момичета по дантелки“. Да, ние не бяхме диваци и бяхме научили уроците си за Запада. Нима не бяхме облечени съвсем както французите — по-късно забелязахме, че се обличаме дори „по-елегантно“, подозрително добре, в сравнение със западните мъже и жени — нима там, у дома, *mademoiselle* не се бе чудила на знатните, изтънчени буржоазни форми, сред които живеехме, нима не бяхме учили френски от госпожица Клементин и дамите ни не се труфеха според „последната френска мода“?... Не, ние наистина познавахме западната култура и спокойно можехме да пътуваме за Париж, там нацията, класата и възпитателите ни нямаше да се посрамят с нас.

Защо все пак ни втрисаше и в мръсния железопътен вагон, който Западът бе пратил за нашето посрещане, седяхме със същата свенлива боязън, с която провинциалните роднини прочистват гърла и лъскат обувки, като се озоват в столицата на посещение на своите богати и влиятелни родственици? „Западната култура“ някак висеше по нас, както фрак на негър. Нервите ни гузно се бунтуваха. Там, на прага,

вече подозирахме, че „Западът“ е нещо по-различно от творбите на Анатола Франс в лош унгарски превод, впечатленията на Ади от Париж, френските модни журналы и пудрите за мустаци, уроците по история в училище и лошо произнесените френски думи, които у дома така ефектно можеха да се вмъкнат в делничната реч. Предчувствахме — на белгийско-германската граница това бе по-скоро въздействие на тамошната атмосфера! —, че да бъдеш буржоа в западния смисъл на думата е различно от това, да си буржоа у дома; не зависи само от четирите стаи и парното отопление, прислужниците, събраните съчинения на Гьоте в библиотечния шкаф или пък от изтънчените светски разговори и познаването на творбите на Овидий и Тацит, всичко това се докосваше леко, само в някои повърхностни точки на триене на двете култури до онази другата, истинската буржоазност, която бяхме тръгнали да посетим. Смутено усещахме с най-фина чувствителност, че да бъдеш буржоа в Нант не е съвсем същото, както в Каша — там, в „урбанизираните“ градове на Фелвидек, ние бяхме буржоа някак мъчително-добросъвестно, стараехме се като отличници, сякаш решавахме задачи по буржоазност и неуморно се цивилизовахме. В Нант хората просто живееха своята житейска форма, без особено класово честолюбие. На границата локомотивът тръгна на заден ход, беше вече тъмно, коминът на парната машина бълваше пушек и хвърляше искри като фойерверки. Непокойно се оглеждах. Страхувах се и бях като на тръни, както като ученик, когато исках да отговоря за отличен по някакъв труден предмет по свое желание или за да поддръзня останалите... Реших твърдо, че ще се справя за отличен по Европа.

Лола седеше умно до прозореца, вглеждаше се внимателно в Европа и мълчеше. В жизненоважни моменти и по-късно винаги ставаше така: аз говорех, а тя мълчеше. Идваше от града, в който бях роден. Познанството ни датираше от древни времена, губеше се в митологията на детството, общувахме почти изцяло с езика на жестовете, от мига на раждането си и двамата дишахме въздуха на един и същ град и класа, на една и съща натруфена провинциалност; очевидно не ние вземахме решенията за това, което се случваше с нас. Гледаше през прозореца умно, с подозрение, защото в жилите си носеше усещането за опасност и в Европа, знаеше, че „в чужбина трябва много да се внимава“. Аз само зяпах, не можех да си намеря

място и нахакано бърбех. Тя мълчеше и понякога казваше нещо от рода: „В Берлин трябваше да купим повече вода за зъби. Там сигурно е по-евтина.“ На границата се сети, че тоалетните принадлежности или жартиерите са по-евтини в Берлин, отколкото в Париж. Тайничко я уважавах, като кажеше нещо подобно.

„Европейските войници“ минаха край прозореца с отпусната походка, с каквато у нас ходят господата, когато се прибират привечер от лов. По английски обичай нахвърляха вещите в общ вагон за багаж и не ни дадоха разписка. Попитах ги как ще получа куфарите си в Париж. „Ще ги посочите“ — каза ми единият и ме погледна учудено.

— А ще ми повярват ли? — попитах.

Той извади цигарата от устата си.

— И таз добра! — казва европейският войник, с искрено изумление и на лош немски. — Остава и да излъжете!...

Рече на другаря си нещо на английски и отмина, като поклащаше глава, от време на време хвърляше назад изпълнен с подозрение поглед.

---

[95] Стенли, Хенри Мортън (1841–1904): английски изследовател на Африка. (Бел.пр.) ↑

[96] Щайн Марк, Аурел, сър (1862–1943): археолог, ориенталист, пътешественик, член-кореспондент на Унгарската академия на науките (1895). (Бел.пр.) ↑

[97] Бакон (унг.): горист район в Северозападна Унгария, тук се прави аналогия със стихотворението на Ади „Париж — моят Бакон“. (Бел.пр.) ↑

Влакът потегли, а Лола все още мълчеше. Вероятно бе любопитна и тя, но гледаше предпазливо навън, страхуваше се от всичко, което представлява промяна и е чуждо. В Германия не я беше страх и навярно даже съжаляваше, че сега трябва да изостави онзи полупознат свят, където се чувствахме посветени, немските градове, немския език и житейски привички, голямата, и все пак позната и съкровена Империя, където мажат маргарин на хляба и жените носят смешни кожени шапки от гласе, но където бяхме видели в театъра на Райнхардт едновременно да играят „Соната на призраците“ от Стриндберг и „Граф фон Шароле“, и след това имахме чувството, че никъде по света не могат да правят по-добре театър. Немците ни забавляваха донякъде с особените си маниери — колко дълго време е необходимо на човек, за да научи, че всеки народ е „особен“! —, с жилищата и парадните си облекла, както човек се шегува с непохватните членове на семейството. Позицията, от която съзерцавахме немците, беше иронична, но не бе лишена от обич. Доверчивостта им всеки път ни покоряваше. Този велик народ почиташе всичко, което е чуждо, донякъде се страхуваше от чуждото, свенеше се и стоеше на тръни пред нас — да, колкото и странно да звучи, в Германия ние, бедните обрулени и запокитени унгарци, се чувстваме като „видни чужденци“. Заяпваха се в нас, почитаха ни. Разбира се, всички бяхме „фон“-ове, дребното благородничество, което паспортите ни удостоверяваха, минаваше в очите на немците почти за баронска титла, а благодушните хотелиери в Лайпциг и Франкфурт и понятие нямаха как се роят у нас унгарските „фон“-ове.

Позната ни бе и душевността, която срещнахме в Германия; дори и по чуждост тя приличаше на нашенската. Граничната зона на душевността на една култура витае над времето и държавните граници. Там, у нас, в Каша и в целия Фелвидек, несъзнателно, но навярно не съвсем неосъзнато живеехме донякъде по немски образец. Говорех гладко и, струва ми се, поносимо правилно немски език още от дете. Когато съм се родил, столицата на страната, Будапеща, тъкмо се беше поунгарчила и унгарският ѝ вид флагрантно, лъчезарно

сияеше над нея, както прясно боядисана къща. В Дрезден или Ваймар не почувствах никога паническата чуждост, с която по-късно ме сюрпризираха често френските или английски градове: усещането, че губя представа къде се намирам, какво се случва зад стените на къщите, какво ядат, какво мислят, за какво говорят хората и дали пък не спят проснати на опънатите въжета, като прилепи? Бях дващсет и една годишен, когато пристигнах в Берлин, и първата вечер в необозримия град, преди да склоня за сън грохналата си от впечатления глава, написах на баща си следното: „Всичко тук е много голямо, но някак провинциално.“ Прочетено, това изречение навярно изглежда като юношеска наглост, но съм сигурен, че не съм го написал от арогантност, а стреснат от изумление. На дващсет и една годишна възраст бях пристигнал в огромен, необятен провинциален град, в който четири милиона души живееха провинциален живот, в този град вече строяха небостъргачи, тук се играеше най-съвършеният театър, тук чух за първи път музика, която ме покърти, този град притежаваше цялата архитектурна грандиозност на метрополисите, в удивителни фабрики и лаборатории чуждестранни гении провеждаха експерименти, а съвестните, умни германци систематизираха и усъвършенстваха това, което някъде по света неспокойни и трескави души бяха предусетили — този град бе същински световен град, имаше всичко необходимо накуп: тълпа, съставни части и ръководен принцип, но на дващсет и една години аз, главозамаян и зашеметен от впечатления, първата вечер в Берлин имах чувството, че съм попаднал в центъра на никога неподозирана и необозрима по мащаби провинциалност. Не само аз имах такова усещане. В третата, четвъртата година след загубата на войната Берлин бе пълен с чужденци и когато следобед се разхождахме по „Унтер ден Линден“ или „Курфюрцендам“, се поздравявахме така, сякаш си бяхме из родните земи и се шляехме по провинциалното стъргало.

Германия беше позната... Беше ми позната още в момента, когато — четири години преди да се качим една вечер с Лола в купето на разнебитения френски товарно-пътнически влак в Аахен — пристигнах в Лайпциг, където трябваше да уча журналистика в университета. Под патронажа на филологическия факултет функционираше „Institut für Zeitungskunde“^[98], където семейството ми ме бе записало... От мига, в който стъпих на немска земя, ме обзе

странно усещане за сигурност, че тук не може да ме сполети нищо лошо; хората са същите, както другаде, безнадеждно чужди в страстите си, в своите мании, вкусове и темперамент, но въпреки това има някаква климатическа близост между изоставената родина и голямата, загадъчна немска общност — о, това със сигурност не е произволно провъзгласената и модерна близост на „кръвното“, на „расовото“ родство и други подобни, то е по-тайнствено и по-просто родство. По-късно, когато заживях в друго обкръжение, когато възпитание, развитие, опит ме отчуждиха, а политиката и светогледът ме запрячиха на отсрещния бряг, дълго и мъчително размишлявах над това неоспоримо родство, обяснявах го с произхода, с корените, но откровено казано, не стигах до друго, освен до предположението, че един немски ученик във Вюртемберг реагира на стиха от Гьоте със същата съкровеност на чувствата, с която откликвах аз или съучениците ми в училищата в Каша и в Пеща. В тази свойственост, в непринудеността, с която унгарците живееха в Германия след войната, имаше известно високомерно и не дотам добронамерено чувство за сигурност и надменност: вдигахме врява, както левантинци в Париж, имахме се за роднини, ала по-оправни от кореняците, които ни се виждаха донякъде наивни и ни се струваше, че с нашите по-пъргави мозъци, с по-малко акуратните си методи и с лишения от педантичност хусарски чар лесно ще преуспеем сред тях. Немците вярваха във всичко, в неща, които не би повярвал не само един оберкелнер в пещенско кафене, но дори и бащински коректният, добронамерен провинциален помощник-съдия! Някак по-леко възприемахме живота, не дотам щателно и съвестно, но не и толкова тромаво... Този, който у нас само се луташе, в Берлин през тези години „правеше кариера“ на третия ден. Ние, които познавахме немците и познавахме и себе си, прокудените в чужбина, следвоенни, с нищожна култура и знания, затова пък толкоз по-сръчни и решени на всичко свои сънародници, знаехме и реалната стойност на тези „кариери“. Ясно е, че за един хлевоуст унгарски момък няма нищо по-лесно от това „да се покаже“ успешно пред немците, или, както — според пещенския жаргон — казваха аргонавтите, тръгнали за златното руно на немските овчици: „да се импонира на немците.“ Бяхме отчаяно, следвоенно поколение, понесло в жилите си паниката на опустошението, без угризения, гладни и някак настървени връхлитахме изтощената, зашеметена и

добронамерена Германия... Сновяхме из зашеметения Берлин, сякаш искахме да им покажем едно-друго на тия достолепни, силни и мудни немци.

По същия начин сновяха и шведи, натам се бе отприщил и Левант. Заговорници седяха в немските канцеларии, фабрики, редакции, театри, лаборатории, плещеха чужди езици и се подсмиваха през главите на немците. Седяхме с Лола в железопътния вагон, който завинаги — тогава още не знаехме колко трагично, непоправимо завинаги! — ни отвеждаше от тази чужда, вцепенена, истерично извиваща се в епилептичния танц на инфлацията, нещастна и тъй позната в чуждостта си Германия; влакът бавно се потътри из тъмнината, задъхано ни повлече въвн от познатата ни екзотика на Германия, която, както и да се погледне, все пак ни бе дом; прекоси онази много фина линия, необозначена от бариери и гранични камъни, прекоси границата с име „Централна Европа“, под чието човешко, родово, културно въздействие бяхме родени и възпитани и която органично принадлежи и се слива с другата Европа и все пак е толкова загадъчно друга, че Ротшилдови навремето размишлявали: дали изобщо си струва да се строи железница там?...

---

[98] Институт за изследване на печата. (Бел.авт.) ↑

Сетне все пак построили няколко железници и един ден трябва да съм пристигнал с една от тези железници в Лайпциг, където начаса, още през първата седмица ме прелъсти моята хазяйка. Тази жена беше избягала от Мец със своя съпруг, касапин, и сега те живееха охолно в Лайпциг, защото бяха продали месарницата в Мец за френски франкове, а по онова време в Германия срещу чужди пари можеха да се получат много банкноти. Бях деветнайсетгодишен. Касапинът седеше по цял ден в пивницата и в занаятчийския синдикат и вечер, като се прибереше в къщи, ни разведряваше с геройства от войната и ругаеше французите. За хората, за значението на думите, за непредвидимата, спонтанна низост на човешките намерения, тогава знаех колкото някой патагонски укротител на лъвове, импортиран в лондонския зоопарк, може да знае за съставките и недомлъвките на европейската цивилизация. Живеех в непрестанен, нездрав, емоционален захлас. Общо-взето вярвах, че хората са това, което се вижда: действията и думите им приемах за реалност. Касапинът от Мец и неговата съпруга лъжеха с особена страст. Нравех им се, мисля, дори и на мъжа, но ме мразеха, защото бях чужденец и различен от тях по душа и тяло; и с покорна наглост фамилиарничеха с мен. Трябва да съм им изглеждал като някакъв приказен принц в онази стая под наем на малката пресечка в Лайпциг — със странните си костюми, с книгите си на неразбираем за тях език, с предвзетите си фетиши, с разпятието от кост, малката негърска статуетка, кактуса, който упорито носех със себе си през исторически епохи, революции и държавни граници, и с искреното си невежество по отношение на парите... Изнамерих фотографията си от тези най-първи, лайпцигски времена. Бил съм подтискащо слаб, със сенки под очите, със спускащи се на челото къдри на поет, на снимката притискам с ръце към сърцето си книга. Тъй се появих през есента на 1919 г. в Лайпциг, в живота на касапшата от Мец.

Жената се опитваше да спечели благосклонността ми с коварна настървеност. Живеех трети ден у тях, когато тя се промъкна в стаята ми вечерта и ме прелъсти. Гледах я с изумление, никога още не бях

виждал човек като нея. По цял ден обикалях града или с часове седях неподвижно в някое кафене, плахо вкусвах ястията и напитките и бях самотен, като на остров. Дори касапшата от Мец не съумя да разсее тази самота. Лайпциг ми приличаше на огромен хамбар, някакво покрито хале от желязо и бетон, където се продава всичко, кожи, южни плодове, философия, музика и най-разнообразни методи на мислене. Касапшата беше родом от Елзас, с подвижно мускулесто тяло, нисичка кръстоска, от френската си майка бе наследила насмешливи, умни, големи черни очи, незабравимите френски женски очи, които сияеха върху това немско лице с толкова чужд живец, сякаш бяха някакви гости. Искаше всичко да знае, крадеше писмата ми, написани на унгарски език, които пристигаха от родината и с часове ги сричаше буква по буква с трогателно и неудържимо любопитство, четкаше дрехите ми по цял ден, редеше книгите и сувенирите ми и винаги ми говореше шепнешком, сякаш се страхуваше да не би звученето или интонацията на гласа ѝ да е неприятна за достопочтените ми уши. Приемах това благоговейно ухажване със снизходителната благосклонност на разглезен юноша. Смътно и между другото ѝ давах да се разбере, че живея тук, у тях, на малката пресечка в Лайпциг едва ли не инкогнито, пътем, и у дома, естествено, имам съвсем друг начин на живот, например в трапезарията ни има камина, от известно време държахме и лакей...

Споменът за тази жена изплува живо сред парите във вечерската кухня на оживялото минало: навярно защото тя беше първата „чуждестранна жена“, първата истинска „чужденка“, която опознах до мозъка на костите, опознах неназовимата, непреодолима, загадъчна чуждост, където чувствата напразно напират и телесната близост полага безполезни усилия: през портата със седемте печата не могат да проникнат чуждите душа и тяло, не помага ни шперцът на целувките, ни железният лост; това е тя, последната тайна, майчиният език. Не вярвам, че любовта е всемогъщо есперанто, което превъзмогва тайната на видовете с езика на жестовете. Чуждоезичната любов заеква, колкото и въодушевено, със страстна словоохотливост да я изговарят. Човек бленува на майчиния си език за този, когото обича. Чуждата жена, първата, при която почувствах това обърквашо безсилие — че не умея да ѝ се отдам напълно, отвъд прегръдките остава нещо неизречено, което бих могъл да преведа с целувка или жест, но

първичният му смисъл завинаги остава моя тайна, тайна на всяка жена, която говори майчиния ми език — това бе касапшата от Мец... Струваше ми се донякъде екзотична и наред с това примитивна; не бих се учудил, ако закичеше косите си с цветни гирлянди и пристегнеше на талията си тръстиков девически пояс, когато се промъкваше благоговейно и на пръсти при мен с рядко кафе и намазани с масло „schrippen“^[99]-и... Тя беше първата от целия низ, объркан и хаотичен низ от „чужденки“, който през следващото десетилетие, болезнен и не дотам идиличен период на младостта ми — навярно единствено истинската, безотговорна и лека младост — се вплете в моя живот. Ако в съзнанието ми проблесне споменът за разтворени за прегръдка женски обятия, то сред тях потрепват слабите, мургави ръце на касапшата от Мец и тяхното властно и все пак плахо притискане. Като някакъв пътуващ тиранин, аз ѝ бях разрешил да ми слугува и да ме обича. За краткото време на нашето познанство тя и не пожела друго. Ала когато на втория месец се преместих, съпругът ѝ и тя ме нападнаха изневиделица с индианска ярост. Тази ярост бе предназначена за чужденеца, другия, вечния предател. Претендираха да им възстановя цената на една четка за дрехи, цената на някаква четка, за която дотогава няхах и представа.

В очите на лайпцигските си хазяи и изобщо на жителите в този голям и привикнал да вижда чуждоземски човешки екземпляри град изглежда съм бил обезпокоително явление. Наблюдавах под око дрехите ми, не дотам привичната за саксонския вкус прическа, моя бъдещ подозрение начин на живот, премигвайки. Дребнобуржоазната душица на града възприемаше с враждебност отнесената и ексцентрична младост, която излъчваша появата и действията ми. Тесният кръг, в който се движех — университетът, няколко кафенета и тъй нареченият „артистичен кръг“ на млада актриса, унгарка по произход, в който красивата и екзалтирано-фина девойка беше своего рода „Erdgeist“^[100], понеже се предполагаше, че както в тамошния „Schauspielhaus“^[101], така и в живота, играе в амплото на Лулу — ме възприемаше като подозрителен чужденец. Бях си донесъл за пред немците какви ли не костюми, всичките бяха с кадифени яки и ги носех с черни ризи... Лайпцигските майки с малчугани на ръце зяпаха подире ми от прозорците. Когато заминавах за чужбина, баща ми отнапред ми даде парите за три месеца. Похарчих тази значителна

сума още първата седмица, без да разбере как и за какво? — струва ми се, за английски цигари, книги и кафе... Ровех се с кисело изражение из шедьоврите на саксонската кухня и през първите седмици действително живеех на кафе и сухата паста на име „Baumkuchen“^[102], която се продаваше близо до университета, в „Кафе Фелше“. Предстояха ми три оскъдни месеца и, за да е още по-драматично, недоимъкът ми започна посред зима. Първо продадох дрехите със странните кройки и кадифените яки, и двете дузини. През следващите години продължих да живея така, скитах се и бродех от град на град, кога в хотел, кога в стая под наем с един-единствен костюм, който захвърлях, щом се изтъркаше и вместо него си ушивах нов.

От „мизерия“ ходех да се храня в „hospiz“^[103]-а на протестантските мисионери. Дотогава никога не бях виждал толкова навъсени свещенически бради като тези, които се привеждаха над супените блюда тук. Наред с тесногръдото си еснафство с дъх на ябълково вино и рядка бира, Лайпциг беше пълен с екзотика. Големият пазар бе струпал тук не само стоки, а и хора. Протестантските мисионери апетитно мляскаха морски риби, сготвени в ужасния и подозрителен „tunke“^[104], сварените във вода картофи и тресящия се „glibber“ като някакъв особено вкусен деликатес... Не разбираха защо ровичкам с кисел вид туземните, сочни саксонски ястия. Протестантските мисионери бяха прокудени след войната от някогашните немски колонии и поради липса на други неверници всеки ден след обяд ме връщаха във вярата — по-скоро от чувство за дълг, както артистът се упражнява и във влака, сякаш се опасявах, че в Лайпциг, където общо-взето всички вече бяха покръстени, ще забравят методите си и своята практика. След обяд сядахме сред гъстите изпарения на рядкото „Blumchenkaffee“ и ароматизираните до припадък „вносни пури“ в салона на протестантския хоспис, а над огледалото висеше бродирана благословия за дома със следния текст: „Wenn Du im Unglück willst verzagen, So denk an Konig August Wort: Lerne leiden ohne zu klagen.“^[105] Мисионерите четяха на глас от Библията и ме разпитвах, направо като някой дивак. Слушах ги няколко седмици, сетне спрях да ходя. Предпочетох квакерската храна, с която беше наводнена Германия тогава — евтини, пресовани в тенекиени кутии говеждо месо и супа от овесени ядки.

- [99] Schrippe (нем.): бяло разцепено хлебче. (Бел.пр.) ↑
- [100] Земен дух. (Бел.авт.) ↑
- [101] Театър. (Бел.авт.) ↑
- [102] Baumkuchen (нем.): вид висок кейк. (Бел.пр.) ↑
- [103] Hospiz (нем.): евангелистки приют. (Бел.пр.) ↑
- [104] Tunke (нем.): сос. (Бел.пр.) ↑
- [105] Ако си отчаян от злата си съдба, помисли за думите на крал
Август: учи се да търпиш, без да се жалваш. (Бел.авт.) ↑

Какво всъщност правех в Лайпциг? Семейството ми знаеше, че следвам в университета, където ме обучават за журналист с присъщия немски професионализъм. В действителност хвърчах из облаците. Бях много млад, само младостта мечтае. Моето поколение не копнееше за „рекорди“. Това, за което искрено копнеехме, бе мечтата, вълшебният елемент отсъстваше от живота ни, невъобразимото, непроверимото... Бях в състояние по половин ден да седя в старото „Кафе Меркур“ зад университета, знаменито лайпцигско кафене, където се получаваха „всички журнали на света“, почти петстотин вестника и всеки ден аз съвместно изчитах голяма част от тях; сякаш учех урок, направо на зубрях какво се е случило този ден по света. Пушех английски цигари, чийто сладнящ-опиумен дим съживяваше далечното, екзотичното, мечтаех и гледах през прозореца лайпцигската улица, която беше тъй пуста и поне толкова чужда, колкото оазис с маслинени дръвчета и палми в пустинята. Бях безкрайно скромнен и в същото време безпределно претенциозен: една английска цигара напълно удовлетворяваше въображението ми, но по средата на действието напусках театъра, ако някой актьор или изречение от пиесата не ми се харесаха; и за нищо на света не бих отишъл на кино. С часове ходех из дъжда и винаги играех, сядах на някоя пейка на лайпцигската гара — „най-голямата гара в Европа“ — и чаках чуждите хора, с които няхах нищо общо и не исках нищичко от тях. Никога по-късно не съм си позволявал такава волност, както през този начален период от престоя ми в чужбина през младостта. Не исках нищо от никого, не очаквах ни добро, нито зло, изпитвах благодарност за всичко, за една усмивка или интонация; през онези години бях съвсем доверчив. Може и поет да съм бил тогава.

С удоволствие четях единствено стихове. Поетите, чиито стихосбирки стърчаха от джобовете ми, потънаха безследно в литературната пустош. Кой помни още името на Алберт Еренщайн^[106]? Той притежаваше архаичен глас, сякаш бе някой загубен във времето и пространството пращовек. Помня едно негово томче с разкази — „Tubutsch“ —, което седмици наред мъкнех със себе

си; разказите му нямаха никакъв „смисъл“ или „епическо съдържание“, но зад тях гореше визия и имаха чиста, напрегната музикалност, както всеки ред, написан от този потънал в неизвестността виенски писател; и аз бях благодарен за тази музика. Цели седмици посвещавах на превода — добър или лош — на някои от стиховете на Еренщайн в „Кафе Меркур“. В Германия почти не познавах Франц Кафка. Изящните акварелни образи на Елзе Ласкер-Шюлер^[107] са живи и до днес в спомените ми, като някакъв видян насън гръцки пейзаж. Тогава преведоха на немски стиховете на чеха Брезина^[108] и книгоиздателство „Инзел“ предостави на новите си читатели тази новопоявила се, недостъпна дотогава за света литература. Дълго смятах за голям поет един млад немец на име Курт Хайнеке^[109]. Може по онова време, макар и за миг, да е бил такъв. Аугуст Щрам^[110] пишеше футуристични немски блудкавости; тогава много ми харесваше. Гласът на Верфел^[111] вече се бе прояснил, появи се и първият му роман. В новите списания пишеха Готфрид Бен^[112], Теодор Дойблер^[113], Рене Шикеле^[114], Алфред Дьоблин^[115]. Немското книгоиздаване несмело се отърсваше от витиеватата пропагандна индустрия през войната.

От тези поети са останали имената само на един-двама, навярно само творчеството на Верфел и Кафка е надживяло тогавашната мода и присъда. Кафка ми оказа особено голямо влияние. В тесния и неизмерим с общественото мерило кръг, където стойностите се оценяват според истинските критерии на европейската литература, младият чешко-немски писател, който умря на трийсет и няколко годишна възраст и остави след себе си само фрагменти, днес вече се смята за класик. Открих за себе си Кафка така, както лунатик налучква правия път. В една книжарница просто издърпах измежду хилядите книги брошурка със заглавие „Verwandlung“^[116], започнах да я чета и моментално осъзнах: това е. Кафка не беше немец. Не бе и чех. Беше писател, от най-големите, не можеше да бъде сбъркан, да не бъде разбран. Удивителен е инстинктът, с който младият писател открива необходимия за развитието му образец. Никога не съм „подражавал“ на Кафка; но днес вече знам, че някои негови съчинения, предметното му виждане, светогледът му осветлиха мрачни територии у мен. Трудно е да се определи литературното „влияние“, трудно е да бъдеш искрен

към онези, които задействат процеса на литературно оформяне на писателя. Не само животът, а и литературата е пълна със загадъчни родства. В живота само няколко пъти ми се е случвало да срещна човек, чието познанство — нееднозначното, болезнено познанство от несъстояла се допотопна среща — да ме накара да поспра, да си призна истината. Понякога срещаме хора — по-рядко жени, по-често мъже, тъй като всяка приятна жена ни е донякъде „позната“, напомня ни някогашната, невярно позабравена Ева —, от които не можем да избягаме, свързани сме с родство, налага се нещо да обсъдим, непременно лично и непременно ние двамата! Подобни срещи има и в литературата. Една позната душа неустойимо зове, приканва друга. Светът, звученето на Кафка ми бяха чужди; и все пак това е писателят, който — зная — макар никога да не е имал доловимо „влияние“ върху писането ми, освободи у мен енергии; изведнъж започнах да виждам другояче, по друг начин правех изводите си и в същото време, осъзнал не само мощта, но и задачата си, бях обзет от плахост, от неувереност.

Който се страхува, крещи. Ето защо, в страха си, бързо се заех да пиша. Написах стихове колкото за цяло томче през тази лайпцигска есен, — по-късно един провинциален издател даже публикува тези поеми под заглавие „Гласът на човека“. „Човекът“, обруганата хуманност тогава бяха номер в програмата на новата немска литература, както тюлените в кое да е вариете. Излизаха антологии със заглавие „Menschheitsd(mmerung“. В заглавието на новата си книга един междуременно замлъкнал и напълно изчезнал млад немски писател — Леонард Франк^[117] — констатираше, че „човекът е добър“. По онова време подобно заглавие бе само по себе си достатъчно, та издатели и публика със симпатия да приемат поета. Поетите се трудеха върху „хуманността“, както върху жанр с неоткрита никога дотогава от нито една епоха тематика. Всичко придобиваше бумажен вкус. Хуманността, която никога не е била обругавана по-ниско, отколкото през току-що отминалите пет години, просто се бе превърнала в литературна стока.

Седях в „Кафе Меркур“ и с един младеж, холандец по произход, чието дълго и красиво звучащо име ме очароваше — наричаше се Адриан ван дер Брокен младши —, основахме литературно списание със заглавие „Ендимион“^[118]. Журналът излезе в един-единствен брой и разходите по него погълнаха цялото бащино наследство на Адриан,

някъде около шестстотин марки. Никога не проумях защо нарекохме нашето начинание на името на злощастния Зевсов син, за когото преданието знае само, че неговата съпруга безспирно го целувала в съня му и боговете го наказали с необичайно изобилие от дъщери? Вероятно ни е харесала мелодичната звънливост на гръцкото име. В списанието печатахме само стихове и повечето от тях написа Адриан. Дори в податливия към екзотични феномени Лайпциг бе съмнително, че журналът ни ще привлече маси от читатели. Във всеки случай резултатът от основаването на журнала за мен бе, че видоизмени самотата ми в чуждата страна: вече седях в „Кафе Меркур“ в компанията на неколцина изпаднали в унес млади чужденци, любители на поезията. Нямах нищо общо с тях. Бях поет — млад, самотен и удивен. А на външност бях лунатично, слабо момче с паднал на челото перчем, както по старинните гравюри изобразяваха анемичния поет.

---

[106] Еренщайн, Алберт (1886–1950): австрийски поет и разказвач, член на първото поколение експресионисти. Сборникът с разкази „Tubutsch“ излиза през 1911 г. (Бел.ред.) ↑

[107] Ласкер-Шюлер, Елзе (1869–1945): немска поетеса и прозаичка, муза на поетите-експресионисти. (Бел.ред.) ↑

[108] Брезина, Отокар (1868–1929): чешки поет-символист, виден представител на спиритуално-философската лирика. (Бел.ред.) ↑

[109] Хайнеке, Курт (1891–1985): немски поет, започва като експресионист от кръга „Щурм“. (Бел.ред.) ↑

[110] Щрам, Аугуст (1874–1915): немски поет-експресионист. (Бел.ред.) ↑

[111] Верфел, Франц (1890–1945): австрийски поет и прозаик, най-известният представител на експресионистите. (Бел.ред.) ↑

[112] Бен, Готфрид (1886–1956): немски поет, един от най-големите лирици на века. (Бел.ред.) ↑

[113] Дойблер, Теодор (1876–1934): немски поет-експресионист, пробва перото си в много от „измите“ на авангарда. (Бел.ред.) ↑

[114] Шикеле, Рене (1883–1940): немски поет, романист и драматург. (Бел.ред.) ↑

[115] Дьоблин, Алфред (1878–1957): немски писател, автор на романа „Берлин, Александерплац“ (1929), в който показва

многопластовия, противоречив лик на Ваймарската република. (Бел.ред.) ↑

[116] *Verwandlung* (нем.): метаморфоза. (Бел.пр.) ↑

[117] Леонард, Франк (1882–1961): немски писател, през 1920 г. издава сборник разкази „Човекът е добър“. (Бел.ред.) ↑

[118] Ендимион (гр.): в гръцката митология — потъналият във вечен сън любим на богинята на луната Селена. Заедно с приятеля си Мараи прави опит да издава списанието през 1919 г. в Лайпциг. (Бел.ред.) ↑

Лайпциг бе странна смесица от блудкава саксонска провинциалност и щипка тръпчива екзотика; неслучайно тук живееше Карл Май, без да напусне никога това място, в една от потъмнелите от дъжда къщи, построени в стила на сецесионната безвкусица от края на столетието, той написа „През страната на скипетарите“. Дори и в пампасите не бих живял по-авантюристично, отколкото в Лайпциг. По време на големия панаир гледах да не помръдвам от „Кафе Меркур“, тъй като с Адриан дълбоко презирахме пазарните сцени на ежедневието. За такъв, достоен за поет, всъщност напълно бездеен начин на живот, аз безусловно имах нужда и от пари.

С парите се справях особено и никога не успях да се побоя от тях. По природа съм скъперник, винаги съм бил такъв, своего рода предпазлива луда глава. Никога не ме е обземала паника, че ще ми се случи нещо лошо в живота, ще умра от глад или ще имам нужда от нещо и няма да мога да си го набавя. И до днес не знам на какво дължа тази си суверенна надменност по отношение на парите. От раждането ми до ден-днешен житейските ми условия не са се променили особено. Никога не съм имал месец без парични затруднения, но никога не съм спал лошо по вина на мъчителното безпаричие. Винаги съм похарчвал всички пари, попаднали ми в ръцете, и често съм ги харчел излишно и за кратко време; но в същото време си записвах всеки разход, в това число и бакшишите, отбелязвах пълния регистър от прегрешенията на лекомислието си с акуратността, с която педантичен касиер води касовата книга. Парите в Лайпциг, скромната сума, която покриваше елементарните попътни разноски на живота ми в странство, бяха преведени от баща ми на всеки три месеца в стара частна банка с добра репутация: името на банковата къща беше „Кнаут, Наход унд Кюне“; тези стари немски частни банки с тесни и непретенциозни помещения, където чиновници с наочници си избободаха очите над захабени бюра, бяха прострели мрежата на контактите си из целия свят и реализираха не по-малък оборот от мраморните банкови палати у нас или навярно даже и по-добър. Не след дълго имах вече дружески

отношения с банката. Отпускаха ми пари и без „банкови референции“; тези пари, разбира се, по-късно им връщаше баща ми.

Отпускаха ми пари, защото бях млад, учещ в чужбина студент, защото бяха отлично осведомени и знаеха, че парите ще им бъдат възстановени, и ме кредитираха някак по традиция: знаеха, че е в реда на нещата градският младеж, който следва университет в странство, да похарчи месечните си пари и около десето число да няма един меден петак. По същия начин отпускаха заем и на запилелите се в чужбина синове на немските буржоазни фамилии и тези малки услуги заздравяваха връзките на частната банка с цели буржоазни генерации, синовете порастаха, бащите изплащаха дълговете от *burschenschaft*^[119]-а на синовете си, синовете ставаха адвокати, лекари, търговци, фабриканти и поне от почителност осъществяваха деловите си контакти чрез същата банка, която през лекомислените студентски години е била на тяхно разположение в определени граници... Такива неща се случваха някога. Имаше нещо патриархално и фамилиарно в отношението, с което лайпцигската частна банка третираше поверителните дела по „*Monatwechsel*“-а^[120] на чуждестранните буржоазни отрочета. Не на шега по-късно от разни немски градове в провинцията съм пращал телеграми на лайпцигския паричен институт със следното обръщение: „*Liebe Bank...*“. И милата банка винаги изпращаше исканите сто-двеста марки, като понякога прилагаше мъмрещо писмо към пратката.

Друг мой източник на пари в Лайпциг беше голямата компания „Брокхаус“^[121]. По онези времена преводът на пари в чужбина трябва да е бил нелеко начинание и един търговец на книги от Каша, който от десетилетия поддържаше връзки с „Брокхаус“, написа писмо на шефа на компанията, че живее в Лайпциг и ако изпадна в нужда, да ме подпомогнат с известни скромни суми, които те ще отчетат и възстановят. Старите немски патрициански компании смятаха за естествено чуждестранните им контрагенти да се обръщат към тях понякога с подобни фамилиарни поръчения. В това нямаше нищо необичайно. Класата бе все още като една голяма фамилия; така поне изглеждаше; фамилия, която стоеше над нациите. Старият Брокхаус ме приемаше любезно, отпускаше ми пари, канеше ме у дома си, говореше ми много за Тиса, подари ми няколко безценни издания. Това беше огромно предприятие, печатница и книгоиздателство в едно; с

времето Лексиконът се превърна в неимоверно по размери начинание, старият господин водеше преговори и сключваше сделки с целия свят, работеше с организация, подобна на компанията „Бедекер“^[122] в Есен. Старият Брокхаус ме удостояваше с изключителна любезност. Трябваше да му разказвам какво уча в университета, какво ни обучават в „Institut für Zeitungskunde“, какво съм гледал в театъра и какви книги съм прочел, какво смятам за новата немска литература. Беше умен и силен човек, Бисмарков тип, от поколението на желязния канцлер, великото „поколение на дъбовете“ на могъщата, доблестна и жилава Германия; широкоплещест, енергичен старик с чисти очи. Понякога ме държеше с часове при себе си и разговаряше с мен; искрено симпатизираше на унгарците. Този тип немци бяха съградили на времето — по времето на Бисмарк — Първия райх, могъщата, авторитетна в цял свят Германия. Мисля, че не трябваше много да го моля, та да ме назначи за стажант в компанията „Брокхаус“. Но каква ти работа тогава! Интересувах се от света и от себе си. „Детайлите“ много не ме вълнуваха...

Но нито доброжелателството на стария Брокхаус, нито милата банка не можеха да попречат от време на време парите ми отчайващо да свършат и да се шляя по лайпцигските улици в такава безутешна нищета, както изгубилите се жадни из пустинята герои на Карл Май. Тогава още не знаех, че техниката ми на живеене е изцяло погрешна, и „дългосрочно“ кафенето ми излиза по-скъпо от най-разточителните, достижими за мен забавления. Всичките ми пари изтичаха в кафенето; къщи не се отоплявах, защото в кафенето — за да се стопля — похарчвах парите, необходими за отопление. Хранех се в протестантския хоспис или върху вестник и с квакерски консерви, защото от разходите в кафенето не ми оставаха пари за нормално хранене. За бакшиши — на гардеробиера, на вестникаря, на жената в клозета — в този си кафетериен живот харчех повече пари, отколкото многочленно немско семейство харчи месечно за храна. Имах манията да купувам всеки вестник и списание, попаднали ми под ръка и да ги тъпча из джобовете си. Купувах и чуждестранни, списвани на чужди езици журналы, от които не разбирах нито дума, например шведски или холандски. Купувах и такива безнадеждни литературни списания, чиито издатели никога не бяха разчитали на сериозни купувачи; нещо от рода на „Ендимион“. Джобовете на палтото ми непрестанно бяха

издути от съмнителни, със стойност по-преходна и от средната, печатни продукти. Приведен над тези издания, седях в кафенето до зори. Явно се готвех за нещо. Интересуваха ме непонятността, безпорядъкът на света; как никой и в нищо не съблюдава правилата на играта... На това ме учеха вестниците. Но имах все по-малко пари. Милата банка и чичо Брокхаус можеха да бъдат ползвани само с вежливи формалности и до известен предел. Един ден, в „Кафе Меркур“, реших да си потърся някакъв „занаят“.

---

[119] Burschenschaft (нем.): студентска общност. (Бел.пр.) ↑

[120] Месечна издръжка. (Бел.авт.) ↑

[121] Брокхаус (нем.): немско книгоиздателство, особено известно с лексиконите си. Основано е от Фридрих Арнолд Брокхаус през 1805 г. (Бел.ред.) ↑

[122] Бедекер (нем.): книгоиздателска къща, основана през 1827 г. в Кобленц от Карл Бедекер. От 1872 седалището на фирмата се премества в Лайпциг. (Бел.ред.) ↑

Ханс Райман се казваше саксонският хуморист, който същата есен основа в Лайпциг седмичника „Драхе“^[123]. Този „Драхе“ бичуваше извращенията в местните житейски явления в Саксония, провинциализмът и най-вече еснафското мислене, което поставяше върху милионния град, в който и гарата, и панаирната палата, и кланицата, и V(lkerschlachtdenkmal-ът^[124], всичко бе „най-голямо“, отпечатък от астматичната, душна провинциалност на немски областен „residenz“^[125]-център. „Драхе“ пишеше какво ядат саксонците, какво е хумор за саксонците, към кои диалекти изпитват сантименталност и трагизъм саксонците, и кое е досадно саксонското у саксонците. Не е изключено журналът да бе предизвикал сензация и саксонците да не се радваха особено на тези безпощадни анализи. Райман впрочем бе също саксонец, познаваше фамилията. Журналът не се занимаваше с локални скандали, позицията му беше строга и почтено критическа. Един ден написах кратък очерк за това какво чувства един чужденец в Лайпциг, поставих ръкописа в плик и го изпратих на Райман. Това беше първото ми съчинение на немски. Пишех със сляпа увереност на чуждия език; впоследствие се изненадвам що за невежа и безочлива дързост трябва да ме е подтикнала да посмея да отразя мислите си на опасния чужд език, който разбирах и говорех наистина, но никога не бях се изкушавал да го направя в писмена форма? Ако ме попитат, и до днес не зная защо на немски в именителен падеж, в множествено число някои съществителни имена завършват на „n“? — и тогава не знаех повече по въпроса, но с увереността на лунатик спрягах и прехвърлях глаголи и съществителни имена, разменях „als“ и „wie“, подбирах думи, наистина като на сън... Пишех на немски уверено, сякаш никога не бях разсъждавал на друг език. Вероятно съм допускал и грешки; но текстът като цяло, както по-късно научих, е звучал немски, навярно пелтечещ немски, но само дотолкова, доколкото дете или човек с беден речник би пелтечил на майчиния си език. Райнман прочел статията, приел я като написана на немски и я публикувал. Когато я прочетох, получих сърцебиене. Усетих, че зная немски... Почувствах се в свои води. Наострих слух за новите възможности в

моя живот, в плановете ми. Къде и кога се бях научил на немски? Едва ли в училището, а и сепешкият немски, на който от време на време говорехме при дядо и баба, не би могъл да се съхрани тъй продуктивно в паметта ми. Говорех свободно немски; но къде се бях научил да пиша? Да не би да ми бе останало в наследство от саксонските ми селски прадеди, спомен някакъв, неясен завет, който тук, сред саксонците, изведнъж ме беше осенил. Като отвързан от дълго въже, който неочаквано е почувствал свободата на плувеца, започнах с нагла увереност да се плацикам из немското море. Стори ми се като безценен дар; още не знаех, че чуждият език е патерица и помощ, но писателят не винаги може да се възползва от тях. Писателят живее и твори единствено в атмосферата на матерния си език; а моят матерен език бе унгарският. Десетилетия по-късно, изпаднал в истински ужас, отпътувах през глава у дома; тогава вече пишех поносимо на немски, мънках на френски и все пак ме беше обхванала такава паническа глухота от акустиката на чуждия език, че пребледнял се втурнах в матерния си език.

Засега бях извънредно горд от познанията си по немски език в Лайпциг. Райман, дребничкият, шишкав и плешив саксонски хуморист, ме окуражаваше. Очакваше от мен някакви будапещенски словоизлияния. Унгарците се славеха като добри войници и добри журналисти. Немците смятаха, че сме се изявили най-вече в тези две професии. Но моите словоизлияния звучаха различно от будапещенските, бяха от Фелвидек, провинциални. Донякъде се срамувах от журналистиката; бих предпочел да пиша само стихове. С Райман се срещах всеки ден в кафенето — беше добродушен, огорчен и пристрастно бичуващ саксонците, истински талант като памфлетист — и той строго ме питаше: „Пак ли пишете стихове?“ Считаше, че с младите таланти трябва много да се внимава, защото само да отклони за малко поглед човек и незабавно се отдават на тайния си младежки грях, на стихоплетството. Искаше ми статии, от време на време ми даваше по петдесет марки. В статиите описвах лайпцигската си квартира под наем, някоя вечер сред саксонци в гостилницата, разговор със саксонски философ в университета, накара ме да напиша за „Драхе“ язвително училищно съчинение със заглавие: „Мисли в лайпцигския музей пред статуята на Бетовен от Макс Клиндер“. (Според лайпцигските критици Клиндер бе изваял в мрамор „гръцкия

идеал за красота“, но на мен неговите скулптори ми въздействаха, все едно някой говореше старогръцки със саксонски диалект...) Насърченията му ме въодушевяваха, работех безпристрастно и леко. „Драхе“, където Райман охулваше всекиго, даже собствения си спомоществовател, и илюстраторите и даващите обявления фирми, които публикуваха реклами в неговото издание, отпечатваше почти във всеки брой някоя моя дребна публикация; единственото условие бе да е такава, каквато „Лайпцигер Нойесте Нахрихтен“, например, със сигурност не би издал... Вестничето предизвика такава паника в официалните духовни среди на Лайпциг, като пяна от лимонада на прах в нощното гърне на буржоазно семейство. Саксонци със зачервени глави шумно го обругаваха вечер в гостилниците; но го четяха. Райман бе първият ми редактор, който ми позволяваше да виждам света, както намеря за добре и не беше грях да го виждам такъв, какъвто е.

Записах се в университета, където ми завериха семестъра във филологическия факултет. „Institut f(r Zeitungskunde“ бе всъщност филиал, подразделение на специалността. Естествено, и тази институция се ръководеше от таен съветник — несметен брой тайни съветници от вилхелмово време бяха останали из немските университети — някой си Geheimrat^[126] Блюхер, който много отдавна, на млади години, още по времето на основателя Леополд Зонеман, бил сътрудник на „Франкфуртер Цайтунг“. С възпитаниците, които искаха да „изучат“ журналистиката в лайпцигския университет, се занимаваше филологът Йоханес Клайнпаул. Тук имаше семинари, огромна библиотека, неоченима по стойност библиография, хиляди и хиляди годишни течения на старите и най-стари немски вестници. Никога не проумях „работния план“ на института. Тайният съветник преподаваше вечер, разясняваше генезиса на немските ежедневници и възкресяваше личните си, младежки спомени от времето, когато „Кройццайтунг“ бил процъфтяващ журнал и надделявал над конкурентите си... Всичко това без съмнение имаше известна културноисторическа стойност; но с живата журналистика нямаше и не можеше да има нищо общо.

В Америка, бях чувал, подобни заведения предоставяли практически възможности на по-инициативните си възпитаници, чиито талант или наклонности ги теглят към журналистиката; в лайпцигския

институт такива начинания строго се наказваха. Един ден „Geheimrat“ научи, че пиша статии за вестника на Райман, повика ме и ми забрани да работя за журнали, докато не се сдобия с диплома... Известно време търпеливо посещавах семинара, докато не забелязах, че жестоко се отегчавам. В края на семестъра Клайнпаул, филологът, ме дръпна настрана и ме „посъветва“ да напусна института. Непосредствената причина за тази дружеска раздяла беше едно съчинение, което трябваше да съставя по желание на Geheimrat върху репортажната история на „Пресбургер Цайтунг“; то беше заклемено и от него, и от Geheimrat като глупаво и вероятно е било такова. Просто не разбирах какво искат от мен и защо трябва да прекарвам времето си сред старите годишни течения на „Кройццайтунг“. Завериха ми полугодieto, изпроводиха ме като отчайващо скудоумен възпитаник и тогава окончателно се прехвърлих във филологическия факултет, където още половин година слушах „диалектическите възгледи за историята“ на Гьоц и Фрайер^[127].

Както и да разкроявам нещата, бях се провалил по журналистика в лайпцигския университет и заради провала се срамувах пред баща си, който държеше да „завърша нещо“, щом вече съм се отдал на тази кариера. Семейството искаше да стана юрист, след това адвокат и да поема кантората на баща си. Баща ми не желаше да се отплесвам с някакво си репортерство; разбира се, и той се гордееше, срещнеше ли името ми по журналите, но настояваше да завърша университета. На всяка половин година трябваше да изпращам студентската си книжка в Каша; с течение на годините болека се превръщах в своего рода вечен студент с десет заверени полугодия в нашия, в лайпцигския, франкфуртския и берлинския университети. Докторантура не положих никога, защото няхах нужда от нея; счетох за излишно да си купя за двеста марки дисертация и час и половина свободно да ораторствам на някаква обща тема, например руската литература. Във филологическия факултет всеки — стига университетският гражданин да натрупаше достатъчно полугодия и достатъчно заслуги в дуелите — защитаваше докторантура. Имах своите полугодия и странствах от университет на университет, ала все по-малко вярвах, че „академичното образование“ ще ми бъде от полза в кариерата. Понякога се увеличах по някой професор, понякога ми помагаше този или онзи лектор, даваше ми насока и разкриваше пред

мен неизвестна галерия в безкрайната материя; в такива моменти със седмици се подчинявах, седях на семинара, докато лекциите не се задушаваша в „системата“ на преподавателя. Забелязах, че това, от което се нуждая, се налага да издирвам и да си осигурявам предимно сам.

Журналистиката ме увличаше, но мисля, че нито една редакция не би могла да ме използва. За мен журналистиката бе бродене по света, проучване на нещо, което е толкова неоформено, безсмислено и неуловимо, като новините за деня, като живота... Задачата ме привличаше и вълнуваше. Чувствах как цялата вселена, взета заедно и в един и същи миг, е непрекъснато „актуална“ и „сензационна“. Да вляза в чужда стая, където никога не съм стъпвал, бе поне толкова потресаващо, колкото да отида при трупа и неговите роднини, или да говоря с убиеца. За мен журналистиката — от първия миг, щом ми завъртя главата — стана равнозначна на времето, в което живея, лично преживяване, от което не можем да се изплъзнем и всичко е еднакво важно, интересно, всичко, заедно и наведнъж, „заслужава да се публикува...“ Беше ме обзело такова безпокойство, сякаш аз, единствено и само аз трябва да следя всичко, което става по света: мнението на министрите, скривалището на тайнствените извършители и дори какво мисли човекът в съседната стая под наем, ако е сам... И всичко това бе неизразимо „спешно“; понякога нощем се стрясках и излизах на улицата като изнервен репортер, който се страхува, че ще му се „изплъзне“ нещо. Да, журналистиката ми беше структурно наложена от нервната система, тя бе задача, от която не бива да се отказвам, трябва да познавам „суровия материал“, фактите, загадъчната материя, която свързва човек с човека, взаимозависимостите между явленията. Вечно правех „репортажи“. Имах неотложна работа. Бях двацетгодишен и исках да разкрия в сензационен репортаж загадката, ни повече, ни по-малко — „загадката на живота“. Мисля, че тайно мечтаех за „сензационен репортаж“, който журналите да публикуват с продължения, без да има по-конкретен предмет, освен живота. От десетилетие и половина пиша този репортаж в хиляди и хиляди статии. И днес не пиша друго, нито желая нещо по-различно.

Но как можех тогава да зная, че за писателя животът е съмнителна материя и от него могат да се ползват само някои неща с

мяра, в препарирано състояние. По-късно, когато го разбрах, сякаш попаднах с целия си труд и живота си в центъра на експлозия и направо се парализирах и оглушах за доста време. Засега никъде по хоризонта не съзирах трудности. По всички признаци светът бе пълен с „материали“ от интересни по-интересни; само дето трябваше да ги напиша, само да може да смогне човек, така ми се струваше. Не съм бил и днес не съм безусловен привърженик на теорията за кулата от слонова кост. Мисля, че и така може да се пише, и в кула от слонова кост може да се пише... В крайна сметка нищо не може да навреди на писателя, нито кулата от слонова кост, нито журналистиката. Не вярвам в хленчещите естети, които бягат от живота; както ме изпълва с подозрение и антипатия и писателят-„натуралист“, този цигански музикант, който предава всичко, както „му диктува сърцето“ и „описва живота“ така акуратно, сякаш говори самият живот... Писателят живее и твори някак разпънат между тези две намерения.

Започнах да пътувам из Германия и непрестанно се чувствах като „нарочния ни пратеник“, който е на път, навярно разследва някоя мистерия, която никога няма да успее да разгадае с всичките тайни и плетеници... Пътувах с дрехата с кадифена яка, с много тънко зимно палто, обикновено без шапка дори зиме; навсякъде носех прилежно със себе си единствено Библията, кактуса, разпятието от кост и малкия негър-фетиш. С по-лек багаж не беше пътувал никой репортер; но и „поръчението“ бе така неопределено и общо... Всичко ме интересуваше и в същото време всичко се размиваше като в сън. През знойната мараня на младостта виждах зимните и летни пейзажи на живота, всеки човек бе „интересен“, на една тюрингска станция ми хрумна да сляза, преспях при началника на гарата и написах стихотворение, че живея, че съм тук, в Тюрингия, сред непознати, и всичко е толкова чудесно и непонятно. Не, у мен максимата „*nil admirari*“^[128] на предходната генерация не бе посяла семената си. Можех да се зарадвам и на някоя пруска картофена нива, всичко ме възхищаваше, както младо кутре, живеех в непрестанен „шемет на личността“, като избавен от непосредствена смъртна опасност, който не знае на кое да се радва по-напред, всичко бе еднакво неотложно и се отнасяше лично до мен... Войната бе смъртната опасност, от която се бях избавил; мобилизираха ме през пролетта на последната военна година, положението на фронта тогава вече беше недвусмислено,

бяхме загубили войната и моите връстници бяха пратени без цел и разум в кланицата при Изонцо^[129]; шестнайсет души от класа ми загинаха през последната година! Но какво ли знаех за войната? Бягах от смъртната опасност, по-универсална и от подобен ужас; гледах на всичко, предмети, местности, хора, сякаш съм „очевидец“, видял ги за първи, ала навярно и за последен път, комуто ще се наложи да се отчете за видяното пред някоя следваща епоха. Не бих могъл да изразя с думи всичко това. Една „култура“, или каквото обикновено наричат така, мостовете, уличните лампи, живописните платна, паричната система и стиховете, се разпадаше пред очите ми на съставните си части; не „преставаше да съществува“, съвсем не, просто се преобразуваше, ала с такова страховито темпо, сякаш атмосферното налягане на земното кълбо, с което бяхме свикнали и живеехме досега, се бе променило. Както ако пилотът се издигне прекалено нависоко, от устата, ушите и носа му бликва кръв, подобна особена чувствителност забелязвах панически и при явленията. Зная, страхувах се. Около мен преустановяваше съществуването си нещо неописуемо важно и безценно. Страхувах се, както млад звяр преди земетресение. Още не бях чел Шпенглер и нямах набор от „теории“. Имах неотложна работа, исках да видя и други неща в „първично състояние“, преди да е настъпила страшната, неопределима промяна. Поех на път.

---

[123] Drache (нем.): немското периодично издание „Дракон“, излизащо в Лайпциг. През 1919 г. Марай нееднократно публикува в него. (Бел.ред.) ↑

[124] Паметникът на Битката на народите при Лайпциг през 1813 г. (Бел.ред.) ↑

[125] Residenz (нем.): седалище. (Бел.пр.) ↑

[126] Geheimrat (нем.): таен съветник (титла). (Бел.ред.) ↑

[127] Гьоц, Валтер; Фрайер, Ханс: немски философи. (Бел.ред.) ↑

[128] Нищо за учудване (лат.) (Бел.ред.) ↑

[129] Река в Североизточна Италия и Словения, където по време на Първата световна война австроунгарската армия води кръвопролитни сражения. (Бел.ред.) ↑

Пътувах из провинция Рур, остъклените покриви на фабриките грееха с изкуствена зелена светлина в нощта на този свъсен край, покрай станциите бдяха на пост сенегалски негри с байонети. Бях неспокоен. Толкова ли е прост светът? Наистина ли „успехът“, „триумфът“ са въпрос на мощ и на власт? На гарата в Есен смъртно уморени влакове гизнеха в дъжда, французите не умееха да се справят със сложния механизъм за смяна на коловозите, влакове с въглища стояха замръзнали в зимата, армадата сенегалски негри с байонети не можеше да излезе на глава с немските железничари-саботьори, механизъмът за смяна на коловозите на есенската гара може да бъде проумян само от човек, който е израснал там; утеши ме, че и един подобен механизъм може да е по-силен от „властта“. Преспях две вечери в Дортмунд, при Ерньо, моя запиял се по света вуйчо. Живееше в таванска стая, свиреше в нощно кафене, по цял ден спяхме, после пиехме силна ракия и дъвчехме вестфалски колбас; Ерньо ме развличаше с интегрални изчисления и вечер във вертепа изпълняваше в моя чест Бах. Пияните гости слушаха с благоговение, в среднощния локал германците, макар и наквасени, стояха пред Бах като истукани, след полунощ, с обути в йегерски панталонки немски бар-дами на скута, трогнати до сълзи от оказаната им чест... Колко беше отблъскващ и блудкав този захлас, задължителната компетентност, с която немци от всякакви съсловия и рангове благоговеят пред „изкуството“, пред печатната буква и под строй им отдават чест във всяка житейска ситуация... Но снобизмът, издаващите комплекси страхове, даскалското важничене и захласът пред Духа, които тлеят у всеки немец със същия градус, както сластната обич към „солдатщината“, обуздаността, „дисциплината“ — доста по-късно, сред англичаните научих, че доброволната дисциплина означава известна относителна свобода! —, дали всичко това не трогва младата душа поне дотолкова, колкото я изпълва и със съмнения? На пианото във вертепа Ерньо свиреше Бах на вестфалските търговски агенти на бурми, които го слушаха благоговейно, с просълзени очи; с раздираща ушите фалшива прочувственост, както правят лошите момичета, когато

след полунощ в локала започнат да разказват за майките си; и все пак имах чувството, че тази нощ съм разбрал нещо съкровено и интимно за немците, което ги прави поне толкова немци, колкото и преклонението пред реда, дисциплината и подчинението... Струваше ми се, че започвам да разбирам немците. Вярно, на заранта след сантименталната и поучителна нощ двама дортмундски детективи дойдоха за мен в квартирата на Ерньо и ме отведоха на топло. За първи път през живота си лежах в затвор. До обед ме разпитваха, сетне ме пуснаха; просто съм им бил подозрителен, защото бях млад, бях чужденец, носех дълга коса и палто с кадифена яка и по онова време, няколко месеца след червения терор в Мюнхен и берлинските Спартакови дни, те надушваха във всеки чужденец комунист.

На обед ме пуснаха и един „инициативен“ деловодител с монокъл даже ме помоли за извинение; времената са смутни, нищо не се знае със сигурност, но от документите ми се е убедил, че съм гражданин от университета и „истински господин“... Тези няколко часа в дортмундската полиция бяха за мен нов урок за немците. Разпитът, който започна с доста висок тенор, след няколко по-резки отговора приключи с мек, объркан и изпълнен с чувство за вина минор... Не знаех много за международно прилаганата техника на полицейски разпит и ми се струва, че с изключение на „Скотланд Ярд“, където веднъж ме почерпиха с чай и ме настаниха в удобно кресло, навсякъде по света щяха да ме набият, ако отговорех с подобен тон на въпросите на полицейския чиновник. Чиновникът започна с нападателен тон, но още след първата ми реакция смутено се усмихна, прочисти гърло и стана любезен. Останалото беше само игра и формалност. Тогава забелязах за първи път, че немските маниери прикриват смут и склонност към размекване.

„Тогава забелязах за първи път...“ — с това признание трябва да започва всеки ред в книгата ми. Всеки ден „забелязвах за първи път“ нещо, света, звездите, келнерите, жените, страданието и литературата. Преживявах онзи период от живота, когато младият човек потъва в някаква ежедневна заетост с чувството, че има лична мисия, която никой не може да изпълни вместо него. Това е едно напрегнато състояние, непрекъснато съмнение дали светът е такъв, какъвто го възприемаш? — и ентузиазъм на акорд, че тук, на земята ти е отредена такава хубава задача, ти трябва да разгадаеш тайните на вселената, при

това без остатък. Отидох в Есен, отидох и в Щутгард, където нямах никаква работа, не разглеждах нито музеите, нито архитектурните забележителности на обществените сгради. Седях на уличните пейки или в кафенетата, непрестанно нащрек, екзалтиран, придавайки си някаква неясна важност, със свещеното убеждение, че в скоро време ще се случи нещо и то ще има голяма тежест в моя живот. Обикновено нищо не се случваше, просто ми свършваха парите. Цели нощи пътувах до Хамбург или до Кьонигсберг, където дотолкова очебийно нямах работа и явно не бях „турист“, че понякога това правеше впечатление на гостилничарите и на полицията. От тези градове, от възбудените пътувания и безцелните пристигания си спомням най-вече лицата на хората. В Дармщадт бръснарят, при когото се подстригах, захвана политически спор с мен, отведе ме у дома си и ме представи на семейството си. Три дни живях у тях, докато забележа, че — и родителите, и двете им деца — са душевноболни. Но дали самият аз бях „нормален“? Във всеки случай се държах като дете, което неочаквано е получило за подарък огромна стая с играчки. Тази стая, във всеки ъгъл на която бяха струпани купища избрани и вълнуващи играчки, представляваше света. По време на игра — пътуванията, университетът, съприкосновението с хората, във всичко това за мен имаше елемент на игра! — понякога ме пронизваше особено, почти болезнено чувство за отговорност. Живеех в напрежение, като човек, който преднамерено е пропуснал някакво жизненоважно поръчение. Имах извънредно много работа, само че просто не знаех откъде да започна. Минава сума време, докато човек научи, че всъщност няма никаква работа; и тогава често най-сетне започва отнякъде.

В Мюнхен поспрях да си поема дъх; бяха тъкмо след революция, още разчистваха барикадите по улиците. При странстванията ми из Германия през тези месеци често се случваше в някой провинциален град, както се разхождам, иззад ъгъла революционери да започнат стрелба, втурваха се и полицаи и започваше улична престрелка, налагаше се за известно време да се скрия от куршумите край някоя входна врата. Вече бяха преминали през кулминационната точка на температурната крива, окопитвах се, но от време на време още ги тресеше. Хората се бяха върнали по домовете от кървавата сеч, бяха скрили оръжията, и понеже отгоре на това нямаха работа, от време на време ги използваша под „политически“ претекст. В Мюнхен всяка

седмица ставаше някакъв дребен уличен сблъсък. Червените тогава вече бяха пръснати, разстреляни, хвърлени в затворите — но „червените“ всъщност не бяха регистрирана партия с ясна членска маса, червените живееха в това общество — както и в останалите — откак свят светува, и в дадения исторически момент просто бяха станали видими, както бактериите в оцветена с анилин капка вода. И когато ги разпръснаха, разтуриха организациите им, езекутираха техните водачи, сред тях и един изключителен по дух и благонамерен човек като Густав Ландауер — „червените“ не преустановиха своето съществуване, те просто се обезцветиха в кипящото от бял гняв общество, бактериите излиняха до невинност в опасната посадка, но тук-там организмът все още трескаво излъчваше рецидиви. Затракаха ли картечници, дръпвах се край входната врата и чаках да свършат. Пристигаха камиони, отнасяха ранените и тогава вече можех да пресека пътното платно и да вляза в отсрещното кафене... Не се учудвах особено. Беше естествено картечен огън да нарушава от време на време разходките на моята младост. Всяко човешко дело беше естествено. Малката вселена, шеметът на съществуването ме изпълваха изцяло; възторгът, с който празнувах чудото на съществуването, не ми позволяваше да се учудвам или да гледам с подозрение детайлите. В Мюнхен сякаш бях още по-чужд, от където и да било другаде. Градът ме разстройваше с биреното си добродушие, с любезността си на акорд, с лошия вкус на натрапената и преиграна артистичност. Живеех на „Енглишер Гартен“ в един пансион, сред английски и унгарски сноби, които посещаваха празненствата на галериите в Швабинг и между две революции бодро потропваха канкан на мюнхенския карнавал. На едно от тържествата в Швабинг се запознах с мюнхенска дама, която говореше на диалект, призори ме придружи до квартирата ми в „Английския двор“ и там, на развиделяване, преди да си легне, се държа тъй къщовнически, че от удивление останах със зяпнала уста: изчетка и подреди дрехите ми, изтърка обувките ми от еленова кожа, забърса праха от мебелите, след всичко това грижливо се съблече, сгъна дрехите си, накрая си сплете косата и усука къдриците си в хартийки. Едва тогава, с възможно най-естествено движение, с куртоазията на домакиня, на която най-сетне ѝ е останало време да се позанимае и с госта, легна в леглото. Гледах я втрещен. Нито дотогава, нито по-късно срещнах жена, която да

упражнява тъй безотказно домакинските си добродетели в часовете за любов, в жилището на един чужд мъж. Чудех се непрестанно. Светът бе друг, различен от познатия ми от литературните текстове. Всичко беше „друго“ — и настъпи време да си изградя определена позиция сред този хаос от изненади.

Във Ваймар всяка сутрин ходех в парка, разхождах се до къщата, където Гьоте си подрямвал в топлите летни дни, обикалях стаите, сетне се връщах в градския дом на Гьоте, застоявах се в тъмната стая на покойника, където и днес би добре дошла „повече светлина“, или в някоя от залите, претъпкани с минерали, ръкописи, гравюри, статуи и картини, вглеждах се в хербариума на поета и се стараех да проумея нещо. Държах се както любител-детектив, който инкогнито разследва някакво тайнствено и свръхмистериозно дело. Не дължах никому отчет, тайнственото и мистериозно дело, чиято разгадка дирех, беше тайната на „гения“ — от предметите, които е използвал, от неговите колекции, от жилищата му се стараех да прозра нещо, на което творбата не дава никога пълен отговор, нито пък животът, „личността“ дават пълен отговор — тяхното взаимодействие оформя най-разтърсващото явление: геният и неговото влияние върху света. Търсех знаците, търсех дирята на ръката му, следа от устните му върху някоя чаша, промените на почерка му през различните периоди от живота, съзерцавах рисуваните по време на италианското му пътуване, примитивни и школки пейзажи, можех със седмици да проучвам тези стаи. Във Ваймар и до днес физическата същина на феномена още не е излиняла напълно, останала е след него някаква кондензирана телесност и материалното въздействие на присъствието му се разнася безкрайно бавно във времето. Нямах желание да правя докторска дисертация за Гьоте. Не се готвех да пиша студия за „зрелостта на поета“ или за последните му години... Ходех в херцогския парк, където Кралят-слънчице^[130], херцогът на Гьоте, с естетски напъни бе плагиатствал и обезобразявал хрумванията на Версай, вечер се настанявах в театъра и слушах „Танкред“ или „Ифигения“ — във ваймарския театър, където Гьоте ревниво следял успехите на популярния Коцебу^[131], съвсем необичайно се чувствах като у дома... Предобед ходех в библиотеката, където всичко бе някак натруфено, разводнено, извън естествените величини, даже извън дименсиите на духовната история по гьотевски, сприятелих се с библиотекаря, който от половин век пазеше, систематизираше, подреждаше полицейските

данни за тукашното битие на поета, проверявахме сметките от прането и бакалските разписки и удивително си пасвахме в това важничене, разбирахме се и без обяснения, както всички, които озовали се веднъж волю или неволю, се устройваха във вселената на Гьоте за по-продължително време, за цял живот.

В странноприемницата „При слона“ пребивавахме мнозина, без да имаме особена работа във Ваймар, без да възнамеряваме да множим с опита от своите издирвания или от скромното си пребиваване там литературата за Гьоте; живеехме в града на Гьоте, все едно прекарвахме ваканция в бащината къща. Ваймар бе съразмерен и грациозен град, почти застинал в Гьотевата традиция, още не се беше окопитил, не смееше нито да говори, нито да мисли за друго, всичко се свеждаше до спомена за гения. В странноприемницата имаше „всезнаещи“ шотландки, намусени и затрогнати старици, един приличащ на Сетембрини италиански хуманист, който десетилетие преди появата на Томас-Мановата „Вълшебна планина“ едва ли не буквално ми разправи вечерта в салона на хотела притчата за „републиката и красивия стил“, срещаша се самотни скандинавци, които се застояваха по няколко месеца тук, в студено искрящата северна светлина, в странното духовно пречупване на сияния и лъчи, в атмосферата на Ваймар. Срещаша се и сноби, и туристи. Но в обезумелия свят, който все още заравяше своите мъртъвци и вече беше съчинил договорите, които щяха да му позволят да даде отдушник на виновното си съзнание чрез нови масови заколения, Ваймар, театърът, библиотеката, хотел „Слона“ и другата, по-евтина странноприемница, която се управляваше от съпругата на един унгарски учен и където по-късно понякога се отбивах за дни, на пълна телесна и духовна издръжка: всичко бе досущ манастир, своего рода светски манастир, където сходни по душевна нагласа хора ходеха да се пречистват, вършейки един вид светски упражнения за духа. Отстрани такова поведение може и да изглеждаше пресилено, но тези, които бяха свикнали с него, се чувстваха уютно. В къщата на Гьоте всеки си беше някак у дома, даже и след сто години. Гьотевата вселена грабваше странника и дори да не предоставяше еуфористичен покой, той можеше да се устрои в някое нейно кътче.

Човек има материална, но и духовна орис, която го застига с фаталистична естественост. С Гьоте човек или се среща, или не; за

късмет, аз го срещнах рано. Не мога да кажа, че съм живял в някакъв приповдигнат, тщеславен култ към Гьоте. Но мисля, че когато в средното училище трябваше да назубря хекзаметрите на „Херман и Доротея“, ме застигна тази позната участ, атмосферата на гения, в която по загадъчен и необясним начин не възнех и не се чувствах отблъснат. Когато отидох във Ваймар, трябва да съм стигнал приблизително до Вертер; сега, на прага на зрелостта си, навярно съм някъде около „Поезия и истина“; Гьоте ме съпътства през целия ми живот, както видимите степени на физическото развитие, не могат да бъдат „прескачани“ етапи, няма защо да се протестира, трябва да се извърви докрай пътят, в края на който мистичният хор дава отговор на фаустовския въпрос — и бих желал, като му дойде времето, да чуя и разбера този отговор. Преждевременно не може... Във Ваймар живеях в добро настроение и емоционално. Гьоте не бе прецептор; близо до него можеше да се живее в почтителна интимност, която не бе благоговейна и излъчваше доверие. Той бе родна стряха, другата, уютна като истинската, с пречупена светлина, с растителност, със семейни, домашни обичаи, с ритуали.

В Германия живях по-продължително в три града: в Лайпциг, Ваймар и Франкфурт. Това не бе нарочно; и все пак, не смятам, че случайно бях избрал тъкмо тези три града за отдих през скиталческите си години, градовете на Гьоте. Пътувах по неговите дири, инстинктът ми ме теглеше подир сянката му. Никога не съм могъл да чета Гьоте така: сядам и прочитам „Западно-източен Диван“. Подобен опит вероятно би ми доскучал. Гьоте нараства и крачи напред заедно с човешкия живот, който се е свързал с него. Някоя от книгите му винаги е с мене и у дома, и на път, до ден днешен. По-късно открих още един-единствен писател, когото чета в същия опърничав безпорядък, чиито книги винаги ми се намират под ръка, не минава ден, без да прочета няколко реда от негово писмо или критика: Янош Арани. От Арани учих и се уча на унгарски. От Гьоте не се учех на нищо. Геният и неговото творчество са се превърнали в атмосфера за следващите поколения; той се явява в мислите ми навярно само когато съгрешат срещу него или го отричат. От време на време се връщах във Ваймар. В библиотеката вече ме знаеха, портиерът ме приемаше в къщата в парка, като познат, виждах градината зиме и пролет. Да пиша още не смеех; по-точно, във Ваймар започнах да не пиша. Непостижимото у

Гьоте, онова, което дори не е творба, но по въздействие е тъкмо толкова нетленно, независимата от времето и творчеството мистерия на личността, която не избледнява и въздейства от поколение на поколение, аз опознах във Ваймар. Тук за първи път прочетох тези три реда, на които при четенето не обърнах особено внимание, и чак след години забелязах, че са открянали нещо у мен, живеят в мен без гръмкост, все едно някой ме е учил да дишам:

*Ich habe geglaubt und glaube erst recht
Und ging es oft wunderbarlich, ging es oft schlecht
Ich bleibe beim gläubigen Orden.*^[132]

---

[130] Август, Карл: владетел на Ваймар. По покана на херцога през 1776 г. Гьоте постъпва на държавна служба, а от 1791 в продължение на повече от четвърт век е директор на ваймарския придворен театър. (Бел.ред.) ↑

[131] Коцебу, Аугуст (1761–1819): много популярен за времето си и изключително продуктивен немски драматург. През 1801 се връща във Ваймар, но отношенията му с Гьоте и неговия кръг са хладни. (Бел.ред.) ↑

[132]

*Вярвах, и едва сега вярвам истински,
ту чудесно, ту печално съдбата ми премина
и останах в ордена на вярващите.*

(Бел.авт.) ↑

Наех жилище в близост до франкфуртската палмова градина, на улица „Либиг“, при един шивач. Беше гърбав човек, ожени се на следващата седмица след нанасянето ми. Съпругата му бе стройна, висока жена, напомняше на женските образи от митологията, и в брачната нощ, която протече в съседния на моята стая алков, през нощта те се биха; гърбавият шивач беше садист, шибаше с бича високата си два метра съпруга, младоженката похотливо стенеше по време на боя, и цяла нощ викаше в екстаз: *Du bist herrlich!*^[133] Слушах с любопитство странната брачна нощ, без погнуса, и както по-късно с учудване забелязах, без особена изненада. Всичко ми се струваше някак познато и естествено, струваше ми се преживяно, що се отнася до хората. Подобна гледна точка не се заучава, а е естествена последица от определен душевен строй. Тигърът се храни с месо, франкфуртският шивач бие съпругата си, която при това похотливо хрипти: това е животът, помислих си на сутринта, когато двойката се измори и аз също заспах.

Всеки предобед в единайсет часа в огромна карета, теглена от два катраненочерни жребеца пред прозорците ми минаваше старата госпожа Гудула, най-възрастната Ротшилд, прамайката, с боне на главата, с фин воал и дантелен чадър. Живееше в края на улицата по средата на голям парк, в стария франкфуртски замък на Ротшилдови. Паркът се охраняваше денем и нощем от въоръжени пазачи. Леля Гудула любезно поздравяваше от своята карета франкфуртските граждани, които я приветстваха със снети шапки, като княгиня на старо феодално херцогство. Беше много стара, съсухреното ѝ лице бе само бръчки, на капрата седяха лакей и кочияш с цилиндър, лачени чизми, бели панталони, и в „революционната“ немска република цялото шествие въздействаше като демонстрация и показ. Кралете и херцозите си бяха отишли, Ротшилдови оставаха. Леля Гудула живееше в екстериториалност във франкфуртския си палат, веднъж годишно, на някой фамилен празник, я посещаваха синовете ѝ, роднините, парижките, лондонските, виенските Ротшилдови; в такива

моменти местните хора по цял ден стояха облакътени по прозорците на улица „Либиг“ и се дивяха на династичното шествие.

Във Франкфурт парите бликаха обилно, както позлатата по връхчетата на копията по железните огради пред дворците на „Бокенхаймер-Ландщрасе“. Парите в този град се бяха уталожили през вековете, струяха над него, всичко бе подредено в достолепни пропорции. Във Франкфурт живееше още един член на династията, някой си барон Ротшилд-Голдшмид; в кантората му един след друг се редяха надошли от всички краища на света просяци, сред тях и множество унгарски скитници. Тези странници пътуваха из Германия с точен каталог от имена и адреси и като прилежни търговски агенти не пропускаха да посетят в чуждия град склонните към благотворителност частни лица, предстоятели на вероизповеданията, политически партии, държавни и градски социални институции. Един такъв странник, грамаден секейски момък, пристигна и при мен, позовавайки се на пещенски познати, поиска квартира, зае от мен чиста риза и яка и, от благодарност, за отплата ми показа един такъв „просешки адресник“. Обемистото книжле беше писано и размножавано с химическо мастило, до името, домашния адрес на всеки благодетел накратко бяха отбелязани слабостите на мецената, при равина скитникът казваше, че е евреин, на енорийския свещеник, че е католик, в офиса на социалдемократическата партия, че е социалист-емигрант, при болшевиките, че е комунист, при националните организации събираше дарения за патриотични цели, а в канцеларията на барон Ротшилд-Голдшмид, където покровителстваха музикантите, се представяше за изпаднал музикант. На всеки посетител баронът даваше железопътен билет и петдесет марки; билетът, разбира се, биваше продаден. Посетителят ми беше прецизен, разсъдлив, спокоен по нрав човек. Пътуваше без багаж, с „просешкия си адресник“ в джоба, с износена мушама за дъжд, от чиито джобове наизвади в жилището ми странни и обезпокоителни предмети: булевардни романи, увеличително стъкло и дебело корабно въже, това помня. Иначе имаше текуща сметка в един берлински клон на „Дрезднер Банк“, по време на обиколките си печелеше дневно и по двеста-триста марки, говореше благозвучен секейски унгарски и беше пестелив, благоразумен човек, будеше впечатление на старателен чиновник. По-късно го срещнах в Берлин, тогава вече бе един от

менажерите на голяма филмова студия. През тези години се сблъсках с много подобни хора. Големият вихър ги беше повлякъл, нямаха „принципи“, нито цели; вярно, нямаха и скрупули. Занимаваха се с живота, пряко, и подробности като професия, светоглед, социална съвест малко ги безпокояха. Предаваха си един на друг адреса ми. Повечето от тях бяха талантиливи, не в някаква определена насока, а изобщо, както животните; старателно и прахосвайки енергия, отбягваха работата. Във всеки случай носеха вести от „живота“, за странни сговори, за човешката природа. Никой не ме ограби и когато ми искаха пари назаем, обикновено ми ги връщаха. Изглежда, че ме чувстваха донякъде за свой събрат.

Тъй както по това време и аз не бях — нито исках да бъда — нищо друго, освен безцелен младеж. Литературата бе все още мъгла и мрак за мен, болезнена, мъчителна неизвестност. В началото блуждаех из Франкфурт като герой от романтичен роман. Ставах по обед и до вечерта седях в изисканото кафене „Хауптвахе“ на централния градски площад, пушех евтините, сладникави английски цигари и можех седмици наред да чета една и съща книга. По това време открих за себе си един елзаски писател на име Рене Шикеле, когото високо ценях. Помня, че чувствах у него своего рода „европейски патриотизъм“, и това ме привличаше. Изучавах всеки човек от този зрителен ъгъл, копнеех да узная дали е още жив европеецът, дали някъде, в полския салон или датския университет се чува гласът на онзи тип европеец, който първо е европеец и едва след това — датчанин или поляк? По онова време Куденхове-Калерги^[134] и Бронислав Хуберман^[135] не бяха прогласили още своята Паневропа; но въздухът тегнеше от този девиз. Понякога ми се струваше, че животът или литературата са ми подхвърлили такъв един „европеец“. Но най-често бяха просто скитници или авантюристи, привлечени от богатия град.

От странстващите скитници зная, че във Франкфурт всички даваха, само не и леля Гудула; тя смяташе, че синовете ѝ достатъчно дават. Градът бе като салон в стил рококо. Една сутрин се събудих и забелязах, че са ме приели. Тук още имаше „светски живот“ в смисъла от осемнайсети век; дворци и салони, където много образовани, много богати хора живееха с действително западни потребности — в този град потребностите на душата бяха също тъй завишени и изтънчени,

както и богатите рамки на телесния живот. Хората живееха скрити в палатите си, сред готически и хиндуистки колекции, водеха кореспонденция с прочути световни писатели, банкери, учени и мистици — и един ден забелязах, че ме канят на чай, лакеи с бели чорапи ме въвеждат в салони, каквито никога не бях виждал, и узнах, че хора, чиито имена никога не бях чувал, са владетели на промишлени и духовни региони. Този обрат дължах на новия си приятел Ханс Ерих, с когото се бяхме запознали на един семинар в университета. Ханс Ерих си беше у дома в Германия и се чувстваше свойски в сдържания, изтънчен в добрия смисъл, пофренчен Франкфурт. Ханс Ерих бе с две години по-голям от мен; той бе син на богат силезийски фабрикант, готвеше се за докторат върху Спиноза, беше член на германската социалдемократическа партия, и на един друг международен съюз, скрепен от общо преживяване, който навярно изпълнената със съзнание за вина съвест на една култура поддържа навред из Европа. Дълга му много неща, наред с това от първата минута подозирах, че е хомосексуалист. Но никога не го узнах със сигурност.

---

[133] Ти си прекрасен! (Бел.авт.) ↑

[134] Куденхове-Калерги, Рихард Николас (1894–1972): австрийски политик, писател. Основател на паневропейското движение (1923). (Бел.ред.) ↑

[135] Хуберман, Бронислав (1882–1947): полски цигулар, основател на палестинския симфоничен оркестър (1936). (Бел.ред.) ↑

Ханс Ерих живееше недалеч от мен, в изискания хотел „Империал“ и приятелка му беше една от депутатките на социалистите в райхстага; млада жена, помня само нейните присмехулни, умни очи, и суетните ѝ усилия да съчетае в облеклото си депутатския пуританизъм и стремежа на интелектуалната светска жена да е в крак с модата. С тях двамата ходех на работнически събрания и във франкфуртските патрициански салони, чиито старателно закрити врати се открехваха само пред хора, които вече бяха доказали нещо или можеше със сигурност да се разчита на тях. Ханс Ерих и аз още нищо не бяхме доказали; от женския член на райхстага по онова време във всеки случай можеше да се очаква нещо. Впрочем и двете общества грижливо подбираха гостите си; да, в немските работнически кръгове май проникнах по-трудно, отколкото в претъпканите с готически скулптури буржоазни салони.

Във Франкфурт се случи така, че в този чувствителен град опознах името ми за няколко месеца. Като всеки наистина значителен и решаващ обрат в живота, и този ми се случи без предварителни разчети и спекулации: не го бях „решил“, в живота ми никога не сполучваше нещо, което „решавах“ и планирах на хартия; но пък ми се случваше да се пробудя някоя утрин и да продължа при коренно различни условия на живот. Във „Франкфуртер Цайтунг“ попаднах, след като един ден се качих в редакцията и пратих визитната си картичка на редактора на очерци господин Гек. Редакторът моментално ме прие, предадох му един очерк и неуверено се оттеглих. Знайно е, че във „Франкфуртер Цайтунг“ седмоглави змейове внимаваха за чистотата на немския език. Тук, в колонките на този може би единствен истински световен журнал на Германия, подредбата на думите в подчиненото изречение бе почти толкова важна, колкото и идейното му съдържание. Рубриката за очерци тогава се списваше от трима души: господин Гек, типичният добронамерен, педантичен и коректен немски журналист-чиновник, Бернхард Диболд, критикът и един мил, добродушен алкохолик, на когото не можеше да се разчита, Вило Ул. На другия ден очеркът ми излезе. Не се изненадах, някак, с

безочлива и детинска убеденост, го намирах за естествено... В рубриката за очерци на „Франкфуртер Цайтунг“ работеха Томас Ман, Стефан Цвайг, Герхард Хауптман и изобщо всеки, чието име означаваше нещо в Централна Европа. Журналът се списваше на една пресечка в централната част на града, на „Ешершаймер Щрасе“, в овехтяла, стара къща, която откъм улицата имаше вид на нещо преходно между ловен замък и парна мелница. Но журналът, който се списваше и се печаташе в къщата, имаше валидност в цял свят. Една-едничка икономическа вест в него мобилизираше нийоркската или лондонска борса, едничка негова критика решаваше съдби, и да се чете два или три пъти седмично името ти в този журнал беше достатъчно за начинаещия писател да направи „кариера“ в Германия. Започнах работата си тук със сляпа увереност, няхах понятие за отговорността, която читателите навсякъде по света очакваха от сътрудниците на журнала, с несъзнателна непринуденост и спокойствие пишех мнението си за хора и явления, както селският знахар в анекдота на Миксат^[136] оперира око с проста чекия. След това разбрах каква отговорност е писменото слово и започнах да се страхувам. Но дотогава мина доста време и „Франкфуртер Цайтунг“, с днес вече непонятна за мен добронамереност, издаваше писанията ми. Години работих в този изискан, европейски по дух в най-добрия смисъл на думата вестник. Никога не ми възложиха отегчително задание; по-късно често им пращах статии от чужбина: от Париж, Лондон, Ерусалим, Кайро, описвах всичко, което ми изглеждаше, че заслужава да бъде забелязано в рамките на един кратък очерк: интонацията на някой особняк, жестовете на Кайо^[137] по време на реч, сплина на жена в Ерихон, тъгата на келнер в Марсилия, безпорядъка в хотелска стая в Лион, Рабиндранат Тагор, четивата на кождера, всичко, което ми подхвърляше животът, случайно; и „Франкфуртер Цайтунг“ го публикуваше... Пишех на немски и по онова време сякаш наистина знаех немски; ръкописите ми излизаха без изменения в големия, взискателен и придирчив към чистотата на немския език журнал. Хенри Зимон, собственик и главен редактор на журнала, добронамерено следеше дребните ми опити и веднъж и завинаги даде „nihil obstat“^[138] за моите съчинения.

И през ум не ми минаваше да правя „кариера“, и мисля, че никак не ценях връзката си с този „провинциален журнал“. Публикувах във

„Франкфуртер Цайтунг“ същите статии и очерци, които преди това излизаха в един журнал в Каша, и за мен какво ще кажат за моите опити в Каша беше поне толкова важно, колкото мнението на франкфуртските критици и обстоятелството, че в неделната рубрика за очерци в големия журнал съчинението ми бе на челно място. Всичко в живота ми се подреждаше така. Ако много „искаш“ „Франкфуртер Цайтунг“, навярно нямаше дори да ме забележат. Във всеки случай, в редакцията на някой пещенски седмичник бе по-трудно да попадне начинаещ, отколкото в този световен журнал. Представа няхах от писането, от тежестта, последствията от думите. Пишех така, както младежът диша, с пълни дробове, с някакво варварско благодушие. Не знаех, че стари, обиграни писатели чакат по цял свят и биха дали мило и драго журналът да приеме текстовете им; смятах като запълване на времето работата си в големия журнал, който ми заплащаше царски. По-късно научих, че не си заслужава сам да си искаш пари, много по-изгодно е, ако им поверя сами да определят сумата на хонорара. Когато отпътувах от Франкфурт, с едно телефонно обаждане до Париж ме изпращаха в Лондон на някаква политическа конференция, в Женева за „свежи“ политически шаржове, в италианските или белгийски провинциални градове, където „нещо се е случило“, или на няколкомесечно пътешествие на Изток, за което ми покриваха всички разноски... Научих, че не си заслужава да пращам сметки за разходите си на „Франкфуртер Цайтунг“, никога не можех да поискам толкова много, че журналът да не ми преведе повече по своя воля.

Журналът бе шедьовър, чувствителен организъм, същински дипломатически апарат на малка държава. И действително, дипломатите му бяха в Ню Йорк, Лондон и Париж, внушителни редакции с посланици и аташета и всяка телеграма, чуждестранна критика, дописка за лондонската мода носеше своите последствия... Журналът проследяваше явленията, но по-важното и вълнуващо бе, че дефинираше политическата им значимост, поставяше на полагаемото му се духовно- или културноисторическо място всеки съвременен феномен. Говореше се, че журналът се финансира от немската тежка индустрия; но тогава, в началото на двайсетте години, новината се оказа невярна. По-късно най-големият немски индустриален концерн действително сложи ръка върху него, още по-късно и Третият райх, наистина, дълго време съвсем предпазливо; „Франкфуртер Цайтунг“

беше може би единственият журнал в Райха, който нацистите за известно време не „унифицираха“. Журналът се охраняваше от своя авторитет, духовно надмощие и независимост и в същото време във франкфуртското седалище го списваха тъй фамилиарно; Хенри Зимон преглеждаше всеки ред и в ни една от рубриките на трите издания дневно не се появяваше дори незначителна вест, която собственикът-главен редактор да не е прочел. Допуснеха ли веднъж някого при себе си, отнасяха се с него, като с член на семейството. Имаха ли някому доверие, можеше да разчита на тях. Вярно, всеки ред, появил се в журнала, трябваше да е на място, прошка нямаше; небрежност или разпуснатост не прощаваха.

Връзката ми с големия журнал продължи години. Един ден тя прекъсна от само себе си, преустанови се по същия странен начин, без причина, както беше започнала... Тогава вече от години живеях в Париж, работех много и какво ли не за тях. Един ден започнаха да ми връщат статиите. Една излизаше, три получавах обратно. Не разбирах защо? Статиите ми не бяха по-лоши, нито по-глупави от преди. „Всъщност друго очаквахме от Вас...“ — пишеха ми те. Размислих и разбрах. Когато попаднах при тях, бях схватлив и ловко боравех с материала; давах им това, което очакваха от мен. Когато лека-полека намерих своя глас, отведнъж всичко, което пишех, им стана чуждо. Пишех на немски език, но духът ми беше чужд. Понякога ме печатаха, от куртоазия, само така, както човек поздравява изоставена любовница.

---

[136] Миксат, Калман (1847–1910): унгарски писател, журналист, редактор. (Бел.пр.) ↑

[137] Кайо, Жозеф (1863–1944): френски радикален политик и икономист. (Бел.пр.) ↑

[138] *Nihil obstat* (лат.): разрешение на католическата цензура за отпечатване на църковните издания, букв. „без пречки“ (Бел.ред.) ↑

Една сутрин от Шварцвалд пристигна К., преводачът, с две кучета, с млад и дебел унгарски писател-емигрант, който непрекъснато се оглеждаше обсебен от мирова скръб и с приятелката си, австрийска графиня, която превеждаше на немски творби на американски писатели и по-късно сама стана една от активните труженички на немската „левичарска“ литература. Чаках ги на гарата. Влизането ни във Франкфурт предизвика сензация. С кучетата имаше куп неприятности, в пансиона, където отседнаха в деня на пристигането си, не ги изтърпяха, затова им предоставих жилището си; тогава вече отдавна не живеех при шивача-садист, бях се пренесъл на „Ешершаймер Ландщрасе“, близо до журнала и наемах красива и светла тристайна квартира, непосредствено до издателството „Рютен унд Льонинг“. Обитавах самостоятелно първия етаж на вилата и това разточителство много ми харесваше. Когато сетне — заради разногласия в миросгледа и по въпросите на кучешкото възпитание — К. се скара с франкфуртските пансионери, те се пренесоха при мен, а аз се качих на втория етаж на вилата, в таванската стая. Така живеехме, сблизени от съдбата на срещнали се в странство чужденци и във вечна сръдня. Най-вече К. се обиждаше често и от сърце. Но иначе се чувствахме добре, К. и другите работеха много и по това време аз също започвах да привиквам към редовен труд.

К. беше подозрителен по природа човек, надушваше оскърбление във всеки и всичко и изливаше съмненията си в ядовити писма, които пращаше препоръчано, експресно, с въздушна поща. От моите познати той пишеше най-много препоръчани експресни писма. По-късно, в чужбина получавах от него подобни писма, будеха ме нощно време с някое от препоръчаните експресни на К., в което ме известяваше всичко на всичко, че заплануваната работа напредва, или, че оттегля своето благоразположение от мен или ме уверяваше, че недоразумението се е загладило, приятелството ни остава неизменно. За него всичко беше спешно. По природа бе свадлив, често се спречкваше с немците и пишеше писма, водеше дела. С графинята се беше запознал в Давос, през войната; и двамата били болни, и в

давоския санаториум се породило онова по-неразривно, по-чисто, по-силно от всеки официален съюз влечение за цял живот, което свързало завинаги двамата болни. Имаха две страсти: литературата и обичта към кучетата. Оттогава не съм срещал човек, който да говори с такова смирение на кучетата и с писателите, както К. и неговата приятелка. Животът им бе погълнат напълно от грижата за кучетата и преводът на книги. Превеждаха невъобразимо много и бяха творци в своя занаят. Особен занаят е този и за него са необходими двама творци: преводачът винаги е неосъществен писател, както фотографът е несполучил художник. К. и графинята отдаваха дарбите си за превеждане на чуждите писатели с наистина артистично покорство. Понякога се карахме с часове, докато намерим точното немско съответствие на някое унгарско или английско понятие. К. превеждаше от унгарски и беше първият, който показва на света новата унгарска литература. Официално не го подкрепиха никога; по-скоро го отричаха.

Така живеехме във франкфуртската вила, с кучетата, които К. по цял ден пощеше от бълхи и въшки, непрестанно сред ядовитите препоръчани експресни писма — няма да преувелича, ако кажа, че разноските за марки на такива възмутени писма поглъщаха половината от доходите на К. — в необикновено безпокойство и възбуда, защото край К. атмосферата беше постоянно нажежена. Живеех в таванската стая на вилата и общо-взето по цял ден пишех стихове. К. готвеше обяда сред ръкописи и пишещи машини, обикновено варено телешко със зеленчуци, защото друго не умееше.

Тези двама души, К. и графинята, бяха слети в трогателна спойка, на живот и на смърт. Такава силна човешка връзка по-късно не съм срещал при никого. Не зная дори „дали са живели добре?“ — това, което обикновено наричат идилия, вероятно не е присъщо за такъв съюз. Бяха се срещнали болни, К. по-късно се бе излекувал, жената остана неизлечимо болна. Никога жена не ми е правила толкова силно, така утешително и потресаващо в дълбокия смисъл на думата впечатление, както тази аристократична австрийска девойка. Беше висока и болнаво мършава; на изтлялото ѝ до кости лице гreeха само едни възторжени очи, облагородени от смъртния страх, сгрети от човешката солидарност очи. Дрехите си кроеше сама и ходеше с обезпокояващи широки роби, на които немците се удивляваха. Където

и да се появяхме в града, ни посрещаха с враждебни погледи, защото в близост до тази жена човек чувстваше изключителното, тревожно-притегателната неповторимост, излъчването на душа, пречистена чрез болката, познанието и страстта. Влезехме ли някъде, хората се умълчаваха. Графинята вървеше отпред, без да поглежда, със сведена глава, прекосявайки някак инкогнито през тълпата; зад нея К. с кучетата под мишница, измервайки непознатите с кос и свъсен поглед, пълен с подозрение и свадлива горчивина, готов всеки миг да напише на мнимите и предполагаеми оскърбители препоръчано експресно писмо. В това шествие аз можех да съм само паж и с достойнство закривах процесията.

Баща ѝ беше един от посланиците на монархията, майка ѝ — австрийска баронеса; графинята бе прекарала своето детство по дипломатическите постове на баща си, във великосветско обкръжение. Омъжила се за балтийски барон, живяла някъде из Литва със съпруга си, откъдето един ден избягала болна, заминала право за Давос, за да не се завърне никога повече в имението на съпруга си. Говореше и пишеше безупречно на немски, френски, испански и английски; превеждаше Ъптън Синклер^[139] и Шарл Пеги^[140]; Синклер ѝ беше написал обемисто писмо на пишеща машина със ситен шрифт и всеки, който опознаеше веднъж тази душа, ѝ оставаше приятел за цял живот. В политиката изповядваше страстно леви убеждения; дотогава не познавах жена, която тъй удивително да съчетава в поведението си надменността на личността, недостъпните маниери на светска дама със страстната готовност за дела на „функционарка“. Където и да седнеше, около нея моментално оживяваше „салон“; и тези, които я обграждаха — понякога в „салона“ седяха решени на всичко, подозрителни анархисти, защото около К. вечно имаше цял рояк „функционари“ —, сами започваха да се държат по салонному. Всеки следобед седяхме в дневната на графинята с чаша чай в ръце, писатели, работници, революционери, франкфуртски интелектуалци и патриции, умиловивени от атмосферата, чието въздействие никой, озовал се в близост до графинята, не можеше избегне; всички „беседвахме“, както поканените гости трябва да са беседвали в палатата на австро-унгарското посолство в Кайро или Париж на някой от чаените следобеди на посланика, бащата на графинята. „Беседата“ се водеше от графинята — К. се грижеше за кучетата в някой ъгъл и се

оглеждаше, изпълнен с подозрения –, а поканените гости умилени следваха реенето на тази неспокойна и изискана душа над полесраженията на живота, литературата и политиката.

Не, тази жена не бе от „всезнаещите“. В крехкото ѝ, неизлечимо болно тяло живееше и въздействаше такава сила, която бе в състояние да разбуди големи човешки общности. Дробовете ѝ бяха почти напълно атрофирали и все пак тя работеше по десет-дванайсет часа дневно, приведена от зори над пишещата машина, с вечно димяща, дебела английска или американска опиумна цигара в уста. На улицата излизаше рядко, страхуваше се от погледите на хората; веднъж ми каза, че „прекалено ги съжالياва“. Виждаше отчетливо своята класа, миналото си и ги презираше с някаква ревнива носталгия. Хората, които от време на време се събираха около нея, за да се оттеглят сетне в неизвестността, най-често пристигаха анонимно; революционерите ходеха в салона на графинята инкогнито, почти като на заговор, чиито обстояйни детайли не се обсъждаха никога... Един ден в компанията се появи мъж с женствено бяла кожа на лицето, с кестенява брада, с големи, гледани и пухкави бели ръце, седеше със сънлив и притворен поглед, даваше кратички, сухи отговори на въпросите ни и строго пазеше своето инкогнито. Носеше се слух, че е работник в един от автомобилните заводи във Франкфурт; действително ходеше с работническа куртка, но тази куртка от мека тъмносиня материя трябва да бе шита от първокласен шивач и по снежнобелите му ръце с гледани нокти никога не забелязахме следа от смазка или железен прах... Формата на главата му, устните, челото поразително наподобяваха по структура лоба на Хабсбургите, и в нашата общност, разбира се, скоро плъзнаха легенди около неговата личност. Множество подобни мимолетни, анонимни лица се появяваха в магическото обкръжение на графинята.

Наричаше ме „дете“, делеше с мен приготвените от К. ястия, английските му цигари и четива. Живеех смирено край нея, търпях агресивността ѝ, нейните чудатости, никога не съм издържал човек, при това жена, до такава степен безкористно, скромно и тъжно, както тази странна графиня. Съдбата ѝ беше отредила страдалчески живот, който тя приемаше с упорство и бунт. Бе аристократка в най-интимния, човешки смисъл на думата. Един ден ни посети Стефан Цвайг и след визитата се разходвахме с часове в дъжда. Цвайг разказа житейската

история на тази изключителна жена с обстоятелствеността на биограф и със затрогващ възторг, с какъвто говорим само за хора, които притежават достатъчно съпротивителни сили да запазят равновесие, когато равновесието на класата, принципите, ценностите около тях рухнат. Понякога пътувахме из околностите на Франкфурт, в работническите квартали, графинята четеше на глас на работническите вечеринки в голямата химическа фабрика при Хьохст на Майн и „функционерите“ я обграждаха със същата прочувствена обич като човек, когото приемат, макар и да не е напълно и непременно от тяхната среда.

В началото на есента К. се обиди на нещо и ми изпрати от партера препоръчано експресно писмо в таванската стая. Графинята, естествено, беше солидарна с К.; винаги и във всичко оставаше солидарна с него, същността и смисълът на връзката помежду им навярно бе точно тази солидарност, с която извънредно изисканата ѝ душа приемаше неговата наранена и неудовлетворена душа. Тогава се изнесох оттам в един хотел срещу гарата и известно време живях бурен артистичен живот. По това време край мен изкристализира нещо като любов, превърнах се в печален герой на местна авантюра, живеех сред увенчана с раздяла и скандали бъркотия; в поведението ми се бе проявила онази мъчителна невроза, с която реагирах на всяка човешка връзка. Не знаех още, че съм болен, нито пък какви съпротивителни сили има болната ми душа. Във всеки случай чувствах, че пребиваването ми във Франкфурт е към своя край, бях получил от града и от хората тук всичко, което можеха да ми дадат, и бе време да продължа нататък, най-добре нощем и в мъгла. Съвестта ме гризеше, живеех в постоянно чувство за опасност. Не изпитвах солидарност с обкръжението си, не изпитвах солидарност с класите, с кръгове по интереси, с никого. В хотелската си стая, в компанията на кактуса и негъра-фетиш, всяка нощ си лягах с подозрението, че призори ще ме арестуват.

---

[139] Синклер, Ъптън (1878–1968): американски романист. (Бел.пр.) ↑

[140] Пеги, Шарл (1873–1914): френски поет, есеист, писател и издател. (Бел.пр.) ↑

И един ден се събудих и забелязах, че годината във Франкфурт е оставила нещо у мен. Бях още неукрепнал, за да мога наистина да пиша, да изразя нещо, което е само мое, и то така, както мога единствено аз. Малките скици, публикувани във франкфуртския журнал, стиховете ми, един опит за драма, всичко това беше все още пелтечещо, понякога многословно пелтечещо проявление на примитивна нагласа за изразяване, което имаше толкова общо с писането, колкото дрънкането на дете с добър слух върху пианото има общо с увереността, с която музикантът овладява инструмента. Забелязах, че годината във Франкфурт смътно е очертала в мене нещо, което е първична форма на работата и навярно не е друго, освен неволно, неясно, плахо поведение. Живеех сред хора, за които нищичко не знаех, живеех в забвението на младостта, в университета ходех като чужд, с напетите си връстници с изсечени лица и войнишко държание не ме свързваха общи радости, нямахме за какво да си говорим, интересувахе ме журналистиката, радвах се на лесните малки успехи, но не ценях високо този тип възможност за изява, и чувствах, че за мен вестникарството винаги ще бъде само средство за препитание. Позицията, писателският атитюд, изстраданата нагласа на светогледа към визията, към „другия мираж“, който се мерзелее отвъд хората и явленията и който за писателя е по-истински от осезаемата реалност — обуславяха начина ми на живот. Писането в крайна сметка не е нищо друго, освен поведение, казано помпозно: морална позиция. Проумях, че ми е възложена задача и сам трябва да се справя с нея, без външна помощ; и тъй като се чувствах неукрепнал и неподготвен, тази задача ме изпълваше с боязън, понякога с ужас.

Годината във Франкфурт изобилстваше от хора. Журналът понякога ме пращаше в Дармщадт, където херцогът Ернст Лудвиг живееше неизменно в своя дворец на сред града след детронирането и беше устроил своего рода духовен двор, чийто церемониалмайстор бе философът граф Кайзерлинг. Наричаха „школа на мъдростта“ изпълнения с ефеби херцогски дворец, където жадни за мъдрост красиви момчета се разхождаха по кадифени жакети, босоноги в парка

и слушаха разсъжденията на Кайзерлинг за живота и смъртта или семинарите на поканените знатни чуждестранни гости. Тук се запознах с Рабиндранат Тагор. Всичко ми бе твърде съмнително, антиевропейско, противоречащо на разума. „Школата на мъдростта“, както и целият двор на херцога бяха отявлени едновременно. Якият Ернст Лудвиг, същински фавън, подпрян на бастуна си, куцукайки се появяваше от време на време сред питомците си в парка, мълчаливо правеше преглед на своя „елитен отбор на духа“, както се наричаше командата, и обгърнат от загадъчно мълчание, се връщаше обратно в замъка сред своите редки книги, порцелани и любими философи. Тези посещения в Дармщадт — трябваше да пиша „репортаж“ за знатните чуждестранни гости или информация за сказките — са ми оставили гнетящ, неприятен спомен. Но и самият Франкфурт беше душен, пренаселен — прекомерно много пари имаше тук, много хора, у които парите предизвикваха страх, ексцентричност, чудатости, претенции. Животът във Франкфурт бе невероятно „интересен“; дните ми бяха изкуствени, сякаш живееш под кварцова лампа, на ултравиолетово осветление. На „Гросер Хиршграбен“, в родния дом на Гьоте, преди сто години трябва да са живели същия претенциозен, маниерен живот, както днес в патрицианските домове край двореца на „Herr Rath“^[141]; от атмосферата на града, която със сигурност беше най-добрата в Германия, рано или късно трябваше да се бяга, тя бе изпълнена с дразнеща до погнуса, сладникава, прекомерна преситеност. Да, във Франкфурт навярно би могло да се направи „кариера“.

Но на мен тогава ми се струваше по-важно да помогна на своята любима във Франкфурт, на дамата в развод да избяга с нощния влак за Берлин. Не се сбогувах с никого, освен с графинята, с К. и кучетата. Дамата в развод беше десет години по-възрастна от мен и цяла нощ лежа във влака с болки в стомаха. Седях до нея в лошо настроение, гледах през прозореца на влака зазоряващата се Германия и не знаех, че напускам едно от най-важните места на моята младост, където след това не се завърнах никога повече. През тази франкфуртска година в мен се изгради онзи светоглед или позиция, които завинаги определиха отношението ми към работата и към света. Тогава осъзнавах само, че съм прекарал цяла година в един чужд град, и вземам за спомен със себе си една жена, която не обичам, и би било добре да се освободя час

по-скоро от нея. Бях два̀сетгодишен. Животът сияеше с ослепителна светлина. Потеглях на „приключение“.

---

[141] Господин съветник. (Бел.авт.) ↑

II

1

Нямам добра памет. Спомените ми безследно отсяват периоди от време, външността на хора, срещи, винаги помня само съвкупността от събития, свързани в големи, рехави масиви. В тези масиви като застинало в праисторическата смола насекомо живее своя символичен живот един или друг човек от миналото. Тези, които съм изоставил, живеят в мен, както покойници в паметта на живите. Неблагодарен съм в спомените. В хаоса винаги се очертава някой човек и отломките от спомени се наслояват като водорасли около него; тъй се налага да разчиствам по-важните спомени за тези хора от отпадъците, с които пороят на миналото ги е затрупал. Бих могъл да изредя навярно стотина имена от този начален период на моята младост в чужбина, жени и мъже, които са играли „роля“ — тогава ми се струваше, че често са изигравали „решаваща“ и важна роля — в моя живот. Сред тях имаше такива, с които съм се бил на живот и смърт; днес си спомням донякъде сцените на боя, но не мога да назова имена. Твърде много жени познавах по онова време; сред тях е и тази, която избяга с мен от Франкфурт, и вероятно ме обичаше; но вече не помня дори малкото ѝ име. От този начален период за мен е жив един-единствен човек — графинята. И след нея, като някаква сянка, преминава Ханс Ерих. Имаше между нас нещо неуредено, бяхме различни типове или чувствата ни са били изопачени, не зная. Дойде подир мен и в Берлин.

Героинята на франкфуртската авантюра потъва, губи се в надпреварата на спомените. Не можах да я заобичам, а иначе не ме интересуваше. Изглежда е била чувствителна и надменна жена, висока и руса. В Берлин я настаних в един пансион, сетне я забравих. Известно време пишеше и ми телефонираше, после обезсърчена се изгуби. Дали е намерила внезапно някого, или е отпътувала обратно за Франкфурт, не зная. Не помня името ѝ, нито очите, нито интонацията ѝ, единствено държането, гордия ѝ вид, дългите бели бедра.

Любовният поменник на младостта се състои от такива бедра, ръце, жестове. Когато сред частите на тялото се открие лице, дошъл е краят на пубертета и започва зрялата мъжка възраст.

Наех квартира срещу една от станциите на громолящата по високите мостове надземна железница, в построена от червени тухли, напомняща кубичните сгради на Рихтер^[142] кооперация на „Блюхерщрасе“. В къщата още не беше прокарано електрическо осветление. Дървените стъпала скърцаха на всяка стъпка, къщата ехтеше до сутринта от стъпките на пристигащите, голяма част от обитателите се прибираха у дома призори, беше пролетарски дом, пълен с паразити и всички крепяха жалкото си съществуване от отпадъците на нощния Берлин. Тук живееха келнери, танцьори, проститутки. Намерих това място, воден от необясним инстинкт, мигом на първия ден. Бих могъл да живея няколко улици по-нататък, в някоя от безбройните квартири под наем в къщите на аристократичния „Вестенд“. Но на първо време инстинктивно се шмугнах тук, в този архаичен Берлин, където още си светеха с газ, говореха на диалект, всички бяха донякъде съучастници и нощем по улиците отекваше воя на патрулиращите полицейски автомобили. Сега вече знам, че не съм дирел там нито романтиката на големия град, на подземния свят, нито куриози. Търсех човешка топлина, близост, нещо истинско. Страдах от самотата си, от изкуствената самота на псевдокултурата, с която възпитанието ми и след това периодът във Франкфурт ме бяха обградили, както някаква специфична атмосфера около откъснало се от праматерията метеоритче.

Около мен струеше ледена самота. Бе нещо повече от самотата на отчуждението; излъчваше се отвътре, от съществуването ми, от спомените ми, стана част от поведението ми, безнадеждната самота на писателя. Всички онези, с които имах „общо“ в рамките на културната посадка, се движеха или пропадаха в собствената си орбита и си пращахме известия само чрез светлинни сигнали. Във Франкфурт стъпвахме на пръсти и, пелтечещи от сериозност, говорехме за танците на Мери Уигмън или за комунизма. Всичко това бе много интересно, имаше информация, човек полека-лека създаваше впечатление, че е посветен. Атмосферата бе натежала от лозунги. Социалисти, комунисти, естети и колекционери на готически скулптури ме учеха да оползотворявам лозунгите, но имах чувството, че и представа нямам за

действителността. Усещах, че трябва да се приземя. Да добия опит самостоятелно, по мой си начин. Действителността бе навсякъде и наведнъж: в книгите и салоните, както и в проститутките, в безделничещите войници, с които нощем пиех бира в околностите на „Щетинер Банхоф“, в хазяите-наемодатели, в новоизлюпените ваймарски министри, които ме канеха на „бирени вечеринки“ като член на „чуждестранния печат“, защото бях оставил визитната си картичка на „Вилхелмщрасе“. Хвърлих се в пороя изплашен и решен на всичко. Естествената маневра би била да се отдам на жените. Те са най-близко до действителността, тъй си мислех. Но Томас Ман и въобще литературата също знаеха много за действителността, навярно дори повече, отколкото една жена. Мислех за „Действителността“ като за някакъв нескончаем урок, от който не бива да бягаме безотговорно, но сетне, дойде ли ред на работата, като цяло трябва просто да го забравим.

Имаше някаква плътност тук, по времето на „Блюхерщрасе“, нещо наподобяващо праматерия. Когато графинята ме водеше сред работниците, наред с всичките ни добри намерения за нас това беше и изследователска обиколка. Как живеят работниците. Какъв е любовният живот на работниците. Тези и тези писатели работниците четат с предпочитание. В действителност работниците четяха всякаква, не само „партийна“ литература и вероятно между тях имаше мнозина, които четяха романите на Куртс-Малер^[143] с истинско желание и наслада. Работниците разсъждаваха за добродетелта, брака и любовта другояче, не според нашите очаквания, за революцията също жадуваха другояче, не по предписанията на социалистическият катехизис и по всяка вероятност сред тях имаше мнозина, които изобщо не смятаха световната революция за неотложна. Повечето от работниците живеяха в приветливи къщи, имаха радио, бяха абонирани за журнали, посещаваха театралните представления и кината, а безработните получаваха помощи; не тънеха в благоденствие, но в Германия през тези години никой не умираше от глад. Представите ни не се покриваха с действителността. Това, което ни показваше действителността, бе коренно различно от това, което ни се щеше: понякога по-лошо, друг път по-добро, но винаги различно. Всъщност забелязах, че всички хора страдат от някаква плашеца и всеобща невроза, както работниците, така и графинята или

патрициите. „Здравият“ човек беше по-рядък от бял слон; хората се вкопчваха в маниакални идеи и след триста години категорически императив немците започваха да се приучават на политическо мислене. Имаше някакъв автоматизъм, скованост в държанието на хората. Единствено тук чиновниците все още носеха високи, десетсантиметрови, твърди яки; имаше нещо напрегнато, немощно в „свободата“, от която не умееха и не смееха да се възползват.

В Берлин на първо време бягах от самотата. Не потърсих литературните кафенета, тези лаборатории на самотата, не телефонирах на своите познати. „Блюхерщрасе“ ме приюти и скри, като злоупотребил с пари. Стая под наем ми даде един агент, осветлението беше газово, по стената висяха щампи с религиозна тематика, подът бе поръсен със зелен прах, някакъв препарат за дезинсекция, защото в къщата гъмжеше от хлебарки. Никога дотогава не бях живял на такова място. Първите четири дена след пристигането си не помръднах от жилището, купих хартия и писалка и денонощно „работех“. За четири дни и четири нощи написах пиесата, за която се бях готвил цяла година във Франкфурт. Пиесата беше лоша. По-късно я купи един агент, даже бе поставена в експерименталния театър на провинциален немски град и претърпя позорен провал. Тогава не „успехът“ беше важен за мен. През първите четири дена в Берлин за първи път в живота посмях да съградя нещо. След това петнайсет години не посегнах към драмата, пропъждах всяко изкушение. Там, в Берлин, в наетата стая с хлебарките и на газена светлина, за първи път почувствах онова особено вълнение, пронизващата сърцето отговорност, която човек усеща, когато за първи път от нищото сътворява нещо по свой образ и подобие. Нещо, което е несъвършено, но е само негово, нито преди, нито след него никой не би могъл да го направи вместо него. Потресаващо усещане. Който веднъж го е познал, той донякъде е изгубен за живота; губи всичко и дори не знае какво да прави с усещането за живот, което получава в замяна. Четири дни и четири нощи седях в несвяст — леден и много трезв несвяст — в стаята на „Блюхерщрасе“, изписах цели топове хартия, след което затворих ръкописа в куфара си и се помъчих да забравя експеримента. Тръгнах да се поогледам в Берлин. Имаше живот, всичко бумтеше наоколо и ме подтикваше към работа. Чувствах сили, притегляния,

големи тълпи, възможности. Започваше нов период от живота ми и не започваше зле.

---

[142] Рихтер, Густав (1823–1884): немски художник, роден в Берлин. Въз основа на изследванията си в Египет рисува известната си картина „Строеж на пирамида“ (1873 г.). (Бел.пр.) ↑

[143] Куртс-Малер, Хедвиг (1867–1950): немска писателка, авторка на повече от 200 романа. Името ѝ става синоним на автор, бълващ огромно количество нискокачествена словесност. (Бел.ред.) ↑

Берлин ме посрещна с неочаквана авантюра: авантурата на младостта... Сега вече зная, че младостта не е период от живота, измерим с време, тя е просто състояние, чието начало и край не могат да се обозначат с дати. Младостта не започва с пубертета и не свършва в точно определен ден, да речем на четирийсетгодишна възраст, навръх Цветница, в шест часа следобед. Младостта, това невероятно и ни най-малко „вихрено“ житейско чувство, може да ни връхлети, когато не му обръщаме особено внимание и най-често, когато сме неподготвени и не го очакваме кой знае колко. Тъжно, чисто и безкористно е това състояние. Увличат те сили, с които не влизаш в спор. Страдаш, донякъде се и срамуваш, би искал час по-скоро да го преодолееш, да станеш „възрастен“, с брада, с мустаци, с принципи и с жестоки и категорични спомени. Един ден се събуждаш и осветлението наоколо е друго, значението на предметите, смисълът на думите е друг. По паспортни данни и телесни запаси още си млад; може и мъж да не си станал още в истинския, песимистичен и отговорен смисъл. Но първата младост, онзи лек унес, онова състояние на оскърбена невинност вече е отминала. Вместо нея е започнало нещо друго, един от антрактите в живота не се е състоял. Пробуждаш се от вълшебството учуден. Своего рода усещане за „apres“^[144] е това, не прилича на никое телесно изживяване, но е изгарящо горчиво, на дъното му се таи разочарование. Докато трае, човек е почти неуязвим.

В Берлин за мен категорично започна младостта, състоянието, за което по-късно в живота човек претендира под това име. Всеки ден се събуждах с усещането, че нещо започва. Това, което започна в Берлин и продължи известно време не бе тържество; но не беше и делнично. Бе преходно състояние, с извънредна церемониалност, особена маскарадност и тържествени обрати. В Берлин, където никой наоколо нямаше време за нищо, аз имах време за всичко. Това бе етап в живота на града, когато наред с особения провинциализъм, във върховите си мигове и в някои области на изразността той почти напомняше световен град. Чужденците бяха наводнили всяко кътче. Лабораториите бяха пълни с руснаци и норвежци, всеки учредяваше

нещо и немците даваха фундамент на всичко учредено, дори ако иностранецът сам не вярваше в успеха на начинанието. Тъпчеха с пари отегчените чужденци. Един следобед в кафенето се заприказвах с двама немци, пристигнали от Вюртемберг в Берлин, и основахме илюстрирано „списание“. След две седмици имахме кантора на първия етаж в една кооперация на „Фридрихщрасе“, кантора с много стаи, телефони, пишещи машини, счетоводител, касиер и машинописки. Журналът даже започна да излиза, пълен с изумителни глупости, и доста време процъфтяваше. След излизането на първия брой ги напуснах, защото кухнята им предвзетост ме отегчаваше. Градът гъмжеше от подобни „учредявания“. В един нощен бар в пресечка на „Курфюрщендам“ двама пенсиониранни немски офицери, които се бяха запознали половин час по-рано, учредиха в мое присъствие предприятие за експорт на моливи с основен капитал от няколко милиона и бяха много учудени, когато взех да се дърпам от участие в тази превъзходна сделка. Няколко месеца по-късно с приходите от експорт на моливи те вече купуваха къщи. Берлин не беше идиличен през тези години. Огромният град бе една обширна лаборатория; чужденецът можеше по свое усмотрение да се гмурне в немските заводи, в театрите, кинематографичните студии, журналите и канторите. Берлин се беше предал, след войната бе капитулирал пред враждебната чужбина. На витрината се бе разположил гешефтарски свят, вонящ на кокаин и ракия, но иззад насладите от прахоляка избуяваха стилове, избистряха се позиции.

Да си млад в Берлин не беше скучно нито за миг. Никога, никъде по-късно не срещнах тъй благонамерени хора, както през онази година в Берлин, сред немците. Бяха тъй обезверени, душите им бяха пълни със смут, страх и желание за мъст. Толкова гладен бе този град, гладен за житейски радости, за стилове, за нови изразни форми. Обичах неговия сплин и непредвидимите му мащаби. Обичах да се разхождам предобед из „Тиргартен“, жени с костюми за езда пристигаха пеша, с камшик в ръце, което можеше да означава и страст към спорта, но понякога се явяваше символ на друг вид страсти, един вид покана за загадъчните валсове *mascabre*^[145]. Немците се цепеха на какви ли не групировки; хомосексуализмът отначало беше просто мода, по-късно — епидемия. Бяха изградени огромни предприятия за изкуственото развъждане на тези страсти.

По това време у мен продължаваше да трепти с особена топлина и сияние онзи плам, радостта на чистия, невъзмутим Ерос, която ми позволяваше да се отдам на любовта, без да изпитвам след това съзнание за вина или махмурлук. Особеното усещане, че след съвкупление трябва да бягам от „мястото на произшествието“, още не беше взело надмощие у мен. Посягах с разтворени ръце към всичко, което Берлин ми поднасяше, без страх и умисъл. Бях толкова истински, толкова подозрително млад... Хората чувстваха младостта ми. Където и да отидех, ме посрещаха с разтворени обятия. Има в живота периоди, когато човек носи у себе си дъха на Ерос, тогава върви между другите като избраник, който не може да бъде нито наранен, нито омърсен.

Първият етап от берлинския ми период беше изпълнен с изненадващи любовни изживявания. Половият хаос се бе възцарил в неспокойния град. Познавах жени, които тайно бяха пруски офицери, зад четирите стени на дома си носеха монокъл, пушеха пури и бяха достигнали в превъплъщението си дотам, че върху нощните им шкафчета се търкаляха военни ръководства. Мъже, които денем ръководеха фабрики, а нощем се преобладаха като факири, укротители на змии. Един безкраен маскарад беше тази берлинска зима. Двойките понякога бяха със страховити маски. Спокойно и ведро минавах през хаотичния бал като човек, който знае със сигурност кого търси и не може да се изгуби във вихъра от умопомрачени двойки. Един ден следобед Лола ми телефонира, че е пристигнала от Каша и би искала да говори с мен. Този ден маскарадът придоби за мен нова вариация.

---

[144] Apres (фр.): нещо, вече случило се. (Бел.авт.) ↑

[145] Masabre (фр.): погребални. Според средновековното поверие — мъртвешки танц. (Бел.пр.) ↑

Ханс Ерих вярваше безусловно в класовата борба, в диктатурата на пролетариата, в европейското превъзходство на немския дух; но тъкмо тъй безусловно вярваше в лечителната сила на аспирина или в това, че вълненото трикотажно бельо предпазва своя притежател от настинка през зимата. Търсех с нетърпение компанията му, защото такъв интересен човек, както този увлякъл се по левицата немски буржоазен младеж, не бях срещал дотогава. Не можех да проумея нагласата му, неговите вкусове, наклонности, гледища. В Берлин познавах шведи, французи, румънци, руснаци, но никога, при нито един човешки тип не бях усетил онова притегателно-обезпокоителна чуждост, както у този млад немец. По време на разговор формулираше тезите си с кристална чистота, ала зад кристалната чистота на тезите се кълбеше архаична мъгла, безпомощност и хаос. Беше чел Волтер и Еразъм, но говореше възторжено и за „модерния мистицизъм“ на немски писател на име Валдемар Бонзелс^[146], у когото бе почувствал „градивни сили“. За мен той беше само един лош, разводнен писател. И двамата четяхме легендите на Мартин Бубер^[147] — аз се възхищавах на лапидарния му и отсечен класически германизъм, а той се увлече по мъглявостта на кабалите. Разговорите ни, които цяла година прекъсваха всъщност само за малко през деня, бяха продуктивни, защото никога не бяхме съгласни един с друг. Не можех, а и не желяех да се освободя от него, защото в характера и мисленето му надушвах „немската тайна“, онази трудно дефинируема комбинация от език, среда и спомени, от чиято съвкупност някой става така безотказно и необратимо немец, както аз например никога не съм бил нито саксонец, нито моравец, а непременно унгарец — от всичко това заедно бях станал някой, но в същото време можех да си представя, че след двайсет години в Пекин бих могъл свършено да проумея защо за един китаец дадено нещо е смешно или тъжно.

Какъв ли бе вътрешно този млад немец, когато човек остане неподправен сам със себе си? Не му приляга нищо от онова, което обикновено смятаме за немско. Първо, не беше „типичен почитател на реда“ — истината е, че го глождеше мъчителна носталгия по реда,

който той не съумя да постигне в живота и в миогледа си. Човек никога не може да опознае света, различността на човешките типове — онова нещо, което прави от тях типаж, което ги различава — от литературата, а само лично, лъжичка по лъжичка. Ханс Ерих копнееше за реда, както звяр — за свобода. Но редът очевидно не се предаваше просто тъй, както Ханс Ерих си го представяше; колкото и да живееше по режим, колкото и да се разхождаше всеки предобед от десет до единайсет и половина — нито минута повече —, колкото и да беше обзавел квартирата си с поставка за четки, понеже „четките не бива да се търкалят просто така из комода“, колкото и да отбелязваше с червен молив прочетените книги, очевидно от предвидливост да не би да ги прочете случайно още веднъж: Ханс Ерих си остана вътрешно неподреден. Животът, делото му бяха непрестанно усилие за осъществяване на големия чист идеал на реда. Но онова, което успяваше да постигне, обикновено бе систематичност, никога ред. Съзнанието му бе ангажирано от най-високи идеали: монументални системи, съвършени форми на живот. Възторгваше се от всичко, което бе „голямо“, живееше в опиянение от количеството. Но в малките неща, когато трябва начаса да се вземе решение, в пространството, където цялостният човек се изявява с всички последствия от това, той се измъчваше и се колебаеше. Търсеше „формата“ на всичко и изпадаше в отчаяние, че животът не търпи форми, залива всичко с безформения си хаос, на който само смъртта придава някаква неясна рамка с траурен контур.

Вкопчваше се в детайлите системно, подплашено. Обстоятелствеността му бе потресаваща: потресаващо съвестна и в същото време потресаващо безпомощна. Всеки предобед се качваше при мен, разполагаше се в безредието, сред което се въргях, установяваше, че това безредие е моята „форма“ — защото не можеше да се примири с факта, че съм неподреден просто тъй, без каквато и да е особена умисъл, търсеше зад това форма, система и изходни точки — и ме питаше къде съм бил вечерта. Ако бях вечерял при приятеля си, адвоката, питаше къде живее, какво е жилището му, колко стаи има, откога живее там? Размишляваше известно време над чутото. Какво сме вечеряли? — питаше сетне. — Пили ли сме и вино или само бира? Кой е седял на почетното място, кой е бил отдясно на домакина? Колко прислужници държат? За какво сме говорили преди вечеря? И сетне,

по време на хранене? А накрая? Значи и за Ратенау^[148] сме говорили? Кой е споменал пръв името на Ратенау? Нима не помня? Да поразровя из мозъка си. Някой от поканените, учителят по музика? Той какъв човек е? Колко е годишен? Колко ли може да изкарва днес един учител по музика? Получават ли и семейни надбавки в градските музикални школи? Как мисля, кое е по-правилно, централизираното държавно обучение по музика или частните музикални школи? Какво е чел учителят по музика за Ратенау? На коя политическа партия е член? Дали е носел значката на петлицата си? (Ханс Ерих носеше.) Как мисля, колко ли може да е днес богатството на Ратенау? Дали съм открил мистични елементи в съчиненията на Ратенау? Дали мога да си представя Ратенау като политик? Дали след вечеря са ни сервирали кафе? Дали на стената са висели картините на именити художници? Дали вярвам безусловно в проявлението на таланта или при днешните обществени порядки смятам за възможно дори и гении да се затрият?

После си почивахме. Гледаше втренчено пред себе си, почистваше си очилата, складираше подробностите. Никога не „разговарях“ с него; все нещо разисквахме... Разговорът с този млад немец ми въздействаше като заплетено съдебно разследване, изпит, полицейски разпит. Нито един детайл не оставаше неосветлен; не знаеше още, че в съприкосновението между хората най-важно остава винаги онова, което е неосветлено. Ханс Ерих копнееше за неумолима яснота, за ред и обстоятелственост. Заловеше ли се веднъж с нещо, не го изпускаше, докато не оглозга всичкото месо, жили, влакънца по него. Сетне начумерен, с недоволство поглеждаше голия кокал, резултата, остатъка от разговора — ето на, това остана само. След почивката започваше отново. Къде съм бил вчера предобед? В болницата ли? Разгледал ли съм и градината на болницата? Колко хектара е тя? Какво съм видял там? Видял съм да лети птица ли? Към колко часа? Следобед в три часа ли? В каква посока е летяла? Не зная ли? На север или на запад? Не зная накъде е север ли? Каква птица е била? С големината на гълъб ли? Направо ли е летяла или косо? Сива ли е била? По-скоро зеленикавосива ли? Странно. Все пак каква птица може да е била? — започваше пак изтерзан, отначало. Бавно ли е летяла или бързо? И приключехме ли с птицата, идваше революцията или историческите възгледи на Емерсън. Копнееше за ред тъй изтерзано, както детето иска да стане възрастен. Вечно беше в засада,

изпитваше страх, че другите, шведите или французите знаят нещо, което е убягнало от вниманието му, не си е отварял очите, тъкмо е отсъствал от историята преди четиристотин-петстотин години, и сега му се присмиват, подиграват се на неговото невежество. В живота според него „човек никога не може да каже, че е работил достатъчно“ — защото работи не за да получи удовлетворение или да постигне, да осъществи нещо, а „заради самата работа“. Бе доверчив като дете и в същото време агресивен и подмолен. Ценеше високо и с удоволствие подражаваше на всичко, което е чуждо, и в същото време гледаше с подозрение всеки чужденец; гледаше на света като на заговор, чиято най-важна цел и смисъл е да направи немците за посмешница и да надхитри германската раса. Долавях, че е тъжен, живее объркан и го съжалявах. Уважавах прилежността му и я намирах за безплодна. Непрекъснато очертаваше контурите на нещо, възприемаше света буквално с линия и пергел, полагаше усилия да подведе неназовимото и непонятното под общ знаменател, който да е валиден практически в живота. И понеже начинанието му бе обречено на неуспех, чистеше огорчено очилата си и след кратко изчакване, с упорита въздишка се хвърляше отново през глава в смутния и непроницаем мираж на детайлите.

Беше момче с добро благосъстояние, родителите му даваха доста джобни пари, а бе и добросърдечен; стараше се да ми угоди, изненадваше ме с подаръци, веднъж на Коледа напълни стаята ми с дарове, и все ме канеше при родителите си, в Силезия. Работеше неуморно, защото по душа беше безнадеждно ленив, все подреждаше нещо, писанията си, своите познания, стаята или околния свят, защото отвътре бе неизлечимо неподреден. Вярваше единствено в Германия, в общи линии възприемаше света като немарлив безпорядък; и най-вече французите смяташе за такива. Тази му вяра се предаде и на мен. Живеех с убеждението, че Германия е класическата родина на образцовия ред; както ме бяха учили у дома и в училище. Наистина, навсякъде цареше ред: в музеите, по гарите и дори в частните домове. Единствено в душата, в немската душа нямаше „ред“; в нея се стелеше мрак, детинска непрогледност, непрогледността на кървави и неотмъстени, неизкупени с покаяние митове. Но тогава още не разбирах защо Ханс Ерих копнее тъй маниакално за ред?... И когато се озовах във Франция, бях ужасен от всеобщия безпорядък. Минаха

години, докато науча какво е „ред“ — години, докато разбере, че французите действително замитат сметта под мебелите, но в техните глави цари блестящ ред и хигиенична яснота.

Ханс Ерих беше социалист по същия начин, както човек решава един ден, че ще стане вегетарианец. Класовото му положение, вътрешните му убеждения не го подтикваха към подобно решение. Винаги съм си представял, че човек става социалист или революционер, ако няма друг изход: ако му се наложи такава позиция. Ханс Ерих просто бе решил. Естествено, жадуваше за „кариера“. Живяхме дълго заедно, по-късно ме навести и в Париж, където много четеше, учеше и изпадаше в ужас от неизлечимата френска неразбория. На трийсетгодишна възраст вече пишеше уводните статии в най-големия немски журнал и след година-две го избрах в Райхстага. Няколко дни преди назначението на Хитлер за канцлер бях в Берлин и го срещнах. Беше модерно облечен, кръстосваше из града с разкошния си автомобил и ме представи на приятелката си, една симпатична, много дебела и с огромни размери жена.

За последен път се видяхме на „Паризер Плац“; помолих го да спре автомобила, слязох и се сбогувах.

— Революцията постепенно побеждава — каза замислен и се облегна на кормилото на колата.

Три дни по-късно националсоциалистите завладяха империята. Ханс Ерих бе затворен в концентрационен лагер. Журналът, на който сътрудничеше, бе обсебен от новите господари, а старите служители разпръснати. Времето помете Ханс Ерих, както и много мои другари от младостта; повече нищо не узнах за него.

---

[146] Бонзелс, Валдемар (1881–1952): немски поет и писател, неоромантик. (Бел.ред.) ↑

[147] Бубер, Мартин (1878–1965): еврейски философ-персоналист, пишец на немски език. През 1906 г. издава хасидските легенди, а през 1907 „Легендите на Бал-Шем“. (Бел.ред.) ↑

[148] Ратенау, Валтер (1867–1922): немски политик, едър индустриалец, философ. (Бел.пр.) ↑

Имаше нещо ефирно и контешко в тази берлинска година; беше времето на „Spleen de Berlin“. Живеехме в големия град в безгрижна самозабрава, а той клокочеше от инсцениран живот. Градът бе привлекателен дори в своята грозота и архитектурна пустош; и сега, когато мислите ми ме връщат в онези времена, с дълбоко учудване забелязвам, че никога по-късно, никъде в чужбина, но и у дома навярно не съм се чувствал така защитен, безгрижен, лек и безотговорно млад, както в Берлин, година и половина след примирието. От време на време избухваше „революцията“, но след отшумяването на сериозните до кръв Спартакови дни никой, дори самите участници, не приемаха особено сериозно подобни промеждутъчни скандали. Немският народ, който във Ваймар си беше подарил нова конституция с права и свободи, не можеше да се примири със свободата. Еберт^[149], сарачът, по поръчение на своята партия властваше със справедлива мъдрост над хаоса. В този миг властта бе в ръцете на немската социалдемокрация. Тя нито я използва, нито злоупотреби с нея.

Най-често „революцията“, например в дните на Каповия пуч^[150], протичаше безшумно и незаинтересованият пряко съвременник забелязваше единствено, че токът спира, телефонът не звъни, в стаите на странноприемниците кранът не тече и се мием с минерална вода. За кратко време изучихме техниката на „модерната революция“: всеки държеше у дома си връзка свещи и фахингенска^[151] вода в няколко литрови бутилки. Парите се разводняваха все още с мяра и времето, когато марката за дни, после за часове се разпадна на атоми, бе далеч. Чужденците носеха чужди пари с кошове в евина Германия и срещу хартиения кредит немците тъпчеха складовете на фабриките с чуждестранни суровини. Всеки си имаше работа; единствено средната класа, учените и чиновниците, паднаха в жертва, живеещите на заплата или пенсионирани представители на средната класа безпомощно се бяха превърнали в мъченици на „повишението на цените“, на „скъпотията“. Никой, дори и в чужбина, не вярваше истински през онези месеци, че марката може сериозно да пострада.

Старите хилядарки още вървяха и когато веднъж, в касата на „Дойче Банк“, ми изплатиха чуждестранен превод със сто банкноти от старите, вилхелмови хилядарки, аз се почувствах като заможен буржоа от доброто старо време. Работничеството се стремеше да предотврати катастрофата със сложни маневри за повишаване на работните заплати, но средната класа като скована от паралич гледаше как се катурват дребнобуржоазните идоли, как хартиеният тайфун ги помита от завета на пенсиите, осигурените доходи, спестените пари, пожизнените ренти. Един прекрасен ден осъзнахме, че в Берлин всичко е дадено за продан или под наем.

От уединението под газените лампи на „Блюхерщрасе“ скоро се пренесох в кварталите на светския Берлин. Всеки месец менях квартирите си. Живях у „генералска вдовица“, у наемодатели, които гладуваха в собствените си пететажни палати, у лекар, който сам чистеше осемстайното си жилище, у пенсиониран пруски министър-председател, чиято годишна пенсия не стигаше дори за два фунта хляб. Пред мен се отваряха загадъчни домове: грижовно изолираните, надменни, потънали в разкош апартаменти на „Берлин-Вест“. От месечния наем за една парижка мансарда можех да наема четирипетстаен апартамент на „Курфюрщендам“, салони, претъпкани с почитани във вилхелмова Германия творения на изкуството, с бронз и мрамор, спях в ренесансови легла, на обед се хранех в изработени от тежък дъб, старогермански трапезарии, и колкото по-безразсъдно пилеех пари, на следния ден забелязвах, че съм още по-богат от предишния. По улиците ходеха умопомрачени хора и крещяха цифри. Всички, които по това време живеехме сред немците, щем, не щем, бяхме спекуланти. Лудниците се напълниха с умопобъркани. Едрата индустрия и банките се замогнаха неимоверно през тези месеци. Сянката на Щинес^[152] витаеше над вода и суша. Средната класа с налудничавата инертност чакаше участта си, чакаше да я помете безумният карнавал.

Делях с „генералските вдовици“ смехотворното си и омразно богатство, носех на наемодателя маргарин за подарък, за което той покорно и плахо ми благодареше и го приемаше, тъпчех пруския министър-председател с пури. Всичко това бе неописуемо противно и за наблюдателите, и за участниците. И в това време минаваше младостта ми, онова необикновено, възторжено време, когато няма

пречки, сякаш природните и икономически закони са загубили валидността си, и всичко това по цял ден се озвучаваше от музика, негърска музика. Газехме из хартиената смет, чиито мръсни вълни помитаха всички човешки ценности и би трябвало да се срамуваме, че живеем; но животът по-скоро ни харесваше... Зимата премина в замаян полусън, витаехме над катастрофата и не изпитвахме съзнание за вина. Берлин, отчаяният и умопомрачен Берлин, се разхубави през тази жестока зима. Електрическите гирлянди на нощните балове искряха. Събрани в орди всяка нощ преброждахме берлинските програми. Всички се „забавлявах“, сякаш предусещаха гибелта си, немската младеж честваше по улиците безкраен любовен празник, родителите се бяха провалили и то тъй срамно и непонятно, че не смееха дори да се защитят. Всяка нощ се прибирах у дома, в покоите на генералските вдовици, с нова любима и когато призори се запознавахме и сбогувахме, дъщерите на пропадналата средна класа ми даваха телефонния си номер, но кой ти обръщаше внимание на тези нощи и любви? След такива нощи се събуждах в спалните на апартаменти в западния градски квартал, в непознат салон и с непозната дама, с господарката на дома в обятията си; предишния ден не я познавах, но още повече не я познавах следващата нощ. Вероятно така вилнее град в смъртна уплаха пред чумата. И над тази чума, донякъде заразен, но с ненакърнимо усещане за сигурност знаех, че за мен в тази зима осъмват празничните дни на младостта. Не изпитвах срам, не чувствах вина.

Берлин се бе разхубавил в ужаса си от чумата, в безумния гуляй, в този злокобен карнавал. Събуждах се следобед, вдигаха ме моите приятели, хора, с които това подозрително пълноводие ме беше понесло, шведи, руснаци и унгарци, хитроумно и меланхолично поколение, искусни дендите и гешефтари; на повечето не знаех дори имената.

До един членувахме в някакъв не дотам морален сговор, отделени от немците и донякъде съюзени срещу тях — нямаше да се учудя, ако някой ден безмилостно ни пометяха от града. Но немците само се чудеха и мълчаха. Седяхме в „Кафе Романишес“, духовната сбирщина и евентуалният елит на континента, блъскахме глави над обмяна на пари и стихове, спорехме за сделки с вино и за Пеги. Немците формираха смръщен и безмълвен шпалир пред клатушкащото

се шествие на тази орда. И в същото време, по най-невъобразим начин, имаха полза от нас. Чужденците даваха на Берлин, и то не само благородни валути: Берлин се урбанизираше, беше се замогнал, жените се научиха да се обличат, атмосферата на града тегнеше от идеи, градът живееше... През тази зима Берлин бе красив, загадъчен, неузнаваем. Предобедната разходка в „Тиргартен“, тънещото в бензинови пари неспокойствие на „Унтер ден Линден“, преходното състояние между съмнително южно пристанищно градче и дисциплиниран пруски мегаполис, безмерният замах и стръвта, с която градът диреше равновесие и удовлетвореност, неограничената свобода на словото и мисленето, благоговението и добронамереността, с които градът приемаше всеки нов творчески експеримент, всичко заедно, за кратко време, беляза Берлин като най-интересния и навярно най-перспективния град в следвоенна Европа. Споменът за „берлинския сплин“ будеше носталгия у всеки, който го бе преживял през тези години.

Дори и аз се преобразих за един миг в истински денди. Всяка вечер се отпращах със смокинг в нощта като млад англичанин, свикнал да приема за естествено този тип светско вечерно облекло. В действителност се чувствах като облечен в маскараден костюм. За едно добро самочувствие, за една естествена непреднамереност, за „великосветското“ ми липсваха именно светски маниери, двеста-триста години салонен живот, които са предпоставка за онази сигурност, която позволява на младежа да не приема смокинга или фрака като театрален реквизит. У нас обличаха смокинг предобед, за венчавка! — виждал го бях не само в провинцията, а и в Пеща! Вярно, все ми идваше да стисна ръката на облечения в смокинг годеник и да му прошепна: Няма нищо срамно! Не е голям грях!... Това сме ние и комуто това не се харесва, да се присмива! Но колкото и нехайно да бродех из берлинската нощ, винаги се чувствах мъничко като на абитуриентски банкет.

---

[149] Еберт, Фридрих (1871–1925): немски социалдемократ, първият президент на Ваймарската република (1919–1925). (Бел.ред.) ↑

[150] Опит за реставрация на монархията в Германия под ръководството на крайнодесния политик Волфганг Кап и генерал Валтер фон Лютвиц през март 1920 г. (Бел.ред.) ↑

[151] Минерална вода, по името на немското село Фахинген, където през 1745 г. е открита тази лечебна алкална солена вода. (Бел.ред.) ↑

[152] Щинес, Хуго (1870–1924): едър немски индустриалец, роден в провинция Рур. (Бел.пр.) ↑

Актрисата живееше в хотел „Адлон“. Тук тя разполагаше с антре, салон, спалня, баня и камериерка, която наричаха „Jungfer“^[153] и също живееше в хотела, на горния етаж. Веднъж ме взе със себе си в банката, слязохме в бронираните подземия, промърмори тайни слова, отвори едно от стоманените отделения и пред мен блеснаха перлени огърлици, диадеми, рубинени колиета. Неотдавна се бе завърнала от Индия; тя беше първият „вражески поданик“, допуснат на територията на английската колония. Трябва да имаше могъщ покровител, някой знатен английски господин; но аз никога не я попитах кой е той — отнасях се с уважение към личния ѝ живот и тя уважаваше моята дискретност. Имаше автомобил, вила под наем в околността, всякакъв вид чекови книжки, ловни хрътки. От време на време пиколото на хотела донасяше скъпи букети и бижута в стаята ѝ, както в някой роман.

Живееше под режим, в някакъв странен плен, в плена на красотата, на женствеността. Не даваше и пет пари за „кариерата“; затова ѝ я поднасяха на тепсия, както и всичко останало, бижутата и благородните валути... Всяка събота си получаваше платата, значителна пачка банкноти, която, тъй мислех, не заслужаваше, защото не я смятах за истинска актриса; беше прекалено красива, за да бъде актриса, и прекалено обичаше живота. Подозирах, че за изкуството трябва да се умира някак... но дали така не даваше повече на живота, на хората със своята красота, със сърдечната си усмивка, с щедростта, отколкото ако безупречно изиграеше „госпожица Юлия“? С гордост показваше „заплатата“ си: по-гордо, отколкото индийските съкровища. Парите, спечелени с „работа“, винаги даряваше с романтичен жест на някого: на камериерката си или на своя groom^[154]. Към мен бе винаги добра и кротка. Беше устроила живота си по строги правила, както войник или милосърдна диакониса.

Но мога ли да зная каква е била всъщност? Тук трябва да разбуля тайните на хора и отново и отново отстъпвам пред непостижните тайни на „действителността“. Върху тези страници ще се отронят сенките на онези люде, мъже и жени, за които мисля, че с дума или

усмивка по един едва доловим начин, както душата въздейства на друга душа, са оформили нещо у мен. От паметта ми безследно, без да оставят следа са отпаднали значителни периоди от време. По свой начин, вярно, като някое дете, аз също „преживях“ войната, революциите; но това време с цялата си „историческа“ наситеност се е прецедило без следа през мен; очевидно не съм имал общо с него, трябвало е да следя други неща. От войната смътно си спомням, когато ме повикаха войник, заболяването, от революцията пред мен просветват само няколко лица, но те никак не са „революционни“; Ерньо означаваше за мен войната, романтичният ми вуйчо, който си идваше и заминаваше на война като на екскурзия, и понякога изказваше и мнение за това световно събитие. Бях на седемнайсет години, когато ме взеха войник, криво-ляво някак се справихме с военния изпит за зрелост, вече откарваха съучениците ми надолу към Изонцо, където шестнайсет от тях бяха изтребени начаса; аз самият, заедно с Йодьон, когото вече бяха разпределили в походната рота, кретах по болници; сетне гледахме революцията и чакахме мига, когато най-сетне ще можем да пътуваме в чужбина... Без съмнение и аз преживях тези „исторически времена“; но спомените ми от „историческия“ период на войната и революцията се утаиха в няколко човешки лица, от това време светлеят очертанятията на един картоиграч, един поет и една лекарка-морфинистка... Очевидно у всеки вечно съжителстват два вида световна история; чувствам своята за по-важна от онази другата, засенчила ме с фаталността си.

Какво знаем за човек, чиято усмивка ни е озарила за миг? „Опознаването“ е сложно и опасно начинание и резултатите му най-често са елементарни. За актрисата знаех само, че беше винаги в добро настроение и знаеше извънредно много за мъжете, за „живота“... Познаваше с женски ум суровия материал, който повечето истински жени знаят, а мъжете са тъй горди, ако го познават откъслечно! Всяка сутрин я чаках на един завой в заснежения „Тиргартен“; пристигаше от час по езда с мъдра усмивка и с някаква много пряма, много искрена жизнерадост в усмивката, в жестовете, в погледа си; тази радост от живота ме очароваше. Беше много скромна и много възискателна. По свой начин — забелязах го едва по-късно — предпазливо и нежно ме учеше на онзи сложен етикет, който изисква самодисциплина в „светския живот“. Беше забелязала, че съм възпитаван строго;

стараеше се да смекчи категоричността на жестовете и мнението ми, както режисьор — непохватността на млад актьор. В нейната компания разбрах, че истинската изисканост, единствената възможност за човешко съжителство е друга и по-сложна, отколкото ме бяха учили у дома и в училищния пансионат. „Дисциплината“, към която ме бяха привикнали като дете, беше примитивна; с красивите си и леки ръце актрисата се стараеше да стопи принудата на тази примитивна дисциплина. Научи ме, че истинската изисканост не е, да отидем точно на минутата на някоя среща, за която нямаме желание; по-изискано е да задушим безпощадно още в зародиш възможността за неприятната среща... Научи ме, че без жестокост никога не можем да сме свободни и вечно ще бъдем в тежест на другарите си. Научи ме и на това, че дори и да прояви грубост, човек никога не бива да е неизискан; можем да ударим някого през лицето, но не бива да го отегчаваме и не е изискано да се симулира обич там, където очакват много по-малко от нас.

Вечер ходехме на театър. Отивах при нея, в нейния салон, към седем часа; големият хотел криеше живота на това фино и мило същество със своите заглушители и изкуствени димни завеси. Щом играеше — играеше несъвършено все големи роли —, я придружавах до вратите на театъра и я изчаках в съседното кафене; винаги страдах физически, че жената, която ме бе дарила с приятелството си, бе несъвършена в своята професия. В свободните ѝ дни отивахме в театрите на Райнхардт; тя смяташе, че не си заслужава да ходим другаде; и понякога гледахме една и съща пиеса четири-пет вечери подред. За личния ѝ живот не узнах никога нищо. По-късно се омъжи за някакъв богаташ. Понякога ме канеше на обяд, сервираха обяда в нейния салон и на масата винаги седяхме само трима. Не обичаше жените. Канеше за „трети“ известни писатели, немски аристократи, много богати банкери или нашумели политици. И когато гостът си тръгнеше, със съучастническа щедрост ми поднасяше „суровия материал“ — тайните на оттеглилия се, къде и с кого живее, какво го боли, какво има и какво няма, какво би желал. На тези обеда полека опознах другия Берлин, който фигурираше на първите страници на вестниците, когато неговите знаменитости претърпят голям провал или пожънат голям успех; има хора, които никога не стават новина на деня.

Не бяхме в „отношения“, мисля, че всъщност не се обичахме; бяхме връстници, и в същото време някак особено, сложно тя беше по-стара и по-опитна. Очаквах чудеса от всеки човек, надявах се да ми дадат прозрение; тя съзерцаваше гостите си спокойно, наблюдаваше телесните им промени, какво и колко ядат, с какви жестове и по какъв начин издават неудовлетворението си. Понякога се налагаше да я придружа в провинциални градове, курорти; никога не знаех при кого е тръгнала на посещение. Често спях близо до нея, но никога не ни хрумна да се любим; в отношенията ни още от първия миг отсъстваше каквато и да била сексуалност, интимността ни бе съвсем особена, и двамата се страхувахме да не разрушим доверието с някой неумел или не дотам искрен жест. Обличаше се и се събличаше пред мен с професионално равнодушие, съзаклятнически; и аз я гледах така, без копнеж, с изпълнена с необикновена нежност обич, от която неясно и очевидно „нездравословно“ отсъстваше всякакъв плътски интерес. Общо-взето не се занимавах много със „здравето“ и с всичко онова, което хората наричат здравословно в любовта... По онова време, на балове и в компании, тя често сама ми избираше приятелките.

Познаваше голямата тайна: умееше да остава сама. Жените, които ме обичаха или кръстосваха пътя ми, почти винаги бяха добри с мен; отнасяха се с мене много по-добре, по-човечно и благородно, отколкото аз, който не след дълго, след две-три срещи се отегчавах от всички. Но актрисата обичах по моему, живеехме като приятели, по-интимно от всяка въобразима плътска връзка. В компанията ѝ бях тъй почтителен и послушен, какъвто не съм бил нито преди, нито по-късно в компанията на жена; можех да се разхождам с нея, седях с часове притихнал в стаята ѝ, наблюдавах как се гримира, как полага грижи за тялото си — прозорците на хотела гледаха към „Унтер ден Линден“ и на здрачаване зимната улица се изпълваше с някаква цивилизована, светска екзотика — и слушах как лъже и обещава на непознати мъже от стайния телефон. Никога не ми поиска нищо и винаги, денем и нощем, бе на мое разположение с времето си, с нежността си, с едно изключително и много изящно кавалерство. Уважаваше моите меланхолии, научи ме да виждам красотата на Берлин и да се чувствам добре навсякъде. Владееше чудесно изкуството на самотата; живееше в раковина; и, както истинска перла, беше скъпа и струваше много за онези, които жадуваха за нея.

Но аз не я жадувах; затова постепенно ми даде всичките си тайни. С времето от нея се свлякоха всички воали и това събличане беше по-вълнуващо от всяка голота. Предобед на Коледа ми каза:
— Освободили са Кайзер от затвора. Да отидем при него.

---

[153] Девойка. (Бел.авт.) ↑

[154] Слуга, куриер (англ.) (Бел.ред.) ↑

Заминахме с местната железница, на час и половина от Берлин, в едно от летовищата на бранденбургското графство. Селището бе скромно, няколко къщи с градини сред боров лес, на брега на езерото. Съпровождаше ни един от берлинските драматурзи на Кайзер, плешив и напълно глух немски господин, който не чакаше отговор на изявленията си и по пътя шумно спореше със себе си и с отчетлив глас доказваше: „Er hat recht gehabt“^[155]. Във всяко литературно кафене на Германия, във всекидневниците през онзи ден също обсъждаха тази истина.

Когато пристигнахме, селището бе вече тъмно. Отседнахме в неотоплените стаи на една странноприемница, всички прозорци на която гледаха към езерото, стаите не бяха отоплявани от седмици и водата в легена за миене беше замръзнала. Актрисата седна, както си беше с кожата, на леглото, на светлината на свещта и тъжно гледаше през прозореца. Между дърветата, по заснежената пътека се лутаха коледарчета с фенери. „Нищо не е важно — каза. — Дори любовта. Само дарованието.“ Имах изтънчен слух, знаех, че говори истината. Тази жена, която беше получила от живота всичко, бе в състояние да презре и отхвърли всичко, щом срещнеше истински талант. Тази горда, красива и умна жена изведнъж ставаше смирена, щом попаднеше в близост до талант. „Кайзер е талантлив — повтаряше и тя, опърничаво. — Има право на това.“ Мълчах. И аз чувствах, че има право на това, но отричах метода, Кайзеровия метод. Писателят поискал да „живее“ — или какво точно е искал? дори не зная, да пътува, или да пие шампанско — и затова откраднал от замъка на мюнхенския си приятел и „благодетел“ безценни персийски килими и ги продал. Актрисата от душа, с целия си женски инстинкт вярваше, че Кайзер е „етичен човек“, и по-късно и аз самият се убедих, че действително е такъв. Актрисата зъзнеше. Този мъж бе за нея повече от „прочут театрал“, от пореден любовник. Кълнеше се в него, вярваше му, имаше момент, когато щеше да му даде всичко, стига мъжът да го пожелаеше; но ми се струваше, че тази жертва би била излишно разточителство, повече от

грешка — професионална грешка. Седяхме в тъмната, студена стая и спорехме: на какво има право талантът.

Актрисата каза, че на всичко. С учудване забелязах, че — за първи път — я напусна вълшебното ѝ спокойствие. Стискаше ръката ми, направо ме умоляваше. Имаше нужда от насърчение, от потвърждение. Спокойната жена поруменя, запламтя. Научих, че тя е наела вилата, тя е настанила тук семейството на Кайзер, съпругата му и децата. Седяхме в тъмната и студена хотелска стая, сякаш бяхме попаднали в някакъв „лъхащ на живот“ роман. Но героят на романа бе изключителен талант; и пред погледите ни нещо се прекърши, един жизнен път потъна в задънена улица, дойде краят на нещо. Не вярвах, че за един писател е кой знае колко добре да краде килими, да лежи в затвора, да спи с красиви жени и да прахосва парите си за френско шампанско или скъпи екскурзии с автомобил. „Писателят трябва да живее привидно“ — обяснявах на актрисата —, „да имитира живота, да го наблюдава много съсредоточено, но по възможност да не участва в него.“

Ала актрисата беше преди всичко жена, при това красива, млада жена с кипяща кръв, и отричаше необходимостта от аскетизъм. Не става дума, казвах ѝ аз, дали талантът има или няма „право“ на нещо — става дума, че „животът“ не е полезен за писателя. Всичко, което той намира там, е само материал; и то в такова качество и агрегатно състояние, че почти винаги е неизползваем; каква полза от писател, който хем иска да живее, хем да работи?... Този разговор се проточи до вечерта. Паметна остана за мен тази вечер; това, което казах тогава, в тъмнината, беше познанието, до което рано или късно достига всеки творец; урок, който не може да бъде научен от разкази, от чужд опит, от класически и ефектни примери; както и всичко, което е съдбоносно, всеки закон, от който пряко и лично зависи индивидуалността ни, не може да бъде опознат и възприет въз основа на чужд опит. Идва ден, когато писателят разбира съдбата си; но може да я разбере единствено сам. Докато говорех, ми се проясни нещо съдбовно; в онзи час аз бях познал и изрекъл собствената си орис, почти несъзнателно, с трескава увереност. Изведнъж проумях нещо: за начина на живот, за работата, за носталгията по живота — двацет и четири годишен, без „опит“, в една тъмна стая пред мен се беше прояснила собствената ми участ,

разбрах особената си присъда и я приех смирено, с едничкото смирение, на което съм способен.

Работата е единственият принцип, в духа на който писателят може да си позволи лукса на смирението; той трябва да стои с неумолимото си съмнение над жизнените явления, защото в мига, когато се хвърли истински, с цялата си духовна екзистенция в живота, в „авантюрата“ или „преживяването“, губи ранга си на писател. Така поучавах. Търсехме примери. Актрисата доказваше, че „страданието пречиства, извисява“. Но тази разводнена немско-руска теория не ми подейства. Отговорих ѝ, че единствено трудът пречиства. И въобще не ме интересува, дали вътрешно, където тече животът му, съдбата му, писателят е чист. Интересува ме само чистотата на произведението. Привеждах доказателства, че писател, отдал любопитството си на житейски преживявания, е загубил. Уайлд със сигурност не е писал по-добре след затвора; и „Балада за Редингската тъмница“ е доказателство само за това, че големият талант надмогва всичко, дори „преживяването“...

Нямаше надежда да се споразумеем, защото аз исках да пиша, а младата жена — да обича. Беше вече късна вечер, когато тръгнахме през снежната гора към скромната къща на Кайзер. В жилището имаше всичко, но бе някак като хотелска стая, където хората, които живеят, не знаят със сигурност дали ще си платят сметката в края на седмицата. Имаше нещо временно и цинично, унило безучастно в стаите, върху пианото стоеше спиртник, на кухненската маса — пишеща машина и прясно изпрани, съхнещи пеленки. Между мебелите ситнеха тихичко три дребни, тъжни дечица, с враждебния си инстинкт на деца те знаеха, че семейството им е връхлетяно от беда, големият идол се е прекатурил и любезните непознати, които с пакети подаръци под мишница и с престорено безпристрастна усмивка се надвесват над тях, са всъщност канибали, които се наслаждават на живата плът на семейството. Пълната, висока руса жена, съпругата на Кайзер, с изтерзано и безмълвно смирение посрещна „благодетелната“ си съперница и гостите, които се изсипваха един след друг; берлински журналист с любимата си, поет-футурист и неговата съпруга, и издателят-комунист, който оглеждаше с такова задоволство присъстващите, сякаш беше единственият, който е в състояние да разбере докрай трагедията в живота на гения тази вечер, все едно той

бе откраднал килима и бе написал и произведенията на Кайзер. Жената, съпругата на падналия поет, седна при децата си в ъгъла, сложи най-малкото момченце на коляното си — като правдиво изображение на действителността — и цяла вечер мълча враждебно. Поетът свари пунш, всеки се чувстваше като у дома си в жилището, където никой не си беше у дома; и се държахме непринудено. От време на време децата се стряскаха и започваха да плачат.

Около полунощ донесоха телеграма, новогодишна анкета на кореспондента на един американски вестник в Берлин; журналистът искаше да научи от знаменитостите в Германия дали познават шест души и ако да, кои са тези, които биха поканили в деня на новия потоп при себе си в Ноевия ковчег? Кайзер смачка телеграмата, хвърли я и равнодушно каза: „Не бих спасил никого.“ Затворът не го беше сломил. Изключителна сила витаеше в този човек. Той бе първият трагичен случай, при който проследих пряко „трагедията на гения“, школският образец за този тип съмнителна „трагедия“. У Кайзер, във всяка негова дума, във всеки жест, във всяка негова постъпка се усещаше съдбовна сила, неподражаемо, безапелационно поведение, участта на гений. Убеден съм, че той бе гений, единствен и неповторим човешки феномен. Той беше първият от съвременниците ми, който ме научи, че „геният“ не стига за творчеството; условията, които работата поставя пред твореца, са по-сложни и готовността на гения да работи е само едно от тези условия. Застъпваше се за нещо, мълчеше или говореше, мразеше или скучаеше, при някакъв обрат в разговора изведнъж изцяло му се отдаваше или го отхвърляше, всичко това беше все той, не можеше да бъде подкупен, бе опърничав и неумолим, излъчваше нещо детинско и — по свой си срамежлив, свенлив начин — беше обезверен. На външност изглеждаше като пруски фелдфебел, останал на свръхсрочна служба. Беше русоляв германец, набит, с топчеста глава и дребни очи. Година по-късно постъпи в германската комунистическа партия. Сетне замлъкна. Понякога поставяха някоя от пиесите му без особен успех. В националсоциалистическия райх не го закачаха, защото бе ариец, но го пратиха в забвение. Истинската трагедия бе настъпила за него още преди външни сили да сподавят словото му.

Кайзер не беше „театрален автор“ в модното, импресарско значение на думата. Беше много повече от това и, гледайки резултатите

от неговата работа, той бе постигнал по-малко от прилежните и ловки театрални занаятчии. На времето — гледам това време от дистанцията на десетилетие и половина, но вече е абсолютно минало, както приключил епизод от историята — той навярно беше единственият сред своите съвременници, който имаше сила, изключително дарование и би могъл да съживи погиващата драма. След Хауптман и редом с него тогава той бе единственият драматург в Европа; Шоу се премияташе и театралничеше, а Пирандело тънеше в неизвестност. Драматургичния си талант, тъй рядко явление в литературата, той жертва за политически моди. В пиесите си даде глас на стила на партийно-политическата агитация на епохата. На сцената героите му все по-често говореха в плакатен стил. Не устоя на успеха, тази толкова голяма заплаха, най-тежката измежду заплахите, които застрашават гения. Надушваше очакванията отвсякъде, стараше се да отговори на претенциите за стила, даваше онова, което очакваха от него и не предложи нищо повече, което само той би могъл да даде. Почитах изключителните му способности, особената му, горчива, свенлива доброжелателност, с която съзряваше живота, суровата му меланхолия. По онова време той написа една пиеса за актрисата — „роля“ за нея —, в която беше описал трагедията на писателя: на писател, който отчаяно бяга от работата си в живота. Ефектната като литература, но слаба като драма пиеса завършваше с красивите слова: „Das Wort totet das Leben.“^[156] Ала на Кайзер само му се искаше да е така; копнежът по живота, по второразрядната дейност при него беше по-силен от принуждението на литературната дейност; при него животът погуби словото.

---

[155] Той имаше право. (Бел.авт.) ↑

[156] Словото погубва живота. (Бел.авт.) ↑

Лола я бяха пратили тази зима в Берлин, за да „забрави“. Беше разглезена провинциална госпожичка, заинатила се на суровия „родителски отпор“ и с оскърблението от полуприключилата си детска любов един ден тя слезе от влака на гара „Анхалтер“. В Берлин карнавалът бе в разгара си. Отседна при роднини, близо до „Курфюрцендам“, при чичо си по майчина линия, генерален директор на най-големия немски вестникарски концерн. Роднините бяха богати хора, живееха нашироко. При тях Лола се отдаде на „светски живот“.

Мъжът, когото искаше да „забрави“, ми беше приятел. Един ден ми написа писмо, молеше ме да потърся Лола, да ходатайствам за неговата кауза. Прочетох писмото, прибрах го и не помислих за него. След седмици я срещнах една вечер в театъра. Тогава баща ми тъкмо бе при мен в Берлин. Беше дошъл от Прага за един ден. Баща ми тогава беше сенатор на унгарската партия в Чехословакия и за посещението си бе използвал една заседателна пауза в Горната камара. Никога преди не беше ходил в Берлин, не дойде и по-късно. Не зная какво е „случайност“, дали въобще подобни обобщения имат смисъл? — във всеки случай просто отбелязвам, че двамата, Лола и баща ми, се срещнаха тази вечер в Берлин. Тези двама души са имали единствено нещо общо с моя живот. Сблъскахме се в преддверието на театъра. Баща ми, когато му обърнах внимание, машинално я поздрави и късогледо погледна подир нея. „Коя беше тази?“ — попита между другото. И когато му казах, любезно рече: „Много е хубава.“ Сетне се върнахме в залата и не говорихме повече за нея.

На другия ден баща ми замина, сякаш бе пристигнал в Берлин — за първи и последен път в живота — само за този случай. Следобед се срещнах с Лола в един от чаените салони на „Курфюрцендам“. Преразказах ѝ писмото на приятеля си и смънках няколко думи. Но сетне смутено замълчах; мълчеше и тя. И двамата безпогрешно знаехме, че повече нищо не може да се направи. Такива срещи винаги са много прости. Раждането също е просто, както и смъртта. Нито за миг не изпитах „съзнание за вина“ спрямо своя приятел. Не бях способен на фалшиво и лъжливо „рицарство“. Такива срещи впрочем

не са следствие от намерение, от решение. Не можех да направя нищо и не бях виновен за нищо. По-късно много пъти съм отнемал жени от други мъже и други мъже са отнемали от мен жени. В подобни случаи съм изпитвал съзнание за вина или съм се срамувал, или съм се перчел, във всеки случай някак съм „обяснявал“ тези френски кадрили. Когато срещнах Лола, не обяснявах нито на себе си, нито другиму нищо, както човек не счита за необходимо да обяснява, че живее и диша. Един мой приятел в Париж на „Авеню Ваграм“, следобед в четири часа „заприказвал“ на улицата една жена, с която по-късно прекарал живота си. Жената била девствена и тръгнала с него. Качили се в един евтин хотел и петнайсет години останали заедно. Всяка човешка връзка започва така. Никога не съм „ухажвал“ никого. Дори не зная как трябва — една среща или говори сама за себе си, незабавно от първия миг, или всяко говорене е напразно. Седяхме в чаения салон на „Курфюрцендам“, разговаряхме вече от половин час, сетне замълчахме и гледахме танцуващите. Спомням си всеки детайл от този следобед особено отчетливо. Дори не бяхме говорили още за лични неща и вече седях до нея мъничко угрижен, наблюдавах танца и си мислех от какво ще преживяваме. Основното чувство, което определя значимостта на връзката между двама души, не може да бъде криворазбрано. По-късно отидохме на театър при Райнхардт. Играеха „Призрачна соната“ от Стриндберг. „Es ist Schade um die Menschen“^[157], пееше Хелене Тимиг. Беше тържествена, но лишена от патос вечер. И двамата бяхме в лошо настроение. Усещане от типа „защо ни е всичко това?“, напрежение, тъга. Да опознаем някой човек с всичките му тайни и последствия: това е, което с хладки и най-общи думи наричат обич. Опознаването, съвършеното опознаване никога не е идилично. Тъжно крачехме към къщи. Когато се разделяхме на входа, забелязах, че плаче. И двамата бяхме доста объркани. Ни най-малко не бях човек, за когото провинциалните, буржоазни фамилии ще кажат, че е добра „партия“. Нямах още двайсет и три години, бях поет и живеех от случайни доходи. След няколко месеца я взех за съпруга.

Берлинските роднини подкрепиха този план. Мъжът беше интелигентен и изящен бидермайеров феномен, от поколението на старите берлински патриции. В дома му се събираше най-доброто немско общество, писатели и офицери от старата армия, едри индустриалци и генерали. Живееха в огромно жилище, старият

господин печелеше много пари, но живееха невероятно просто. Първият път, когато официално ме поканиха на вечеря, седяхме около масата с вечерно облекло, домакинята любезно ме насърчаваше да си взема повторно от предястието, защото „друго няма“ — когато по домашен обичай отклоних поканата, ме изоставиха на съдбата, те самите се заловиха здравата с предястието и по-късно трябваше да забележа, че действително не последва второ блюдо. От време на време канеха голяма компания на вечеря в разкошното си жилище и поднасяха всичко на всичко „belegtes Brodchen“, черен хляб, намазан с пастет от дроб. Старият господин ме обикна и понякога тържествено, с писмо ме канеше на „чаша вино“. Гостуването, с което бивах възнаграден, преминаваше сред усукани церемонии. Седяхме направо мрачни, целите в черно край бутилката вино и посръбвахме благоговейно от безценната течност. При нас у дома, пристигнеше ли гостенин, виното моментално се лееше с ведра. Двете му дъщери, моми за женене, братовчедките на Лола, живееха свободния следвоенен живот на берлинските девойки. Момичетата ходеха без придружител на баловете в „Крол“ и на празненствата в прочутите ателиета „Цоо“; тези забави не бяха съвсем невинни и безопасни. Призори в мраморните зали на „Цоо“, в сумрачните кътчета на стълбищата се въргаляха двойки, повръщаха и се съвокупляваха. За участниците в тези берлински карнавални нощи законите на гражданския морал не важаха. Дъщерите на най-добрите фамилии в „Берлин Вест“ се търкаляха на разсъмване по стълбищата в обятията на съвършено непознати кавалери. По-късно видях забави в няколко прочути ателиета в Париж, призори и там участниците не мърмореха литании; но такава настървено масово съвокупление, което бе едничката цел, смисъл и финал на берлинските балове, не видях никъде другаде.

Братовчедките не пропускаха бал. Никой не им търсеше сметка за изживяванията през карнавалните нощи; нито родителите, нито — по-късно — съпрузите им от гражданско потекло. Родителите намираха за естествено порасналите им дъщери да бродят сами в нощта и да се връщат у дома призори със смачкани волани на дрехите и проскубани венци в разчорлените си къдрици. Това, което се случваше през карнавалните нощи, просто не се броеше; имаше значение единствено денят, строгият буржоазен ден, с всичките му

правила, предразсъдъци и строги ритуали. Според негласното съглашение сексуалната свобода на дъщерите се простираше до деня на омъжването им. И наистина, след вихрените карнавали тези берлински момичета се омъжваха кротки и благи за някой танцьор от балните нощи и се превръщаха в образцови съпруги и майки. Девойките говореха за плътската любов като за домашно упражнение. Накрая се обвиваха в пашкула на брака и приключваха любовната си кариера.

Никога не успях да си обясня либералността на родителите. Повечето берлински буржоазни момичета, както братовчедките на Лола, бяха възпитани с извънредна строгост и грижовност. Някоя волна дума, лека и не съвсем невинна шега по време на разговор родителите трудно биха им простили. Но това, че през карнавалните веселия някое от момичетата понякога забременяваше, намираха за съвсем естествено. Интересен и опак свят. И отчайващо чужд.

---

[157] Жалко за хората. (Бел.авт.) ↑

В началото на пролетта се задомих. Възприех задълженията си на семеен глава извънредно насериозно. Преди всичко, след дълъг размисъл, купих шкаф за обувки. Сумата, предназначена за обзавеждане — няколко милиона или милиарда, вече дори не помня — беше напълно погълната от цената на тази необходима и полезна част от мебелировката. Друго така и не купих. Беше много красив двукрилен шкаф за обувки от твърдо дърво; в него се побираха двайсет и четири чифта обувки. След няколко седмици, когато отпътувахме за Париж, подгонени от прилива на инфлацията, подарих шкафа за обувки на берлинските ни хазяи. Да го носим в Париж нямаше да е лесно, още повече, че имахме може би общо три чифта обувки.

Обзаведени с шкафа за обувки вече бях убеден, че съм свършил своето, готов съм за сериозния живот и съм предоставил на Лола всички удобства, които са й необходими. И тя мислеше така. Сложихме шкафа за обувки в средата на стаята, поставихме в него трите чифта обувки и сериозният живот започна. Потеглях от къщи рано сутрин, защото чувствах, че трябва да си търся работа и въобще подобава да правя нещо. От първата минута на брака ни нямахме пукната пара; вярно, тогава в Берлин парите не значеха много и от време на време джобовете ни се издуваха с хартийки, по които бяха отпечатани милионни цифри. „Житейските грижи“ бяха сведени някак до истинския им смисъл; сутрин излизах от къщи и като някакъв земеделец, ловец или рибар блъсках глава къде да открия в каменната пустиня фунт масло или няколко пасти. Семействата ни не вземаха насериозно брака ни, не ни се месеха къде да живеем и каква форма да придадем на живота си. Очаквах края на този смехотворен детски брак и не се съмнявах, че след няколко месеца той действително ще приключи. Известно време неясно ми намеквах в писма, че евентуално бих могъл да постъпя в една банка във Виена. Такава възможност ме поразя. И насън не ми минаваше да постъпвам в банка, където и да било, във Виена или другаде. Не желяех да постъпвам на никаква работа, още по-малко „пенсионна“. Мислех, че вече си имам

работа за цял живот, имам си занимание, което наистина не е дотам „доходно“, но ме удовлетворява напълно.

През първите седмици сигурно имахме по-малко пари, отколкото по-късно; но тогава в Германия никой не обръщаше внимание на парите. Всичките ми приятели в Берлин през тези седмици играеха на борсата и, естествено, печелеха извънредно много. Мнозина, които неотдавна не можеха да си платят дори наема на квартирата, си купиха къщи, а някои — цели отсечки на „Курфюрщендам“ и по пресечките на „Вестенд“. За това не трябваше никакво специално знание: гладният и жаден чужденец просто заставаше под банкнотената Ниагара и улавяше от пороя толкова, колкото се побираше в разтворените му длани. Някъде далеч, невидимо, във фабриките работеха хора, но берлинският гешефтар не знаеше нищо за тези фабрики, обикновено понятие нямаше какво произвеждат, просто заставаше в банковия клон пред решетката на касата и поръчваше на агента си да закупи такива и такива „книжа“ — да, дори пари не даваше за сделката, всичко ставаше на кредит. „Книжата“ него ден струваха сто хиляди, на другия ден — три пъти или три хиляди пъти по толкова... Всеки ползваше „кредит“, всеки, който не работеше, се сдобиваше с пари. Останалите, които работеха, с вцепенени погледи, обезумели се клатушкаха в урагана и се вторачваха във всеки картоф, във всяка ухабена подметка, като в олтар. Нямах пари и никога не играх на борсата, презирах този начин за печелене на пари и го ненавиждах. Дори играта на карти смятах за по-морална от този легализиран пладнешки обир. Нямах „книжа“ — мисля, че в Берлин по онова време само поетите нямаха „книжа“.

Пращах на един журнал в Каша и на трансилвански унгарски журнал статии, кратки лирически писания, и живеехме от чуждестранните банкноти, които ми плащаха за тях. Лола безусловно вярваше в мен, вярваше, че разбирам от живота и съм извънредно ловък и практичен в разрешаването на баналните всекидневни трудности. Скоро узна, че не разбирам нищо от действителността. Живеехме подплашени във вихъра, който свистеше над главите ни — всъщност, какво можеше да се „започне“ тук, какви планове бих могъл да скроя, какво би могъл да стори отделният човек, какво ни очакваше, къде бе „домът“ ни?... И от къщи идваха все такива особени, печални вести. Къде все още очакват поета? Никъде. Всичките ми връзки с

немците бяха прекратени. Не обикалях немските журнали с ръкописите, срамувах се пред немския редактор, а нямаше и смисъл, хонорарът, който ми плащаха, се стопяваше в ръцете ми, докато от касата стигна на улицата... Лола седеше у дома, а аз по цял ден бродех из града и блъсках глава над сделки. Но най-често просто купувах нещо, бонбони или книга, и посърнал, безрезултатно се връщах вкъщи.

Този „дом“, първият наш дом, мебелираното берлинско жилище, бе наглед почти господарско. Както повечето от берлинските домове, стопаните му го бяха претъпкали с тежка немска мебел, кресла с необикновени размери, гипсови статуетки, бюстове на Вагнер, родолюбиви и мистични гравюри, които разкриваха пред съзерцателя ефектни домашни сцени от немския Валхала^[158]; с бронзови Вилхелмови императори и мраморни дакели.

Начинът ни на живот донякъде стряскаше немското семейство. Късно ставахме, късно си лягахме, къпехме се всеки ден — особено не им харесваше къпането. В Берлин се строяха най-красивите бани, ала след войната тук се къпеха най-рядко. Семейство Щолпе се вдигна на открит бунт обаче по-късно, след няколко седмици, когато Лола пече торта. Тогава от известно време живеехме на бакпулвер и маргарин. Лола умееше да пече торта толкова, колкото и аз, но ме съжали — бе намерила отнякъде една домашна рецепта, бе набавила срещу валута пет яйца, брашно, захар и шоколад, и се захвана да меси и пече в кухнята на Щолпеви. Жената я наблюдаваше ревниво, с подозрение. И когато се убеди, че Лола ще изпече в тортата и петте яйца, изпадна в непонятен бунт — разкрещя се истерично, хукна из жилището, мобилизира господин Щолпе, персонала и децата си; от обърканата ѝ реч можеше да се разбере само, че Лола е опозорила немските обичаи — „Schande, Schande“^[159] — викаше тя. Говореха, викаха, крещяха без смисъл, господин Щолпе настояваше час по-скоро да напуснем дома му. Действително, на следващото първо число след тягостната сцена се изнесохме. Никога не проумяхме напълно „скандала“. Навярно са изтълкували погрешно намерението на Лола и са си въобразили, че прахосвайки пет яйца за една торта, тя издевателства над инфлационната им нищета — Щолпеви не консумираха пет яйца за цял месец и през войната бяха научили тайнствени рецепти, печеха бифтек от сушена ряпа и страдаха много! — ако са възприели така трагичния експеримент, разбирам възмущението им. А всъщност Лола

просто беше намерила една родна рецепта, която започваше така: „вземаме пет яйца...“ — без да има лоши помисли. При това Щолпеви дори и в инфлацията бяха несравнимо по-богати, отколкото ние сме били когато и да било с нашия шкаф за обувки. Не е по-вероятно чрез родната рецепта да сме нарушили някакво племенно тайнство. В подобни кухненски тайни народите се разграничават най-осезателно. Четиригодишното момченце, русичкият Хелмут, също бе убеден, че сме ги „опозорили“.

---

[158] Храма на главния бог от германската митология, където живеят духовете на загиналите герои. (Бел.ред.) ↑

[159] „Позор, позор!“ (Бел.авт.) ↑

Ужасно страдах от това, че съм млад, надушвах какви ли не коварства и унижения, направо ми се щеше да си пусна мустаци и брада, понеже никой не ме вземаше за „сериозен съпруг“. А и не се чувствах добре в брака. В мен отделно живееше това, което изпитвах към Лола, и отделно назряваше напрегнатостта и съпротивата ми спрямо едно състояние, което ми беше толкова чуждо, сякаш от днес за утре ни бяха принудили да живеем в полярен климат. Просто ми липсваше оборудване за тази опасна експедиция, за брака. Бях свикнал да обичам някого и сетне да го забравям. Лола, разбира се, не можеше да бъде забравена. Бях объркан от първия ден. Не зная какво съм си мислел, за какво съм жадувал — пламенно копнеех Лола, нашите семейства и познатите ни да ме считат за „сериозен съпруг“, но в същото време хранех подозрение, че един ден ще дойде края на това неестествено състояние, както на всяка човешка и любовна връзка досега, една нощ няма да се върна у дома, после ще си телефонираме известно време, ще подаря на Лола шкафа за обувки, сетне ще отпътувам за чужбина. Нямах понятие как трябва да се държи един съпруг — в компания най-често седях като на тръни, спорех по икономически и политически въпроси, както подобава на глава на семейството, само дето не запалвах пура... Не зная дали Лола виждаше тези отчаяни усилия, дали ги виждаше тогава? Мисля, че да. В човешките дела, в преценката на хора тя беше, естествено, много поопитна от мен. Със сигурност не бяхме всекидневна двойка. Обличах се като поет, ходех и през зимата с половинки и летни дрехи като човек, презрял суровите закони на природата — едничката ми топла дреха бе плетената жилетка, която баща ми беше купил от магазин „Вертхайм“, когато посети Берлин и не можа да изтърпи гледката на опасното за живота ми чудновато облекло. Това е единствената топла вещ, която след отминаване на детството някой ми беше купил в „живота“, за да не изстина... Тогава тази грижовност засегна самолюбието ми, и мисля, че дори не му благодарих за жилетката.

През първите седмици Лола плачеше много; чувстваше, че нещо не е наред и — с много по-изтънчения си инстинкт — чувстваше, че

вече е трудно, почти невъзможно да се сложи нещо в ред. Останахме заедно, стискайки зъби, на инат. Един вид „ще ви покажем ние!“ — поведение за пред другите, пред семействата ни и приятелите. И двамата бяхме приели ролите си; но животът не е роля и всяко неестествено поведение рано или късно се разпада на части. Започнах мрънкайки, като застаряващ съпруг, съпружеската си кариера, прибирах се у дома, когато ми скимне, често се обиждах, вдигах врява. Лола ме утешаваше като дете. В недоумението си трябва да беше усетила, че с мен се е случила голяма беда, не сега и не помежду ни, а много по-отдавна — нещо в мен се е пречупило, прекъснало е, не умея да се отдам изцяло на чувството, на някоя връзка, и съм сърдит заради нещо, сърдит съм вече много отдавна — и, разбира се, нямахме представа защо и на кого съм сърдит... И сам не знаех. Разбрах само, че съм се заел с нещо и трябва на всяка цена да остана солидарен с този ангажимент — откъде бих могъл да зная каква ще е цената? В поведението ни от първия миг прозираше някакъв умисъл; без самите ние да знаем нещо за това. Смехотворно, примитивно, напълно безполезно и лъжливо рицарство и героизъм в отношенията ни, взаимно великодушие и романтично позърство в ролите, това бяха външните отличителни белези на поведението ни. Какво имаше вътре, никой не знаеше; дори и ние; но вътрешното поведение е независимо от намеренията.

Отчаяна, изплашена игра на „татко и мама“ бе това, което вършехме в Берлин, в първия период на нашия брак. Понятие нямах какво е човекът и що за отговорност е да приемеш един чужд човек! — още по-малко бях наясно кое е онова, непристъпното, неизменното у човека, какво е характерът? По онова време непрестанно се нуждаех от много хора. Повечето от връстниците ми също бягаха през глава в подобни детински бракове. Искахме на всяка цена да си скалпим някакъв подслон, „дом“, слепяхме с несръчни ръце някакво изкривено, първобитно подобие на неизживяната детска идилия за дома. Това поколение беше „преживяло“ всичко; липсваше му само изживяването за дом. Играехме си на дом в чужбинските стаи под наем; с шкаф за обувки и без „изгледи“. Но какви ли „изгледи“ бих могъл да имам тогава в живота? В берлинския университет името ми все още беше регистрирано в матрикулата, вече бях „съпруг“ и „глава на семейство“, но в края на семестъра тайно отивах в края на „Унтер

ден Линден“ и се записвах, заверявах полугодието си... само дете нямаше човек, който да ми даде съвет какво да правя после с диплома в ръцете. Накъдето и да се обърнех, се кълбеше тъмнина. Зад нас — война и революция, пред нас — политическа и икономическа суматоха, съмнителен период на „преоценка на ценностите“, модата на лозунгите. В такива условия „създадохме дом“. Години наред не бях сигурен откъде ще набавя пари след две седмици за квартирата, ще имаме ли пари за обяд. Тази бедност беше по-различна, отколкото у нас. В семейството човек е обезпечено беден: няма пари, работите му вървят зле, но в края на краищата му отстъпват местенце в ъгъла, намира се и залък хляб — колкото и да е сух или безвкусен —, който да преглътне. Тук ме душеха непознати исполини. Живеехме в притеснен, подплашен, безпомощен свят. Имах всички причини да бягам, ако ще на четири крака, от „дома“, от отговорността на този неестествен и детински дом.

Лола във всеки случай бе „пестелива“. Къташе марките в стари кутии от пури, марки, които на другия ден не струваха и десета от стойността си. Когато немската средна класа и работниците, шестдесет милиона души, загубваха за един ден всичко, което имаха, тя неотклонно обмисляше дали да седнем в метрото, дали в трамвая, и изчисляваше кое превозно средство е най-евтино. Напразно ѝ обяснявах, че при такова широкомащабно опустошение предпазливостта ѝ не може да промени участта ни — тя умееше да се пазари за милиарди, да бъде дребнава за стотици милиони. Полека проумях тази „дребнавост“ и се засрамах.

Бях започнал да пия във Франкфурт; в Берлин се превърнах в редовен алкохолик. На двайсет и една години свикнах прислужницата да ми носи всяка сутрин с кафето шише ракия, коняк или кимионов ликьор, и до вечерта изпивах бутилката до капка. Пиех отчаяно и с погнуса. Започвах деня с люта ракия и го завършвах с водка. През тези години имах нужда да съм в непрекъснато опиянение, в полусъзнание. Бе започнало нещо, което не можеше да се изтърпи без опиати. Другояче не може да се проумее защо един здрав, нелишен от разум, придирчив и претенциозен във всяко отношение, съвсем млад човек се отдава на ракията? Обикновено казват: „светът се е отворил пред мен“. Вярно, в обкръжението ми също се пиеше много. Преобладаваща част от франкфуртската компания, наистина фини хора, писатели, артисти, всякакви естети лочеха ракия от ранния предобед. Колкото пъти и накъдето и да се вглеждах любопитно в мои познати, в живота им излизаха наяве наркотици. Немците, този иначе трезв, обладаващ граждански добродетели народ, в тези години трудно понасяха живота. Малцина пият заради опиянението. Човек носи в себе си травма и един ден не издържа повече. Тогава започва да пие.

Започнах да пия направо панически. У дома пиеха вино, беседвайки: това бе друго; никога не бях виждал баща си и приятелите му пияни, а виното стоеше всяка вечер на масата. По нашия край смятаха за алкохолик този, който пиеше редовно ракия. Немският запой никак не ме разведряваше. Във Франкфурт, недалеч от „Хауптвахе“, в една холандска ракиджийница всеки предобед се събираха знатните и прочути градски пияници. В единнайсет предобед вече обръщаха тежкия шнапс с тумбести чаши. Седях с горчива физиономия сред тях, пиетието въобще не ми се услаждаше. Тук, сред немците, видях за първи път алкохолизирани евреи. Дотогава ми се струваше, че евреите презират „безцелното“ пиене. Тук, в университета, в „Буршеншафт“^[160]-ите, където ги бяха приели и ги търпяха, те се нахвърляха на алкохола с огорчено честолюбие. В университета всички пиехме на акорд, като по команда, немци,

чужденци; пиехме свъсено и с отвращение. Докато се окопитя, вече се клатушках в някакъв свят на алкохолни изпарения.

Беше очевидно, че съм болен, и никак не мога да понеса нещо. Обкръжението само ми пъкна наркотика в ръцете; ако не ме бяха научили да пия във Франкфурт, в университета и другаде, в разпуснатия светски живот, където бях попаднал, вероятно скоро щях да посегна към друг вид наркотик, щях да потърся навярно по-опасно успокоително за нервите си от пиенето. Вярно, пиенето само по себе си също не ме успокояваше. Помня една цяла година от двайсет до двайсет и една годишна възраст, когато вечер, по-точно призори дори алкохолът не можеше да ме приспи и ден след ден пиех луминал преди заспиване. Заспиването с луминал се предшестващо от притеснение, от бурни и съпротивляващи се страхови представи. От луминала заспивах като в несвят; следваше дълбок, оловен сън без сънища, от който се пробуждах разбит и веднага посягах към ракиеното шише. При подобен начин на живот дори младеж с иначе жилав и здрав организъм, какъвто бях аз по онова време, за кратко време би се превърнал в развалина. Даже не разбирам как е издържал организмът ми, нервите, и изглежда не са издържали... Но този начин на живот, многото изкуствено упойващи средства все пак са ми помогнали през опасните мигове в живота. Сега вече зная със сигурност — споменът за множество почти неуловими знаци безпогрешно ме убеждава –, че по онова време съм живял в хронична опасност за живота и само алкохолът и наркотиците са неутрализирали тази опасност. В Германия, например, постоянно, денем и нощем, имах под ръка зареден револвер; когато спях, пистолетът лежеше върху мраморния плот на нощното шкафче, ходех с револвер в кафенето, в редакцията... защо? Страхувал ли съм се от някого? Не, страхувах се от самия себе си. Някъде дълбоко, отвъд маниерите и осезаемите спомени, ме тормозеше споменът за някакво непоносимо унижение; този срам понякога ме стягаше за гърлото като физически пристъп, тъпчеше ме, душеше ме, повдигаше ми се, „сетех ли се за него“, по-точно, ако тялото ми си спомнеше за него по някакъв повод, чиито зависимости никога не съумях да разкрия. Що за срам беше това? Къде ме бяха наскърбили, що за унижение е трябвало да понеса? Не знаех. И до днес не зная съвсем точно; но един ден вече понасях спомена по-добре, не ме болеше толкова, не бе придружен от физическо

прилошаване, от непоносимост; и тогава вече нямах нужда повече от опиати и установих по-здравословни, ведри отношения с алкохола. Много е трудно да се понесе животът без упойващи вещества; и хората, които съумяват да запазят равновесие без помощни средства, и до днес предизвикват у мен извънредно уважение, в същото време гледам на тях със съмнение, с едва ли не подплашено съмнение; каква ли е тяхната тайна? Има без съмнение и „здрави“ хора; само че са много малко. Навярно сред жените могат да се открият обикновени, здрави души; познавах стари жени, които понасяха чудесно живота, издържаха там, където ги беше поставила съдбата, сновяха до последния си час, който удряше най-често далеч над пределите на средната възраст, и нямаха друга „тайна“, освен тайната на служенето и смирението. (Веднъж попитах шеговито леля Жюли, когато вече беше навършила седемдесет години, каква е тайната на дългия живот — и тя охотно ми отговори, че „трябва да се спазват формите“.) Но младостта е безформена.

Несъмнено бях невротик и би трябвало да търся произхода на своята невроза в някоя детска травма; не бях чувал много, почти нищо за Фройд дотогава и не познавах модната по-късно, възторжено популяризирана от лаици и шарлатани гениална теория. Болната душа доста точно познава природата на болестта си и търси лек за нея с голям размах и проникателност. С изненада четях по-късно свои писма и стихове от онова време — стихове, които едва ли не поставят диагноза, и писма, които безпогрешно долавят произхода на болестта. Когато се запознах с анализата, вече бе късно това лечение да ми окаже помощ; след четирийсетгодишна възраст анализата е пилеене на време, около травмата вече са се натрупали прекалено много спомени, утаил се е дебел пласт. Убеден съм, че с младите, съвсем млади хора и с невротичните деца истински квалифицираният аналитик може да оперира резултатно; навярно и по-късно може да помогне, на по-примитивните, недоразвити души им олеква, ако изследователският фенер на ровещия се в мрака аналитик осветли някои типични травми; но като „лечение“ не мога да го приема никога, защото не вярвам, че характерът може да се промени; и затова не ѝ се отдадох. Виждам множество неврози, излекувани и без анализа; по-развитите души са способни на чудотворни усилия, на съпротива; променените условия на живот понякога водят до спонтанно излекуване. Гениалният размах

и красотата на фройдистката теория ме покори; считам „тълкуването на сънища“ за едно от най-значимите открития на века. Бих казал дори, че анализата учи обикновените хора да понасят по-търпеливо своя характер. „Излекуването“, ако наистина съществува, е резултат от сработването на случайни фактори. И отричайки терапията, около която дилетантства мрачно войнство от шарлатани и знахари, аз с почит и въодушевление признавам теорията, разкриването на дълбините и незнайния живот на подсъзнанието. Тези пророци несъмнено са навредили много на Фройд. Общо-взето съм забелязал, че невротикът понякога бива излекуван и без анализа, друг път остава болен и след анализата или идва на себе си въпреки нея. Когато се запознах по-отблизо с всичко това, особено с книгите на Фройд, невротата за мен беше вече донякъде жизнена потребност, част от реквизита и предпоставките за работата ми; чрез грубо сравнение бих могъл да кажа, че „живеех“ от невротата си, както китайски просяк — от показата на сакатите си крайници.

За всичко това Лола не знаеше нищо. Тя само с отчаяние забеляза, че съм болен. Природата на „заболяването“ остана за нея непозната, като непознат чужд човек. Едва ли би могла да изброи „симптомите“ му. Когато невротата вече се проявява чрез телесни, органични метастази, чрез функционални смущения, не е лесно да се справим с нея. Моята „болест“ засега се изразяваше в непредвидимо поведение. Никога не знаех как ще се пробудя? — и да се живее с мен трябва да е ужасно изморително и днес... Лола го усети навреме и се настрои за болногледачество, на което не се виждаше края. Характерно за всички неврози е, че периодите на свръхчувствителност се повтарят циклично. Преди петнайсет години, както и до днес, ми се е случвало — внезапно — да отпътувам без каквато и да е специална „причина“; понякога за дни, понякога за месеци. В такива моменти не ме задържа, не ме обуздава нищо; нито работата, нито обкръжението. След подобни кризи идват относително по-спокойни периоди. Докога може да понесе това „болният“, докога човек може да понесе капризите на своя травмиран характер? Мисля, че дълго. Всичко е ужасяващо съзнателно. Подобно състояние на нервите аз наблюдавам с онова безпристрастно внимание, с което човек се занимава с болното си гърло. Човек може много да понесе; ако пожелае — почти всичко. Периодът на невроза започва с едно типично усещане за притеснение,

с неназовима угриженост, която в началото го съкрушава напълно, болният чувства, че е дошъл краят на всичко, жестоко се срамува... Все пак мисля, че до известна степен психиката умее да се пребори със състоянието на страх. Това притеснение — атмосферата на всяка невроза — се кълби надълбоко в душата, не сме съумели да се справим с нещо, с желание или със спомен, и възроптаваме срещу своята безпомощност. Но сетне, на непосилна цена и трудно, от време на време все пак го превъзможваме. Вярвам във волята. Вярвам, че с воля и смирение човек може да властва дори и над просмукващите се от подсъзнанието му пристъпи на блатната треска. Презирам неврозата у себе си и се боря срещу нея с всякакви средства, да, със съзнание, воля и смирение. Вярвам, че характерът и неговото най-висше проявление, съвестта, удържат в равновесие болните ни инстинкти, вярвам, че животът и работата са в синтез; който не е способен на това — нека живее, както може, или да загине: участието му не ме вълнува особено... Лола възприемаше болестта ми с невероятен инстинкт и вярваше, че ще издържа. Връзката ни още отначало беше в общи линии връзка на болен с търпеливия му болногледач.

Стоеше до мен с необикновена сила и съм сигурен, че ми е помогнала да преодолеем най-трудното. На подобно усилие мъж едва ли е способен, а жена — само в изключителни случаи. Този дух — характерът на Лола — черпеше и пилееше от неизчерпаеми запаси.

---

[160] Burschenschaft (нем.): студентско дружество, кръжок.
(Бел.ред.) ↑

Лола бе първият човек, който потърси път към самотата ми; отчаяно се бранех срещу това. Житейската стихия на писателя е в самотата. Винаги съм бягал от приятелствата; чувствал съм ги като предателство, слабост. В немския протестантски свят не ми беше трудно да остана самотен. В душата си, по характер, по вкус бях дълбоко и неизменно католик. По това време опознах френската поезия: Вийон, Верлен, Клодел, Маларме и Пеги. Особено Пеги и Маларме ми звучаха съвсем близко; чувах в поезията им същия сроден глас, както преди години в книгите на Кафка. Това родство не е стил, маниер, не води корена си от тъждествеността на позициите. Човек се числи към определена духовна фамилия; в йерархията на тази фамилия за мен Гьоте бе праотецът, сетне от време на време откривахме нови членове, явяваха се деградирани духовни братя и чичовци. Когато в ръцете ми попадна Пеги, стори ми се, че вече съм го чел. Със сродните души разговарям на фамилиарен жаргон, обясненията са излишни, начаса разбирам какво ми подсказва и какво иска. Самотата на писателя е населена с такива души; никога с приятели или любовници.

Старателно се грижех за тези свои кръгове, създадох си метод за живот и бдителност, за да не може Лола да престъпи самотата ми. Душата има свое последно убежище, където писателят намира подслон; търсим истината, но задържаме нещо от истината за себе си и не го отдаваме никому. Старал съм се винаги да бъда суверенно открит и искрен; презирал съм всякакъв евтин и страхлив свян — никога не съм имал „тайни“, за всичко, което животът ми е давал, съм „се отчитал във вестниците“ —, но „тайната“, онова, заради което не съм друг, а именно аз, по което се „различавам“, не съм отдал никому. Разгадката на тази тайна е онова, което обикновено наричат „изкуство“; и атаката на Лола ме принуди да съм предпазлив. Не можех да не забележа, че и тя си има „тайна“ — и понеже не бе артист, тайната ѝ бе неизказуема. В любовта жените отдават много от тези последни запаси; и когато напълно разкрият тайната си, те изиграват голямата партия на своя живот и обикновено губят.

Каква беше „тайната“, за която започнах да се догаждам покрай Лола, която тревожно пазех в себе си и я проучвах с огромно любопитство? Узнах, че видимото у човека, неговите слова, възгледи, действия, симпатиите и антипатиите му, това все още съвсем не е той, а просто реминисценция от нещо или някого, от неповторимото; то е скрито със седем була от света и витае у всекиго, дълбоко зад осезаемата повърхност. Бях обзет от благоговение и страх. Дотогава просто живеях сред хората без отговорности, приемах ги за сведение и ги съдех; сега започнах да ги наблюдавам с пристрастно благоговение, всеки поотделно. Благоговението, с което наблюдаваме едновременно „индивидуалността“, „тайната“, неповторимостта у всеки човек, е романтичният период в еволюцията на психиката. Дотогава преценявах хората само според атрактивните им качества. Сега, когато бях връхлетян от тази измъчваща ме и доставяща радост изненада, за мен понятието „тълпа“ дословно престана да съществува; всеки човек ми се виждаше като отделен материк и навярно цял живот не бе достатъчен той да бъде пропътуван и открит, изследван и описан с джунглите си, със своята флора и фауна... Това любопитство не се научава от книга. Повтарям, това е романтичен период в живота; вселената, човешката вселена се разпада на атоми; това „безредие“, тази хаотичност на позициите при писателя бива последвана едва покъсно от класицизма, от реда, от пригодената към определени форми позиция, чрез която той наблюдава човешкия модел.

Бранех се срещу някого, който се домогваше до моята самота, домогваше се с естествени права и спонтанна готовност до моята „личност“ — и бранейки се, открих тайното алхимично вещество, онова, което във всеки човек е отговор, безапелационна реалност, за чието разгадаване няма правила и теории: човек или среща у другия тази реалност, или не. Просто станах любопитен. Меланхолията ми се промени, преобрази се. Пристъпвах към всекиго с вниманието, с което астрономът сядва пред телескопа, и, владеейки някаква математическа формула, безпогрешно знае, че иззад мъглявите петна в определен момент ще се появи нещо бляскаво и неоспоримо, един нов свят... Тази позиция, тази нагласа не ни дава много за човешкото съзвездие, ако е преднамерена. Живеем с някого, знаем „всичко“ за него и в същото време не знаем нищо. Една сутрин се събуждаме и изведнъж проглеждаме и виждаме другия, както никога досега. И каквото и да

казва, каквото и да прави, зад действията и думите му дълбоко и сигурно сияе човекът, когото си опознал, сякаш възкликвайки: „аха, това си ти, значи!“... Това откритие ме очарова. Разбрах, че няма „обикновени хора“, и зад физическите и духовните качества и особености у всеки човек пламти и светлее нещо позитивно, някаква прастихия, молекула радий на човечността.

Ако можех да пиша по онова време, на драго сърце щях да напиша примитивни пътеписи, в маниера на д-р Ференц Гашпар^[161] или на Шекълтън^[162]: изследователски съчинения за човека. Открих човека за себе си, както чуждо, донякъде екзотично племе. Но по това време не пишех нищо. Не пишех вече дори и стихове. Лирическите ми преживявания се бяха стопили в реалните преживелици; навярно заради това се сърдех на Лола. Поетът не прощава на никого, който възпрепятства поетическата му готовност и нагласа.

Поезията е упражнение, „exercise“ — упражнение в смисъла, който има думата за монаси и акробати; който не знае това, е високопарен дилетант. (Маларме, любимият ми учител, един от най-чистите и благородни поети, го е знаел; дотолкова го е знаел, че известно време се блъскал над нов вид типография, форма на буквите, която да допълва, да подпомага „механизма“ на поезията.) За такова упражнение е необходима самота, особена, понякога съвсем нестерилна, хаотична самота. В шумните литературни кафенета поетите седят облакътени, със сведена глава в тази си самота; понякога отивах следобед в „Романишес Кафе“; сядах на масата на Елзе Ласкер-Шюлер, пиехме чай и говорехме с часове за Атина; за Атина и Тива, където ще се „върнем“ и ще засадим палми в памет на споминалите се любими... (Никой от нас никога не бе ходил в Атина.) Поезията не е просто „визия“, нито е магнит или вълшебна биле; голямата, чиста поезия ми прилича на математика, трябва да се разгадае някоя химическа формула, както в чистата музика. Както навсякъде, така и в Германия редом живееха две страни: едната, видимата, с магазините за пури, с небостъргачите и обменните бюра и другата, не по-малко реална, но по-трудно осезаема, родината на поетите. Понякога в кафенето влизаше залитайки Рингелнац, пълен с ром и с гняв, и ме завличаше в съседния зоопарк, където отправяше дълга, възторжена, революционна тирада към животните и призоваваше подтиснатите тигри и гребенчати тритони от все страни да се съединяват... Поетите

живееха наплашени в този все по-варварски свят, огласен от негърска врява и звън на ножовете... Гражданството около тях се сплотяваше в разни хорове и гръмко пееше: „Wo Du Singen horst, dort lass dich ruhig nieder, Denn böse Menschen haben keine Lieder“^[163] — и самолюбиво се готвеше за революции. Навсякъде върлуваше модата на „сурогатите“; но поетите не желяеха сурогати.

В това време написах още няколко стихотворения; сетне този лирически материал пресъхна, повече не съумях да разгада „формулата“; по-късно благодарение на няколко екскурзионни пътувания наистина посетих Атина и Тива; но „истинската“ Тива никога повече не видях... Лола беше „реалността“, реалност с целия си несъзнателно-жесток терор; наложи ми се да емигрирам от „истинската“ Тива и Атина, за да заживея сред меридианите на нейната реалност. След известно време започнах да отбягвам масата на Елзе Ласкер-Шюлер в кафенето и повече не ходех с Рингелнац в зоопарка, нито на съмнителните места, където разказваше „отвъдокеанските“ си авантюри... Бях изгубил паспорта, поданството си за другата родина. Сетне дойде време, в което вече не пишех стихове. Но за заточението си мълчах обидено, като детрониран крал.

---

[161] Гашпар, д-р Ференц (1862–1923): пътешественик, който обикаля света като лекар и разказва за преживяванията си в популярна форма. (Бел.ред.) ↑

[162] Шекълтън, сър Ернст Хенри (1874–1922): английски изследовател на Южния полюс, загива по време на четвъртата си полярна експедиция. (Бел.ред.) ↑

[163]

*Където чуеш песен,
спокойно остани,
лошите хора никога не пеят.*

(Бел.авт.) ↑

... от Германия се виждаха да просветват само няколко електрически лампи; бяхме на белгийска земя, гледахме през прозореца и мълчахме. Развълнувано, неспокойно надничах в тъмнината. Бяхме изоставили нещо, отивахме към друго: в момента наистина бях „на път“, не само в буквалния смисъл на думата... Преминавахме държавната граница и в същото време прекривахме една от доловимите гранични линии в живота; нещо бе приключило, беше отминал един период от младостта. Зад нас оставаше „познатата“ и все пак тъй чужда Германия, тази голяма-голяма империя, с която ме свързваха първокласни спомени, а след това идваха и второстепенни, по-сложни; страната, където бяха живели бащините ми предци, близо до Дрезден, в село, което и до днес носи нашето име, бяха работили в монетния двор на саксонските херцози и оттук бяха потеглили един ден преди двеста години с торба на рамо и брадва в ръка, през моравските гори, през Карпатите, надолу към Тиса, където останали и не пожелали повече да си тръгнат... Зад нас остана познатата Германия, където „наистина“ разбирах езика, не както във Франция или Англия, където винаги изпитвах подозрение, че тамошните хора все премълчават нещо по време на разговор. Отпътувахме от великата Германия, от тази огромна работилница и школа, където приемаха всичко безпределно насериозно, където всеки „детайл“ беше важен и където считаха и нас, унгарците, за „знатни чужденци“ — чужденци, които мъничко мразеха и все пак приемаха любезно, толкова любезно, както по-късно никъде в чужбина. Вече подозирах, че да се ориентираш сред хората е твърде трудно, че е дръзко и безотговорно да „съдиш“ някой народ и със закостенели и винаги малко нагли формулировки да установяваш, че „немците“ били такива или онакива. „Немците“ бяха шейсет милиона или дори още повече, действително обичаха да играят на войници и да носят униформи, но сред тях имаше мнозина и то не измежду отритнатите, които считаха играта на войници и униформата за необходими, но не се увеличаха особено по команди и „Notverordnung“^[164]. Бях видял огромни градове, чудни места, прегледни и богати библиотеки и музеи, невъобразими по

мащаби фабрики, тавански стаи, където младите и стари немци бленуваха и методично творяха ново и прекрасно изкуство, бях ги опознал печални, чувствителни и неуверени, бях ги опознал със съмненията и „враждебността им към Европа“, защото мнозина от тях мразеха Европа; и другите, които бяха готови да умрат за Европа. Общо-взето винаги бяха готови по-скоро да умрат, отколкото да живеят за нещо; но това „общо-взето“, както всяко „общо-взето“, все пак е фриволно. Империята бе останала в мрака зад нас с блещукащите си градове, където в хилядолетна култура и в градски условия живееха шейсет милиона души; с особения си берлински „провинциализъм“, който полека бях почнал да разбирам, да привиквам с него и да го ценя, и с проникновената и истинска култура на провинциалните си градове, със своя Ваймар, Франкфурт и Мюнхен, с вюртембергските гори и тюрингските планини, с езерата на бранденбургското графство, със силезийските блата, с познатата дива романтика, с прекалено подредените на повърхността и обезпокоително „разпилени“ зад явленията притеснение и смут, чието дефиниране, изразяването им чрез общовалидната формула „общо-взето“ би било опасно и необмислено начинание... Надвесих се през прозореца на влака и потръпнах. В тъмнината вече пламтяха доменните пещи на белгийския промишлен район.

Германия се изгуби, край нас в нощта говореха чужд език и престъпвахме от крак на крак пред прага на „истинската“ Европа, където един Господ знае що за невероятни физически и душевни преживявания ни чакаха... Ала, съвсем тайничко, се страхувах от тази друга Европа. Добре ли съм подготвен? Държа ли правилно ножа и вилницата? Дали ще се засмея на място, в подходящия момент, когато ми разказват нещо?... И тайно през тази дълга нощ ме обзе носталгия по другата, познатата, родна, вероломно изоставена Европа, по другата Германия. Да, навярно за истинската Европа немците действително бяха опасни със своето затормозено и неотмъстено митично съзнание за вина, с масовата си психоза, с объркания си, по-скоро стреснат, отколкото напорист боен дух, със задругите и масовите хорове, с плашещото си униформено облекло, с жестокия копнеж за ред и вътрешната си разпуснатост — но зад тази педантична и смутна, войнстваща и бойка от уплаха, сдружаваща се и маниакално организираща се Германия недвусмислено и с неугасима, блага

светлина се мержелееше и другата – , но кой знаеше, кой би посмял да каже коя е истинската? Другата Германия, възпитана от Гьоте. Другата, където от „Буденброкови“ на Томас Ман, и да ви харесва, и да не ви харесва, немците бяха закупили един милион бройки, където събраните съчинения на този голям и благороден писател, който с творчеството и човешкото си поведение беше съпричастен в мир и във война с Европа, бяха прочетени почти от трийсет милиона немци — другата Германия, където Толстой, Достоевски се четяха поне толкова, колкото и в Русия, където с детинско и педантично благоговение, но все пак с благоговение се прекланяха пред всяка печатна буква, където най-съвършено свиреха музика и с неотменния дълг на човешката съвест свеждаха глава над препаратите в химическите фабрики, над страдащите върху операционната маса хора — другата, другата! Великата школа, великите учители, Германия на моите скиталчески години. Коя беше истинската? Не можах да си отговоря на въпроса, надвесих се през прозореца, бях тъжен и неспокоен, съзерцавах тъмнината и очите ми се изпълниха със сълзи.

Пътувах на Запад със скромен багаж, някак бездомен и все пак неразривно свързан с онова, от което бяха; придружаваше ме млада жена, чийто ум в този миг беше насочен към въпроси, по-практически от тези за съдбата на Европа; в куфара носех на Запад започнатите си ръкописи, които вероятно щяха да предизвикат не особено голямо и преходно вълнение, бях „женен“, съпруг и глава на семейство, зад мен се мержелее споменът от скиталческите ми години и току-що съм навършил двадесет и три години. В паспорта, който ми поиска на границата призори, френският чиновник прочете следните данни: „двайсет и три годишен, унгарец, женен, студент“. Цел на пътуването: „учение“... Разгледа паспорта, огледа и мен, разгледа добре Лола, сви рамене и се ухили. Беше пет часа призори, влакът стоеше пред малка гранична станция, отвсякъде кукуригаха петли, вероятно галски. В бюфета купих цигари и запалих първата в живота си сладникава френска цигара с вкус на махорка. Сетне купих един „Мартен“, седнах на една пейка и до потеглянето четох малките обяви. Някой продаваше месарски магазин в Париж, друг беше готов да стане заврян зет в провинциален хотел, по възможност в департаментите „Сена“ и „Уаза“. На гарата цареше безпорядък, навсякъде се търкаляха угарки от цигари и портокалени кори.

---

[164] Notverordnung (нем.) — указ за въвеждане на извънредно положение във Ваймарската република. (Бел.ред.) ↑

III

1

Планувахме три седмици в Париж. Останахме шест години.

През първите месеци обикаляхме странноприемниците на улица „Вожирар“, в отсечката, където тя се влива в Латинския квартал. Хотелите бяха мръсни, вонящи, парцаливи и разядени. Сутрин затопляхме млякото на спиртник и го подсладвахме с шоколадов ерзац с вкус на разслабително. Заместителят се наричаше „Елеска“ и Лола бе открила преимуществата му в някакъв кинопреглед: забързани кадри представяха в рисунки как сутрин забързаният господин Дюпон си сипва заместителя „Елеска“ в горещото мляко, посрбва доволно от противната напитка и се потупва от радост по корема. В Германия, където всички официално живееха на сурогати, никога не прибъгвахме до такива противни хранителни концентрати. Но „Елеска“ бе евтин и Лола цепеше всяко су на две. В Германия винаги живеех в превъзходни хотели и при генералски вдовици, в луксозни жилища, където имах на разположение цялото изобилие от вещественния реквизит на живота; в стаята в Париж нямахме дори скрин, дрехите ни стояха в куфари или окачени на закачалки, покрити с чаршафи. От умивалника непрекъснато се носеше отвратителната миризма на канал. Ханджиите рекламираха, че има „течаща топла вода“, плащахме я скъпо и прескъпо, но топла вода потичаше от крана само сутрин и вечер по малко. Живеехме в гранива бедност с лош привкус. Ходехме да обядваме в противна кръчма на булевард „Сен Жермен“, където прибираха салфетките на постоянните посетители за другия ден и така пестяхме цената на всекидневния „куверт“. В тази гостилница продаваха и бифтек от конско месо, сервираха отвратителни жилести мръвки и яхния с долно качество, приготвени с бакпулвер тестени изделия. Седяхме дващест души на масата, овонени в оливията на „rommes frites“, пържените картофи, в дъното на помещението, на открит пламък върху готварската печка, в надхвърляща всякакви

централноевропейски представи за мръсотия готварска атлетка, запотен човек пържеше конските пържоли. След като напуснем помещението, от костюмите ни още часове наред се разнасяше гравитата воня на олио.

Странствахме от хан на хан. Бяха един от друг по-мръсни. В началото бях обзет от истински комплекс от мръсотията в Париж, непрестанно се миех, от кафенетата по булевард „Сен Мишел“ по цял ден притичвах до вкъщи да си мия ръцете, защото ми се струваше, че всичко, до което се допра, лепне, а умивалнята в кафенето изглеждаше като клозета на някой военно-санитарен влак, претъпкан с болни от дизентерия войници. В повечето ханове, в които отсядахме, чакахме часове, докато домакините да се прежалят да пригответ поръчаната баня; гледаха на хигиенните ни изисквания като на своего рода чуждестранно „chichi“^[165], досадно и нагло оригиналничене. В гостилниците и кафенетата газехме в класическите дървени стърготини, които старателно ръсеха по пода, та да не отиде мръсотията напразно. Всичко беше „различно“ от това, което си бяхме представяли, учили. Живеехме ужасени в Париж. Не разбирахме много речта на французите, говореха, сдъвквайки думите си и често вместо отговор кимахме любезно от смущение. Живеехме в града без контакти, не познавахме никого, чужденци от Централна Европа тогава още рядко се осмеляваха да дойдат в триумфиращия Париж. Французи не познавахме въобще. Познавахме само един унгарски художник, неколцина рисувачи и студенти. Те безделничеха в артистичните кафенета на квартал „Монпарнас“. Мразех кафенетата, където „бохемската“ паплач от двата континента прекарваше по цял ден. Убивах времето си по-скоро в Латинския квартал, край Люксембургската градина.

В началото безобразно скучаех в Париж, по начин, надхвърлящ всякакви представи. Не си признавахме тази скука един пред друг: всяка сутрин си обещавахме, че днес „ще разгледаме Париж“, уверявахме се колко ни е приятно тук и колко сме прави, че напуснахме Берлин и дойдохме тук... Всяка сутрин тръгвах сам из Париж; Лола оставаше вкъщи, переше и гладеше, защото не бяхме в състояние да плащаме сметките за пране, а и в парижките перални прекалено хлорираха финото ни бельо. Страдах от всичко в този град. Ненавиждах дори широкото френско легло; но се уверявахме, че е

хубаво, интимно е и истинско... В началото ме побиваха тръпки и получавах копривна треска, докоснех ли с тяло кораво хлорираното френско спално бельо. Предобед Лола переше у дома, гладеше с електрическа ютия, докато в хана не забелязаха консумацията на ток и не вдигнаха скандал. Сетне, някъде към обед, и тя потегляше „да разглежда Париж“. Но обикновено стигаше до левия бряг на Сена, до стария квартал; най-много до музея „Клюни“ или пред витрините на магазин „Бон Марше“, разглеждаше „парижките новости“, сядаше в Люксембургската градина и там се озърташе, докато часовниците зад Пантеона не удареха пладне. Тогава бавно слизаше до гостилницата, където печеха ония съмнителни меса, сядаше на застланата с хартиена покривка маса и ме чакаше. Живяхме така месеци наред.

Аз не се осмелявах толкова надалеч. Сутрин тръгнах от къщи, сядах пред някое кафене на булевард „Сен Мишел“, поръчвах си наслуки някое цветно питие, което французи със зачервени носове консумираха около мен, купувах си френски вестник, гледах улицата и скучаех до обяд. Окуражавах се, че съм в Париж, тук всичко е друго, всичко е „европейско“, единствено тук изкуството, литературата са истински, единствено тук живеят граждани с висока култура и всеки, който живее тук, сред французите, е извадил късмет от лотарията. В кафене „Дьо Маго“ унгарският художник ми показваше всеки следобед „известни хора“ — знаменитостите си пушеха лулата на съседната маса, тук идваше Дерен, художникът, Дюамел, писателят, анонимни величия, примадоните на „дадаисткия“ период и сюрреалистите, които с безгранично старание рисуваха черна точка върху сив фон. Седяхме благоговейно в тяхната сянка. Дори и Лола беше сепната, макар че преценяваше хората обикновено според формата на носа, по това как си държат ръцете или по интонацията им. След обяд Лола се прибираще у дома, а аз гледах до вечерта погребенията пред входа на отсрещната църква. Беше топла есен. Адски скучаех. Нямах желание дори да чета, френски разбирах малко и се срамувах да сричам с речник в кафенето френските книги. В Берлин всеки ден „се случваше нещо“. В Париж не се случваше нищо...

Понякога следобед отивахме до големия булевард, на десния бряг на Сена, спирахме пред колонадата на църквата „Мадлен“ или пред въртящата се врата на някой магазин — но сетне се стряскахме и продължавахме нататък, без да посмеем да влезем някъде. (Минаха

години, докато се осмеля да посетя „Лувъра“.) Веднъж отидохме на опера. Лола скалъпи у дома някакво вечерно облекло; но сетне ни досрамя, притеснихме се, чувствахме се като неподходящи за мястото провинциалисти, чужденци, и се върнахме в Латинския квартал. Чувствах се свойски само в близост до Люксембургската градина. Тук вече познавах няколко улици, къщи. Обичах да се шляя около Обсерваторията, вървах надолу по улица „Мадам“ или покрай института по анатомия, през чиито отворени прозорци струеше приятна, свежа миризма на карбол в тлеещата есен; сред всеобщото разложение и мръсотия някак ми допадаше цивилизоваността, хигиеничността, надеждността на миризмата на лекарство, на дезинфектант... На театър въобще не смеехме да отидем. Живеехме сред французи, но ни се струваше все по-невероятно, че някога ще се запознаем с французин; дори собственикът на хана не обелваше дума. Страхувах се от тях. Страхувах се, защото бяха чужденци, „европейци“, а днес знаей, че съм се страхувал и защото бяха „победители“, бяха от друг вид, бяха врагът, триумфиращата нация. През онази година устата на всеки французин още се пенеше от победата. В политиката властваше великата военна генерация. Дори и бакалинът на ъгъла глаголстваше за „victoire“ и за „gloire“, и келнерите, и продавачът на вестници. Повечето французи възприемаха окупацията на Рур като лично, семейно дело.

В едно кафене се запознах с по-големия брат на госпожица Клементин, учителката ми по френски от детство — дебел френски адвокат, който пет години след примирието изнасяше всеки предобед кръвожадни сказки с лула в устата и считаше за недостатъчни военните загуби на *voche*^[166]-ите. Генерацията на бащите-победители бе все още демонстративно гръмогласна през тези години. Бях тъжен и самотен. Не видях нищо от другия Париж, от „града на светлината“. За истинския Париж, за града на разума, тишината, мярата, скромността и дребните житейски радости получавах представа единствено от литературата. Живеехме като заточеници в примитивен и злонамерен град. Всяка седмица решавахме да отпътуваме час по-скоро.

---

[165] Chichi (фр.): маниерно поведение, каприз. (Бел.пр.) ↑

[166] Voche (фр.): подигравателно име на немците във френски език. (Бел.пр.) ↑

И оставахме. Защо ли? Не зная. В Париж нямах никаква „работа“. Понякога ходех до Сорбоната, но само гледах и слушах, не заверявах повече студентската си книжка. Понякога отивах в Националната библиотека, четях списанията, забелязах, че издад всекидневниците и продаваните във вестникарските будки списания една непозната Франция, която по нищо не прилича на официалната, търси своя изразност в непознати и с нечувани дотогава заглавия периодики. Издад „партийния живот“ в тези списания назряваха „движения“. В специализирания военен журнал, във „Франс Милитер“, ценяха високо книгите на Жид. Големите алманаси, официални и полуофициални, всъщност просто продаваха и демонстрираха духа; диспутът се водеше другаде, в полумрака, по непознати трибуни. Трудно проумявах зависимостите, ориентирах се инстинктивно.

Все пак останахме. Минаха три седмици, минаха три месеца, а ние още живеехме там, на улица „Вожирар“, в стаите с миризма на канал, без скрин и без баня. Пари ни се намираха все по-рядко. Полека-лека разпродадохме всичко. Лола събираше дребните си накити, един пръстен, стар театрален бинокъл, ветрило от слонова кост и поемаше към вехтошарите на булевард „Распай“. От къщи понякога ни пращаха някой и друг франк, журналът в Каша плащаше по нещо за статиите. Немците бяха затънали до шия в порой от банкноти, не можеха да пратят нито грош. Продавахме дрехите си, за да вечеряме. Не смятахме, че това е „романтично“ или забавно. Да си беден в Париж е жестоко развлечение. Нашето безпаричие беше осезаемо, напълно лишено от романтика.

Във Виена, по-близо до дома, щеше да ни е по-лесно. Все пак останахме. Винаги съм бил склонен на такива „безцелни“, външно и видимо с нищо немотивирани пребивавания в чужди градове — но бях изненадан, че Лола също не говореше за отпътуване. Не казваше дори, че би било добре да се „започне“ нещо. В Париж не можеше да се „започне“ нищо. Търпеше безцелното блуждаене, преходността, безсмисленото шляене по улиците, чиято действителна същност не

познавахме; сред хора, чийто истински живот не познавахме. Един чуждестранен турист трябва да вижда толкова, колкото видяхме и ние повърхностно през тези месеци в Париж. Във въодушевлението, с което ден след ден оправдавахме града един пред друг, имаше нещо централноевропейско, някакъв дълг, литературен и снобски. В действителност се чувствахме зле. По-късно където и да било в Европа още начаса, в първия миг, съм се чувствал и по-свойски, и по-уютно, отколкото през тези първи месеци в Париж. Някак не можех да се впусна в града. Липсваше ми мерило за това, което се разкриваше пред мен. Бях обгърнат от равнодушие, каквото никога преди не бях си представял, дори не подозирах, че сред хората може да струи подобна гъста, непреодолима маса от равнодушие. Дотогава си мислех, че съществува някаква фамилна солидарност между хората: обичат се, мразят се, понякога се убиват, но все пак имат нещо общо помежду си. В Париж още през първите седмици разбрах, че дори да пукна пред очите им, французите и пет пари няма да дадат, няма да ми протегнат дори чаша вода. Тази поука ме ободри. Отвъд злобничкото им равнодушие усетих сила, латинска безпощадност и правда. Едва ли не ги почитах заради тази равнодушна позиция. Естествено, не биваше да оставаме тук нито ден повече, ако не е „безусловно необходимо“. Всеки ден договаряхме този неопределен срок. Вече чувствах, че не съм тук „безпричинно“, имам си задача, която ме очаква. И Лола чувстваше същото. Но не говорехме за това. Понятие няхахме каква ли задача може да имаме ние в Париж. Човек предусеща съдбата си, стене и се притаява. Винаги бяхме готови за път, но не си стягахме багажа, живеехме в очакване и оставахме.

За Коледа Лола се разболя; в нощта срещу Нова година за малко да умре. Имаше вътрешен кръвоизлив, береше душа. Не познавахме никого в Париж, няхахме пари. Следобеда преди новогодишната нощ ханджията прати да повикат един лекар французин; появи се млад френски лекар с брадичка, поиска двацет франка, присви рамене, сложи на болната морфинова инжекция, замислено се загледа в безкръвното, разкривено лице с избилата по него на капки предсмъртна пот, пушеше цигара, хъмкаше. После ме извика настрани в ъгъла на стаята и каза, че болестта е тежка и сериозна, вътрешният кръвоизлив вече се е разпрострял в коремната кухина, трябва веднага да се оперира, по възможност още начаса. В отчаянието си го

погледнах тъпо; какво можех да сторя аз? Бях чужденец, не познавах никого, към кого да се обърна навръх Нова година в Париж? Лекарят сви рамене; цинично поиска да му предплатя три хиляди франка, за да намери болница и хирург, в противен случай съжалява, но не може да направи нищо. Заеквайки заобяснявах, че сме чужденци, показах му паспорта си, от къщи сигурно ще ни помогнат, след празника ще отида в посолството, там познават семейството ми, те ще гарантират, ще телеграфират... но как, от кого да намеря навръх празника, начаса, три хиляди франка? Взе си шапката, огледа се, на стената висяха дрехи, в ъгъла се търкаляха един-два разнебитени куфара, какво ли можеше да „търси“ тук?... С опитен поглед веднага прецени, че не е много; някакъв „meteque“, чужденец, бере душа в хотелска стая на студентския квартал: какво общо би могъл да има? Промърмори нещо за извинение и си тръгна.

В този час Лола бе по-близо до смъртта, отколкото до живота. След половин час стаята се напълни с унгарци. Никога не разбрах как се случва това — в чужбина, при опасност, хората се осведомяват за неприятностите на сънародниците си чрез някакъв мистериозен телеграф. За китайците в големите европейски градове разправят, че по загадъчен начин, моментално се събират, ако някому се случи беда. Един изтича за пари, друг — за лекар. Не след дълго дойде стар лекар руснак, засуети се объркано и тъжно, беше пълен със съчувствие и преданост, само дето не можеше да помогне. Голяма част от руските лекари емигранти практикуваха тайно в Париж, тъй като французите принуждаваха дори и възрастните, прочути петербургски и московски интернисти, дори „професорите“ да легализират дипломите си в Сорбоната. Привечер руският лекар изскочи стремглаво и се върна с френски хирург, един от нашумелите парижки хирурзи, когото бе измъкнал от новогодишна забава в студентския квартал. Хирургът бе с фрак, на бутониерата му святкаше орден на честта, пристигна със собствен автомобил, беше французин, любезен и светски човек. Незабавно се разпореди, ангажира стая в един санаториум в Монмартър, поръча линейка пред хотела и около полунощ откараха Лола. Не спомена за пари; руският лекар бе трогателно сантиментален и „човечен“, французинът — хладно любезен, деятелен, по светски услужлив.

Колко е евтино да съдим за характерните черти на нациите по характера на отделни индивиди! Двамата лекари, които срещнах през този паметен парижки ден, бяха французи — и колко лесно бих могъл да изрека сега на висок глас, че „френският лекар“ е такъв или онакъв. В действителност всеки човек е различен — общото навярно е школата, позицията, известно „великодушие“ в практиката, непосредственост, които етиката на нашите лекари би окачествила като нехайство, непредпазливост... В санаториума например, където през мразовитата нощ приеха Лола, не намерихме лед. Препусках в полунощ из веселящите се в чест на Новата година кафенета на Монмартър, обикалях с такси локали и кабарета и умолявах да ми продадат скъпо и прескъпо лед за цял хладилник... Но тази вечер локалите на Монмартър имаха нужда от леда и оберкелнерите само вдигаха рамене... О, това френско вдигане на рамене! Дълго време мина, докато го забравих и им простих, когато опознах и други, помими жестове на французите. Накрая, на солена цена и милостиво, оберкелнерът на „Ра Мор“ ми продаде кофа лед, в санаториума събудиха една сестра, криво-ляво подредиха операционната, и на сутринта френският лекар оперира Лола. Не попита кои сме, откъде идваме, постави се на наше разположение с благородното съчувствие на интелектуалец, набави всичко, от което болната можеше да има нужда, гарантира за нас в санаториума и всичко това без въпроси и молби, с такт, почти свенливо, в духа на онова сложно джентълменство, което знае, че да дадеш, „да бъдеш добър“ винаги крие един вид перчене и е сред най-опасните човешки жестове... В санаториума общо-взето се държаха добре с нас; нощната болногледачка, която бяхме ангажирали за първата нощ, се възползва от изтощението на Лола и през нощта открадна всичко преносимо от стаята; разбира се, не посмяхме да ѝ кажем и през следващата нощ поставих нови примамки в чекмеджетата, нека краде на спокойствие, само да не закача *uytfrdsyu* ??? Лола. „Санаториумът“ бе двуетажна вила на върха на Монмартър, която някога трябва да е била бордей или евтин хотел за срещи; разпределението на стаите, забравените по вратите емайлови табелки — „Жинет“, „Нина“ и „Жюлиет“ — и всепоглъщащата миризма на евтин парфюм, която се беше пропила в коридорите, недвусмислено доказваха, че сградата отдавна обслужва общественото здраве. Лекарите и медицинските сестри, стига да бяха в

санаториума, ни обслужваха на драго сърце; но вечер, след седем, всеки тръгваше по свои дела и се случваше оперираните през деня тежкоболни да останат през нощта без лекари и сестри; и ако много охкаха, жената на домоуправителя им вареше чай. В първите дни този вътрешен ред донякъде ме изненада. У дома и в Германия в санаториумите обикновено имаше лед и не оставяха току-що оперирани пациенти без надзор през нощта. Един от лекарите, с когото разговарях за тази своеобразна дисциплина, учудено ме изслуша и с припряно великодушие каза, че не разбира опасенията ми, това са „немски работи“. Иначе се държаха любезно и помагаха, стига да имаха време и ако се сетеха.

След две седмици Лола се прибра в хотела. През тези две седмици срещнахме нови хора, приятели, които ни съпровождаха и покъсно през цял период от нашия живот. Лола беше много слаба и се страхуваше. Най-сетне се бе „случило нещо“ в Париж. Сякаш бяхме дошли тук точно заради това: Лола да се разболее, да я оперират, и сега, след като бяхме загърбили всичко, след едно резултатно парижко пребиваване, можехме да продължим нататък. И наистина, тъжни и зъзнещи, взехме да си стягаме багажа. Бяхме видели Париж, нещо се беше случило... Една зимна утрин поехме на път към Италия, към дома.

Пътувахме безмълвно, във враждебно, нервно настроение. Пекохме се няколко дена на френската Ривиера, в Ница скучаеха англичани, бяхме позорно безпарични сред тях, а от няколкото крайцера, които ни се намираха, в Монте Карло, естествено, пропиляхме оня малък излишък, който изобщо можеше да ни се намира; пресякохме италианската граница кажи-речи без пукнат грош. По онова време Лола бе равнодушна към природните хубости, тя всъщност се завръщаше от някаква голяма екскурзия и се приближаваше към дома; аз се страхувах и бях неспокоен. Планувахме да спрем за няколко дни във Флоренция, след това да се приберем в родната страна — „в родната страна“, колко широко, разтеглено и неопределено понятие бе то тогава за нас! — значи във Виена, Пеща или Каша... Плахо предполагахме, че семействата ни ще ми намерят някаква „служба“ във Виена или Пеща; вярно, че и те не знаеха какво да правят с мен и тайничко се чудеха, че бракът ни „все още трае“. И ние се чудехме. С този „брак“ от няколко седмици се бе случило нещо. Лола гледаше света като през лорньон, като човек, завърнал се от смъртта и още неуверен, неустроен за по-дълго пребиваване в живота, проучваше ме изчаквателно и мен, и чуждите страни, през които минавахме, приемаше пейзажи и преживявания без съпротива — и ако по онова време ѝ предложех да заминем за Япония и да започнем там „нов живот“, вероятно щеше да дойде с мен. Но парижкото ни пребиваване и раненото, прекършено кретане към дома бяха предостатъчно екзотични... Надушвах опасности отвсякъде, бях неспокоен и мнително тревожен. Приемах болестта на Лола като лична обида, предателство. Искаше да умре, от което схванах само, че сме попаднали в забранена зона, нещо около нас не е наред. Естествено, съжالياвах я ужасно, но в същото време не разбирах защо е всичко това, кому е нужно подобно „преживяване“, какво общо имам аз? В Генуа получих първия „пристъп“. Просто отказах да се подчинявам, заявих, че не съм солидарен със съвместния ни живот, с други думи „да става, каквото ще“. Още не знаех, че точно това „да става, каквото ще“ няма да настъпи никога. Бяхме запланували да преспим във

Флоренция, след което да отпътуваме за Виена и там да решим понататъшната си съдба. И двамата бяхме смъртно уморени; беше ни дошло в повече: „бракът“, пребиваването в Париж и малкият, романтичен, сериозен до смърт излет в монмартърския санаториум; въодушевляването ни се бе изпарило, уплашено се гледахме. Никога не съм бил чак толкова подходящ някой да гради живота си върху мен, още по-малко бях в онзи момент; всяка моя дума и действие криеха стаен бунт, постоянно кроях планове за бягство, опитвах се да се отскубна от своя попътен и все пак тъй екзотичен „доживотен“ Кайен^[167]... Така пристигнахме във Флоренция.

В града ни чакаше мор и лапавица. Стариците в пансиона мъкнеха по цял ден кани с живи въглени през залите с мраморен под, по улиците свистеше леден вятър, а в къщите грипната епидемия поваляше своите жертви. Искрахме наистина само да си починем, да преспим, да се преоблечем с чисти дрехи. Нямахме пари за пътуване, италианският агент бе забравил да ни уведоми за банковия превод, един предобед Лола наслуки се беше отбила в клона на голяма италианска банка на „виа Торнабуони“, побъбрила с чиновника, открила в книгата за чуждестранни сметки превод на наше име и без паспорт и удостоверение, съпроводена от ликуващите благопожелания на персонала в банковия клон, изтеглила парите и си тръгна... Тази любезност, безотговорност и *grandezza* ме разведриха. Вече можехме да пътуваме; по онова време крайно презирах музеите, имах голяма уста и по болшевишки твърдах, че само „животът ме интересува“; зъзняхме в тосканската зима, сред чиито жестоки виелици не можехме дори да предусетим светлините и аромата на вълшебния град; вече си стягахме багажа, когато Лола хвана грип с мъчителни „усложнения“, както биха казали днес, с възпаление на синусите, висока температура и пак остана на легло три седмици, този път в отоплявания от кани с живи въглени пансион на брега на Арно... В града по цял ден сновяха линейки, по ъглите на тесните улички безспир ревеше сирената на катафалката и събираше жертвите на грипа. Оттогава ревят на сирена, навсякъде по света, неумолимо извиква в паметта ми флорентинската зима; преживяхме тези седмици в превъзбудено настроение, като в новела от Бокачо сред „чумата във Флоренция“, под знака на смъртта. На третата седмица от пристигането ни Лола оздравя и сякаш спасявайки се с бягство, с изнурен вид, изцяло ограбена и изцяло

възнаградена, тя си замина. Стоях дълго на флорентинската гара, гледах подир влака, който я отнасяше у дома, смутено вторачен и не знаех какво желая повече: да се върне или да се разделим, да живеем или да умрем, и каква е тази прокоба, в която живеем, откакто сме заедно? Бяхме още много млади, можехме да се разделим. Във всеки случай аз останах във Флоренция.

Винаги се е случвало така, напук на всякакви програми и споразумения, винаги и във всичко, което животът ми е дал: пристигах някъде на посещение и оставах шест години, или слизах в някой чужд град да преспя и да се преоблека с чисти дрехи и четири месеца не можех да помръдна оттам, омагьосан като нощен бръмбар от светлината, запленил от чудното сияние, което грееше навсякъде във Флоренция. Вече знаех, че няма да отида във Виена, няма да се върна у дома и няма да „постъпя на служба“. Инстинктът за опасност ме алармираше с всичките си сигнални звънци, че сега бе моментът, когато трябва да бъда нащрек, когато за пореден път трябва да остана „неверен“ — неверен на програмите, мъдруванията, с които други се домогват до мен, искат да ме подкупят, да ме съблазнят. Тук ми беше мястото и работата в момента, във Флоренция, или някъде другаде, навярно в Рим или все пак в Париж: трябваше да изчакам знака, който безпогрешно да ме упъти, не бива да проявявам слабост, да хлътна в някое домашно „разрешение“ с три стаи и кухня, с фиксирана заплата, каквото замисляха срещу нас... И във Флоренция грейна слънце, в началото на март се запролети.

В пансиона живееха малко чужденци, в обруления palazzo бяха настанени пенсионирани семейни двойки от Тоскана, и собственичката, благородничка от околността, председателстваше с неподражаема изисканост от почетното място на дългата обедна маса. Над града, над хълмовете неочаквано, без преход, подобно на щурм се втурна пролетта. Една заран отворих кепенците на прозореца и се смаях. Наоколо струеше такава красота, естествена, изящна, беззвучна красота, каквато никога не бях сънувал, тя ме трогна до сълзи в истинския смисъл на думата, потресе ме физически. Разтърсиха ме студени тръпки. Сякаш бях научил нов, непознат дотогава език. Изведнъж проумях Флоренция. Изведнъж хълмовете, реката, мостовете над водата, палатите и църквите, картините и статуите се изпълниха със смисъл: сякаш бях узнал магическата дума, бях

прекрасил прага на нова родина, където всичко бе познато, знаех го ужасно отдавна и сега всичко се бе разгърнало в този нов свят и ми говореше... В такова патетично опиянение заживях във Флоренция. Никога, ни веднъж оттогава не получих от живота толкова спонтанен дар, както тази флорентинска пролет. Скъпернически и самотно обсебих съкровищницата, разкрила се внезапно пред мен; Лола отпочиваше някъде в Каша сътресението от нашата среща и аз изцяло ѝ бях поверил да реши бъдещето си. Моята „мисия“ ми се беше прояснила като слънце: трябваше да остана тук, във Флоренция, близо до другия свят, чак до мига, докато насочващите живота ми тайни сили позволяват.

---

[167] Кайен: пристанищен град във Френска Гвиана, френска затворническа колония през 1852–1948 г. (Бел.пр.) ↑

Защото животът получава ориентир в мигове, когато независимо от доводи, проявено разбиране, „трезво мислене“ се подчиняваме на някаква вътрешна съпротива: човек се препъва, греша и объркан търси пътя, никога не знае какво би трябвало, но затова пък понякога непогрешимо знае какво не бива да прави... Не можем да предвидим постъпките си; но има пасивни действия, когато със сигурност чувстваме, че нещо да отречем, да не отидем някъде, да отхвърлим нещо, да останем на място, без да помръдваме, е равносилно на действие. Пътят, който водеше към дома беше прав; с две ръце се вкопчвах във всичко, до което стигах, за да не ме отнесе внезапно надигналата се вътрешна паника, този личен вихър, притаяването на слабостта и на страха, потвърдени от „трезвия разум“; трябваше да остана навън, във Флоренция или другаде, не беше дошло още времето да се върна у дома... Светът беше отворен пред мен; вярно, много пъти нямах в наличност пари дори за трамваен билет, но парите не можеха да ме уплашат, все още не, просто не бях в състояние да ги възприема като препятствие, не бяха сред условията, с които съгласувах действията си в живота. Знаех, че свободата е вътрешно условие, даденост на душата; човек може да бъде безгранично свободен и независим и в бедност, а по-късно, при по-щастливи житейски обстоятелства, с пари и паспорт в джоба, не бях в състояние да помръдна; вътрешният плам беше угаснал, дърпаха ме невидими тежести, стягаха ме тайнствени примки... Във Флоренция още веднъж чух гласа, който звучи с такава прекрасна отчетливост в акустиката на младостта: остана тук, не прави компромиси, не отстъпвай. Затова останах.

Градът бе гнездо на младия фашизъм. Провинциалното тосканско благородничество и градската младеж крачеха с мрачни униформи под емблемите на fascio^[168]; улиците бяха почернели от тази пищна, перчеща се с буйните си прически, със строгите си и заинатени очи, опиянена от магията на униформата младеж. Заедно с униформата младият италиански елит бе получил надница и работа; да се чудим ли на възторга им? Животът влизаше в някакъв застинал, установен от

властта ред; по стените на къщите приповдигнати и нагледни изображения показваха резултатите от фашисткия ред: „влакове по разписание“, курсът на лирата, обществената безопасност... През онези месеци фашизмът съкруши, унищожи и разби на пух и прах социалдемократията. Социалистите изпаднаха до положението на забранена секта и провеждаха събранията си в катакомби, като първите християни. Идвах от отвъдния бряг, съчувствах изцяло на съкрушеното работническо движение и наблюдавах враждебно чуждите ми по душа показни шествия на триумфиращата диктатура. Във всеки случай не можех да не забележа, че за италианската душевност не е съвсем валидно онова, което бях назубрил в Централна Европа за „законите на обществената еволюция“. Беше невъзможно да не забележа, че това, което се случваше през тези месеци в Италия, е единно проявление на волята на един народ. Но шансовете на това свързано с конкретна личност начинание будеха съмнения у всеки чуждестранен наблюдател. „Личността“, от която се излъчваше енергията на този огромен експеримент, често посещаваше Флоренция през тези месеци; бях го виждал и преди това в Берлин, още преди „Марча су Рома“^[169], в залата на централен градски хотел, където экс-социалистът отговаряше на въпроси на журналистите; виждах го и сега по масовите митинги, където фанатизирани тълпи дебнеха всяко негово движение, във Флоренция, после в Болоня и Венеция. По онова време животът на този човек се котираше доста евтино на международния пазар; видях го на площад „Виктор Емануил“ във Флоренция сред десетки и десетки хиляди хора, където бе тъй малко охраняван, че едва ли друго, освен щастливата звезда и съдбата му биха могли да го спасят от отмъщението на неговите врагове.

В цялото му същество, в изявите му имаше нещо неуязвимо. В Италия на „dolce far niente“^[170] този човек бе включил някаква енергия от сто конски сили; и новото темпо завладяваше всеки, суровата сила бе оживяла и заливаше всичко от Алпите до Сицилия, отвъд политиката, отвъд лозунгите. Тази сила се излъчваше от същия този човек — Мусолини. Който не е преживял първия период на фашизма в Италия, никога няма да може да проумее тайната за успеха на това движение. Какво е един човек? Изглежда, всичко.

Във Флоренция грееше слънце, на „Пиаца Синьория“ селянките продаваха сламени капели с широка периферия, на стария мост, около

сребърната статуя на Бенвенуто Челини златарите устройваха всеки предобед битпазар, сутрин, в часовете за аперитив и следобед, в часовете за чай, красивите зали „Джакоза“ и „Дони е Ньовьо“ се пълнеха с англичани, които чинно пиеха вермут и чай, по брега на Арно се возеше в балдахинени карети черната, тосканската аристокрация, на „виа Торнабуони“ зяпачите от ларгото гощаваха чуждестранните дами с такъв жаден копнеж, какъвто не бях виждал дотогава. Живеех откъм „будимските“^[171] подстъпи на моста „Тринита“, на площад „Сан Мартин“, срещу църквата и бордея. Сутрин, отворех ли прозореца, на огрения от слънцето празен площад, в отсрещния прозорец на епархията зървах стария енорийски свещеник да се припича ведър и щастлив на слънце и да пуши лула в чудната пролет; три къщи по-нататък забързани, елегантно облечени младежи с чиновнически чанти звъняха на вратата на бордея — сутрин в девет, само за малко, преди работа, както другите ходят на кафене. Разбирах някак всичко това; ходех из града с усещането за посветен. Предобед отивах в манастира на лудите братя, или в градината „Боболи“; следобед във Фиезоле или въвн от града, в Кашине, на конни състезания; вечерта прекарвах в кръчмата сред селяните, учех езика им и отпихах от тръпчивото черно кианти. Будех се всеки ден с непрекъснато, равномерно, неизменно усещане за щастие. Обитавах квартира в близост до къщата, където бяха живели Браунинг и Елизабет Барет^[172]; и не си пожелавах по-добра съдба от този съвсем скромнен живот във Флоренция. Всичко, което предоставяше градът, бе избуяло сред тези хълмове; нищо не беше „импортирано“, нито архитекти, нито художници... градът дишаше с шедьоврите си, живееше в органично единство с всяка сграда, статуя и картина. Преживях нещо, което досега бе за мен неясно, училищно понятие: ренесанса. Атмосферата беше позната, някак особено преживяна, déjà vu... Помня светлината на мартенските следобеди, горе по обточената с вили и кипариси „Виале Макиавели“, покрай църквата „Сан Миниато“, на площада, където бронзовото копие на Давидовата статуя визира неподвижно града; помня часовете в малкото кафене горе, на площад „Микеланджело“, когато съзерцавах прикован града, със стаена носталгия, не четях, не разговарях, не търсех „приключения“ и не копнеех за приятели, а ненаситно поглъщах за спомен образа на града, очертанятията на хълмовете, синкавата пара на долината, както

заточеник съзерцава изпратена от дома илюстрирана картичка... Отивах с трамвая в Чертоза, отивах в Пистоя, където нямаше никакви по-особени „забележителности“ — просто всичко, селските къщи и манастирът, църквата и пивницата, всичко беше правено от един и същ материал, този материал, който тук извираше от земята, от миналото, от душите на някогашните хора. За мен това беше патетично време. Във всеки случай не е най-лошият период на младостта ми. И досега понякога сънувам този край.

Заминах за Болоня и Венеция, откъм пари и работа за вършене можех да остана в кой да е от тези градове, тъй като свободата ми на движение ми се струваше неограничена, цели седмици няха пари, още по-малко имах какво да правя... Лола понякога ми изпращаше дребни суми в плътни пликове, иначе живеех от мършавите доходи на съчинения с неопределен жанр, които високопарно наричах „статии“, и някои журнари във Фелвидек, Трансилвания и Прага благосклонно ги поместваха. След всяка от екскурзиите се прибирах във Флоренция като в някакъв център, в сигурната и защитена крепост, където не ме застрашава беда. В пансиона ме обслужваха с всичко и не вземаха плащането насериозно. Това вътрешно безгрижие и лекотата, които през тези месеци струяха край мен, сякаш ми даваха някаква екстериториалност. Помня, че живеех „безгрижно“... Времето вече бе по лятному горещо, когато Лола се завърна. За подарък ми донесе салам и хиляда лири. Това беше всичкото ни богатство. Заминахме за Торино, защото „непременно“ исках да видя къщата на Кошут; днес вече не зная защо... В Торино обядвахме и съвсем безгрижно, в отлично настроение, със съзнанието на хора, които са си свършили добре работата и не проумяват как е могло да им хрумне друго, с вечерния влак се върнахме в Париж.

---

[168] Fascio (ит.): име на съставляващите фашизма политически групировки. (Бел.пр.) ↑

[169] „Походът към Рим“ (итал.): превратът, с който фашистите идват на власт в Италия и влизането им в Рим на 28 октомври 1922 г. (Бел.ред.) ↑

[170] Сладко безделие. (Бел.авт.) ↑

[171] Будимски (от Будапеща): Мараи прави асоциация с многобройните мостове над Дунава в Будапеща — т.е. от дясната

страна по течението на реката. (Бел.пр.) ↑

[172] Браунинг, Робърт (1812–1889): английски поет, с жена си Елизабет Барет Браунинг (1806–1861) се заселват във Флоренция след сключването на брак (1846) и живеят там петнайсет години. (Бел.ред.)

↑

Колко лесно се придвижвахме с вехтия си багаж, без пари, без изгледи... тъй щях да отпътувам и за Америка! А години по-късно внушението на уличен плакат ме отведе в Палестина или още по-надалеч, в Дамаск, начаса, сякаш имах неотложна работа там!... Докато притежавах тази вътрешна свобода и необвързаност, не познавах препятствия.

В Париж вече се устроихме предпазливо и вещо, като у дома. Потърсихме жилище в новия градски квартал на ъгъла на улица „Дьо Риволи“, на „десния бряг“; и опознахме един съвсем нов Париж... В деснобрежния Париж липсваше каквото и да било безделие и романтика. В къщата, където наехме квартира — кооперация с дебели стени на улица „Камбон“, строена по наполеоново време —, на първия етаж се помещаваше Антоан, най-нашумелият женски коафьор в Париж, и една от най-големите американски фотографски агенции. На всяка цена трябваше да печеля пари: изкопчвах ги със зъби и нокти, снабдих се с пишеща машина, пишех в три-четири екземпляра „парижките си репортажи“, и ги разпрацах на три езика, по всички посоки на света... Живеехме в хубава голяма стая на улица „Камбон“, в така наречена „maison meuble“^[173], където освен мебелите хазяите не ни предоставяха всъщност нищо друго, нито обслужване дори, но всичко бе все пак някак по-човешко, „по-централноевропейско“, с бледи алюзии за домашните ни представи за жилище, отколкото откъд, в класическия квартал. Мебелировката излъчваше скромната ампиерна изисканост на епохата, а стълбището, антрето, коридорите на жилището поглъщаха шума, целите в драперии, дискретно... След няколко седмици разбрахме тайната причина на тази безшумна изисканост; мадам Анриет, богатата собственица с гарвановочерна боядисана коса, даваше стаи и за месец, но това беше всъщност от приличие; с къде-къде по-голямо предпочитание тя заемаше всеки следобед стаите на двойки за половин час, за „passage“^[174] и прокрадващи се любовни срещи... Към съседната стая с червени тапети всеки следобед предявяваха особени предпочитания възрастни господа и страстни млади дами; известно време буржоазното ми

честолюбие се бунтуваше, че „живеем със съпругата ми на такова място“; но на Лола ѝ бяха чужди буржоазни предразсъдъци от подобно естество, изсмя се над подобен морализъм, и останахме... Впрочем къде ли не, в кой ли парижки хотел или „maison garnie“ не приемаха мимолетни двойки?

Иначе къщата, улицата, кварталът напомняха по-скоро английска колония. Стълбището, водещо към загадъчните коафьорни на Антоан, където световноизвестният фелдшер на красотата продаваше безумно скъпо своята наука, бе препълнено във всеки час на деня от светски английски дами и полусветски парижанки; раздаваха номерца, пред портала стояха наредени най-скъпи автомобили, лимузини „Ролс-Ройс“ и „Хиспано“ очакваха господарките, които Антоан и неговите помощници изтезаваха и къдреха зад мрачните прозорци на първия етаж. Срещу портала, в отсрещната къща, в чуждата до скука безвкусна „чайна“ парижката английска колония пиеше чай всеки следобед. По тези места все тях обслужваха всички: банките, магазините, гостилниците, чайните, баровете и дори бордеите, два от които, както на повечето добри пресечки в централната градска част, се помещаваха и на улица „Камбон“; единият от тях беше особено скъп и изискан, мебелировката, а навярно дори и посетителите му, бяха от времето на Луи Филип. По улицата, в чайните и гостилниците ечеше денонощно английска реч. В колониалния квартал твърдо се придържаха към привичките си, пристигаха с автомобили с английска регистрация, възрастни английски господа със снежнобели коси, зачервени от голфа, с меланхолични погледи, и техните дами, които и над петдесет до една се обличаха като кралица Мери, носеха капели като кошер и дълги поли, денем ходеха с бастун, следобед пиеха чай при „Румпелмайер“, но сетне, за през нощта, с помощта на Антоан и парижките шивачи, оскубани, изрязани, съшити, те заприличваха на светски танцьорки... Колко бяха ненаситни, лицемерно лакоми, обречено сластолюбиви „тук отвъд“, от другата страна на Ламанша, в светския парижки квартал тези смирени, сдържани, благовъзпитани и дисциплинирани у дома англичани! В Париж, на улица „Камбон“, за няколко седмици узнах за тях повече и по-истински неща, отколкото след това в Англия успях да науча и издебна в течение на месеци.

Живееха недалеч, на улица „Дьо Риволи“, в невидими странноприемници от миналия век, които откъм улицата почти не

личат, че са странноприемници, и с целия си лукс, с огромните си представителни салони са обърнати навътре, към „Фобур Сент Оноре“; в „Мьорис“, в „Д’Албани“, в „Континентал“, със своите „Ролс-Ройс“-ове, всички бурми по които са ръчна изработка, и със съпругите си, върху които Антоан и парижките хирурзи чрез скрупулъозен ръчен труд реставрираха остатъците от чара на викторианската епоха... „Отвори си очите, приятелко!“ — казвах гордо на Лола... —, „това, което виждаш, повече няма да видиш; после ще четеш за него в илюстрираните журналы, това е «висшето общество»...“ Колко тясно беше това висше общество. Разтъпкваха се между съседния хотел „Крийон“ и „Мьорис“; тук бяха наредени най-скъпите шивачи и модисти, клоновете на големите банки, а по витрините често подменяха всички онези малки излишества, дреболии, пера, накити, галантерия, идейки, от чийто колорит светът им биваше винаги тъй „различен“. Живеехме на тези тесни улички с широко ококорени очи, замаяни. Имаше гостилници, в които никога не посмяхме да пристъпим, като „Кафе дьо Пари“, където цените не бяха посочени в менюто, или „Воазен“, където минаващи през града крале и помогъщи и от тях американски банкери се потапяха в онази култура, която се проявява в печените меса и сосовете, поне тъй самобитно, както и в картините в музея „Люксембург“...

Входът към хола на хотел „Риц“ гледаше към улица „Камбон“; следобед между четири и пет сядях да чета вестници в пушалнята на хотела, пиех чаша вермут, разстилах по масата вестниците и потъвах в онова „инкогнито“, което витае около всеки посетител на хотел. На стената висяха цветни гравюри, изображения на коне и кучета, карикатурите на „Сем“, нашумелия рисувач; край масите на чаша абсент седяха минаващи през града чужденци, в полумрак, върху олющените кожени дивани; любезно отегченият барман стоеше надвиснал над пулта, от време на време вратата се отваряше и някой влизаше: испанският крал, уелският херцог, някой Ротшилд, Морган също идваше често... Познаваха привычките им, веднага им сервираха коктейла, испанският крал се облягаше до Кинонес де Леон, парижкия си посланик, и се съвещаваха часове наред — тук всички идваха „инкогнито“, аз също. Никой не наблюдаваше съседа си, келнерът благодареше и прибираше бакшиша на Морган със същото „merci, monsieur!“^[175], както и моя; пушалнята на „Риц“ се рееше сякаш извън

вселената, времето, договореностите, посетителите — крале, унгарски журналисти и рисувачи, сутеньори, световноизвестни актриси, пътуващи балкански кралици — се радваха на особена екстериториалност, само барманът познаваше всички с изключителна осведоменост и такт, с едно неадресирано примигване, с усмивка безпогрешно отдаваше всекиму полагаемата му се чест — и толкова, ни милиметър повече! Във въздуха на този малък салон имаше нещо, което неудържимо ме влечеше в него всеки следобед между четири и пет. Тук проумявах света, дълбини и висоти, потайни зависимости... Запомних лица, които по-късно срещах навсякъде, в коридорите на спални вагони, на морския бряг и в кабините на самолети, и на първите страници на големите английски и френски илюстрирани списания... Нито за миг не се чувствах сноб през тези часове; не исках друго, само да „видя“ за малко отблизо примадоните на света — колцина се провалиха, потънаха в забвението на историята през изминалото десетилетие и половина! В „часовете за коктейл“, към шест вечерта, между две цигари, бъбрейки на някоя ъглова маса, с ръкостискане и усмивка английски, френски и американски господа сключваха хей тъй, между другото, огромни сделки с испански агенти или с директорите на лъскавите американски банки от близкия площад „Вандом“, които след работно време се сядяха за половин час в пушалнята на „Риц“ да се захванат с някоя истинска сделка... По онова време тук идваше Мелон^[176], както и един от Бурбонските херцози, и общо-взето всички, които се числяха към „обществото“, чиито имена и жилища се водеха на отчет от „Ботен монден“^[177] или от другия, неписан и невидим регистър, в който държат под око аристократите по кръв, пари и власт. Имаше нещо вълнуващо, душно във въздуха на това старомодно помещение; гостите седяха тихо, пушеха, и в същото време невидимо, но осезателно в салона се случваше нещо. „Merci, Sire“^[178]! — казваше тихо младият келнер на съседа ми по маса, португалски или гръцки экс-крал; и при това обръщение никой не вдигаше очи над вестника от борсовите вести в континенталното издание на „Ню Йорк Таймс“...

Пазех пушалнята на „Риц“ за себе си, като някаква тайна. Унгарците ходеха най-вече в артистичните кафенета на „Монпарнас“. Мен ме интересуваше повече дискретното убежище на висшето парижко общество; наблюдавах лица, маниери, поведение, жестове...

„Работех“ като предрешен фоторепортер. Бях се озовал в нов свят, където засега не смеех да отворя уста. Предпазливо опитвахме пикантното меню на този особен свят. Всяка вечер сядахме пред някое от кафенетата на големия булевард. Великото зрелище, парижката улица, удовлетворяваше всичките ми претенции за забавления. Не помня вечер да съм скучал в Париж. Можех да седя до зори на терасата на кафенето, в „Птит Наполитен“ или „Мадрид“, или в разгулния вертеп, срещу сградата на „Матен“, където след полунощ ходеха безделници картоиграчи, жокеи, уличници и техните любимци, и да гледам улицата... Имаше нещо приказно, нещо омайващо и прочувствено в този начален период в Париж. Градът ме грабна, полека започнах да разбирам неговото аргю, научих дребните му тайни, движех се свойски из пасажите — привличаше ме към себе си, струваше ми се познат, не ме пускаше. Познавах и обичах миризмата му, сладникавата миризма на махорка и автомобилна грес, сетивата ми вече възприемаха ритъма му, онова нервно и пестеливо туптене, което ден и нощ пронизва града. В кафенето вече не свалях от главата си шапката, към полунощ „се отбивах“ при Прюние, в пивницата, и не дотам убедено, но с много компетентна физиономия и с опитни движения изгълтвах дузина стриди. „Опарижвах“ се по всички признаци. Вече бях дори невъзпитан, много по-невъзпитан, отколкото преди това у дома и в Берлин. Бях започнал да усвоявам европейските привички.

---

[173] Мебелирана къща. (Бел.авт.) ↑

[174] Преходни. (Бел.авт.) ↑

[175] Благодаря, господине! (Бел.авт.) ↑

[176] Мелон, Ендрю Уйлям (1855–1937): американски банкер, министър на финансите на САЩ (1921–1932). (Бел.ред.) ↑

[177] *Bottin mondain* (фр.): бюлетин с имената и адресите на членовете на висшето общество. (Бел.ред.) ↑

[178] Благодаря, Ваше Величество! (Бел.авт.) ↑

Настъпи период, в който получавах всичко отвън, търсех „изживявания“, живеех със сетивата си и не признавах друг опит, освен впечатленията от „действителността“. Още не знаех, че за писателя всяко нещо носи стойността, която сам съумее да извлече от него в лабораторията на индивидуалността си. Искях да видя... какво? Господи, всичко. Един предобед се вмъкнах в моргата на университета да гледам трупове, следобед в пет — чая в „Риц“, през нощта — тела в някой непристоен дом или лица върху терасата на някой „кафе-концерт“^[179]. Изкачвах се на върха на „Нотр Дам“, и слизах долу под земята, в катакомбите. Обикалях из Париж като изтърван на свобода млад пес. Гробът на Наполеон ме интересуваше точно толкова, колкото и месарниците по „Вийет“. Анатол Франс ми беше чужд, колкото и хазяина; прокрадвах се в домовете им, оглеждах жилищата им, душех, отбелязвах, фотографирах с поглед и с душа. Бях обладан от примитивна жажда за живот, като негър, който може безнаказано и безпрепятствено да мине през белия град. Говорех завалено езика, но нахакано бърбех; в такова състояние кой ти бере грижа за особеностите на неправилните глаголи? Сутрин потеглях от улица „Камбон“, спирах пред желязната ограда, която отделяше парка „Тюйлери“ от аркадите на „Риволи“ и съзерцавах цветята, бронзовите статуи, маранята над покривите на „Лувъра“, след това се втурвах към града „на щурм“, ликувайки като човек, на който все му се струва, че не крачи достатъчно бързо — всичко бе „спомен“, имена на улици, сгради, литературен спомен, спомен за нещо познато, отцедено през далечни времена, епохи, народи и обичаи, и сега този спомен бавно оживяваше в реалност, добиваше облик, можеше да се докосне. Разнообразието на „програмата“ ме опияняваше: за мен бе все едно дали ще слушам съвещание за чистотата на езика във Френската академия следобед, или ще застава при въртящата се врата на някой магазин, дали ще се шляя пред витрините на улица „Дьо ла Пе“ или ще чета някой от томове на „Монитор“^[180] в залата на Националната библиотека, или пък ще замина за Пюто, където разпродаваха на търг вехти аероплани — всичко това едновременно бе „споменът“, всичко

бе еднакво „интересно“, бе „изживяване“, където и да разтворех голямата книжка с картинки, илюстрациите ме очароваха... Сякаш спомените от много старо, полузабравено детство — някакво общо европейско детство — бяха оживели: от историята, романите и приказките се открояваха пространства и фигури от Юго и Франс, Ламартин и Мишле, и се концентрираха в настояще, превръщаха се в сензация на деня. Кое е всъщност онова, което светът нарича „френско“? Камък, кръв и хартия, пейзаж и климат, плод, чиито вкус е по-друг, „френски“, различност на усмивки и маниери, различия в нервната система и географските дадености; и както навсякъде, от тези предпоставки разцъфтява определен вид, и още нещо... Защо французите са имали литература, а холандците например са нямали; защо нидерландците са имали изкуство, а скандинавците не са имали никога? Защо норвежците са имали литература и защо музиката на французите е била посредствена? В Париж проучвах тайната на „видовете“; всичко, което узнах, потвърждаваше тази различност, но никога не получих отговор.

От подобно любопитство следваше естествено да започна да пиша вестник — с две ръце, с молив и пишещата машина, диктувайки и въодушевявайки се, у дома и в кафенето, в метрото и във влака. Дотолкова имах общо със „събитията“, доколкото чувствах себе си „актуален“, а съществуването си — навременно. От тази гледна точка ми се струваше извънредно важно всичко, което „се случва“. Не подбирах особено. Сутрин поемах на път, минавах през лехи с лалета, през парка „Тюйлери“, отивах на лов за репортажи... Гореше ли някъде къща, отивах и там; тя донякъде „гореше за мен“, чувствах, че и това е актуално, защото имам възможност да го видя, само веднъж, в този миг, докато живея тук, на тази звезда и сред французи... Впрочем „френска“ бе и къщата, която гореше, значи „по-интересна“ от някоя португалска къща; внимателно, бързо и щателно трябваше да я огледам. Журналистиката може да е тежко препитание, може да е „призвание“, но най-често е просто нервно състояние. Бях постоянно нащрек, сякаш беше мой дълг да пълня с новости журналите в Париж и на континента. Обядвах набързо, небрежно избърсвах уста и вече тичах запъхтян към парламента, защото Кайо^[181] произнасяше реч; сякаш имах нещо общо с това... Но дали все пак няхах нещо общо? Не се ли отнасяше до мен — съвременник, пътуващ дух — всичко, което

съществувахе на земята като явление и баналност? Кайо произнасяше реч и дори не разбирах точно какво говори; но възторжено клечах в галерията на парламента, наблюдавах надутите до пръсване, грейнали в червени и лилави оттенъци хамстерски муцуни на депутатите след обяда; мнозинството, разбира се, идваха от провинцията, типажи от цяла Франция удряха с юмрук по банките в залата, а по коридора навън гръмогласно се потапяха в опиянението на диалектите си; по пладне обядваха в кръчмите около „Пале Бурбон“, пълнеха търбусите си с бургундско вино, от дъха им струеше миризма на чесън, бяха словоохотливи и пийнали, интригантстваха и ораторстваха, и все пак те бяха стожерите на демокрацията, цитаделата на цивилизацията, над локалните интереси и клакьорски интриги те представляваха онази Европа, която на непосилна цена, с не малко трудности и несъвършено, но все пак бе еволюирала до висотата на хуманните принципи. В същото време, разбира се, не спираха да шмекеруват, алчни и решени на всичко; налагаше се да бързат, страната беше голяма, депутатите гладни, министрите бързо се проваляха. Никога не разбрах точно динамиката на френската партийна политика; не я разбрах, защото не ме интересуваше и не можех да се съсредоточа особено, когато ми обяснявах. Ала разбрах, че на сто и десетте или сто и двайсет правителства на третата република само за половин столетие се е наложило да изхранват прегладнелите до смърт поколения с длъжности и бакшиши — министри, прекарвали само часове на кадифените кресла, с трескава обреченост са назначавали роднини и клакьори, раздавали са пенсии и благотворителни помощи. Всеки е бързал, и депутати, и министри, и необозримата гладна тълпа по петите им, която иска длъжности, гешефти, доходи... Седях в галерията и гледах насядалите по скамейките представители на демокрацията, които се боричкаха за кокала пийнали и сърдити — един по един бяха мошеници, но колективно все пак бяха сила, бяха власт, бяха съвест и дисциплина, в съдбовни въпроси бяха съвестта на нацията, волята на Франция. Говореше Кайо, говореше Бриан, Поанкаре плющеше от трибуната, а ведрият председател Буисон с гражданско високомерие и надпартийност властваше над страстите. Освен политиката, френският парламент бе свободната школа по красноречие и стил; ораторското изкуство на изказващия се, чистотата и яркостта на епитетите, силата на сказуемите, музиката на

изреченията, се оценяваха също тъй прецизно, както и политическите доводи.

Отидох с бързия влак и до Лил, понеже един гладуващ артист вече трийсет дни отказваше да се храни. Отидох на летището да чакам Линдберг^[182]; когато пристигна, всички започнаха да плачат и да крещят, нещо се беше случило, човекът се бе доказал още веднъж... Бях на погребението на Анатол Франс, чаках афганския крал Амануллах^[183] на гарата, чаках прокудената испанска кралица на гара „Д’Орсе“, видях я, като пристигна и заплака... Ходих във Версай, видях падането на Бриан^[184], гледах как куцука надолу по стъпалата и усетих, че французите пак имат право и този път, защото в онзи миг имаха нужда не от симпатичния и гениален Бриан, а от не дотам симпатичния и по-примитивен Думе^[185]. Отидох при мадам Ано, за да чуя кой, по нейно мнение, краде най-много във Франция, отидох и при Сесил Сорел, която ми показа своята вана. Отидох при парижкия Ротшилд^[186], който с нетърпящ възражение тон ми прочете на глас ефектна сцена от новата си пиеса. Гледах екзекуциите и написах репортаж за Лурд. Седях в съдебната зала и слушах как се защитава дребничкият, червендалест украински часовникар, който беше застрелял Петлюра, хетмана, и каза гордо: „Той избяга семейството ми, затова го прострелях шест пъти. Сетне, когато се просна на земята, стрелях в него още веднъж.“ И доволно се усмихваше. Гледах внимателно усмивката му и в душата си се стараех да простя на господин Щолпе.

След това въодушевено описвах в сто-сто и петдесет реда, каквото бях видял. Вечно започвах от средата, разказвах на един дъх като човек, който се страхува, че ще му затъкнат устата. Спях неспокойно, в полунощ се събуждах, качвах се на такси и се понасях към Монпарнас, където присядах на някоя маса и налягах слух. Пишех вестник.

---

[179] Safe concert (фр.): кафене, в което свирят музика на живо. (Бел.ред.) ↑

[180] Френски вестник, излизащ от 1789 г. През 1799–1848 г. е официален орган на френското правителство. (Бел.ред.) ↑

[181] Кайо, Йозеф Мари Огюст (1863–1944): френски политик, през 1911–1912 г. е министър-председател и министър на вътрешните

работи, по време на Първата световна война минава в опозиция, а след войната е осъден на три години затвор; през 1924 г. се връща в политическия живот. (Бел.ред.) ↑

[182] Линдберг, Карл Аугуст (1902–1974): американски пилот, който за първи път прелетява сам над Атлантическия океан на 21–22 май 1927 г. по линията Ню Йорк — Париж за 33,5 часа. (Бел.ред.) ↑

[183] Амануллах (1892–1960): афгански емир (1919–1926), покъсно крал (1926–1929), който защитава независимостта на страната си от Великобритания, през 1929 г. е принуден да емигрира. (Бел.ред.)

↑

[184] Бриан, Аристид (1862–1932): френски политик, социалист, многократно министър-председател, един от основателите и ръководителите на Обществото на народите. (Бел.ред.) ↑

[185] Думе, Пол (1857–1932): френски държавник, многократно министър на финансите, през 1927 г. е председател на Сената, през 1931 г. — президент на републиката. Става жертва на атентат. (Бел.ред.) ↑

[186] Ротшилд, Анри (1872–1942): френски лекар, меценат на изкуствата, който пише драми под името Андре Паскал. (Бел.ред.) ↑

Към края на годината започнах да свиквам с кафенетата на Монпарнас. Най-сетне ми дотегна екстериториалността в пушалнята на „Риц“. През тази година, както и през следващите бурни години, двете големи „артистични кафенета“ на левия бряг, на ъгъла на булевард „Распай“, бяха истински свободен университет за духовните и артистични движения в Европа. Никога не се чувствах добре там; но ставах неспокоен, минеше ли ден, без да съм побъбрил поне час на някоя от претъпканите тераси — прегракнал, защото гърлото ми бе разядено от дима на френската махорка, пийнал, защото всички наоколо пиеха, по всеки час на деня пияни фигури се олюляваха сред автомобилите, пресичайки пътното платно; пиехме евтино бренди във водни чаши, а разредената бира лочеха като вода дори и по-трезвите. Тези две световноизвестни кафенета: „Дом“ и „Ротонд“ — в чието съседство след това се откриха десетки локали и ресторанти — през онази година бяха една от централните лаборатории в света; тук всичко вреше и кипеше, революции и характери, политика и страсти; отбягваше ли някой тези мръсни улични ъгли, той просто пропускаше събитията...

Всеки следобед тук седеше Унамуну, мъдрецът, с кротката си усмивка и понасяше ведро и с разбиране негодите на емиграцията; около него — духовете и авантюристите на нова Испания, офицери, философи, писатели. Седях с удоволствие сред тях. Бяха тъжни хора; на Монпарнас поначало ходеха прокудени, ненамерили своето място, физическата и духовната си родина, често пъти травмирани хора. Унамуну утешаваше своите съратници, вярваше в бъдещето на Испания и се съмняваше в това на европейската култура. Тази испанска емиграция въздействаше едва ли не романтично, през четирийсет и осма такава трябва да е била Кошутовата^[187]. Полковник Масия, вождът на каталанските емигранти, бе не по-малко ревностен националист от противниците си, останали в родината, Примо де Ривера и дрънкащите оръжие генерали; след полунощ, замаян от погълнатите с водна чаша шнапсове, външният наблюдател не би могъл да разбере каква е всъщност разликата между емигрантите и

„поробителите“ на родината. Един ден хората на Масия и Унамуно си заминаха и същата сутрин със „Сюд-експрес“ в Париж пристигнаха инфанти и инфантки, грандове и маркизи с накитите си, с кучетата си, с чековите си книжки и майордомите си — „испанската емиграция“ се нанесе в Париж, бяха се сменили само ролите. Висент Бласко Ибанес, прочутият и симпатичен писател на тази емиграция, личен противник на крал Алфонс и страстен памфлетист, истински испански Йокаи, не доживя триумфа на борбата — той склопи очи в провансалския „Замък на розите“ малко преди испанската революция. Ибанес бе почитан и обичан от своите сънародници, прокудените философи и офицери — с изненада забелязах, че в емиграция централната роля често се пада на човек, чиито духовни и водачески способности ни най-малко не го правят достоен за такава роля. Унамуно беше по-умен, майор Франко, тихият и печален, обзет от меланхолия бомбардировач минаваше за пореволюционна личност от Ибанес, който пишеше на машина своите декоративни и посредствени романи в „Замъка на розите“ — и все пак той бе вождът, всеки, дори и по-съвършени умове и характери го признаваха и му се подчиняваха в тази странна йерархия.

По това време на Монпарнас всеки по свой начин бе емигрант. Тук живееха емигранти от Холандия, Америка и Суматра — хора, които не бяха съдени в родината си, не бяха влизали в сблъсък с държавната власт и емигрираха по-скоро от времето, бягаха от втората си родина на Монпарнас, където летоброенето бе друго и навярно дори и разпоредбите на „Наполеоновия кодекс“ не бяха валидни изцяло... Монпарнас беше карантина за бездомници от цял свят, заточениците стояха облакътени и потънали в печал чакаха земния или небесен знак, който ще реши съдбата им. Имаше руски и китайски емигранти, които не приемаха режимите в родината си, имаше и съвсем млади руски емигранти, които деряха гърло срещу реакционерите, изостаналите, облечени във власт допотопни контрареволуционери, Сталин и Дзерджински... Народът на Монпарнас живееше, изпреварил времето. За моди и принципи, за които публиката още нищо не знаеше, тук се говореше вече като за провалили се, отминали експерименти. „Дада“ още стряскаше гражданството, когато Кокто^[188] написа пиеса, чиято премиера беше в театъра на Молиер; търговците на картини още безпокояха ценителите с кубистичните построения на Пикасо, когато великият експериментатор и новатор вече се бе върнал към

класическите форми. Някогашните „сюрреалисти“ съчиняваха завършени сонети със строго звучене и рисуваха къщи и пейзажи в маниера на Утрильо по илюстрираните книжки, когато публиката взе да осъзнава, че някъде между небето и земята този жанр е бил вече експериментиран... Монпарнас не беше школа; бе атмосфера, в която с изкуствена плодovitост, издевателствайки над закона на сезоните, връзваха ранозрейките на столетието.

Беше същинско южно левантинско пристанище. Не след дълго по същия начин изглеждаше и Латинският квартал; по улиците се мушкаха с ножове, безчинстваха с револвери негри, малайци, англичани, гърци, шведи и унгарци давеха горестта си, намеренията и неосведомеността си в сутрешни препирни, които нерядко се приключваха с блясък на ножове и гръм на оръжия. Поляците и италианците обикновено обсъждаха съмненията си гръмогласно. На ъгъла със скръстени ръце стоеше парижки полицай, изпълнен със смъртно презрение и безразличие. В неделния следобед френските еснафи отиваха на излет в Монпарнас да погледат екзотика, както на времето по-предприемчивите французи са пътували на Изток: баща, майка и достатъчно отраснало за подобно преживяване дете в празнична черна премяна, с подобаващ стрес сядаха на мраморната масичка на „Дом“, слушаха виковете на продавачите, които неуморно, с монотонни, жалостиви слова предлагаха фъстъци, слушаха писъците на пияни жени и спорещите на всички световни езици, скучаещи, досадно любопитни и отвлечени, погазващи с думи, жестове и маниери свещените закони на цивилизацията чужденци с хищни погледи. Имаше опасност някой ден отряд от френската гражданска отбрана да нападне и разпердушени нахълталото с взлом племе нехранимайковци... Французите ходеха на Монпарнас да гледат чужденци така, както ние, чужденците, ходехме в етнографския музей или в „Лувъра“. Отвращение и погнуса се изписваха на лицата им. Вярно, какво да й харесват на тази „орда“, както се наричахме сами, когато след баловете в ателиетата с изрисувани на голо шарени тела се въргаляхме по парижките булеварди, за да се изкъпем във фонтаните на „Конкорд“?... Гледаха на това място — артистичните кафенета в Монпарнас — като на настанено в зоологическа градина камерунско племе, село на изложба, един вид одухотворени негритяни с устни като чинии, част от равнодушната и мъдра универсалност на Париж. Както

след месец на пости, в навечерието на Байрам, по ларгото в Кайро или Дамаск, в часовете, когато запалваха фенерите, цялата паплач от еретици, печалният елит и сганта на света, проститутки и гении, велики артисти и джебчии, философи и крадци с напоени с хлороформ кърпи, поети и вехтошари, китоловци и основатели на религии празнуваха живота. Народът на Париж седеше кротко сред тях, с бради и бомбета, и наблюдаваше празника. Пътното платно между двете кафенета бавно бе загубило транспортното си предназначение. Тълпата обсебваше всяка педя наоколо: тротоара, пътното платно, уличните ъгли и магазините. С кама, със слово, с танци и песни, тя все нещо празнуваше.

Монпарнас беше едновременно университетски семинар, турска баня и представление на открито. Седях половин час край някоя маса и ме обземаше пустата паника на самотата сред цялата тази тълпа, притеснението, че нямам работа тук, губя си деня или нощта, а съдбата ме дебне, монпарнаската орис, която е заплелявала и по-възрастни, по-обиграни и опитни... Тази странна „монпарнауска орис“ бе сложила ръка над множество талантили хора през годините; хора, пристигнали в това екзотично пристанище от Чили, Ню Йорк или Ротердам с планове за живота, те сядали любопитно и наивно на някоя маса в прочутото кафене „Дом“ и сетне оставали там, с очакващ поглед, стоели там и след десет години... спорели, пиели *fine a l'eau*^[189], забравяли бавно обещания, семейство и минало, родина и планове, в Монпарнас „ги познаваха“, а за другата си родина и за света те умираха тихо и със сигурност. Имаше и други, които бяха получили дом, родина, световна слава тук, в тютюнево-помийната карантина. Тук живях и се обеси Паскен^[190]. Вечно се оглеждах объркан, с нечиста съвест... Но където и да ходех вечер, около полунощ неспокойно напусках компанията и хващах някой от друсащите се в посока към булевард „Распай“ автобуси.

---

[187] Има се предвид Кошутовата емиграция след унгарската борба за свобода през 1848–49 г., оставила трайни следи в културата на приелите я нации. (Бел.пр.) ↑

[188] Кокто, Жан (1889–1963): френски писател, поет, член на движението на дадаистите и сюрреалистите; през двацетте години пише либрето за опери и драми. (Бел.ред.) ↑

[189] Коняк със сода. (Бел.авт.) ↑

[190] Паскен, Жюл, роден Юлиус Пинкас (1885–1930): художник от български произход, учил и работил във Виена, Германия, САЩ, където приема американско гражданство. След Първата световна война се заселва окончателно в Париж и става един от талантливите художници на бохемския живот. (Бел.ред.) ↑

Някъде зад Монпарнас светлееше Париж. Понякога виждах отрязък от него, перспективата на улиците му, жилище, лице на един човек, вече бях говорил и с французин, със зъболекаря, с пощальона, с някой министър... Чужденец като мен навярно би се добрал по-лесно до държавния глава, отколкото в някое френско буржоазно семейство. Непрестанно гледах „програмата“, програмата на големия празник на Париж, същински цветни водопади и други народни увеселения; но минаха години и още не бях видял нищо от „vie douce“^[191], от загадъчния френски живот. Френската буржоазия отбягваше чужденците, сякаш всички бяхме дошли от чумави райони, сякаш по чашите, от които пиехме, бяха полепнали бактерии на проказа; лекарят ни докосваше, надничаше в гърлата ни, перкутираще дробовете ни, сякаш всеки чужденец носеше заразата на отвратителни и загадъчни болести... Веднъж се разболях и с болно гърло потърсих един именит специалист; докато мажеше гърлото ми, той получи истински пристъп на ярост — през войната бяха простреляли едното му око, и досега виждам изкривеното, надвесило се с враждебна гримаса над мен, тъжно лице на циклоп с черна превръзка — всеки път недовърчиво искаше таксата за обслужване предварително и, с четка в устата ми, с пламтяща страст бълваше ксенофобията си. Тази омраза нямаше никакво обяснение. В онези години чужденците носеха във Франция злато с чували, харчеха милиарди само за един сезон и в замяна не искаха нищо друго, освен да се припичат на медитеранската синева, която се стелеше над страната от Вогезите до Прованс... Мразеха чужденците, когато пристигаха с корабен товар, мразеха ги и по-късно, когато вече не идваха. В годините на голямото благоденствие французите, тъй да се каже, бяха изгубили усета си към числата, инстинкта си за реалност: всички бяха забогатели, а нас, от които бяха забогатели, гледаха с озъбени и смръщени лица. Дори в добрите странноприемници се случваше метрдотелът да се отнася към нас, чужденците, както към толерирани цветнокожи от колониите. Французите, дали цивилизация на света, по онова време сякаш бяха изпълнили задачата си и удивително се бяха затворили вътре в себе си.

Нацията на Волтер и Дантон се беше отдала до мозъка на костите си на парите. Очите на французите блестяха с такъв глад, неприкрита ярост и алчност, които често ме ужасяваха. Презираха всичко, което беше различно — чуждият човек бе презиран и от онези, които знаеха, че за „френска“ раса едва ли може да се говори. Само англичаните минаваха донякъде за хора; немците продължаваха да са „boche“, а останалите, от гърци през унгарци до янки, бяха подозрителни „meteque“, долнопробни чужденци.

„Елитът“, разбира се, и тук разсъждаваше другояче; но пък къде и кога е разговарял с нас този елит? Чрез книгите и изкуството съобщаваше на света, даваше знак за своята принципна солидарност; но не поглеждаше картата. По това време Леон Доде^[192] изпрати прочутото си писмо на шестстотин френски депутати; в патетичното прошение той искаше подкрепата на цвета на френската нация за преследваната, потисната, раздробена благородна славонска нация; отговорите трябваше да се изпращат на адреса на женевския център на „славонското национално движение“ и голяма част от депутатите даже отговориха, уверявайки благородната славонска нация за възторжената си солидарност, и на нито един не му хрумна да разтвори лексикона и да провери дали има такава нация, и ако има — къде води мизерното си съществуване?... Поразителното в този анекдот е, че е истина. Всички живеехме в Париж в някаква дива самота и заточение, бяхме чужди; и тази самота, това неуютно заточение биваха смекчавани само от вълшебната сила на парите.

Лола смяташе, че трябва да усвоим френската „тайна“ — защото тази велика нация имаше своята ревностно пазена тайна, начин на живот, правила и договорености, които заедно представляваха благословия на благоденствието. Така си мислехме. Всички бяха богати: домоуправителят, пощальонът, даже и въглищарят. Бяха световно известни с пестеливостта си, вярно — ала погледнато отблизо, тази пестеливост също изглеждаше другояче; не харчеха много за жилище, дрехи, книги, театър, но за храна и жени — да... Изследвах като под микроскоп редките екземпляри французи, в близост до които се бях добрал. Всеки имаше малко „заделени пари“ — около двеста хиляди франка — и къщурка в провинцията, където после да се оттегли; и домоуправителят, и камериерката в странноприемницата. Разглобих живота им на съставните му части и

не проумях загадката. Вярно, работеха като луди, мислите им се въртяха все около големите, червеникави крайцери и грошове, трепереха над всеки грош; но по нашия край и с тежък труд, и с пестене нямаше как да се заделят двеста хиляди франка. Нагло ги разпитвах за „тайната“; но само се усмихваха. Накрая всеки признаваше, че има наследство; страната беше голяма и богатството от столетия се трупаше грош по грош в чорапчета; кой би посмял да посегне на такъв капитал? Всички получаваха наследство, обичаха по сърце, но се женеха с разум. Губеха понякога ума си в любовта, убиваха и стенеха; но много рядко се женеха бедно, без зестра. Пекарят от моята улица беше дал дъщеря си за съпруга на един пекар със зестра от триста хиляди франка, месарят омъжи дъщеря си с един милион. Без „fond de commerce“^[193] не заставаха пред служителя по бракосъчетанията.

И скромността им, и непретенциозността им бяха тъй различни от това, което си представяхме; бяха съвсем реалистични, отчитаха всички последствия, бяха обиграни и методични... Надникнах и огледах отблизо „европейския“ живот; и изчервен, смутен и засрамен установих, че и понятие нямам за отговорностите в живота, просто си живея на света, а начинът ми на живот, претенциите ми надминават тези на френски милионер. Години наред сядах на вътрешната седалка в автобуса, французите понякога чакаха половин час, докато пристигне празна пътническа кола и сядаха на дървените седалки във втора класа... За две-три су търпеливо чакаха в дъжда, с окаляни обувки и чадър в ръце; о, не само бедните, а и известните милионери от околността... Вярно, ядяха с удоволствие и ядяха добре; не им се свидеше за „gigot“, неделното овнешко бутче; но в делник се задоволяваха с конско месо и бял хляб, с който издуваха търбусите си; тъпчеха стомаси с евтино сирене и се хранеха с жилави мръвки, с негодни, третокачествени меса, с най-евтините лилаво замразени пилета, с преоценени по „solde“, по разпродажби, застояли риби и консерви от най-долно качество, бракувани яхнии, сладкиши с набухватели, каквито ние никога не бихме преглътнали... Продаваха скъпо пресните продукти; тогава започна онази особена „conspiration des intermediaires“, заговорът на посредниците и препродавачите, онова могъщо движение, което бомбардираше живота на французите от невидимите си укрития, държеше свои шпиони и посланици в

политиката и не успяваха да се справят с него... Искахме да научим тази житейска техника; но за назубрянето ѝ ни липсваха вътрешни предпоставки. За какво харчехме парите, които французите заделяха, трупаха към имота? — не зная. Навярно за такси. Таксито беше толкова евтино, а ритъмът на живот тъй бърз... ръката ми бе автоматизирала движението, с което веднага махах на минаващите автомобили, ако на хоризонта не се задаваше пътническата кола. Оглеждаха строго бакшиша, особено ако идваше от чужденец; французите с подобаваща скромност поставяха на ръба на чинията своето су и келнерът кимваше с разбиране на скромното дарение; но моята ръка не успя да усвои тази грошовска мъдрост; винаги давах повече, срамувах се, но не можех другояче... Разбира се, държахме и прислужница, един вид домашна помощница на надница, на която — за тази работа със съмнително качество и на бърза ръка — плащах повече, отколкото у нас държавата плащаше на дипломираните чиновници; минаха години, докато забележа, че наоколо прислужници държат само най-богатите французи: адвокати, лекари, дори заможната средна класа се задоволяваше с *femme de menage*^[194], която идваше за по час-два на ден, смяташе боклука под леглото, свършваше „мъничко *menage*“, и отминаваше по-нататък... Прислужници, готвачки, камериерки, слуги държаха в господарските си домове извънредно богатите хора; средната класа живееше по-скромно от занаятчиите у нас. В квартала нямаше занаятчийска съпруга, която да държи домашна прислужница.

„Тайната“ не можеше да бъде „научена“, това беше тайната на кръвта, тайната на традициите; понякога ми се струваше, че е тайната на цивилизацията... В какви само бърлоги живееха богатите французи; в какви износени, омазнени, протрити дрехи ходеха богатите месари, пекари, бакали, зарзаватчии, бакали-милионери; и с какъв чар и миловидност носеха жените парижките си парцалки, закупени в магазините! На обяд пиеха вино, някакъв рядък киселяк! И колко скромни бяха по душа, в забавленията си, как благоговейно слушаха вечер гратис музика в народния парк — съмнителна парижка улична музика, при звука на която изнеженият с филхармонични удоволствия немски бакалин би побягнал... Каква евтина махорка пушеха тези милионери и колко търпеливо умееха да седят в кафенетата чак до полунощ на чаша кафе! Колко близо бяха до живота, с какво упование

наблюдаваха дребните, тихи радости в живота, всичко, което им даваше денят, с какъв усет за хармония се радваха на живота, с какви сериозни форми обграждаха всяка своя постъпка и с каква естествена лекота отхвърляха формалностите, ако кръвта или мигът ги подтикнеха за това! Имаха ли „тайна“? Да, те бяха французи. Якобинци и франкмасони, католици и хугеноти, еснафи и комунисти; не бяха „народност“ в родовия смисъл на думата, но неподправено бяха французи по своя начин на живот, поведение и мислене. Както се спречкваха на пазара, мислеха за Господ, възприемаха действителността, бяха „разхвърляни“ в личния си живот и както подреждаха в критични моменти мислите си, във всичко това те бяха ненадминато французи. Чужденецът усвояваше езика им, маниерите; тайната на поведението им никога не усвояваше.

---

[191] Сладък живот. (Бел.авт.) ↑

[192] Доде, Леон (1867–1942): френски писател. (Бел.ред.) ↑

[193] Търговски фонд. (Бел.авт.) ↑

[194] Приходяща домашна прислужница. (Бел.авт.) ↑

Градът се тълпеше в посока към Ньойи; „Шанз-Елизе“ пламтеше в нови, цветни светлини и както по американско авеню, на всеки ъгъл се издигаха някакви по-скромни небостъргачи. Будоарните жилища в стил ампир, построените „entre cour et jardin“^[195] палати от края на века бяха разрушени. През тези години градът кресливо, дразнещо се американизираше. Излъчваше някакъв натруфен просперитет с автомобилните си сирени и светлинни реклами; за французите този стил беше чужд, приемаха го от немай-къде и го презираха... Всеки, който бе французин, истински французин по душа и вкус, по разбирания и наклонности, надменно се разграничаваше от варварската шумотевица и войнствения танц със скалпове. Парите, които нахлулите чужденци пилееха по улиците на Париж, се пилееха в буквалния смисъл на думата; една нощ в кафене „Дом“ намерих две хиляди франка на пода, сред смет и дървени стърготини, двайсет броя чисто нови стотачки, които някой пиян американец небрежно бе изпуснал — смятаха ги, ядно ги мушваха в джоба и, проклинайки, се отместваха от пътя на чужденците.

В тази враждебна атмосфера установилите се в Париж чужденци се преобразяваха в същински французи по пътя на мимикрията. Мислеха, че *Paris vaut une messe*^[196]; и по стил на живот, по поведение се покръстваха във французи. Един унгарски рисувач доведе тази вътрешна метаморфоза до такова съвършенство, че французите видяха в него твореца, който — за първи път от Тулуз-Лотрек — най-сетне бе обяснил и възпроизвел „истинския Париж“... Сред французите говорехме на жаргон, обличахме се по френски; тоест нещо средно между сводници и търговци на вино. Естествено, бързахме да наемем жилище и да се спотаим зад паравана на френския живот. Открихме си скривалище близо до Булонския лес, на няколко крачки от Триумфалната арка, на петия етаж на разнебитена къща. Нахлухме в къщата, в двете стаи и алковите, които френският хазяин ни предаде любезно и с нескрито презрение срещу висок наем, както хуни на непознатата територия, на която искат да разпънат шатри, но знаят, че зад всеки храст ги дебне враг. Имахме жилище в Париж, това бе

голямо нещо! — плесенясващите из хотелски стаи наши сънародници имаше за какво да ни завиждат. Изглеждаше като миниатюрно преселение в родината, удивлявах се, изкачвах се на петия етаж, поклащаха глави. Самият аз, когато за първи път заспах в „собствения си парижки дом“, също усетих в щастлив унес, че европейската ми кариера започва да се оформя...

Бяхме наели две стаи на петия етаж, спалня и трапезария; и към тях — истинска баня, в която пристъпът на вятъра непрестанно гасеше пламъка на газената печка; все едно, все пак беше баня, и упорито прахосвахме газ и вода. Лола бе установила, че французите живеят дълго, защото „ядат много салата и не се къпят“; но аз държах на унгарския си начин на живот. В парижкото жилище ме обзе гастрономически сантиментализъм; по цели месеци исках да ми готвят яхния и гощавах другарите си с юфка с извара. Защото имахме и кухня, истинска кухня, и то само наша! — а младите бракове се сплотяват на кухненския пламък, поне колкото и в леглото... В тази странна кухня, където не се побираха двама души наведнъж, безутешно подреждаше и готвеше изпратената ни от къщи готвачка, словачката Жофи. Защото не смеехме да наемем френска прислужница: страхувахме се от тях, страхувахме се от парижкото слугинско аргю, страхувахме се и от гозбите им; и дълго, навярно докрай се страхувахме от французите... Жофи пристигна от къщи, от родния ни град, от родния дом на Лола; живееше в Париж подплашена и надменна, говореше на развален унгарски, някак презираше френския като някакъв абсолютно неприличен, недостоен за хората говор. Беше странно същество, младо, грозно и печално. В същото време се мислеше за неотразима красавица и по цял ден се труфеше с „парижки кордели“. Седеше пред голямото огледало в банята като прокълнатата херцогиня, скучаеше и се наслаждаваше на своя сплин. За нея трябва да бе някаква съвсем изтънчена авантюра, че е прислужница в Париж, чисти, готви и мие тук, в две стаи и кухня, в „жилище“, което със стаята, с ваната, с всичко би се събрало у нас в преддверието... Изпитваше голямо задоволство, че Господ ѝ е помогнал да живее в Париж; само дето и дума не можеше да става да я заведем в града, страхуваше се, не напускаше улицата, пазаруваше с жестове при близкия бакалин — „като глухоняма“ — казваше свенливо, без сказуемо, защото отбягваше употребата на сказуеми;

ползваше глаголи само в краен случай, както Петкан, слугата на Робинзон, но дори и тогава заинатено се придържаше към инфинитивната форма... Безмълвно, като омагьосана, няма и благоговейно слугуваше в Париж, в кухнята, където едва можеше да се завърти, готвеше унгарски ястия и през скучните следобеди пращаше на своите познати у дома илюстрирани картички — един вид хвалебствия в картинки. Париж не я интересуваше. Пристигна през февруари, чакахме я на гарата, настанихме я в такси и умилени пресякохме с нея Париж; през цялото време седя с наведени очи в колата, не хвърли поглед на палатите по булевардите, само стигайки до халите, очите ѝ проблеснаха, и — надмогвайки срама си — с тиха въздишка каза: „Тук вече има салата.“ Сетне месеци не проговори. Живееше в парижкото жилище изплашено и безмълвно, печката, кухнята, сушилнята за салата, скарата, всички принадлежности трябва да са били за нея тъй екзотични, както вещите за всекидневна употреба в някое село по бреговете на Конго биха били за нас — месеци покъсно, в един неделен следобед, когато след продължителни подканяния най-сетне излезе на разходка с Лола, спря на моста на Сена и тъжно промълви: „Кораб...“ Тук, в Париж, за първи път бе видяла кораб.

Под прозорците на квартирата ни минаваше тясно балконче с нисък железен парапет; както и пред жилищата на петия етаж в отсрещните къщи; от външния свят жилището ни се отделяше с двукрили решетести жалози на прозорците, които стигаха до земята; навсякъде наоколо живееха все същите еснафи, с кучета, котки и канарчета, вечер зад прозорците мъже по чехли и по риза се навеждаха над супената чиния на семейната трапеза, разчорлени, мърляви жени показваха прелестите си в тези чужди домове; вечер точно в осем сядаха на масата и точно в единайсет загасяха осветлението. Това, което зная за френския начин на живот, съм научил от перспективата на това балконче. Години наред слушах в дългите нощи мъчителната кашлица на пенсионера, който береше душа в отсрещното жилище; и до днес, мисля ли за Париж, чувам този задавен, дрезгав глас... От балкончето ги виждах да погребват и да вдигат сватби, да мамят съпрузите си с пощальона, с овнешко бутче в ръце да правят помен край семейната трапеза, да решават кръстословици, да правят ажурна резба, да живеят интимен брачен живот, да опаковат във вестникарска

хартия спестените през деня су, да живеят и да умират... Осведомителната служба на еснафската улица донасяше клюките, квартални бракоразводни дела и семейни драми, дори до глухите и надменни уши на Жофи; бакалинът и пекарят, докато обслужваха клиентите си, заедно с мелодичното „et-avec-ca-Madame?“^[197] прошушваха в ухото на всеки познат нощните събития от улицата; билкарката отсреща — пъпчива старица с жълтеникава коса, и дъщеря ѝ — стара мома на име Ема, разпространяваха опасни за живота клюки за девиците и омъжените жени от улицата. Дълги и трагични еснафски любови се завързваха, заплитаха се и гаснеха навред наоколо. Докато пакетираше липовия чай Ема, неомъжената дъщеря на билкарката, с огорчение и мъст разтръбвяваше семейни страхотии — достатъчни бяха няколко години и вече живеехме сред този селски клюкарник в центъра на Париж, на петия етаж.

Съседният дворец с парк пред него беше обитаван от херцогиня с историческо име, безшумно; само в светската рубрика на „Фигаро“ от време на време четяхме, че е отпътувала да прекара великденските празници в замъка в Прованс или че се е завърнала в Париж и е поканила на следобеден чай своите приятели, маркизи и херцози. В такива дни пред портала на двореца се струпваха раздрънкани автомобили от началото на века, допотопни модели, каквито могат да се видят вече само в транспортните музеи; бяха все безшумни превозни средства с електромотор, тъй като компанията на херцогинята, старата аристокрация от „Фобур Сен Жермен“, смяташе тези демодирани коли за елегантни... „Traiteur“^[198] —ът на улицата, надменният и брадат сладкар мосю Буисон, чиято съпруга, според билкопродавачката, го мамеше със зъболекаря от тъгла, в такива дни сервираше лично своите petit fours^[199] в херцогския дворец; от балкончето можехме удобно да наблюдаваме херцогския салон с жълтите копринени завеси, където се събираше компания, досущ както във френски неокатолически роман; с Лола се облягахме с лакти на балкона и по своему, ненатрапчиво и косвено, участвахме в светския живот на френската аристокрация. Херцогинята бе придворна дама на херцогиня Гиз, съпругата на претендента за френския престол. Но след няколко години и тя се разори, даде двореца под наем на латиноамериканци, а самата тя обидено се оттегли в провинциалното си имение, изчезна от квартала и от светската рубрика на „Фигаро“.

Една пресечка по-нататък, в помпозни кооперации живееха новобогаташи; буржоазия, натрупала богатства при Луи Филип, която, използвайки конюнктурата на войната и алчния мир, бе заграбила несметни състояния. Тези френски капиталисти от време на време губеха милиарди в руски и турски държавни ценни книжа, но все им оставаха по неколкостотин милиарда, за да финансират политиката на балканските държави или на отвъдморските колонии. Това бяха хората от авеню „Ниел“ и от палатите около парка „Монсо“. Всяка вечер те се срещаха в близките, натруфени в бретонски и нормандски стил „механи“ с пицните си любими и с платените ухажори на любовниците си. Следобед този паразитен елит лентяйстваше в кръчмата на мосю Петрисан, пиеха коктейли и имаха тъй невероятно много пари, че не им оставаше време дори да бистрят политика... Обичах парка „Монсо“, статуята на Мопасан в градината, гласовитата армия от разглезени деца, тъжните чинари. Обичах пазарното настроение на авеню „Де Терн“, обичах сплина и чинарите по стръмното авеню „Карно“. Тези широки, спокойни улици са озарени от дъгата на щастливите години на младостта. Никой не ме наскърби по тези места, нито по тихите улици, нито на петия етаж. От първите мартенски дни слънчева светлина заливаше от зори до залез слънце двете стаи, иззад завесите на многокрилите прозорци покривите на парижките къщи се открояваха интимно и познато на светлосиньото небе, от някой отворен прозорец на двора безспирно звучеше грамофон, над нас, в таванското жилище, наемаха квартира млади и понякога много красиви момичета и всеки следобед посрещаха своите задъхани по стъпалата възрастни и достопочтени кавалери... Живяхме четири години в тази къща. Никога не знаех кой ми е съсед по етаж, не се запознах с нито един обитател на къщата; на входните врати не висяха медни табелки с имената на живущите, цивилизован такт, вековна дискретност бранеше, криеше интимната страна на частния живот.

Голяма част от жилищната мебелировка взех от магазин „Друо“, по разпродажби; купих разкошни копринени завеси, драперии, подобни на пердетата в херцогското жилище, които сетне объркан окачих на стената, тъй като размерите им надминаваха големината на прозорците; купих масичка за сервиране и въобще какви ли не излишни неща, които не се побираха в жилището и хвърляха Лола в

отчаяние. Имаше период, когато купувах редовно и кучета; обичах да се връщам от нощните си скитания с набавени на добра цена нечистокръвни овчарки, които среднощните амбуланти на авеню „Ваграм“ пъхаха в джоба ми. След някое време подарявахме тези кучета, защото на петия етаж, непрекъснато затворени в стаята, те се депресираха. Куче или котка държаха само домоуправителите, всички домоуправители в Париж, нашият също; изключително негодни, най-вече трикраки, накуцващи кучета, защото тази порода, домоуправителските кучета, вечно ги газеха автомобилите. И нашият домоуправител все глезеше някой нечистокръвен, сакат, дебел пес. Мъчех се да заслужа милостта на този тежък и строг човек с бакшиши, подаръци и кучета, защото, като всеки чужденец, и аз се боях от домоуправителя, този парижки полицейски доносник. Мосю Анрике — така се казваше този паметен в моя живот домоуправител — носеше редингот даже и в делник и рано-рано предобед напускаше дома си в председателски одежди. Не ми издаде какво е тайното му занимание; на въпросите ми със сдържано достойнство отговаряше само, че служи в „извънредно сериозно предприятие“; унгарските ми познати в Париж по едно време твърдяха, че е палач... След години го срещнах на портала на монмартърското гробище, където с голямо достойнство ръководеше траурната процесия.

На стълбището не светеше ток и всяка нощ изкачвахме петте етажа в непрогледен мрак, опипом. „Cordon, s’il vous plait!“^[200] — крещях след полунощ на тъмното стълбище и разбудях мосю Анрике, който ме ненавиждаше и презираше заради тия ми нощни похождения, като подозрителен чужденец. Но горе, в двете стаи, се намирахме под закрилата на Code civile^[201] и се ползвахме едва ли не с привилегиите на френски граждани. Бавно се пофренчвахме: следобед ходехме на кино, бистрехме политика, събирахме пари, и зиме, и лете ядяхме зелена салата, защото искахме да живеем дълго.

---

[195] Между двора и градината. (Бел.авт.) ↑

[196] Думи на френския крал Анри IV Наварски (1553–1610), първият крал от Бурбонската династия. Във войната между хугеноти и католици той е вожд на хугенотите. Признават го за крал, когато през 1593 г. се покръства в католицизма: „Париж си заслужава една литургия!“ (Бел.ред.) ↑

[197] И какво още, мадам? (Бел.авт.) ↑

[198] Сладкар (фр.) (Бел.ред.) ↑

[199] Дребни сладки. (Бел.авт.) ↑

[200] Въжето, ако обичате! (Бел.авт.) ↑

[201] Code civile (фр.): френски граждански кодекс (1804), приет по времето на Наполеон, който съдържа правните основи на гражданското общество. (Бел.ред.) ↑

Беше настъпил периодът на „спокойния живот“, на *vie douce*. Години, когато човек едва ли не противно на намеренията си, сключва мир с живота.

Лола си потърси работа; след първите несмели опити я назначиха на левия бряг, в един антикварен магазин на улица „Де Сан Пер“. Тук се продаваха негърски статуетки, нормандски шишове от ковано желязо, средновековни акваманили^[202], разпятия, с които Бурбоните тръгвали към Свещената земя, оръжия от времето на франкските набези, кухненски маси, на които поданиците на Анри IV са подпирали лакти и са хапвали неделната кокоша супа; но продаваха и платна от Реноар и Дьолакроа, мексиканска керамика и златни накити от Огнена земя... „Brocanteur“^[203]-ите и „courtier“^[204]-ите от съседните магазини дискутираха по цял ден в този мъничък светски музей; Лола обикна атмосферата, постепенно научи езика на антикварните предмети, разбираше техните послания. Аз обикнах френския служител в антикварния магазин, слугата мосю Привон. Мосю Привон бе прехвърлил шестдесетте години, беше женен, франкмасон и комунист; той бе първият френски комунист, когото имах възможността да опозная по-отблизо. Дотогава не бях срещал революционер, който така добросъвестно да почита схващанията, вкусовете и привичките на френския дребнобуржоазен живот, както мосю Привон се подчиняваше на предписанията на *education civile*^[205]. По цял ден пиеше, издържаше съпругата си, ревнивата госпожа Привон и своя син — пияница и картоиграч, който накрая бе заточен в една от френските колонии, Брега на слоновата кост; ходеше постоянно с бомбе и черно сако, разменяше франкмасонски знаци с посетителите в магазина, всяка вечер посещаваше събранията на комунистическата партия, в магазина седеше величаво в едно кресло, с пенсне на носа и четеше всякакви щуротии, съвестно поглъщаше всяка книга, която му попаднеше под ръка, и сетне отнасяше плячката у дома си, в „библиотеката“. Наред с това внасяше пари в спестовната каса, всеки месец заделяше неколкостотин франка от мизерната си заплата; той бе от типа на всезнаещия малък французин, непоклатим в своето

спокойствие. Мамеше съпругата си, прецъфтялата госпожа Привон, с „вдовицата на един адвокат“ и всички, brocanteur-ите и courtier-ите, Лола и самият аз прикривахме тази опасна връзка. Един ден дойде с провесен нос в магазина и ни разказа любовната си трагедия: съпругата му го уловила „неопровержимо“ в изневяра. „Забеляза, че съм си сменил чорапите“ — каза тъжно.

В моторизирания свят, който фучеше наоколо ни, и в плен на някаква внезапно избуяла мания за величие, ние си купихме автомобил. Имах жилище и притежавах автомобил в Париж... разбира се, снимахме колата и като знак за трофей от победоносен поход, пратихме фотографията у дома. Гледан от разстояние, подобен успех звучеше красиво и въздействаше авторитетно; в действителност ни съсипа. Автомобилът бе произведен в заводите „Форд“, а един от парижките ми познати го беше издокарал с претенциозна, непривична конструкция на купето; на вид изглеждаше като състезателна кола, автомобилисти и спортисти го зяпаха на улицата, клатейки глава, и не можеха да го категоризират... Беше лакиран в светлозелено и потеглеше ли веднъж, препускаше бодро и издръжливо; само дете не обичаше да потегля. Колко сме страдали с този автомобил; мисля, че през тази година се излекувах от монденските си напъни, от цялото си светско честолюбие... Автомобилът всеки ден искаше нещо; я бензин, я масло или някаква гайка, днес се разваляше електрическият клаксон, на другия ден се пукаше гума, трябваше да се плаща гараж, данък и застраховка; стискахме зъби и отчаяно плащахме, вкъщи парите не стигаха за чорапи, ама аз притежавах автомобил в Париж... От време на време закарвах автомобила в заложната къща, където оценителят го изследваше с връхчето на пръстите пренебрежително, като някакъв нечист предмет, и накрая снизходително ми даваше кредит от неколкостотин франка. Живеехме и работехме за автомобила и в същото време бързо се разорявахме, защото заради автомобила работехме все по-малко. Накрая го предложих на свои познати — французи и чужденци, но не го искаха даже и за подарък. Нощем го оставях на кръстовища със съмнителна слава с надеждата, че ще го откраднат; но на сутринта го намирах прогизнал и ухабен да ме чака предано на ъгъла. Мина доста време, докато намерих един бакалин в провинцията и се избавих от състезателната кола; видях я още веднъж след година да вози връзки с моркови и лук.

Автомобилът ми отне всичко: пари, време, желание за работа; по цял ден се главоболях с него, но понякога все пак и четирите му колела си бяха на място и щастлив се впусках из Париж, в провинцията, из Франция. Благодарение на това раздрънкано возило опознах френската провинция, парижки улици и квартали, където иначе никога нямаше да попадна. Пусках го по пътя без юзда, месеци наред обикалях из Париж, завивах наслуки в улици, които дори не бяха отбелязани на картата и виждах от нови и нови ъгли чудовищната, страховита плетеница, пасажите и дневния подземен свят, мъченическите и опустошени предградия, площадите, където непознати племена живееха живот извън закона и обществото. Автомобилът ми показва Париж. Показва ми и неговите околности: след обяд ме отвеждаше към морето, по пътя виждах нормандски села, опознах селската къща, клатушках се по провинциалните пътища и гледах древния селски живот, който по същество и съдържание не беше еволюирал, нито се бе променил много от времето на Каролингите; показва ми пейзажа на Франция, спираше пред бретонски църкви, където жени с дантелени бонета вървяха в шествие и пееха на непознат и неразбираем език, преспивах в селски ханове, край „старата кула“, в кривати с балдахин, събуждах се в утрините на малките градчета на „Ил дьо Франс“, седях с часове в Шартр пред витражите на катедралата, през есента видях савойските лесове, в ранна пролет отидох до океана, страната бавно се разкриваше пред мен с дълбокия си и мъдър ред, с чистите си форми, със своите диви и облагородени краища, с мъдрото си равновесие... автомобилът ми показва и Франция. През тази година работих малко. Тръгвах по шосето без карта и навсякъде се разкриваше и просветляваше същата Франция, маниерите на хората, структурата на градовете, замък край реката, знатен провинциален дом на главния площад на непознато, нечувано дотогава малко градче, усмивката на жена в Монтоар, сред розите, зад оградата, вечерни почерпки с вино в кръчмите на Дижон или Тур, дълги спорове с непознати на диалект, наполовина или едва разбран, в някое марсилско кафене; някакъв преходен, отшумяващ авантюризъм, живот на конвейер, сякаш се търкаля и реди пред мен съставните си части, един предобед сред продавачите на рибния пазар в Кале, червените бретонски скали на смарагдовозеления морски бряг, скучаещото светско общество на пясъка в Довил: автомобилът ми даде всичко това. Дълго мислех, че

Париж е всичко, страната е само придатък, резерва. Автомобилът ми показва страната и започнах да осъзнавам резервите, от които черпи Париж, където нееднородният и неспокоен народ бе примъкнал всичко накуп, от Пиренеите до Вогезите, от Алпите до нормандските овощни градини, земя и хора пращаха първия плод за витрините на Париж... Провинцията беше спокойна, мъдра и богата; тези краища, села и градове бяха изпратили преди столетие и половина своите представители във френския конвент и бяха дарили човечеството с катехизиса на „човешките права“, с цивилизацията. Вървах из страната очарован, на пръсти.

Автомобилът ми показва пазарищата на френската провинция, шосетата, показва ми дългия и не съвсем прав път на френското погражданияване; по време на тези пътувания взеха да ми просветват спомени от учебниците и почнах да разбирам „европейския“ път, по който този замесен от средиземноморски и нордически нации народ е преминал, воден от Каролинги, Капетинги, Орлеани, Бурбони и граждани в рединготи. С раздрънкания автомобил прекосих историята на френското погражданияване, взех участие в нагледно обучение за напреднали европейци. Вкъщи не можех да си платя сметката за газ, защото трябваше спешно да отпътувам в Морле и да видя бретанската къща на Анна... Един ден почувствах, че вече съм натрупал суровия материал; продадох автомобила, прибрах се у дома на петия етаж и през останалия период от живота си от европейските местности се обърнах предимно към хоризонта на европейските книги.

---

[202] Метален зооморфен съд за вода (лат.) (Бел.ред.) ↑

[203] Вехтошар. (Бел.авт.) ↑

[204] Агент. (Бел.авт.) ↑

[205] Гражданско възпитание. (Бел.авт.) ↑

Френската младеж, която в книгите си осъждаше старата, официална и историческа Франция, ме изненада с безпощадното си, неумолимо чувство за реалност. Тази младеж вече ходеше да събира „преживявания“ не в салоните, кафенетата и кръчмите на предците, а в Китай и Канада. В произведенията им не открих нито един-единствен гръмък епитет от империалистическия речник или опиянението от „gloire“. С изключителна готовност и чувствителност се отзовавах на всичко, което се случваше по света, следяха какво става и на Запад, и на Изток с лишено от романтика любопитство; и преди всичко умееха да пишат. Това богатство на изказа ме потресе. Чувствах се сред тях като просяк и сакат. Писателската самоувереност, с която дори и поскромните таланти парадираха, отричаше парнасисткото^[206] наследство; обиграността, преднамереността не се натрапваше при младата френска литература; сякаш за това поколение литературата беше престанала да бъде формален проблем... Езикът им, този архаичен, очистен, чувствителен и съпротивляващ се материал, езикът на яснотата и чувствеността, остана недостъпен за мен; и до днес не вярвам, че един изграден писател може да се пресели в чуждия език, още по-малко във френския; мъчителната, непреодолима с никакви знания неувереност, сподавеният смут, който винаги ме хвърля в отчаяние, ако трябва да избирам между две сродни по смисъл френски определения или подлози, ехти с особена акустика в ухото на имигранта... Откъде можех да зная доколко през изминалите сто или дори само десет години думата е била преживявана, изживявана, дали е изстивала или е била сгрявана; един такъв стар, много преживял и изпълнен с цялото безпокойствие на една жива нация език не отстъпва на чужденеца последната си тайна; в решителни мигове — а за писателя всеки миг на писане е „решителен“ — чувстваме тръпчивата самота на непосветеността; думата издава само своя смисъл, стойността ѝ остава семейна тайна.

Прочетох Пруст и с изумление забелязах, че и понятие нямам от попрището. Прустовият свят се разкриваше в тези години пред новото поколение; дотогава го смятах за „сноб“, за невротичен дърдорко,

който от логорейна принуда държи сметка за ексцентричните частни дела на светското общество. Дълго време само по-дръзки предприемачи изказваха мнение за мащабите на света; любознателната генерация след тях вече подозираше, че „светското общество“, което дефилира в творбите на Пруст, е в пряко кръвно родство с цялото човечество, с всичките му митове и спомени; че зад „ексцентричните частни дела“, зад обрисуваните със скрупульозност човешки отношения, настроения, зад „незначителните“ постъпки и срещи се кълби цялостният древен опит на човечеството. Пруст израсна през тези години и засенчи всички намерения. Човек не можеше да се изплъзне от въздействието му, дори онези, които не го бяха чели никога. Подобни изключителни явления проникват с неустоимите си лъчи през литературната материя; опосредствано и през филтри достигат и до езичниците, и до невежите. Поколението след него умееше да пише; но писателите се съмняваха не точно в способностите си, а в призиванието и в престижа на писателския бранш. Не е случайно, че през тези години тъкмо френските „clerc“-ове подхванаха лозунга за „предателството на пишещите“; жреците на буквата, красноречивото, благословено или прокълнато с цялата тайна на попрището поколение на френските писатели първо в европейската литература забеляза, че писателят се е провалил, загубил е авторитета си, думите му не могат да поместят даже и зрънце пясък. Историческото наследство на енциклопедистите, трансформираният обществото авторитет на писателското слово бяха прахосани от литераторите. Литературата загуби моралния си кредит. И най-съвършеният стих, пламенната истина на драмата, епично раздадената справедливост не можеха повече да променят човешката съдба. Писателят не се намесваше в замисъла на епохата, изслушваха го, аплодираха го и го забравяха, както атракция. С целия си авторитет, с всичките си прокламации, формулирани с пророческа сила и внушение, „великите умове“ на Европа не можеха да неутрализират съмнителните намерения на някой амбициозен банкиер, корумпиран политик или войнствен генерал. Писателите изразяваха своя провал и безсилие все по-съвършено, с ненадминатите изразни средства на професията.

Най-много да вземеха участие в революцията, като духовни франтиртори, отряд за специални поръчения; но не го правеха, само се

подчиняваха на движението. „Големите“ писатели обидено протестираха срещу успехите на журналистиката и предателството на „артистите на стила“; при произнасяне на словото си за встъпване в Академията, в своята объркано надменна, дълбоко обидена реч Валери не спомена името на предшественика си — „артистът на стила“ Анатол Франс. Младият талант, който, гризейки перо, висеше над хартията на ръкописа в някоя хотелска стая на шестия етаж, можеше да разчита на „успех“ най-вече в смисъла, в който един невероятно сръчен гълтач на саби или забележително находчив търговец на вино разчита на признание; да знае, че навярно ще го гледат и ще го аплодират, но повече никой няма да му вярва, а европейската цивилизация с повече и по-основателни надежди очаква спасение от някой гениален инженер или находчив политик, отколкото от „посветения“ пишец. Времето бе благоприятно за сектите. Повеят на нов мистицизъм облъхна френския духовен живот и проникна дори в пълните с якобинска яснота мозъци. Възникваха какви ли не „движения“: духовни движения, които се проваляха поради политически експерименти, литературни движения, които се превръщаха в политика.

Живеех близо до една от най-големите зали в Париж, „Сал Ваграм“; в нея се провеждаха мачовете на първокласните боксьори, тук радикал-социалистите се събираха всяка година на разгорещени дебати, а „Клуб дьо Фобур“ устройваше рецитаторските си вечери. В началото посещавах от скука тези многолюдни полемични вечери; след това започнах редовно да идвам, тук някак си усещах най-неподправено съмненията на французите; на популярната трибуна оратори дилетанти спореха за брака, за любовта, за добрата и лошата литература, за немците, войната и мира; говореше народът, улицата, както по старогръцките и латински агори; народът се съмняваше... Съмнението имаше дълбоки корени в следвоенния френски живот. С извънредна чувствителност се съмняваха в своята истина, във френската „мисия“; и всеки, живял сред тях по-продължително и слушал ги отблизо, се заразяваше с тези съмнения. В политиката още властваше старата генерация, великото поколение на „хищниците“, тигрите и лисиците; Поанкаре и Бриан; Кайо и Жофр. Въздухът бе изпълнен с мита за „сигурността“. Но народът усещаше, че никъде в живота няма „сигурност“, нито за индивида, нито за държавата. Могъщата, работлива, богата и здрава Франция се боеше. Политиците

развяваха от трибуните договори за „сигурност“; но народът с безпощадна трезвост, с безпогрешен инстинкт чувстваше, че могъщата, безмерно богата, въоръжена до зъби страна с целия си апарат за сигурност, със своите огромни и изглеждращи неизчерпаеми запаси е изправена пред криза, която ще я разтърси из основи и ще определи за нея ново място в света и нови задължения. Чистите мисловни форми на „raison“-а не разсейваха тръпнещите съмнения. В разцвета на своята слава и богатство този народ, един от най-старите и най-могъщи европейски народи, с трепетна боязън се притесняваше за живота, за ролята си, за цивилизацията, за всичко. Бяха самотни... и не само в политиката. Дюшеците бяха пълни със злато, границите се охраняваха от подземни стоманени градове, земята пилееше даровете си с неизчерпаемо изобилие; на дъното на тази дребнобуржоазна държавна идилия аз чувствах онова уличаващо в лъжа всеки „raison“ странно напрежение, което преминаваше през френския живот в тези години. Всички бяха богати и преситени от изобилието. Седяха на застланата маса и се страхуваха.

---

[206] Литературно направление от втората половина на XIX в., което се обявява за формалното съвършенство и неангажираност в поезията. (Бел.ред.) ↑

Живеехме сред тях съвсем безшумно, както през първата седмица, готови да отпътуваме, сякаш бяхме пристигнали само на кратка визита; може би не си струва да разопаковаме багажа... Вече познавахме и истински, живи французи от плът и кръв, вече бях влизал във френско жилище; вярно, най-често в спалнята; в трапезарията рядко, почти никога. Познавахме френски семейства, канеха ни на чай и на вечеринки, където членовете на фамилията, кузините и лелите седяха в салона с вдървена тържественост, с шапки на глава и чаши чай в ръце, като на дипломатически прием, и „общуваха“, използваха усмивки и готови, допотопни и неподправени светски фрази, сякаш бяха напълно непознати в купето на влак. Вече можех иззад формите на общуване да почувствам онова, което бе застинало и неразрешимо в живота им, чувствах ги и когато, пряко всяка цивилизованост, оставаха близко до живота: в любовта и мисленето. Минаха години и все още не бяхме разопаковали напълно багажа си; но понякога вече се засмивах на подходящото място... Вече се догаждах и за тайната им: това бе чувството им за мяра, за пропорция. С чудна увереност и твърдост знаеха какво им трябва, кога, къде и в каква пропорция им е нужно и е добро за тях нещо или някой. Опознах ги в трогателната им скромност, в съзнателната им, смирена безвкусица, удивлявах се как се откриват и изпълват с топлина и при най-лекия, незначителен допир на живота, как умеят да се радват на природата и на цивилизацията, как не крият чувствата си, удивляват се и се трогват, как не се свенят от нищо, което е човешко и не се свенят от нищо, което е изкуствено и принудително в съвместния живот, как са си французи и в същото време не се страхуват и умеят предварително да се подготвят за несмело зараждащия се европейски тип човек.

Защото не можеха да се примирят, че ролята им на този свят е изиграна. Не вярваха и не се примиряваха, нито моят домоуправител, нито писателите или президентът на републиката, че е дошъл краят: бяха дарили на света цивилизация и отсега нататък трябваше да се задоволяват с ролята на духовна и материална дребна буржоазия, с трагичната роля на Арпагон, която всъщност им прилягаше. Все още

се срещаша политици като Бриан, който възпитаваше Франция за новото, европейско амплоа; срещаша се писатели и философи, памфлетисти и банкери, които не се примиряваха с мисълта за „смъртта на гражданската идея“ — един от превъзходните следвоенни памфлетисти озаглави така своята подходяща за некролог студия — и търсеха нови лозунги, под знака на които Франция да потегли още веднъж, навярно за последен път, на един вид поход за духовна колонизация. Бяха скромни и при все това живееха дяволски добре; бяха наивни и гледаха на живота с неумолима проникателност; бяха богати и силни и въпреки това тръпнеха от страх. Сянката, надвиснала над живота им, бе идеята-фикс за securite, и стихията, отровила живота им, бе манията за пари. Французите бяха трагично отдадени на парите; безусловно, изцяло, от душа и сърце.

Търпени и самотни изживявахме годините на младостта си в големия град; не се надявахме на нещо особено, но научихме от околните да ценим дара на живота. Парижките години се мержелеят на хоризонта на младостта ми, огрени от равномерна слънчева светлина; бяхме изживели катастрофа и опустошение, навярно ни очакваха катастрофа и опустошение, но френските години се издигат като остров сред неясните и мъгливи пейзажи на младостта. Там се научих на претенции и на скромност; на способността да възприемам реалността и на простичкото, без унижение, по-скоро съглашателско отношение към живота. В Париж останах чужденец; и навярно обикнах именно тази чуждост. Живеех сред тях, не с тях; преживях години в неясно безличие. Обичах улиците, времето, френския език, техните поети и философи, вина и ястия, прекрасните тъмни пламтящи очи на жените, обичах пейзажа, а към края на шестата година с изненада забелязах, че съм обикнал и дървените стърготини, с които посипваха пода на гостилниците. Останах чужденец сред тях, по думите им — „долнопробен чужденец“; онова, което ги прави французи, естествено, не научих никога, но онова, поради което съм чужденец и съм си „аз“, опознах много по-дълбоко сред тях. Ала щом се позвънеше на вратата на жилището на петия етаж, се стрясках; струваше ми се, и след шест години, че звъни „враг“; но идваше единствено раздавачът на телеграми или момчето за поръчки от фурната.

IV

1

От Париж тръгнах пътица към целия свят: просто трябваше да потегля... Една пролет отпътувах за Дамаск. Три месеца бродих с разнебитени корабчета из средиземноморските пристанища, след което стигнах до едно рибарско селце в Бретан и останах там, докато не ме връхлетя есента с проливните си дъждове. През есента след пролетното пътешествие и дългото бретонско лято най-сетне започнах да работя. Върнах се в парижкото си жилище и като дете, което се е научило да говори, се изразявах освободено и без страх. Подобни „освобождания“ трудно могат да се анализират. Не мога да назова „преживяването“, не познавам душевния процес, който задвижва в душата онзи естествен прилив, онази преодолела съмнения и задръжки, едва ли не непристойна способност, каквато е писането, изразността. Знаех, че това, което пиша, е несвършено, мъгляво, с неясна форма — но вече не можех да се браня срещу този порив с помисъл и воля. Пишех книга и книгата беше лоша. По време на работа срещнах такава материална, формална и езикова съпротива, каквато не познавах дотогава. Тази съпротива ме предупреждаваше, че досега съм бродил по-скоро в мъгла и вятър, нощем, влизал съм в схватка с мъгляви видения — това, което започваше да се мерзелее пред мен сега, бе вече денят, строполих се на земята от неясно очертаните дименсии на младостта; сблъсках се с реалността на материята, препъвах се в осезаемата ѝ материална съпротива.

И все пак си спомням една утрин в Дамаск, когато без „преход“, съвсем очевидно и просто, с неизбежна и неумолима яснота ми просветна „какво трябва да правя“, сякаш някой гласно ми беше вменил истината... Много са годините, които ме делят от тази утрин; но и днес виждам оградения с бели кирпичени стени, засаден с евкалиптови и маслинови дръвчета двор, виждам раираната покривка върху масата, гърнето с мед, един брой на „Газет дьо Бейрут“, оставен

до чаената чаша. Трябва да е било седем сутринта; слънцето обилно струеше, в двора на грохналата източна странноприемница цареше тишина, такава тишина, каквато не бях чувал никога преди това; опустошителната тишина, онази внезапна, безпричинна тръпка щастие, сякаш изведнъж си разбрал какъв замисъл има за теб или срещу теб животът. Дори миговете на любовно опиянение не ни даряват толкова пълноценна тръпка щастие. И това не е нищо друго, а просветление, лъч, при чиято светлина изведнъж прозираш същината на живота — виждаш мига, всъщност живота между две опустошения. Нещо такова ми се случи в Дамаск. Математикът Поанкаре разказва как години наред търсел решението на проблем от геометрията, но не съумявал дори да се доближи до него с разни сложни главоблъсканици, докато „една сутрин не се качил на автобуса, тъй като искал да отиде в Каен“ — и тогава, в мига, когато стъпвал на стъпалото на автобуса, изведнъж го „проумял“. Какво? Въобще „не мислел за това“ в онзи миг и от радост прокудил решението, по време на екскурзията не се занимавал повече с него, като човек, открил в джоба на жилетката си джобния часовник, който смятал за изгубен; след месеци се заел здравата и с блестяща лекота разработил сложната формула... Който не е преживявал такива мигове в своята работа, в отношението си към живота, към света, той е пропуснал една от големите, трудно обясними авантюри в живота. Тази „авантюра“ е работата: човек я „среща“ един ден... Нямам друг спомен за тази утрин в Дамаск, единствено реквизита, който отбелязах; да, помня топографията на „преживяването“, с особена яснота и контрастност виждам двора, медножълтия слънчев пек, катранената чернота на сенките; но това са всичките ми „доказателства“ за реалността на преживяването. Сред тези кулиси виждам себе си неясно; не помня мислите си. Забравил съм и колко е траел този проблясък: живеех в неясна времева дименсия, в която минути или часове губят стойността си. В такива мигове пейзажът на душата е озарен от силни лъчи; виждат се нови пространства, затънали досега в мрак, които са населени със съкровени образи.

Това безименно, безвкусно, лишено от събития „преживяване“ от скиталчеството ми на Изток ми разкри лица, подходи, пътища, към които трябва да се отправя предпазливо... Дълго мислим, че познаваме природата на своите желания, склонности, страсти. В такива мигове

оглушителна експлозия ни предупреждава — защото пианисимото на тишината може да е оглушително като фортисимо —, че живеем на място, съвсем различно от това, където бихме искали да живеем, и заниманието ни не е това, от което всъщност разбираме, търсим благосклонност или си навличаме гняв от съвсем други хора, и живеем равнодушно и безмълвно, далеч от онези, по които наистина копнеем, с които сме свързани, каквито и да са последствията... Който остане глух за това предупреждение, ще живее непохватно, левашки, встрани от живота. Не сънят, нито „сънят наяве“, а някакво подобно на пристъп душевно състояние ни предупреждава за реалното в живота ни, което е наше, наша задача, към което сме привързани само ние, нашата съдба; тези мигове очертават онова, което е лично в живота, което е специфичното вътрешно съдържание на личността в рамките на универсалната човешка съдба и мизерия. Никога не съм разсъждавал, нито съм се бавил в такива моменти и със спокойствието на лунатик съм следвал наставленията. Този отвъден сън, визията, проблеснала иззад сън и будуване, понякога ме предупреждаваше за хора, с които имах нещо общо — обща работа или приятелство —, жени, чиято любов някога съм дирил; и следвах ли указанията на безмълвните знаци, никога не грешах.

Подобен „опит“ едва ли може да се опише. Него донесох за спомен от това пътуване на Изток. По-късно още веднъж посетих тези краища, пътувах до Судан по течението Нил, ходих в Хартум, скучах в Йерусалим, пребродих планините на Ливан; но никъде, никога повече не срещнах онази щастлива тръпка, от която бе настръхнала кожата ми онази утрин в Дамаск по време на първото ми пътуване на Изток. Това, което видях, беше ярка екзотика, суров фолклорен материал, ефектните клишета на пътеписите... Повече не видях местност, която да ме задържи, град, който да ме прикани сред своите стени. „Научих се“ да пътувам, придобих професионална рутина, умеех да виждам и възприемам пестеливо; но щастливата омая, обладала ме по време на първото ми пътуване на Изток, никога повече не ме осени по тези краища, както и да витийстваха. Все по-малко възприемах пътуването като последователност по разписание; и днес за мен е по-важно да си тръгна от някой познат, отколкото да пристигна по чужди места. Онази сложна изневяра, която като болест детерминира „личността ми“, както и грешките и способностите, от които страдам и от чиято

съвкупност все пак се оформя моето „аз“, пронизват моите пътувания и определят разписанието ми. Неверникът е неверен не само по отношение на хората, които обича, а и към градовете, реките и планините. Този нагон е по-силен от всяко морално достойнство. „Мамех“ градовете, както жени, по които съм изпитвал носталгия; заминавах за Венеция за няколко месеца, но на следващия ден бягах оттам и седмици наред оставах наслуки в някой неугледен десеторазряден град... Човек е един и същ във всичките си връзки; който е неверен към „малкия свят“, той се придържа към тази си невярност и спрямо големия свят. Облегнат на корабните перила или облакътен о прозореца на влака, с хаотична „носталгия“ в душевния си багаж, славейки възхитен красотите на света, аз бях предупреждаван с тъжна, вътрешна убеденост, че възторгът ми, моята носталгия и страсти са престорени и изиграни, в действителност нямам нищо общо с тези места, не жадувам за никъде. Родината е една, езиковото пространство, където говорят унгарски. Обвързаният с буквите човек няма друга родина, освен майчиния език. След известно време пътувах вече с престорено въодушевление, очарован по дълг.

Споменът, който ми остана от тези диви, опустошителни пътешествия на младостта, когато дебнех плячка по света, грабех за спомен местности и улични къшета с вандалско въодушевление, с наивна и завладяваща стръв, споменът скоро избледня. Един ден на път поема душата и светът просто ѝ пречи. Непреднамерено, неподготвено, неволно потегляме на експедиции, в сравнение с които едно пътуване до Индия изглежда като евтин излет в края на седмицата. Вътрешно неограниченият, следователно неверен човек става скромнен с течение на времето; по-малко пътува и се задоволява с единствения афиш на прозореца на туристическата агенция, който го предупреждава за безпределността.

Лондон беше неделята на парижките години. В началото дръзвах да прекося канала само за ден-два, предпазливо се разхождах в центъра на града, зяпах гостилниците и музеите; и след два-три дена на самота — о, гъста, пълноценна, незабравима лондонска самота! — в понеделник сутрин се дотърях обратно в Париж. Няколкото часа, отдалечеността на тясната водна ивица ме отвеждаха по-далече от всички познати, отколкото ако бях пътувал в Кейптаун. Обичах приключенската внезапност на тези пътувания, нормандския пейзаж, през който препускаше елегантният „английски влак“ — по тази линия французите композираха най-добрите за всички времена, най-нови железопътни вагони, менюто в ресторанта бе подбрано с особена придирчивост, шафнерите и кондукторите бяха мъчително любезни с пътниците, тъй като освен древната, вековна, вечна антипатия, англичаните бяха единствената нация, пред чието цивилизовано превъзходство французите вътрешно се прекланяха! Пътувах през Диеп, защото оттам минаваха по-евтините влакове. Обичах да тръгвам в зори от Париж, „имперското“ безредие на гара „Сен Лазар“, задръстено от двуетажни железопътни вагони, сивата, умна и, въпреки „индивидуалния“ произвол, все пак дисциплинирана тълпа на прииждащите в Париж от околните селища чиновници и работници; обичах чисто преметения лондонски влак, резервираността на връщащите се у дома английски туристи, която се променяше чувствително в начина на обръщение, в жестовете и мълчанието; по странен начин се превръщаха в англичани, с всеки километър, който ги приближаваше до английския бряг, все по-видимо ставаха англичани, изолираха се... В Диеп влакът препускаше интимно по улиците чак долу до пристанището, при паления с евтини въглища бракуван параход, който плаваше по канала; и стъпехме ли на борда на парахода, започваше друг свят, загадъчният английски свят. Всичко изведнъж ставаше по-тихо, по-дисциплинирано и печално. Параходът потегляше, стюардът поднасяше супата, и на пет минути от Диеп — още се виждаха разкошните гостилници на брега, където шкембести нормандци гребяха вкусна супа от омари и пиеха превъзходно червено

вино! — пътниците вече дъвчеха неподправени и блудкави хапки, замразеното овнешко месо беше залято със зелен джодженос сос, в ресторанта се стелеше миризмата на овнешка лой, хлябът бе безвкусен и сух, виното — скъпо и подправено; започваше Англия. Пътниците гледаха другояче, говореха по-тихо, сервитьорът обслужваше другояче — по-любезно, отколкото френският келнер, и все пак някак по-честолюбиво! —, гостите поръчваха другояче, не така непринудено, приятелски и все пак някак по-човешки. Във въздуха се носеше сладникаво-душната миризма на вирджински тютюн, още тук, на кораба, чаят бе ароматен, да се опиеш от него... Обичах да пристигам в слънчевия пек на белите скали, каналът немилостиво люлееше корабчето, английски деца удостояваха с възгласи на познавачи бързината на парахода; обичах да гледам тъмната синева на морето половин час преди Фолкстоун или Нюхевън, когато бреговете вече искряха, огромни кораби отплаваха от пристанищата на Империята към колониите, слънцето печеше, вятърът, неумолимият вятър над канала посипваше лицата ни със студени, солени пръски, и англичаните, загърнати в своите шалове и непромокаеми мушамы, излизаха до един на палубата, съвсем като завръщащия се от околосветско пътешествие Фог Филеас в романа на Жюл Верн; пушеха лули, наблюдаваха бреговете с далекоглед и се усмихваха... Усмихваха се и кокалестите старици, вятърът дърпаше воалите, с които загръщаха наболите си бради, младите излагаха на вятъра съзнателните, дисциплинарни очертания на оформените си тела, всички бърбеха и се запознаваха, защото там, в далечината, бялата линия в края на синята вода, беше вече Англия. Толкова отявлено, толкова демонстративно се прибираха у дома, дори и сервитьорите, и матросите, които всеки ден изминаваха пътя между острова и континента. В онзи половин час, предхождащ пристигането, на английския параход можеше да се почувства, че Ламаншът е нещо различно и повече от естествена разделителна линия между острова и света; там, зад белите варовикови скали започваше обезпокоително различен свят, по-различен от всичко, което континенталният човек познава, обича, желае, друга правда и друга чест, пиво с друг вкус и любов от друго естество, тъй страховито различен, като че ли пътникът се отдалечаваше от Диеп на многоседмично пътуване с кораб. Но не, преди два часа още се препирахме на континента с френския келнер. Тук, половин час преди

Фолкстоун, никой вече не се препираше със сервитьора. На парахода пътуваха джентълмени: пътници джентълмени, огняри джентълмени и миячи на чинии джентълмени. И толкова различно, съвсем непонятно бяха джентълмени; сетивата им възприемаха другояче отпращените към тях думи, по-бавно разчленяваха понятието на морално и смислово съдържание, понякога даваха отговор едва след половин час, когато питащият вече бе забравил своето любопитство... Но сега, в този последен половин час преди Нюхевън, всички говореха по-шумно. Завръщаха се от света, от тяхната собствена световна империя, от Индия, Австралия и Канада, бяха покорявали, сключвали сделки и разглеждали, бяха напълнили дробовете си със свеж въздух и сега ще седнат в някоя от задимените островни къщи, ще се нагодят към законите на обособената си островна цивилизация и ще ѝ се подчиняват не само с дела, а дълбоко вътрешно, в сетивата, желанията и мислите си... Прибираха се у дома. Никой не умее да се прибира у дома тъй действено, както англичаните.

И само да случеха с пари, с всеки излишен фунт, в първия свободен час хукваха към континента или по света, защото не издържаха живота у дома. Не го издържаха, защото скучаеха. Скучаеха методично, съзнателно, скучаеха с такъв апарат и подготвеност, сякаш скуката бе първоразрядно национално занимание. Дръннеха ли в джоба им петдесет излишни фунта и хукваха към континента, към слънцето, към усмивките, търсеха другата свобода, на частния живот, която не е съвсем чиста, и от която не биха посмели да се възползват у дома, на дисциплинирания и пометен, регулиран от съглашения и душевен терор остров... и от чиято липса животът от време на време бе непоносим дори за англичаните. Хукваха към огрените от слънце простори, към изкуствената слънчева светлина на континента и неговите градове, или надолу към Ривиерата, оттам към колониите, защото те бяха най-свободният народ на света, в продължение на хиляда години стъпка по стъпка бяха откупували свободата си с пари в брой от своите блудни, кръвожадни, прелюбодействащи крале убийци, в Сити с пари в брой бяха купили през столетията всички bill^[207]-ове и chart^[208]-и, бяха откупили гражданската си свобода и с придобитите права и свободи бяха създали модела на цивилизованото общество: само дето не се чувстваха непрекъснато и непременно добре в образцовата, патентована английска буржоазна цивилизация...

Завръщаха се от тези екскурзии гузни, с хитро пламъче в очите, мълчаливо и със сведени очи стъпваха на островната земя, защото бяха и потайни; прибираха се на острова, в home^[209], продължаваха да живеят и творят в стерилната и висока цивилизация, за която всеки един от тях на драго сърце би умрял; само дете не издържаха скуката на дисциплината. Само тук е могло да се случи след войната един от лордовете да вземе думата в горната камара и да настоява за правителствени мерки срещу скуката!

Ниският удобен влак препускаше през английския пейзаж и от погледите на хората, от интонацията, усмивките, от жестовете на кондуктора струеше вълнуващата и загадъчна английска скука, която измъчените ми и неспокойни континентални сетива вдишваха като дим от опиум. След континенталната паника Лондон беше като санаториум, където от време на време се оттеглях за няколко дена, пазех диета и се лекувах, вземах студен душ в покоя на санаториума, който се стелеше над острова. Обичах да пристигам в Лондон и обичах да си тръгвам от Лондон. И с англичаните беше така. Обичах маниерите на носача, който на гара „Виктория“ поемаше багажа ми като някакъв знатен чичо; обичах удобните, високи, направени старомодно, както покрити карети автомобили под наем, върху чиито колела водачите им всяка утрин чертаеха празнични бели ленти, обичах първото вдишване на миризмата на лондонската улица, влажната, мъничко плесенясала, примесена с нафта и овнешка лой, удряща в носа миризма, миризмата на чай и на тоалетна вода „Аткинсън“ по централните улици на града, миризмата на Сити, по чиито улици историческият задух бе наслоил столетните изпарения от суровия материал на разните занаятчийски работилници — обикновено пристигах вечер към шест и половина, сядах в хола на хотела, изтягах се в креслото, изтягах се в една правова система и обществен сговор, от които нямаше по-удобни и солидни никъде по света, и точно както всички в този час на острова, както останалите четирийсет милиона души, с изтегнати крака и закован в тавана поглед скупаех час и половина, свободно и на воля, до вечерята.

---

[207] Закони. (Бел.авт.) ↑

[208] Конституционни листи. (Бел.авт.) ↑

[209] Дом. (Бел.авт.) ↑

Атмосферата на Лондон бе еротична; навярно това е единственият град в света, чиито въздух е недвусмислено еротичен. В Париж се целуваха на уличните пейки и се любеха в кафенетата... но еротиката е потайност и загадъчност, еротиката винаги е dessous^[210], не е никога акт. В Лондон никога не видях едно-единствено целуване на ръка, което да продължи секунда по-дълго или да е по-друго от обичайното. Еротичен беше градът, в мъглата отекваха вопли. Обичах да заставам вечер пред входа на театрите и да гледам шествието на най-сполучливо отгледаните тела на човечеството във фракове и вечерни тоалети с деколтета; обичах плахата нежност в тържествените и светски усмивки на тези избраници, които излагаха в преддверието на театъра прекрасно поддържаните си и идеално оформени тела, показваха маниерите си, както дресирани животни — уменията си, излагаха на показ бляскавите си бижута; и не можех да не мисля, че заради тези безупречно окъпани и акробатично тренирани тела всеки ден някъде по света умира един индус или негър. Наблюдавах ги въодушевено като човек, дошъл в края на спектакъла, този бляскав и трагичен спектакъл; самите участници също смятаха, че драматичната развръзка не може да протече съвсем безшумно. За всеки поддържан англичанин, но дори и за пиколото от лифта на лондонския хотел някъде по света работеха до изтощение неколцина цветнокожи; те работеха и заради превъзходно облечените, изпълнени с достойнство и шляещи се от скука безработни, пет милиона на брой, които по цял ден пушеха лули на моравата в обществените паркове на острова, а мнозина измежду тях по време на френската инфлация ходеха в бретонски курорти и харчеха там помощта за безработни със стик за голф в ръка. За тази страна, за големия, зелен, обвит в мрачна мъгла остров стотици и стотици милиони души лееха пот и мряха като мухи някъде по света. Самите те също работеха, вярно; но с недостатъчно убеждение, само най-необходимото! Вършеха само елитна работа и по-благородни домашни занимания. В странноприемницата, където бях отседнал, в началото на есента англичани от провинцията бяха наели стая за season-a; пристигнаха с куче, котка, с членовете на семейството,

по цял ден се разтакаваха из хола, редяха пасианси или мълчаха, предобед отиваха да играят голф и вечер обсъждаха събитията около голфа него ден... месеци наред те си живееха така, далеч от манчестърската фабрика или от есекската пещ за стъкло, потънали в изчаквателно безделие, с книга в ръка и с онзи студено-наивен, непристъпен, не питащ и не отговарящ поглед в очите, чиито досег винаги ме е смущавал. Сред тях се чувствах донякъде цветнокож и донякъде като дете сред възрастни; и дълго си въобразявах, че зная повече, по-ярки и безусловни неща за живота, бизнеса и любовта, отколкото дресираните и наплашени от собствените си съмнения граждани на света... Те не „живееха“ — мислех си —, в никакъв случай не „живееха“ в онзи обезпокоителен централноевропейски смисъл на думата, според който животът е продукция, която трае от сутрин до вечер... Едва след време континенталният човек научава, че англичаните въобще не са „наивни“; левантинската и централноевропейска обиграност и пъргавина, с които източна Европа сключва сделки, покорява и очарова, не въздейства на осведомените и спокойни англичани. Не можеш да се доближиш до тях! — колко често съм чувал тази въздишка от попадналите в Лондон централноевропейци. Бяха някак по-опитни в сделките, в светския живот, по-хитри и обиграни от нас и парираха деловите ни техники с непоклатимо спокойствие! Ние говорехме с часове, обяснявахме, доказвахме; те само мълчаха и накрая казваха: „Не“ — и това „не“ прокълтяваше като топовен гърмеж. Но кажеха ли: „Да!“ — не трябваше да се приема винаги буквално.

Вечер ходех в някой от италианските или испански ресторанти в Сохо и се чувствах изгнаник. От Лондон си спомням четирипетчасовите скиталчества, всяка нощ се връщах пеша от „Пикадили“ до „южнокенсингтънския“ квартал, където бях наел квартира; тези нощни, проточили се до зори разходки из Лондон, неприкосновената самота в пълно отчуждение бяха за мен истинско лечение в онова време. Сред англичани чужденецът обикновено „не се чувства добре“; скучае и остава самотен. Травмирани, много суетни или горделиви хора — какъвто бях и със сигурност продължавам да съм — намират тук резонанс, чувстват се някак по-сигурни, по-скрити, знаят, че никой няма да посегне с нежелана доверителност, с континентална интимност към печалните тайни на личността им, тяхната суета и

болка ще бъдат почетени... Онези централноевропейци, които се заселват в Лондон и се чувстват добре, винаги бягат от интимността на собствената си родина. Англичаните дисциплинирано и със съчувствие прощават притесненията и комплексите за малоценност у другите — Лондон е истински санаториум за централноевропейския „Minderwertigkeits-komplex“. Континенталният мъж се чувства в Лондон хем отблъснат и прокажен, хем уважаван, защитен с екстериториалност, знатен чужденец. Никъде не почитат така екстериториалността на частния живот и никъде не го тъпчат тъй безпощадно, както в Англия, щом се отдаде възможност за това. Бях в съдилища, слушах бракоразводни дела; четирийсет милиона души злорадо потриваха ръце, понеже доктора по вътрешни болести най-сетне бе изневерил веднъж на съпругата си и най-сетне можеха да пишат и говорят за сексуалния живот извън брака — къде се е срещал докторът с любовницата си, колко пъти са се срещали, какво казала камериерката, в какво състояние намерил приходящият слуга стаята, какво видял през ключалката? — пресата и публиката клечаха пред ключалката и най-сетне говореха за секс... Един мой приятел, трийсет и шестгодишен унгарец, който завел младата си бременна съпруга на преглед, бил сериозно наставляван от английския лекар за наличието и ползата от противозачатъчните средства; той твърдо вярвал, че един трийсет и шестгодишен мъж не е чувал още за презервативи... Неведението на младите хора по сексуални въпроси надхвърляше всякакви централноевропейски представи. И въпреки това или може би именно затова градът бе особено, приглушено, вълнуващо еротичен. „Авантюри“ в новелистичния и бокачовски смисъл на думата съм имал единствено в Лондон; никога и никъде другаде, преди или след това... Тяхното умно и възторжено лицемерие на първо време ме слиса; по-късно научих техниката им и се чувствах добре сред тях... В хотела, например, портиерът отпрати дамата, която искаше да се качи в стаята ми, с морализаторско негодувание; по-късно ми даде да разбере, че „една лейди не може да влиза в стая, където има легло“; да съм наемел до спалнята и салон и тогава мога да посрещам своите дами посетителки, там „господинът и дамата ще седят в салона и ще пият чай“ — какво друго биха могли да вършат? Всеки ден научавах по нещо.

Дали наистина бяха толкова много, така патентовано и смразяващо „коректни“, както твърдяха снобите англomани по нашия край? Да, бяха коректни, поне що се отнася до коректността на маниерите и начина да се представят нещата; на четири очи понякога се разочаровах в патентованата им коректност. Ходех в Лондон като човек, който посещава висшите курсове на европейската школа, и то някакъв специален клас. Помня провинциални английски недели, в които проумях английските самоубийци; помня един свой съсед в хотела, който всяка вечер обличаше фрак, собственоръчно носеше в стаята си бутилка френско червено вино, сядаше пред камината, изтягаше крака, и седеше тъй, с фрак, до полунощ; тогава си лягаше. Скучаеха като благородни зверове в клетка. Понякога се плашех от тях.

---

[210] Дълбината, същината [на нещата]. (Бел.авт.) ↑

През една особено слънчева есен живях срещу парка „Кенсингтън“; къщата беше строена в началото на деветнайсети век и от суровите и неуютни стаи с пищна кротост се откриваше мирна гледка към есенния парк, най-красивата градска градина в Лондон. Бе богата, наситена и слънчева есен, каквато на острова се среща веднъж на половин столетие; англичаните бяха направо опиянени от нея. Островът сияеше в медна светлина със зрели цветове и дълбоки тонове; от прозореца на жилището виждах езерото в парка, безработни хора — фабрични работници, скучаещи лордове, пристигнали от провинцията безделничещи земевладелци — изнасяха в ранния предобед шезлонги на моравата в обществения парк, дремеха и се изтягаха на слънцето наред Лондон, в идилична, провинциална закътаност, подобна на сиестата на гръцки пастир с кавал под сянката на родните маслинен дръвчета. В слънчевия пек Англия наподобяваше огромна градина; тази есен островните обитатели не бързаха да избягат в чужбина от мъглата, жителите на Лондон се шляеха блажено замаяни сред вълшебството от светлина, бледозелената и бледожълта морава, столетните дъбове и чинари на парка „Кенсингтън“ и фойерверките от далии около рибното езеро в парка развличаха дори и жадното за сезонни явления светско общество. В тази есен опознах английската усмивка; най-срамежливата и сърдечната, дикенсовата усмивка.

Това безметежно блаженство привлече и мен, както светлината запленява едnodневка. Никога не бях живял такива мирни, уравновесени седмици, както в края на този озарен от слънцето лондонски септември. Градът ухаеше и беше ведър. Радвах се на събуждането, още в съня си спящият се усмихваше на утринта като на семейно празненство; пробуждах се, когато прислужникът сложеше дебелия брой на „Таймс“ на възглавницата ми, поставеше подноса със закуската върху масичка на колелца до леглото ми, дърпаше завесите и като магьосник разперваше ръце и всяка сутрин се провикваше с тържествен възторг: „Що за есен, господине!“ Действително, що за есен! През нощта градинските дървета бяха навлекли натруфени

исторически костюми; градинарите горяха ухаещата шума на дребни купчинки по улиците, млади девойки се разхождаха с големи кучета по тревата, на хоризонта препускаха господа на запенени коне — така започваше денят, като английско сказание от викторианските времена. Стаята се изпълваше с уханието на чай и пържен бекон, в камбаногласни, кънтящи статии „Таймс“ отбелязваше дневните събития по света непоклатимо бавно и последователно; тежките мебели от средата на миналия век в стаята блестяха с полирана празничност на слънчевата светлина, автомобили и автобуси фучаха под прозореца с тихо бучене, защото Лондон е тих, дори в часа на най-ожесточения трафик... Протаках закуската като почитан, осветен от традициите ритуал; на острова всичко си бе на мястото, както в музей; човек имаше чувството, че дори и собственият му живот е във витрина и го гледаше като изложбен експонат, който не бива да се пипа. Прекосявах утринната градина, „Хайд парк“, където скучаещи, красиви и печални жени хранеха екзотични птици — в Лондон жените са някак печални; гледат неуверено и тайничко пият по много — отивах във винарната срещу двореца „Сент Джеймс“, където продават най-доброто шери в Лондон, присядах зад вратата на някоя от вековните скамейки и с чаша в ръка наблюдавах онова лондонско суетене пред портала на обления в слънце тъмнокафяв дворец, онова лутане — без да се бърза — между две цели, два сплина, две сделки, подобно на което не може да се види в нито един мегаполис по света: в Лондон и момчето за всичко върви с пакет в ръка като господар, тръгнал да направи предобедната си разходка за здраве. Лондон никога не бърза. Или пък отивах в библиотеката на „Британския музей“, поръчвах си книга от някой не дотам известен английски есеист от XIX век, сядях с „Опиум“-а на Куинси в амфитеатъра на библиотеката и бавно вдишвах отровата на книгата и атмосферата, сякаш самият аз пушех опиум. С удоволствие поспирах по обед пред борсата, гледах възпитаните в Кембридж борсови агенти с цилиндри, които в някои от предобедите сключваха сделки за милиони без пукната пара в джоба; доверието към тях е безгранично, защото борсата подбира агентите в Сити, „брокерите“, от английския елит, който преживява от своето джентълменство, както офицерът от клетвата си; „a public school spirit“^[211] гарантира за агента... Слизах на Темза, в пристанищата на „Ийст Индия Докс“ гледах корабите, които денонощно доставят в

Лондон вкуса, миризмата, душата и суровините на света; кораби, които надаваха отчаян вой в жълтата мъгла под подвижния мост на „Тауър“, дошли от Нова Зеландия и Цейлон, от Бомбай и Австралия, и след разтоварване капитаните се събираха да пият ракия в кръчмата на Чарли Браун... Отидох в Уайтчепъл и купих куче за подарък на свой познат; „малко употребявано куче“, както ме уверяваше уайтчепълският продавач, коректно и услужливо. Нощем отивах в „Кафе Роял“, единственото кафене на Лондон, и уморено присядах на софата от червен плюш, преизпълнен с Лондон и при все това ненаситен, тъжен и щастлив, чужд и странно свой. И всяка нощ си мислех, че е непосилно да се издържи невидимия исторически терор, надвиснал над живота тук, разпоредбите на Джеймсовци и Хенриковци, които продължаваха да живеят на улицата и по домовете, че трудно се понася дори свободата им, купената с пари гротескна свобода и правова сигурност, с които толкова се гордеят и за които всеки континентален човек донякъде им завивда, и в същото време ги чувства като усмирителна риза и затворнически устав; непоносимо е, че и до ден-дневен пред къщите в някои квартали стои стълба, понеже един от Тюдорите наредил нощем в пожароопасния Лондон да се слага стълба до стената на дома; минали векове, но стълбата и до днес всяка вечер се подпира до водосточната тръба... Непоносимо бе, че в гостилниците раздигаха пълни чаши от масата в единайсет вечерта; и че в някои гостилници питието се предплащаше, защото носеха пивото от съседната къща, един Господ знае по чие нареждане и защо?... — че се преобличаха по пет пъти на ден, защото всеки джентълмен притежаваше трийсет ката дрехи, една, с която ходи при краля, една за голф, отделно за езда, за риболов, за лов, отделно за лов на дропли; че се разхождаха с цилиндър на глава дори и предобед, когато нямаха никаква по-особена работа, просто отиваха до града да купят одеколон или да напазаруват храна за птици на „Пикадили“; както живееха и умираха, както обичаха и се гневяха, както схващаха света и правеха изявления, всичко това континенталният човек проумяваше само с разум, със сетивата си не го възприемаше никога... На здрачаване вятър брулеше града; в онзи миг разбирах Волтер, който през такива дни в Лондон, в часа на северния вятър, е искал да се обеси... О, тези широки, безрадостни улици, натъпкани с еднообразни къщи, със свенливите просяци, които рисуват с цветни тебешири пейзажи по

тротоара, със скрибуцащите латерни и с мъглата, в която вечер потъва всичко! Английските клубове, където не пристъпва женски крак, други, в които не може да пристъпи мъжки крак, и още по-други, където не викат членовете на клуба на телефона, ако ги търси женски глас, и където господата седят с шапка, подчертавайки с това, че се чувстват у дома, мълчат или разговарят за голф, или изневеряват на съпругите си с билиардната маса! Прислужниците, които се отплащат с тихо и мелодично „благодаря“, затова че са те обслужили; и са при все това надменни и високомерни, защото — с всичките му последствия — знаят нещо, което ти никога няма да проумееш напълно: че не си англичанин!... И че всичко е „друго“, и хартията за писма, и водата за миене, усмивката и грубостта; и че независимо от тази „другост“, те се усмихват на континенталния човек тъй познато, толкова умилюващо, посветено и съучастнически! От Лондон ми е останал споменът за най-красивите, най-кротки човешки усмивки. Друго така и не ми остана оттам.

И че в решаващи моменти единствено тук всеки изрича мнението си, с всичките му последствия; тук, където според общественото съглашение всеки по възможност премълчава мнението си. Лондон е един вид университет. Изкараш ли го, не ставаш по-умен, но имаш чувството, че вече не може да те сполети непоправима беда в живота.

---

[211] Духът (добрата репутация) на училището. (Бел.авт.) ↑

В Женева говореше Апони^[212], „човекът-катедра“; беше с глава по-висок от всички останали в залата, гласът му кънтеше уморено, стоеше надвесен с горната част на тялото си над маса със зелено сукно, големите му ръце с бавни движения плаваха из въздуха. Насреща му седеше Титулеско, облечен с кожух, трескаво неспокоен, нервен, и надаваше пронизителни крясъци; Апони гледаше високо над главата на своя противник и когато оня се приближи през почивката прекалено свойски, се обърна на другата страна и го подмина... „Господа, трябва да завърша речта си, чувствам своята възраст...“ — каза Апони тихо; и Чембърлейн, тромавият и скован Чембърлейн, излят в жакета си и с монокул, както си седеше, любезно се наведе към него, сякаш му отдаваше чест; и Бриан, с главата си на виолончелист, опипа артистичните си мустаци и замислено кимна на Апони; и Адаци, японецът, присви длани за овации. Малцина сред участниците в тази сцена са още живи; отидоха си Бриан и Адаци, почина и Апони. Той бе въплъщение на човешкия престиж; който не го е виждал в Женева, където световноизвестни държавници, представляващи великите сили, се надпреварваха да ухажват представителя на малката и обезкръвена страна, няма представа какво точно изгуби Унгария с него. Дори и да кажеше някое клише, което е неизбежно при дълги политически тиради, то звучеше от устата му тъй филтрирано, толкова тържествено и убедително, сякаш в залата отекваше камбана. Успехът в политиката, както в голямата политика, така и пред местните светила, са не толкова резултат на някаква обективна истина, а по-скоро на човешка интуиция. Ораторът усеща мига, когато дори и да не е прав, мигът е негов; пунктуацията, лириката на изречението е такава, че душите се обръщат към него; един обрат, мелодията или извисяването на гласа, една дума, която задвижва електрическия ритъм на душата, създават акустиката на успеха, когато дори едно злоещо изказване звучаваше симпатично. В Женева класическото ораторско изкуство се съживяваше от време на време. При професионалните преговори един от компонентите беше „въздействието на личността“. Сподиряха Апони в зимната градина, Чембърлейн го съпровождаше по

коридора под ръка, отнасяха се към него като с източен жрец, беше „*primus inter pares*“ и освен това човек, който е пръв в семейството, без да има звание и ранг. Има европейска аристокрация, която се обединява не от родословното дърво, а от близостта на вкуса, маниерите, формата на живот; в това елитно европейско семейство Апони бе един от почитаните и признати старейшини.

Говореше за Унгария, за родината; стоях облакътен в залата, сред вестници и дипломати, за които всичко, което Апони излагаше, беше „точка от дневния ред“ на заседанието; нещо, след което ще продължат със следващите точки, с Боливия или Гърция. Бяха минали вече десет години, откакто не си бях ходил у дома. В Париж всяка сутрин купувах всички унгарски журналы, от къщи ми изпращаха новите книги, понякога пристигаше някой познат, когото възбудено разпитвах, но обикновено зарязвах всичко разочаровано... Не знаех какво става у нас. Унгарските господа, посещаващи по служба Женева и Париж, се държаха странно, донасяха със себе си познато-чужда атмосфера и така официално, изотгоре разговаряха с нас, нещастните, зареяни по чужбина унгарски писатели, журналисти и артисти; може би единствено Апони правеше изключение, този истински *grand seigneur*, който бе еднакво любезен и хуманен към всекиго, дори и в чужбина; с останалите рядко имаше какво да си кажем. На официални приеми губех настроение още след първите изречения, млъквах и се отдръпвах. Струваше ми се, че у нас нищо не се е променило; над страната властват същите хора, същата патриархална йерархия раздава милост и се разпорежда; вечер Бриан присядаше в женевската бирария „Бавария“, любезно и умно разговаряше с журналистите; ала до официалните унгарски представители трябваше да пишем прошение, за да разговарят с нас. Какво ставаше на дъното, какво ставаше с деветте милиона унгарци, какво ставаше в трагическата ни родина? Нищо не знаех. Тръгнах си от Женева разстроен и опечален.

Отидох в Монтрьо, но безпокойството ми не се притъпи. Чувствах, че нещо е свършило за мен и трябва да се прибера у дома. Такива неща не стават по план. Никакъв външен аргумент, причина или необходимост не обясняваха този подтик. Не мога да твърдя дори, че у мен се бе разразила някаква патетична „носталгия“. Никой и нищо не ме караше да си ходя у дома. Нито ме чакаха вкъщи. В Париж имах хляб, дом, приятели. Вече не гледах на града като на туристическа

атракция, бях се потопил в реалността на собствения си живот, получавах не малко от средата си, запознах се с превъзходни хора, научих много неща. Живеех в Париж удобно, хубаво, ведро и спокойно. И сега изведнъж почувствах, че времето ми е изтекло, нямам повече „работа“ тук, трябва да си вървя. Бих излъгал, ако кажа, че у мен се е разразила съзливо-ликуващата носталгия на Саболчка^[213], че съм почувствал неотложна нужда да замина у дома, защото „там, край хортобадския^[214] хан пладнува хергелето“ — или някакъв подобен литературен сантиментализъм. Никога не бях виждал „хортобадския хан“; не разбирам от хергелета и до днес... „Домът“, истинската, реална родина за мен бяха Каша и Рожнава, Левоча и Банска Бистрица, а там без друго не можех да отида. В Заддунавие, по междуречието на Тиса и Дунав винаги ходех, сякаш ги бях виждал насън, донякъде като чужденец; „родина“ завинаги ми остана Фелвидек. За Пеща мислех без обич; пещенци живееха в паметта ми като високомерна, лентяйстваща по кафенетата орда от агенти с делови куфарчета. Ненавиждах напевния им говор, високомерния провлачен акцент, наивния и сантиментален цинизъм, с който спираха в Париж и с пренебрежение свиваха устни, защото „на един пещенец, с извинение, това не му импонира“, защото „при нас и Карузо се провали...“ В чужбина пещенци проявяваха трескава ревност. И не разбирах съвсем точно какво вълнува хората там, у нас. Боях се от дома, боях се от пещенската посветеност, от интимното потупване по рамото, от високомерието на местните вождове, от онази полуинформираност в духовната сфера, характерна за пещенеца... мисълта за връщане у дома никак не ме въодушевяваше. За Пеща мислех като за някое голямо кафене с музика, където седят дяволски умни и осведомени хора, които прецизно знаят един за друг всичко второстепенно и нелицеприятно.

Все пак трябваше да се върна. Това „трябва“, този загадъчен императив не бе обоснован сам по себе си. Човек се подчинява на подобни тайнствени повели с цялото си същество, без условия и пазарлъци. От десет години „живеех в Европа“ като някакъв напредничав, старателен ученик; и изведнъж бях почувствал своето положение гротескно, фалшиво. Животът ми бе някак лишен от реалност: от непосредствената, осезаема реалност, съдържанието, без които животът в странство се превръща с течение на времето в задача,

в роля. Не можех да не забележа, че всичко, което можех да видя „навънка“, ми е далечно; интересът ми е семинарен; Марсел Пруст ме интересува, но другояче, не тъй съдбовно, както възходът или падението на някой роден поет; винаги сядам на обяд, дори в „собственото си парижко жилище“, сякаш съм на гости, и вкусът на ястията е такъв, сякаш съм на изложба и опитвам изпипаните шедьоври на кулинарното изкуство, вестите, които чета в журнала, не ме засягат, прелиствам новините от деня, без да ме интересува кой умрял на улицата, кой бил ухапан от куче. Останах си провинциалист в Европа; в Париж години наред получавах от Каша местния журнал и развоят на тамошната градска политика или описанието на някоя местна вечеринка с програма ме интригуваше по-пряко от падането на френското правителство или задкулисните тайни на гала-спектакъла в парижкия Национален театър. Трябваше да се прибера: на тази повеля реагирах с противоречиви чувства, с опълчване и протест. Но знаех, че нещо наоколо ми, прецизно и методично, е приключило, мога да протакам и да отлагам своето подчинение, но няма да съумея да се изплъзна от тази повеля. Ще се прибера и ще живея у дома, ни добре, ни зле, нито злорадо и щастливо, по-скоро търсейки неспокойно мястото си, напрегнат, обзет от носталгия и с изкушения за бягство... но нещо беше свършило, бе придобило окончателна форма, един период от живота се бе преизпълнил със съдържание и преливаше. Трябваше да се придвижа към другата реалност, към малкия свят, бях издекламирал ролята си и на нейно място идваше заекващият делник, този изначален, вечен диалог, диалогът на личния ми живот със съдбата; и си представях този диалог само у нас, на унгарски. Написах от Монтрьо писмо, че се прибирам у дома.

---

[212] Апони, граф Алберт (1846–1933): консервативен политик, член на УАН. След Първата световна война е водач на унгарската мирна делегация (1919–20), по-късно като главен представител на Унгария в Лигата на нациите (1923–33) се бори за ревизиране на мирния договор. (Бел.пр.) ↑

[213] Саболчка, Михай (1862–1930): поет, реформаторски духовник, член на УАН. Късен представител на народно-националната поезия, консервативен по схващания. (Бел.пр.) ↑

[214] Хортобад (унг.): равнинна местност в Унгария, известна със съхранените си национални обичаи и бит. (Бел.пр.) ↑

В началото на пролетта отпътувах за дома; в Тирол овошките вече цъфтяха. Не пътувах въодушевен, не бях в триумфално настроение; не бързах особено. Пътувах на пресекулки, спирах под път и над път, правех почивки, давах си отсрочка. Слязох в Цюрих, пренощувах в Мюнхен, пошлях се из Залцбург и прекарах седмици във Виена, докато се реша да се кача на потеглящия към къщи влак на „Остбанхоф“... На станцията в Хедйешхалом забрадена старица продаваше курабии, а босоноги деца — вестници и цигари. Бяха дрипави и изтерзани. Гледах ги от прозореца на влака и ме прониза непознато съчувствие, родова симпатия. Сред тях ще живея, помислих си. И в същото време бях обхванат от пълно успокоение, че е добре така. Разбрах, че съм си пристигнал у дома, каквито и да са последствията от това.

Ала дотогава все трябваше да се насърчавам, гара след гара, по целия път. Всъщност можех да остана още „в Европа“: имах все още жилище на мое име в Париж, Лола също беше останала, не вярваше в сантименталните експерименти. Бях млад и можех да остана: навярно ми предстояха задачи, може би и успехи, в чужбина се движех в дълбоки води, тефтерчето ми беше пълно с телефонни номера на знатни познати — познати от Париж, Лондон, Берлин и Рим, познавах много хора, прочути и известни... и мене също ме познаваха вече донякъде. Какво ме чакаше у дома? Бедност, недоверие, служебна завист. Трябва да си изясня понятията, мислех неспокойно; трябва да науча другия унгарски, който се среща в книгите филтриран, езика на живота, отново да науча унгарски... Сигурно няма да разбирам всичко; ще открия една съвсем нова родина, а родината винаги е донякъде и съюз на съмишленици, дълго време отнема пришълецът да изучи свойския семеен жаргон. Ще чувам думи, без да зная какво се крие зад тях; ще изричам думи, които няма да бъдат разбирани, както ги мисля. Отново ще „трябва да се доказвам“ — да започна съвсем отначало, всеки ден отначало. Нямам нищо, от което да се отрека, вярно, нямам и с какво да се похваля. Не се завръщам у дома като блудния син, но няма и кой да ми прости и да заколи курбан в моя чест. Какъв мога да

стана у нас? Познавам пределите и характера на способностите си. Бих могъл да стана журналист, който краде от ежедневната робия по няколко часа за литературните си увлечения, така устоява, докато избледнее модата му и го отхвърлят... Познавах „съдбата на унгарския писател“. Но на Келенфьолд не издържах повече, изскочих от влака и се качих на такси, за да стигна по-скоро в Пеща.

Градът беше беден, пращен, ухабен и печален. Току-що се бе съвзел от паралич: раздвижваше крайници, ходеше и говореше. На ъгъла на „Октогон“^[215] спрях таксито и слязох. Трябва да беше около седем вечерта. Булевардите се ширеха пусти; наред площада един полицай правеше отсечено гимнастика на китките си с трогателни усилия, но не видях никакво превозно средство. Някъде в дъното на булевард „Андраси“ се приближаваше автомобил с премигващи фарове; някой и друг трамвай прозвънтяваше по Кръговия булевард, вървеше по маршрута си преднамерено бавно, едва ли не строго и тържествено. (На първо време ми се налагаше да скачам от трамвая в Пеща, не понасях това разтакаване, скованото, подрусващо тътрузене; по-късно бедността и безразличието ме привикнаха към тези превозни средства, покорно се друсам по спирките на късата отсечка, но стига да имах възможност, изминавах пеша даже и километри. Имаше нещо сковано, сънливо, мърляво и ориенталско в ритъма на пещенския трамвай; не съумях да привикна към това добродушно дий, хей, хоп-троп влачене...) И по улицата нямаше много хора; бяха впечатляващо добре и впечатляващо зле облечени. Стигнах до края на булевард „Андраси“, завих по булевард „Карой“, тръгнах надолу по булевард „Ракоци“. В прозорците на стария пансион светеше ток; в този пансион на булевард „Ракоци“ бях прекарал годината в пещенския университет и първия период от родния си журналистически стаж; минах под портала, разговорих се с домоуправителя, узнах, че предишните собственици на пансиона са се преместили, дъщеря им, красивата умна лекарка, тъжно-демоничната морфинистка, любовен партньор на младостта ми, е умряла от морфина и лежи в гробището на „Ракошкерестур“. Тук очевидно нямаше какво да търся; в пансиона не бе останал никой от старите ми познати, освен дървениците. Вървах по булевард „Ракоци“ и гледах сградите, печалните, лющещи се, обрулени и нахиснати в някаква историческа слуз сгради; надничах в огромните дворове, гледах стойките за тупане, списъка на обитателите

под портала, тъмните стълбища, строени с разточителство на място и материал; гледах витрините, тук, зад стъклата, предлагаха съвсем различни стоки, нито по-красиви, нито по-грозни, отколкото в Париж, но осезаемо различни; във витрината на един магазин за конфекция на булевард „Ракоци“ тази различност, по която човек усеща „родното“, се разкри пред мен тъй осезаемо, тъй видимо, все едно виждах хортобадската пуста с гераните от рекламните плакати на витрината на туристическа агенция. Почувствах противоречиво подобие на онзи оптически шемет, който обикновено връхлита завърналия се в родината: Пеща ми се стори голяма, столична, сякаш къщите бяха пораснали, навярно беше по-голяма дори от Париж, необозрима, сякаш тук живееха все великани. Почувствах се недъгав, джудже. В Париж никога не бях забелязвал подобни несъразмерни, гигантски пропорции. Отново преживях онзи стар шемет, който изпитах като първокурсник-„заек“; чувствах се „провинциалист“ и в Пеща, тук живееха „истинските възрастни“, изключително учени, лукави хора, които сериозно и втрещено гледат между очите на провинциалистите, отговарят ти сериозно, но съвсем друго мислят, и се надсмиват зад гърба на непознатия... Свих по булевард „Музей“.

Познавах този район. Впрочем в Пеща познавах само кръговите булеварди и улиците на Буда отвъд моста; никога не посмях да тръгна по някои пресечки в Пеща, на времето не посмях да мина по улица „Вешелени“ или улица „Сърце“, боях се, че нещо ще ми падне на главата или ще извикат подире ми — дори не мога да кажа от какво се боях? Боях се от Пеща. От високомерието и потайната ѝ пренаселеност, от задъханите ѝ люде, които бяха — и си останаха — чужди за мен, както кореняците от Антверпен или Единбург. Озъртащият се в кафенето пещенец с умния си и мнителен поглед, с бързия си говор и до днес е за мен *bete noire*^[216], един донякъде посветен, страховит древен враг. Но тук, по булевард „Музей“ вървяха познати призраци. Пред кафене „Фиуме“, зад боядисаните със свежа блажна боя решетки на „терасата“ седеше Дюла Сини, благородният и тих писател, забол иззад пенснето печален поглед в колоните на „Фигаро“, с елегантната горест на своето крехко съществуване той се привеждаше с болезнена носталгия над френските букви, над „вестите от Запада“... искаше ми се да отида при него и да му кажа най-новите вести от Запада, да поговорим за Жид или Ален; но сетне не посмях да

го заприказвам, защото не бях сигурен дали ще го заинтересува това, което мога да му кажа. И той бе възрастен, „известен“ писател — за мен той си остана „истинският писател“, той и всички останали, които се бяха установили тук, в този град, в кафенетата и клубовете, с унгарски коректури и френски списания из джобовете, с горчиви и мъдри поуки в сърцата; във всеки случай беше по-лесно да убедиш Жид или Томас Ман, отколкото „истинските писатели“ у нас... Такова чувство имах. Минах край университета и влязох в млекарницата, в съседство с университета, където през нощите на трескавите революционни години на младостта си бях осъмвал на хляб и извара. Тук седяхме с Йодьон; но Йодьон бе мъртъв. Тук чакахме новините за революцията, четяхме книгата на Бела Грюнвалд за „стара Унгария“ и смътно информирани вярвахме в „нова Унгария“, от която засега се вдигаше единствено ораторска пара... Десет години не бях стъпвал в помещението с кисело-млечна миризма; седнах до прозореца на старата маса и тази вечер в млекарницата почувствах за първи път, че съм се завърнал у дома. Наоколо ми се носеше мирисът на младостта, атмосфера на бедност и безнадеждност; моето поколение, връстниците ми бяха тръгнали от тази млекарница и колкото и да бях обикалял по света, сега започвах отначало. На съседната маса седеше изпаднал, възрастен журналист, познах го, отидох на масата му и го поздравих. Тъкмо се мъчеше да разчупи едно рохко яйце; погледна ме, радостно ми кимна и каза:

— Добре е, че дойдохте насам. Видите ли момичето от хлебарницата, моля ви, пратете ми я.

---

[215] Известен площад в центъра на Пеща с форма на осмоъгълник. (Бел.пр.) ↑

[216] Черна овца, тоест изкупителна жертва. (Бел.авт.) ↑

Настаних се в Буда, в познатия квартал, и всеки ден ходех в Пеща предпазливо, пълен с подозрения. Бях отседнал в стара, разнебитена кооперация в Буда на ъгъла на „Вермезьо“, прозорецът на стаята ми гледаше към Яношката планина, долу по „Вермезьо“ офицери язدهа с малките си дъщери и старици разхождаха кучетата си на здрач, докато с една строга разпоредба армейската хазна не сложи край на този кучешки рай в Буда. Ходех всеки следобед в Пеща, вършех си работата и се прибирах обратно в Буда, по възможност с такси; поемах си дъх едва при подстъпа към „Верижния мост“ откъм Буда, когато зърнех прореза на Тунела и през него зеленината на площад „Кристина“. Не вярвах в Пеща. Там не ми се услаждаше нищо, ни виното, ни ястията; от кафения буламач в кафенетата ме болеше глава. Тази детинска колебливост, въздържаност и подозрение ме преследваха години наред. В Буда дишах по-леко. Тук бях живял вече, в този район, на ъгъла на улица „Мико“, в олющената едноетажна къща, която се издаваше към „Вермезьо“; бях отседнал тук на храна и квартира при една моя осемдесетгодишна леля и в осветеното с газена лампа, обзаведено с бидермайерова мебел, плесенясало и неудобно жилище, където все пак всичко ми бе „познато“, както в провинцията, у нас, под сводестите тавани, аз не усещах онова „отвращение от Пеща“, наивния ужас от нещо нечисто, от някаква непреодолима враждебност... Бях си намерил жилище срещу предишната си квартира, в една от къщите на широката, стръмна, гъсто обрасла с два реда кестени улица. Старият квартал „Кристина“ с мирната си провинциалност, с гръмогласните си и съвсем не безобидни клюки, със свенливите и надменни интриги, с многото си зеленина и трева, със занемарените къщи с евтини наеми и миризма на зеле, със скромните кръчми и грохнали кафенета, с влюбените през пролетта и лятото — зиме и есен любовта сякаш замираще или се изселваше от „Кристина“ — ме прие от първия миг уютно, скри ме и ми даде илюзията за дом... В този край дори и ястията по кръчмите ми бяха някак „познати“; нито добри, нито лоши, просто познати. Започнах да живея тук.

Исках да живея и да остана тук; когато си легнах първата вечер в старата къща в Буда — своего рода обща фамилна къща, където на всеки член от семейството се падат по един-два прозореца или врати —, си спомних за Бержени^[217] и си помислих между другото, като човек, който след дълго и безцелно скитане най-сетне се е прибрал у дома: „Искам тук да умра.“ Тогава още не знаех, че това не е толкова скромно желание. Не знаех, че най-голямото, което един унгарски писател може да поиска от съдбата, е надзираващите живота му власти да го оставят да живее на мира и да умре там, в родината, където — по думите на Бержени — „му е постлано ложе“. Навярно това е най-много, което животът може да даде; и с наивно усърдие се стремях да си събера „дом“ в Буда. Преди десет години не можех да си представя живота другояче, освен в хотелска стая, сред куфари и много щях да се обидя, ако някой ми беше предсказал, че един ден ще се пазаря за прахосмукачка... В старата къща полека се оформяше нещо като жилище и за мен; изнамериха се овехтели мебели от фамилните запаси и от Париж, предвидливо, за всеки случай бяхме донесли със себе си, като част от мебелировката, и един издялан от дървесни корени негърски трон от Конго. Подредих книгите си, купих една кутия фин тютюн за лула и херцеговина, свих си цигари, и животът в Буда започна.

„Животът в Буда“, разбира се, не бе съвсем тих и безшумен; от време на време се изплъзвах, понякога за половин година, в Париж или Лондон; но „жилището“, навярно и още нещо, винаги ме теглеше назад; винаги се завръщах в Буда, вероятно не само заради удоволствието да притежавам прахосмукачка и негърски трон. Унгарският език ме измъчваше и безпокоеше; на моменти ми се струваше, че никога няма да го науча без грешка, друг път потъвах в него уютно и с щастлива лекота, както в праматерия. Подчинявайки се на неписан закон, и аз пузнах корени в едно кафене в Буда, както подобава на унгарския писател, който „прекарва живота си в кафенето“; вярвах, че тази романтична теория от началото на века задължава и мен. Вярно, в чужбина писателите не седяха по кафенета; в Лондон дори нямаше кафенета... Но в Буда, мислех си, е редно да се посещава усърдно писателския аквариум, кафенето, където писателите като музейни експонати събират прах зад фините стъкла на прозорците. Установих се срещу градинката „Хорват“ в Буда, в окаяно

кафене от доброто старо време, което бе отворено всяка нощ чак до заранта, завързах приятелство с главния келнер и с продавача на пури и скоро забелязах, че получавам повече писма и телефонни известия в кафенето, отколкото в жилището си, гостите ми ме търсеха първо в кафенето и едва след това се отбиваха у дома... Приспособих се към атмосферата и това приспособяване не ме затрудни. В кафенето се отнасяха добре с мен, внимателно и кротко търпяха капризите ми, на масата винаги стоеше мастилница с английска перодръжка, прясна вода и кибрит; започнах да се чувствам „истински писател“ в родния смисъл и обнадежден оглеждах литературните хоризонти. Сякаш точно това ми беше липсвало в чужбина, в претъпканите с невъзпитани, забързани и недодялани келнери и досадни клиенти кафенета: парнасовото спокойствие, прясната вода и мастилото на масата — с тези атрибути аз действително започнах да работя.

Като колонизатор, който донякъде трябва да покори, да завземе територията, на която е разпънал своята шатра, от време на време кроях планове за завладяването на Буда. Тази затворена част от града сваляше булото си без охота, недоверчиво. Кварталът „Кристина“ беше пълен с „величества“ — пенсионирани и в активна възраст, самият градски квартал също бе величествен, никога не поздравяваше пръв... Никъде преди това не бях срещал тъй непоклатимо улегнали и високомерни по държание господата, както по алеите в Буда. Започнах и аз да пристъпвам по-напето и изчаквах въглищарят от съседната улица да ме поздрави. Резервираността на Буда надминаваше дори английската сдържаност. Сякаш всеки в претъпканите с „унгарски бидермайер“ тристайни жилища на кооперациите в Буда, в голямата си част без централно отопление и ток, бе загърнат в плаща на Свети Ищван. „Кристина“ приличаше донякъде на Грац, тук живееха пенсионирани кадри на служители от унгарската средна класа; „случайни хора“ като мен, установили се тук за останалия им кратък период от живота, за десетина-двайсет години, не бяха на особена почит. На драго сърце бих отричал професията си, тъй като последният писател, отчасти почитан и търпан по тези места, е бил вероятно Бенедек Вираг^[218]. Стараех се да се приспособя към обкръжението си, защото познавах и обичах тази благочестиво пуританска, четяща предпазливо и образоваща се по свой начин, симпатично непретенциозна и строга по отношение на начина на живот и морала

унгарска средна класа — все пак те бяха моето семейство, разбирах мърморенето и ропота им, разбирах какво не обичат у мен и вътрешно им отдавах донякъде право, когато отхвърляха в мен онова, което бе чуждо и будеше съмнения.

Наоколо навсякъде живееха роднини; и със своите притеснения и влечения, със симпатиите и враждите си животът в Буда полека започна и за мен... Този начин на живот на външен вид бе скромен и чист, в жилищата върху ноцните шкафчета лежах списания, чиито заглавия никога не бях чувал, а тукашните кореняци четяха произведенията на писатели, чието литературно творчество познавах само по околен път, по слухове. Имаха влияние течения, за които на официалния литературен пазар дори не се знаеше — по витрините се кипреха същите неколцина „звезди“ или официални литературни ветерани, но някъде долу, в дълбините, унгарската средна класа по загадъчен, сектантски начин заинатено продължаваше да чете своите неизвестни домашни любимци. Един ден пред прозорците на жилището ми беше издигнат паметник на писателя, Карой П. Сатмари, чието име днешното поколение навярно не е чувало — но в „Кристина“ сигурно и до днес си е моден писател и романите му „Пътеводната звезда на Трансилвания“ или „Изабела“ се предават от ръка на ръка в този градски квартал. Известно време търговците от околността ме приветстваха с дълбок поклон; по-късно узнах, че някой бе разнесъл славата ми на „жилищен собственик“ в района. Когато излезе наяве истината, че не съм собственик на жилища, а само писател — а всяка истина в „Кристина“ излиза наяве —, пак ми се кланяха, но вече не така дълбоко. Всъщност просто отвърщаха на поздрава ми. Дори полицаят от ъгъла ме държеше под око и често ме вписваше за нарушител като собственик на куче. Полека проумявах, че будя подозрения в „Кристина“.

---

[217] Бержени, Даниел (1776–1836): поет, член на УАН. Един от най-големите унгарски майстори на класическото метрическо стихосложение. Подобно на Хорацій той изобразява задушевно идилията на естествения живот, все пак основният тон на поезията му е разочарованието. (Бел.пр.) ↑

[218] Вираг, Бенедек (1754–1830): поет, писател, преводач, католически реформаторски свещеник. Значителна фигура на ранната

унгарска елегийна поезия. (Бел.пр.) ↑

— Добре де, добре, но за какво ще пишете оттук нататък? — питаха ме в кафенето в Пеща с нескрита враждебност.

Действително, за какво да пиша оттук нататък? Гледах чашата с вода върху масата в кафенето и си мислех: да речем, за нея. Не знаех какво очаквах от мен и не ме интересуваше. Вероятно не очаквах друго, освен гибелта ми. Намирах това очакване за естествено, човешко. „Литературният живот“ в човешките си измерения не може да е по-стерилен и благороден от живота в гилдията на търговците на скъпоценни камъни или на месарите. Който се провали в състезанието — а всяко произведение е състезание, изделието не се създава самоцелно, а в нечия служба, следователно срещу нещо или някого —, се озовава на позорния стълб, също както пропаднал banker или фалирал търговец. Какво да пиша? Не знаех. Дали това, което ми се „харесва“ или онова, което непременно трябва да разкажа, все едно дали ми харесва или не, „с всички последствия“? „С всички последствия“ бе един от патетичните лозунги на младостта, който с удоволствие и честичко си повтарях по време на работа. Ала в живота нищо не се случва „с всички последствия“ — винаги има изход, по-ефектен или по-разумен от категоричния императив —, лесно е да направиш компромис, толкова е лесно да намериш и „морално“ обяснение за компромиса. Започнах да пиша и, естествено, не пишех само това, което „непременно трябваше да кажа“... Често пишех неща, в които дори не бях непременно убеден; пишех неща, които моментът изискваше; пишех неща, които в този миг витаеха из въздуха, почти неосезаемо, просто трябваше да се назоват, дори не бяха толкова „важни“; всяка сутрин се събуждах с мисълта за някаква голяма беда, нещо е излязло наяве, аз съм се провалил и пак започвам отначало. Пишех всеки ден, защото някъде из града, в едно избено помещение стоеше голямата машина, която всяка вечер в полунощ започваше работа; и тази машина всяка нощ трябваше да се нахрани, ядеше хартия и мастило, кръв и нерви, и всеки ден искаше да яде в един и същи час, при нея компромис нямаше. Пишех, защото ме принуждаваше някакъв закон — не споразумение и нужда, много по-

дълбок и сложен закон; принуждаваше ме договора, който бях сключил със себе си, с нервите си, с характера си. Журналистиката не може да се „свикне“. Не можеш да се настаниш удобно в нея; журналистът не може да почива на лаврите си; един лош, глупав или излишен материал му отнема спечеленото доверие; в тази професия не можеш да забавиш ритъм, и не е най-подходящо журналистът да пише онова, което „непременно“ иска да напише — има много истини и всяка притежава различна форма.

Годините минаваха, написах хиляди и хиляди статии, всеки ден по една-две, понеже нощем машината тръгваше, понеже всеки следобед „се случваше нещо“, било на съседната улица, било в Танганайка; един следобед ме потърси един по-възрастен приятел, взря се в мен, хъмкайки, и ми каза: „Внимавай.“ Седяхме в редакцията, душна стая откъм двора с миризма на печатница. „Внимавай — каза и гледаше умно —, човек понякога си мисли, че харчи само лихвите. И един ден забелязва, че отдавна е започнал да харчи основния капитал; но вече е късно...“ Испитах съжаление, свих рамене и изпроводих посетителя си до вратата; и дълго още не внимавах. Журналистиката е наркотик; може да те погуби, но дотогава получаваш съвършено опиянение и забрава. Понякога бях уморен или отчаян, бях прекомерно възбуден или смътно информиран; но пишех всеки ден, както лекарят оперира всеки ден. Сякаш някакъв специален токсин действа и трови нервната система на журналиста; и той не понася мълчанието. Всеки следобед към шест времето ме сварваше над писалището в онова особено състояние на нервите, което нито е приятно, нито романтично, по-скоро неестествено разгорещено: всеки ден убиваха някого или някой фалираше, всеки ден имаше по една голяма лъжа някъде или се вършеха очебийни пошлости, всеки ден се „случваше нещо“, от зловонната и печална суровина на живота аз изравях с върха на перото незначителното, което през този ден бе бацилът, причинителят на човешката мизерия някъде по света; и си мислех, че това е журналистика... Навярно не е и много повече; да покажеш нещо и в същото време да вярваш, че сочиш нанякъде, някаква перспектива... Всеки следобед около три часа, сякаш ми пускаха ток, нервната ми система започваше да разследва света с пипала и мембрани: зарит в родни и чужди журнали, търсех микроскопичното нещо, за което „става дума“ в този ден, което аз или някой друг трябва да кажем

някому, защото иначе не се издържа, иначе не си заслужава да живееш, не си струва да пишеш — понякога завоалирано, понякога прекалено завоалирано, друг път само загатвайки онова, за което бих искал да говоря — след което идваше странната трескавост, „високото налягане“, напрежението и нервността, които не преминаваха часове наред, чак докато не се отправех към писалището и добре или зле, със словоохотлив замах или пелтечейки, духовито или със сковано скудоумие, не разкажех онова, за което смятах, че дава име на нещо и го поставя на място в хаотичния живот.

Добрата журналистика е винаги агресивна — дори когато одобрява, съгласява се и благославя нещо. Журналист, който за всяко явление от живота упорито повтаря, че така е писано и амин, е скучен и не дотам убедителен. В цирка във всеки случай очакват от назначените зверове да разкъсат всеки, езичник и християнин, който припари на арената. Забелязах, че всеки следобед между шест и седем механично се настърввам, надушвам коварства и предателства, подкупност и неправда, навсякъде долавях „наглостта на бюрокрацията“, корумпираността на светските големци, изневярата и ординерните намерения на жените. Забелязах, че съм възприел поведението на „борбен журналист“ и се наблюдавах с подозрение. Светът бе препълнен до краен предел с подлост и коварство — но понякога ми се щеше да разбере онова, което журналистът има възможност само да порицае и „разкрие“... Особен, силен е този опиум, с който писателят не може да живее дълго в безопасност; машиналото подозрение, онова нехайно превъзходство на журналиста, който „знае със сигурност“, че хората са само два вида: такива, за които още не е излязло нещо наяве, и такива, за които вече „е излязло наяве“, полека-лека прави писателя обвинител. Да, всеки бе подозрителен... истински танц на смъртта гледах в упор през тези години, чезнеха и погиваха бляскави имена, разкошни човешки същества, богати и могъщи, добродетелни и грешни, глупави и гениални, в мелницата на безспирното време! Големецът, при когото само преди три дни бях вечерял в компанията на градските първенци, на третия ден сутринта лежеше с простреляно чело на дивана в своя кабинет или стенеше и проклинаше от затвора; полубожеството, пред чиято приемна се тълпяха величия с исторически фамилии от цялата страна, на следващия ден отговаряше със заекване на безпощадните

въпроси на съдията — всеки рано или късно „влизаше в рубриката“, гледах всички като хора, които някой ден ще станат материал за статия. Това не е възвишена позиция; но на практика това е журналистиката...

Писателят понякога иска да е *pobilis*. Иска да утвърждава нещо, на драго сърце би казал: да... Журналистът се сражава на два фронта; писателят има усещането, че се бори, дори когато се съгласява и мълчи. Научих, че добрият журналист е солидарен с гнева си, със своите обвинения и антипатии; в мига, когато напада, действително вярва в яростта си; тази солидарност е кредитът на журналистиката. Минаха години, докато забелязах, че не вярвам безусловно в своя гняв. Един ден трябва да се направи избор: писателят иска думата и журналистът в такива моменти трябва да замълчи, не може да се живее раздвоено, да се вярва раздвоено, не може в разни периоди от деня „да проявяваш разбиране“ към онова, което в щурмовите моменти на официалните редакционни часове трябва да мразиш и изстребваш безусловно... Един ден престанах да вярвам, че аз съм този, който трябва да изстреби цялата пошлост, мерзост и корупция на света; да, не вярвах дори и това, че с хвъркати, бързокрили, писани слова може да се промени нещо на този свят. Изпитах чувство на несигурност и световъртеж, както зидар, погледнал надолу от високото. Започнах да се вглеждам във всяка написана дума; работех по-малко, но това по-малко ми даваше все повече работа.

Паралелно с „живота в Буда“ течеше и пещенският живот... Но в Пеща не познавах никого. По едно време се опитах да посещавам „обществото“; скоро изоставих тези безплодни опити. По природа съм самотник, едва ли не мизантроп. Всеки нов човек е изпитание за мен, познатите ме изтощават като ангажимент, за който нямам достатъчно сила. Водех борба срещу тази си боязливост и приемах „поканите“. Колко примитивно бе всичко... този плах, в смущението си често дързък и горделив, недодялан и грандомански пещенски живот! Липсваха онези двеста-триста години школовка по светско общуване, които в Париж дори и бакалинът получаваше като дар и наследяваше. Липсваше онова отсъствие на персоналност, без което няма салонен и светски живот. Колко помпозни бяха тези пещенски салони! тези вечери! колко богати, колко особено, загадъчно обилни и аристократични, и все пак колко семпли, разпилени и невзискателни, колко съмнителни! Седях на богаташките трапези в Пеща и всеки миг очаквах да се отвори вратата и да излезе найаве нещо много неприятно... често, макар и не в същия миг, но след няколко месеца или години, „нещото“ излизаше найаве — оказваше се, че богатството не стои на сигурни основи, салоните са къщички на пачи крак и при първия порив на вихъра бушуващото време отнасяше декорите!

Пещенското общество имаше някакъв мъдър и всепроникващ, персонален привкус, чиято изобретателна агресивност един немец, англичанин или французин навярно не биха разбрали. Пещенският живот се разиграваше на ограничена територия, допирателните повърхности между човек и човек се търкаха така, че общуването наподобяваше по-скоро ръкопашен бой. Френският „светски разговор“, този завършен, гладък, смазан, без сътресения, с шлифовани обрати и изпитан, безопасен, сякаш снабден с бандаж човешки двубой напомняше пещенското светско общуване, колкото префинената от благородни традиции фехтовка наподобява юмручен бой или кеч. Кафетерийната мъдрост и посветеност на довоенна Пеща остана и по-късно големият коз в обществената игра, някаква телесна мъдрост, знание за човека, получено в турската баня, което дава нещо

достоверно, лично, веществено за всеки, писателите поставяха на място, казвайки, че косата им имала лош дъх, а жените — че устата им миришела на крака... Пещенският светски разговор се мятеше из плитчините между „откъде“ и „срещу кого?“, всичко бе пронизано от тягостната информираност на театрална брошура, която неопровержимо твърди, че и прочутите хора имат полов живот, писатели, актьори, художници, графове и банкери понякога осеняват с благоволение по-привлекателните момичета в града, именит писател се е отдал на новия си роман и на една руса актриса, текстилен магнат, покровител на изкуствата, удостоява с вниманието си приложничка от светските среди — и общо-взето манифестираше полуофициалния пещенски възглед, че човекът има и полови органи. Заредена с подобна информираност, пещенската средна класа „водеше светски разговор“: както християни, така и евреи, както „Липотварош“, така и „Йожефварош“^[219], по-стеснителните, разбира се, криеха, че четат подобни брошури. С течение на времето тази институционализирана се информационна служба заличи с грубо ординерното си съзаклятничество суверенитета на частния живот. Тъжната международна тайна, че хората от различни полове, а понякога дори и от един и същи пол биха желали да се обичат, пещенската светска клюка възприемаше със злорадо ликуване. Ако не „разговаряха“, играеха на карти; но аз се отегчавах от всяко механично забавление. Известно време експериментирах с пещенския „монден“; сетне се прибрах в Буда. В спомените ми са останали няколко печално гротескни пещенски „соарета“, прислужникът не знаеше къде стоят пурите и ликьорът, защото домакините бяха наели персонала няколко часа по-рано от близкото казино; след ставане от масата компанията потъваше в игра на карти и говореха за новите „двойки“ като за борсови сделки.

Стараех се да забравя този свят. Живеех самотно в Буда. Пред мен бавно се разкриваше благородният и фин малък унгарски свят; самотата ми не се разсея, но рамките ѝ бяха ясни и спокойни. Ходех в Пеща като провинциалист, залутал се из столицата; но „у дома“, на левия бряг на голямата река, в старите квартали опознах полека-лека къщите, площадите и хората, както чужденец, който се устройва да прекара пенсионните си години в някой малък град. Всяка сутрин ходех на Кулите^[220], виждах долу, в долината, заснежена или отрупана

в зеленина, старата градска част с църковните кубета и старинни покриви — и един ден с изненада открих, че тези няколко улици, разходката по крепостните кули, няколкото граниви кафенета наоколо и плесенясалите кръчми с миризма на изба, самотата и човешките лица, които населяваха периферията на самотата ми, всичко това заедно е станало мой дом. Вече си тръгнах оттук със съпротива, по-скоро на инат; в чужбина се сецах за Буда и ме обливаше вълнение, щом пред мен потрепнеше споменът за улиците в Буда, вероятно същото изпитва провинциалистът, когато на чуждо място споменат името на родния му град. Вече познавах тайните на „Кристина“, върху кулата на модерните хали имаше нов часовник без цифри, часовете върху циферблата бяха отбелязани с чертички — „много е болшевишки“ казваха и прислужниците и вече разбирах какво искат да кажат. Живеех самотно, но с времето си намерих познати; един часовникар, един дърводелец, безработен стар актьор от съседния „Дом за социални грижи“, нощни келнери. С тях можех да разговарям... В Пеща непрекъснато ораторствах, сякаш вечно се налагаше да убеждавам някого. Грешката сигурно е била в мен. На дъното на моята плахост и сдържаност вероятно стояха травми и ревност — страхувах се, че умните пещенци ще ме надхитрят, може да им се сторя дори смешен. Това бе патологична, несправедлива чувствителност; но никога не успях да я надмогна изцяло. „Животът в Буда“ приемаше все по-дълбоки и затворени форми. Плътно, неотстъпчиво обвързвах живота си с атмосферата, настроенията, маниерите на този живот. Човек получава дом в живота си не само веднъж. Буда бе един от моите домове.

Писателите живееха самотно, едва ли не в катакомби, криейки се и изпълнени с недоверие. На повърхността на „литературния живот“ имаше крамоли, недоверчивост, съперничество между поколенията. Всички живеехме на тази малка, пренаселена територия, гризахме един и същ тъничък комат хляб. Какво ли можеше да се „постигне“ тук? Сигурно не много — и най-добрите успяваха да постигнат работата им да съзрее, понякога дори чуваха слабия, безсилен и свенлив отзвук на своите творби... За какво всъщност пишехме? Едва след години разбрах въпроса, с който ме бяха посрещнали на пристигане в пещенското кафене с подигравателно въодушевление. Всяка седмица купувах от продавача на вестници на Кръговия

булевард френски седмичници, търговецът на книги всеки месец ми изпращаше чуждестранни списания — и понякога се надвесвах над тези известия с разтуптяно сърце като човек, останал далече, далече, на огромно разстояние от големите топли течения, които подхранват и оплождат духа на човечеството, без да разбира съвсем точно алюзиите, по-скоро предполага и предвкусва, по тези мостри съди за сладостта на новата реколта... Някои от значителните все още явления следях отдалеч; но вестта за новите, за младите, за „движенията“ стигаше дотук филтрирана, размита. Чувах само заплашителния тътен на света; и като стадо пред буря, в нервна уплаха се силехме от време на време да „се организираме“, да се сплотим в съюзи или за отбрана срещу непознати по съдържание опасности със злокобни сенки. Естествено, опитите за обединяване винаги се проваляха. Писателите си оставаха самотни. Бяхме такива по природа, съдбата ни бе такава.

В Пеща, на Кръговия булевард, понякога сядах на някоя пейка и се правех, че наблюдавам „столичния живот“. Живеех самотно, сякаш бях депортиран.

---

[219] Липотварош, Йожефварош: квартали в централната част на Пеща. (Бел.пр.) ↑

[220] Има се предвид монумента „Рибарски кули“, който се намира в централната част на Буда и предоставя чудесна панорама към града. (Бел.пр.) ↑

Работата, като болест, бавно взе надмощие в живота ми. Писането не е за „здрави“ хора; здравият човек е преди всичко здрав и работи, за да бъде по-близо до живота; писателят работи, за да се доближи до дълбините на минните галерии на творбата, където го чакат опасности, земни срутвания, водопади и рудничен газ. Неврозата ми циклично се възвръщаше в миговете, когато приближавах определени работни участъци, притесненията ми вземаха надмощие, понякога работех месеци наред изтерзан, в някаква уж недотам сериозна смъртна опасност, зареден с токсини, изоставен, изолиран от всяка човешка общност — за любов, другарство, човешка близост мислех единствено с носталгията, с която монахът мисли за светския живот; но и самата носталгия е предателство... От време на време търсех някой мъж или жена; но тези опити завършваха винаги с позорен провал, „носталгията“, бягството в живота, страхливият отбой незабавно рефлектираха върху качеството на работа. Тогава късах с реалността, няма спасение за мен, никой не е отговорен за съдбата ми, трябва открай-докрай, безусловно да отдам живота си на творчеството: така да живея, под високото напрежение на тази идея-фикс, понякога в отчаяно паническо бягство, което ме тласка сломен отново и отново в другия живот, над хартията. Писането е преди всичко начин на живот, както го е нарекъл един от неговите най-големи познавачи и аналитици, Ерньо Ошват^[221]. Писателят трябва да живее писателски живот или поне живот, достоен за писател... това е условието и то не търпи уговорки. Стенещите, примамливи звуци на живота непрестанно ме изкушават и ми причиняват болка; „разрешение“ няма, вече знам, че ще остана вечно слаб, вечно ще се опитвам да бягам, да моля за местенце в хорския живот и докато, зъзнейки, се гуша в топлината на някоя душа или тяло, аз извършвам двойно предателство: срещу гостоприемната душа и срещу демона на работата.

Пишех, защото исках да кажа нещо; пишех, защото този „начин на живот“ отговаря на характера ми и на духовния ми строй; защото писателското слово ми дава такова върховно житейско възприятие, каквото житейските действия никога не могат да предизвикат; защото

тези житейски възприятия също не могат да са цел на писателя и те трябва да бъдат отречени, всичко да се спаси в затворената форма, в която произведението живее вече само по себе си, без да се подхранва от външния свят, без родственици и почитатели, дори без отзвук и успех. Искях нещо да кажа — и написах книга, сетне още една, и тогава разбрах, че писателската „програма“ не е поредица от книги — винаги, с всеки написан ред искам да кажа все едно и също, чрез книги и жанрове приливът се стича към общата делта, а аз просто присъствам, трябва да съм там с целия си живот и съдба, защото има нещо, което желае да бъде изразено чрез мен. Това „нещо“ бе безформено, понякога имах чувството, че е бездуховно. Суровият работен материал винаги бе проста кал, в която трябваше да вдъхвам не само душа, а пропорции и ритъм на формата. Живеех притиснат и безпомощен, очи в очи с работата, дори не виждах крайните ѝ пропорции, тя бе заредена с излишъци, с плевели, със случайности, вече не чувствах мащабите ѝ, както човек не чувства мащабите на живота; навярно произведението добива крайна форма едва в последния миг от живота и едва отвъд него се пречиства, отърсва се от всичко излишно, споява се в произведение, в органично същество, в жизнеспособно цяло. Не виждах ясно докъде бих могъл да стигна в тази задача; писателят навярно никога не вижда ясно пътя си сред девствения лес на творбата, тук няма указателни табели, през дебрите те водят инстинктът и тайни гласове. Никога не проумях писателите, които в миг на вдъхновение „измислят“ безсмъртните си изречения; работата намира нас, не ние — работата, и най-много, което можем да сторим, е да не бягаме от нея. Понякога ми изглеждаше, че всеки написан ред е блуждаене, отлагане, хилядите и хиляди дребни писания, поредицата от книги, всичко е само измъкване от задачата, с която си се наел; но накрая няма да успееш да избегнеш срещата, не може просто да пишеш книга след книга и да искаш от писателската си орис нещо като отсрочка за отложен падеж, един път ще бъдеш принуден да застанеш пред своята задача и тогава или ще спреш, или ще се провалиш със словото, което никой не може да изрече вместо теб... Всичките ми писателски начинания са били бягство, изневяра; сякаш умолявам daimon-а да ме пусне и този път, още не е дошло времето, първо искам да кажа нещо друго; това са все още приготовленията, упражнения за пръстите, още не чувам ясно

собствения си глас, изпълнен съм с чужди мелодии, първо трябва да забравя всичко, което съм чул или почувствал, трябва да забравя всепроникващите литературни мелодии, с които е пълна акустиката на моето време... Да, първо ще понапиша това-онова и чак след това ще се отдам на своята задача! Пиших книги, сякаш плащах дан на съдбата, стараех се чрез дребни жертвоприношения да умилостивя непреклонното божество. Но дълбоко в себе си, смътно и мъчително знаех, че няма да се измъкна толкоз евтино.

„За какво ще пишете“ — ме питаха; и понякога с учудване установявах, че има и писателска орис, има определени задачи, които не могат да се избегнат, както някои човешки срещи, емоционални или чувствени връзки. С отчаяние забелязах, че за години напред или дори за цял живот знаех за какво ще пиша — по време на разговор подхвърлях идеи за книги, които някога, навярно, по-късно, бих искал да напиша — и след години със слисано изумление забелязвах, че пиша книгата, онази, за която преди години съм споменал случайно, мимоходом. А толкова добре би било да мога да избягам от тези „допълнителни“ задачи, да „пропусна“ едно или друго, да почивам и да се протягам, да събирам сили за други експерименти; но не, не можех да се изплъзна от нито една буква. Очевидно всеки ред бе част от една и съща задача; дори и излишните, несъвършени, престъпно нескопосните или небрежни редове... Знаех, че никога не съм се готвил за „голямата книга“, в която „ще кажа всичко“; писателят знае, че никога не казва „всичко“ и големи книги се готвят да пишат само дилетантите или професионалистите, живеещи в покрайнините на литературата. Вярвах по-скоро, че сред всичките ненужни, припознати с неспокойна и нечиста съвест и все пак неизбежни съчинения по конкретен повод, веднъж ще съумея в някой ред или пасаж да кажа онова, което никой друг не може да каже вместо мен. Предполагах, че казаното от мен няма да бъде особено умно, фрапиращо самобитно, ослепително духовито; възможно е като му дойде времето и мястото, да се наложи да го изрека под формата на клише, защото както в живота, така и в литературата най-важното съобщение, онази дума или мнение, които изразяват безостатъчно човека, са най-често твърде обикновени. Понякога си въобразявах, че всичко, което пиша, е само предисловие и претекст: в действителност искам да опиша, да обрисувам една-единствена фигура и с изненада забелязах, че тази

фигура е жива, вече зная името ѝ, познавам я, зова я: струва ми се възрастна жена, тя стои в центъра на една човешка общност, не е особено умна, нито дотам добра, просто знае нещо, навярно „тайната“ на живота, която тя със сигурност не би могла да изрази с думи: има равновесие, това е всичко... Тайната на тази жена, на тази по-жива от всички реални жени непозната, ми се искаше да разгадая по време на работа. Дали това е писателското „верую“? Сигурно не е. И понякога се изумявах колко разточително, по какви заобиколни пътища трябва да диря път към нея, трябва да преброя стотици островчета на спомените, докато се добера до нея — тя е в дъното на всичко, което зная или бих искал да зная за живота; не знам коя е тази жена, дали е живяла някога, дали съм се срещал с нея? Навярно тя е майката, другата, вечна и непозната, с която бих искал да се срещна; не зная. Но зная, че я диря с всеки написан ред, с всяка книга и жанр; сякаш би могла да ми даде отговор. И сетне минаваха години, изпълнени с труд, с компромиси и експерименти, когато виждах лицето на тази фигура все по-смъртно, по-неуверено, не чувах гласа ѝ; и тогава за миг, в чужди краища, неочаквано я съзрях. Сякаш работата не бе нищо друго, освен претекст и повод да я срещна веднъж.

---

[221] Ошват, Ерньо (1876–1929): редактор и критик, основател на списание „Нюгат“. ↑

Къде да поставя точката, кога писателят стига „края“ на едно такова съчинение?

Животът препуска в надпревара с книгата. Един обед, през есента, умря баща ми. Умря със сила, с достойнство и образцово. Сякаш ми показва как трябва да се умира — умря в ръцете ми и от този миг страхът ми от смъртта се промени; не се страхувам вече тъй, не от смъртта се страхувам, нито от неизвестността, от ужаса; по-скоро ми е жал да изоставя живота, вкуса и аромата на живота пазя от смъртта; но в мига, когато баща ми склопи очи, разбрах, че смъртта не е нито лоша, нито добра, няма никакъв характер.

Страда дълго. Хората, към които неразривно ни привързва нещо общо, проумяваме напълно едва в смъртта. Умря в чужд град, сред чужди хора, само ние бяхме около него, семейството, този сложен сплит, чийто смисъл и съдържание — и това ми обясни смъртта — бе той. Бащината смърт е винаги експлозия; в такъв момент семейството експлодира, всеки поема по своя път. Бе в съзнание до последния си миг; половин час преди смъртта повика лекаря на болницата и с любезен жест рече: „Разпоредих господата да получат своите хонорари.“ Умря като джентълмен, който не може да се оттегли от живота с дългове, разпореди се грижливо, съзнателно, отдаде всекиму своето, всеки получи усмивка, поглед или ръкостискане. „Това е последният ми ден“ — каза на заранта в деня на смъртта си; и дълго гледа листата на есенните дървета, дърветата пред прозореца, с късогледите си и уморени очи. В краткото време преди агонията си, когато вече със сигурност знаеше, че след няколко часа или минути ще умре, бе покъртително мъдър и спокоен. Винаги съм се възхищавал на чудната му способност да гледа на живота от перспектива, от своя си, съдържана перспектива. Тази странна способност си му остана присъща до последния миг от живота.

В последните дни говореше за града, където е изживял живота си и откъдето трябваше да се пресели в чужбина. Не понесе тази раздяла. Навярно тази промяна го погуби; тялото му би могло да се пребори с болестта, но сърцето му отказа честолубието на живота, повече нищо

не го влечеше. Над шейсетте хората трудно понасят насилствените промени. В последните си дни сънуваше стария град, където се беше родил, живял и работил, където познаваше всяка порта. Една сутрин, след краткия сън, изтощен, но с щастлива усмивка рече: „Нощес пак ходих там. Представи си, ходих в Банко насън и сякаш минах край панорамната кула, видях целия град долу в долината.“ Усмиваше се щастливо като човек, завърнал се у дома след прелюбодеяние. През тези дни вече бе много слаб; говореше малко, но очите му се разшириха, засияха с особена светлина. Гледаше всекиго, пристъпил до болничното му легло, с този си засиял поглед, сякаш едва в този миг разбираше истински познатите и чужди лица и му се щеше да запамети новия смисъл на чертите, който досега някак му бе убягвал иззад замаскираните намерения на живота. И зад всяко лице виждаше „града“; сънуваше го, бродеше в съня си из крайградските гори, из Отилия и Храдова. Този град бе за него едничката истинска рамка на семейството; когато му се наложи да го напусне, рамката на живота му също се разхлаби, разпадна се. След като си тръгна, никога не говореше за останалите там хора, за домашните, не говореше за къщата, където бяхме живели, за старото жилище; таеше тези спомени с дълбока свенливост, срамуваше се от болката си, отричаше пред самия себе си своето отчаяние. Но сънят му връщаше онова, за което денем не смееше да мисли, предсмъртният сън още веднъж съживи тези вечно жадувани краища. Говореше едва ли не засрамен за тези си сънища; но щастливото излъчване на умните му, уморени очи разобличаваше снизходителния, пренебрежителен тон на думите му. Това, с което се беше сбогувал завинаги в душата си при напускането на града, сега, предчувствайки смъртта, се завръщаше като видение: отново го виждаше, обичаше и приласкаваше.

Последната нощ не ме свърташе в квартирата в чуждия град; към полунощ седнах в колата и отидох при него в болницата. Беше вече много слаб; лежеше буден, в полумрачната стая край него седеше само майка ми безпаметна и му държеше ръката; трите дни денонощни грижи бяха изтощили напълно майка ми, но в тези последни часове тя продължаваше да се грижи и да будува в полусъзнание, машинално. Седнах край леглото му и гледах неговото отиващо си, мило, тъжно лице; много тихо, за да не събуди майка ми, той ми благодари за посещението. Винаги е бил такъв: любезен, коректен и тих. „Благодаря

ти, че дойде още веднъж“ — рече тъй изтънчено и светски, че в очите ми бликнаха сълзи. Баща ми познаваше голямата тайна, тайната на вежливостта. Понякога си мисля, че това е най-много, което човек може да даде на човека. С всеки член от семейството се отнасяше като с много знатен гост; никога не ни посещаваше, без да донесе на жените от семейството елегантен и драгоцен подарък, на всички семейни и официални празненства пристигаше визитката му с няколко стръка цветя. И през тази последна нощ той лежеше на смъртното ложе със страшната си болест все тъй чисто, спретнато, изискано, около него всичко бе тъй подредено, сякаш просто се е оттеглил да отпочине след делничния ден. В този нощен час аз проумях аристократизма на баща си. Животът му беше преминал под знака на добротата и благородството на вежливостта. Седях дълго край леглото му, не говорехме, само се гледахме. Гледаше ме втренчено в очите, замислен, по-късно, така ми се стори, с изпитателен, спомнящ си поглед. Устоях на този поглед; цял час се гледахме безмълвно. За какво си спомняше? Какво ли искаше да знае? Не каза, никога не казваше, дори в този последен час. Мълчанието му бе проява на тактичност, не на слабост. Знаеше, че помежду ни, между хората, не може другояче, освен с такт и дискретност, и обсъждането на тайните не влиза в дневния ред. Все пак втренчено ме гледаше в очите. Сбогуваше се с мен, с най-възрастния, сякаш искаше да ми предаде нещо, една дума, тайната дума на едно семейство, някакво напътствие в живота, към другия — но замълча, сякаш знаеше, че не може никому да се помогне, личност и семейство остават насаме със съдбата си. Гледаше ме изпитателно, с широко отворени очи, сякаш най-сетне искаше да разбере кой съм аз, диреше отговор на много стар въпрос. Но не можах да му отговоря. Сетне протегна изтънчената си, безсилна ръка и стисна ръката ми. Не продума нито дума; склопи очи; след време отпусна ръката ми. Тогава си тръгнах.

На другия ден към обед започна да бере душа. Из стаята мнозина се суетяха отчаяно. Сега вече не ни слушаше, внимателно се взираше през прозореца, гледаше размазаните, бледожълти корони на дърветата; в два и половина каза: „Има мъгла.“ Да, някаква фина мъгла се спускаше в очите му; виждаше мъгла и в стаята. Лежа тихичко още известно време; после лекарят му притвори очите. В онзи миг не почувствах нищо. „Да, и това се случи, татко почина“ — мислех

разсеяно; и излязох в коридора, сякаш разбирах всичко, което се случваше: татко беше болен, почина, сега трябва да го погребем, всичко е в реда на нещата. По-късно донесоха ковчег и го отнесоха. Искаше ми се да запаля, но в коридора имаше много хора и не знаех дали „в такъв момент“ подобава. Взех си палтото и си тръгнах. Беше средата на октомври, валеше дъжд, прекосих разкаляната алея, бях съвсем празен, без чувство и без отчаяние, имах едно-единствено желание — да хапна нещо, защото отдавна не бях ял. По средата на пътя, който водеше към града, забелязах талига; два прогизнали коня дърпаха бавно каруца, отиваха към параклиса на гробището и отнасяха баща ми в ковчега. Ходехме бавно в дъжда, вървах в крачка с каруцата и по този не много дълъг път, от болницата до входа на гробището, аз изведнъж видях съвсем отблизо живота на баща си, така уголемен, тъй плашещо правдоподобен, както никога преди. Конете мърляво газеха калта, от време на време трябваше да забавям крачка, защото колата с ковчега изоставаше. По този път разбрах, че баща ми е бил единственият човек в моя живот, с когото съм имал нещо „общо“, с когото съм имал нещо лично, което всъщност не можеше да се „разреша“, което никога не можахме да „обсъдим“ — и това несъстояло се обсъждане вече завинаги ще остане откъслечен фрагмент... Колата сви на входа на гробището и изчезна зад дърветата. Стоях, запалих цигара, гледах подир нея и започнах да зъзна. В този миг взех да проумявам, че баща ми е починал.

Погребахме татко, а аз се почувствах като човек, който е получил нов чин, повишили са го; обхвана ме особено, задушаващо чувство на свобода, сякаш ми бяха казали: сега вече всичко е разрешено, можеш да постъпиш в партията на анархистите, можеш да се обесиш, всичко, всичко е разрешено... С тази „свобода“, разбира се, не можех да предприема нищо. Няма никаква друга свобода, освен тази на обичта и смирението. Но след смъртта на баща ми трябваше да забележа, че в тоя живот той единствен е бил безкористно добър към мен по своя тъжен и културен начин — защото за добротата също е нужна култура, иначе е непоносима — и не мога да обичам друг, вместо обич и смирение в мен бушуват надменност, травми и жажда за мъст. Разумът и прозрението уталожват и са отдушник за тези страсти; в „изцелението“ не вярвам, не вярвам и в мира. Знаех, че вече с никого повече няма да имам такава безусловна, човешка връзка; трябва да се отдам изцяло на работата, на „начина на живот“, и да съхраня в него всичко, останало човешко в мен и в моя свят.

Защото светът, в който живеех, сам не вярваше повече в „мира“, нито в изцелението. Наплашеният еснаф хленчеше навред по света и не искаше друго, освен да протака и да се пазари. Житейските поля бяха огрени от злокобна светлина. Живея в разтреперан от ужас, недоверчив свят, в който държавници понякога дават отсрочка на човечеството, насърчават го по служба още веднъж да засее земите с пшеница, да напише още една книга или да построи още един мост; в такава перманентно чувство за опасност протичат животът и работата. Класата, в която съм се родил, се размива сред по-напористите прослойки; нивото на културата ѝ през последните двайсет години застрашително рухна, възискателността на цивилизования човек е на отмиране. Идеалите, в които са ме учили да вярвам, ден след ден се озовават на сметицето като презрени дрипи; над необятните простори на някогашната цивилизация се шири тиранията на стадния инстинкт. Обществото, в което живея, е безразлично не само към върховите постижения на духа, а и спрямо човешкия и одухотворен стил на обикновения делник. Помислите, които видимо, осезаемо пронизват

моята епоха, ме изпълват с отчаяние; презирам масовия вкус, развлеченията и претенциите на съвременните тълпи, наблюдавам със съмнение техния морал, считам за фатална целеустремеността на епохата към техника и рекорди, които удовлетворяват едва ли не безостатъчно тълпите. Духовният човек е самотно явление и е принуден да се свре в какви ли не катакомби, както през Средновековието отшелниците, криещи тайната на Буквата от вандалстващите завоеватели. Всяка демонстративна изява на живота е обладана от недвусмислено, трагично усещане за страх.

В такова време аз трябва да живея и работя, както мога. Много е трудно. Понякога с изумление забелязвам, че по душа и вкус се чувствам по-близо до шейсетгодишни хора, отколкото до двайсет и петгодишните. Всички ние, родените в последния, звезден миг на „класата“, сме така. Който днес пише, той като че ли иска да остави свидетелство за следващата епоха... свидетелство за това, че столетието, в което сме родени, някога е проповядвало триумфа на разума. И до последния миг, докато мога да изписвам букви, аз искам да свидетелствам: че е имало една епоха, че са живели няколко поколения, които са проповядвали триумфа на разума над инстинктите и са вярвали в съпротивителната мощ на духа, която може да озапти кръвожадността на ордата. Като житейска програма това не е много, но другояче аз не мога. Всичко, което зная, е, че по свой си начин, с жестокост, с изневяра, искам да остана верен на тази поука. Истина е, видях и чух Европа, преживях една култура... можех ли да получа нещо повече от живота? И тъй, сега поставям точка, и както глашатай, оцелял след изгубена битка, изрича вестта си: искам да помня и да мълча.

КРАЙ НА ИЗПОВЕДТА

Источник: <http://bezmonitor.com>

Издание:

ИК СТИГМАТИ, 2002

ISBN 954-9521-54-0

Voeroesvary Publishing Co. Ltd. (Toronto),

Ferenczy-Verlag (Zuerich), 1990

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.